

ÖT KONTINENS

Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék
Tudományos Közleményei

Új folyam 1. szám

Brazília 200

A számot szerkesztette

Stempler Ádám • Szilágyi Ágnes Judit • Tarafás Imre

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
Bölcsészettudományi Kar
BUDAPEST 2024

Alapító főszerkesztő: Majoros István
Főszerkesztő: Búr Gábor
Szerkesztők: Stempler Ádám, Tarafás Imre

Szerkesztőbizottság:

Bodnár Erzsébet, Debreceni Egyetem, Magyarország
Cadilhon, François, Michel de Montaigne University Bordeaux, Franciaország
Çolak, Kamil, Eskişehir Osmangazi University, Törökország
Figeac, Michel, Michel de Montaigne University Bordeaux, Franciaország
Fischer Ferenc, Pécsi Tudományegyetem, Magyarország
Horel, Catherine, French National Center for Scientific Research (CNRS),
Franciaország
Lachaise, Bernard, Michel de Montaigne University Bordeaux, Franciaország
Leanca, Gabriel, Alexandru Ioan Cuza University, Románia
Nagy László, Szegedi Tudományegyetem, Magyarország
Maruzsa Zoltán, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország
Pimentel, Maria do Rosário, Universidade Nova de Lisboa, Portugália
Rathkolb, Oliver, University of Vienna, Ausztria
Ribeiro, Maria Manuela de Bastos Tavares, University of Coimbra, Portugália
Szávai Ferenc, Károli Gáspár Református Egyetem, Magyarország
Székely Gábor, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország
Szilágyi Ágnes Judit, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország
Tóth Andrej, University of South Bohemia České Budějovice, Csehország
Uslu, Ates, Istanbul University, Törökország

ÖT KONTINENS

Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék Tudományos Közleményei
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2024

© authors, 2024, © editors, 2024

Kiadja az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Cím: 1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.

Tel.: +36-1-4855204

<https://ojs.elte.hu/otkontinens>

A kötet megjelenését a Magyar Lajos Alapítvány

és az ELTE Folyóiratfejlesztési Alap támogatta

A nyomdai előkészítés és a borítóterv Veress Dávid munkája

Nyomda: Könyvpont KFT, Budapest

ISSN 1589-3839 (Nyomtatott)

ISSN 3057-904X (Online)

Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék munkatársai ezzel
a kötettel köszöntik a 80 éves Balogh Andrást

Tartalomjegyzék

- 9 **A 80 éves Balogh András professzor köszöntése**
Búr Gábor
- 11 **Előszó**
Szilágyi Ágnes Judit
- 13 **És mi, magyarok, milyenek látjuk Brazíliát?**
Pál Ferenc

Császárság a trópusokon

- 29 **A brazilok és császáraik**
Szilágyi Ágnes Judit
- 51 **A Poder Moderador szerepe a független Brazíliában**
Bakó András
- 63 **Egertől Rióig, Riótól Pozsonyig?**
Habsburg Mária Leopoldina főhercegnő, magyar- és cseh királyi hercegnő, brazil császárné emlékére és a független Brazília 200 éves évfordulójának tiszteletére (1822–2022)
Liktör Attila
- 85 **Habsburg-Lotaringiai Mária Leopoldina főhercegnő élete
Brazília függetlenné válásának idején**
Balogh Ádám
- 127 **II. Péter brazil császár szerepe a Brazíliába irányuló szíriai-
libanoni bevándorlásban**
Zámbori Jonatán

- 141 Két lázadás a császári Brazília Pernambuco tartományban, alig egy évtizeddel a függetlenné válás után**
Tássia V. Brandão Teixeira
(Ford.: Kontra Réka és Pardavi Vanda)

A független Brazília kontinentális és világpolitikai keretben

- 165 A független Uruguay születése a brazil-argentin konfliktus során**
Kontra Réka
- 191 A korai brazil-amerikai kapcsolatok**
Kökény Andrea
- 209 Dr. Hans Luther német exkancellár dél-amerikai repülő körútja 1926-ban, a brazíliai Condor és a VARIG légitársaságok létrejötte**
Brazília mint az Európa-Dél-Amerika „Südatlantikprojekt” amerikai légi hídfője
Fischer Ferenc
- 247 Geopolitikai változások, modernizációs stratégiák és a szubimperializmus koncepció újragondolása: a brazil eset**
Szilágyi István
- 271 Ernesto Che Guevara brazíliai látogatásának szerepe Jânio Quadros bukásában**
Krajcsi Sándor Roland

A függetlenség más útjai

- 293 A chilei nemzetállam és a mapuche-kérdés a 19. században**
Zolcsák Attila

315   **José Rizal és a Fülöp-szigeteki függetlenség kérdése**
Stempler Ádám

337   **A „szabadság fantomjai”**
Anarchista gerillaharcosok a Franco-rendszer árnyékában
Poór Péter

363   **Brazília helye Latin-Amerikában**
A kerekasztal beszélgetés résztvevői:
Ricz Judit, Soltész Béla, Szilágyi Ágnes Judit és Zelei Dávid

Tabula Gratulatoria

Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar

Andreides Gábor

Antal Gábor

Baranyi Tamás

Bartha Anikó Eszter

Byrappa Ramachandra

Csorba László

Csunderlik Péter Tibor

Draskóczy István

Erdődy Gábor

Eszterhai Viktor

Háda Béla

Horn Ildikó

Horváth Zsolt

Izsák Lajos

Juhász Balázs

Juhász József

Koloh Gábor

Kövér György

Krausz Tamás

Majoros István

Magyarics Tamás

Manhercz Orsolya Ágnes

Maruzsa Zoltán Viktor

Mátay Mónika

Melkoviczné Madarász Anita

Mezei Bálint

Molnár Antal

Pál István

Rákóczi István

Romsics Gergely

Sipos Balázs Áron

Solymosi László

Sonkoly Gábor

Szabó Éva Eszter

Székely Gábor

Szívós Erika

Szijártó István

Tarafás Imre

Tóth Kelemen

Varga Zsuzsanna

Vörös István

Zámodicsné Jókuti Andrea

Köszöntő

Tisztelt Professor Úr, Kedves András!

Mint szinte mindenből, életkorból is többféle van, számíthatjuk a világra jövetel dátumától, de van egy ennél sokkalta fontosabb mutató is, egyfajta belső óra, amely egyeseknél a valóságosnál sokkal előrébb áll, másoknál szinte örök ifjúságot mutat. Te, András egyértelműen az utóbbi kategóriába tartozol. Túl közhelyes lenne azzal érvelni, hogy mennyit letagadhatnál a korodból, de ha arra gondolunk, hogy hányaknak mutattál példát már eddigi életedben is emberségből, hányakat oktattál a nagybetűs tudományra, hányaknak szereztél örömet egy okos, értelem-nyitogató magyarázatoddal, egy találó élceddel, egy biztató mosolyoddal, vagy akármi mással, akkor elmondható, hogy gazdag életutat jársz. Nem jártam hozzád órákra, hiszen más egyetemet végeztem, mégis friss diplomás korom óta a tanítványodnak tartom magam. Híred megelőzött, már akkor egyetemünk nagy öregjének számítottál, amikor még az elsőéves gólyák is azon morfondíroztak, tegezzenek-e, vagy inkább magázzanak. Jól emlékszem első találkozásunkra, félállásban voltál akkor az egyetemen, s a másik feledhez látogattam el a „Fehér Házba”. Szivarfüst lengte be a szobádat, ahonnan a világra nyílt tág tér, s ezt az intellektuális kisugárzást érzem azóta is minden találkozásunkkor. Ez azonban messze nem minden, amit tőled kaptam, egyengetted az utam, sorsfordító dolgokat köszönhetek neked, tanácsokat adtál, útmutatást adtál. S mivel ezt sokakkal megtetted, az azonos platformon többekkel életre szóló barátságok köttetnek, s ezt is neked köszönhetem, köszönhetjük.

1967-től nyugdíjba vonulásodig végigjártad az oktatói pálya minden grádicsát, tanársegédttől az egyetemi tanárságig, s ha valakire, akkor Rád különösen igaz, hogy nem csupán megtartottad az óráidat, de neveltél is újabb és újabb hallgatói generációkat. Szerencsés vagy, mivel tudói kvalitásaid mellett jó tollú szerzőnek is bizonyultál, elég az 1980-ban Salgó Lászlóval együtt írt „A gyarmati rendszer története” és a 2015-ben megjelent „Bevezetés Délkelet-Ázsia történelmébe” című munkáidra utalni. Előbbi 40 év után is sokat forgatott alaplú, utóbbi pedig megkerülhetetlen az adott térség történetének tanulmányozásához. Az oktatói-kutatói

tevékenység kötelező gyakorlatnak számít a Hozzád hasonló egyetemi emberek számára, a legtöbben ennél meg is állnak, ám Te mindig is közéleti ember voltál, jobbító szándékkal intézményünk falain kívül is érvényesült. Mi történészként ismerünk elsősorban, de sokak számára Te a külpolitika elméletének és gyakorlatának ötvözője vagy, vonatkozó írásaid, megszólalásaid mellett elismert szakember és kétszeres nagykövet is vagy, összesen 8 országba voltál akkreditálva. Sok diplomata csupán a májával szolgálja a hazát, Te viszont intellektussal öregbítettél Magyarországot hírnevét. Vannak a „mi minden lehetett volna belőle” emberek, Téged viszont arról ismerünk, hogy mi minden voltál és vagy, a szerkesztői bizottsági, intézet vezetői, akadémiai, kormányzati, miniszteri, miniszterelnöki tanácsadói testületi tagságok és elnökségek mindegyike egy gazdag és eredményes életútról tanúskodnak. Nekem rendhagyó módon mégis az jut eszembe elsőnek, amivé végül nem lettél. Még Bangkokban voltál, amikor köztársasági elnöknek jelöltek, s mint kollégádat és barátodat engem is felkértek, hogy a jelölő grémium előtt mutassalak be. Még aznap délután felhívtál sok ezer kilométeres távolból, s megköszönted, hogy a kedvezőtlen politikai konstelláció ellenére „vásárra vittem a bőrömet”. Ez a próféciád azonban éppen a Te kvalitásaid miatt nem vált be, az egyre mélyülő árkok mindkét oldalán roppant tekintélynek számítottál, így általad senki nem égette meg magát. Abban viszont nem kételkedem azóta sem, hogy mindenki, még a regnáló hatalom számára is Te lettél volna messze a legjobb választás a legmagasabb közjogi méltóság tisztjére. A hazaszeretet, a hagyományok őrzésének szándéka, a progresszivitás, a szociális érzékenység, a jobbítani akarás, a kimagasló intellektus, a megértésre és megértetésre való képesség parasztembertől koronás főig, kevés emberben ötvöződik olyan szerencsésen, mint Tebenned. Mi persze elsősorban tanszékünk évtizedek óta aktív tagját és hosszú éveken át volt vezetőjét ünnepeljük most. Nyolcvanadik születésnapod alkalmával mindannyiunk nevében köszöntelek András, jó egészséget és további intellektuális kalandokat kívánva!

Búr Gábor, főszerkesztő

Előszó

Az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke tudományos közleményeit a Majoros István professzor által alapított *Öt kontinens* című periodikában jelenteti meg, 2003 óta folyamatosan. A kiadványsorozat az utóbbi években megújuláson ment keresztül és ebben a formájában első, tematikus számával jelentkezik: a *Brazília 200* kötettel.

2022-ben a Brazil Szövetségi Köztársaság (portugálul: *República Federativa do Brasil*) független államisága kétszázadik évfordulóját ünnepelte. A bicentenárium alkalmat kínált arra, hogy a témával foglalkozó kutatók Budapesten is bemutathassák legújabb eredményeiket „*A szabadság fantomja*” című, két (magyar és portugál) munkanyelvű műhelykonferencián, 2022. szeptember 29-30-án. Az *Öt kontinens* tematikus száma ennek az ülészaknak az anyagából válogatott, módot adva a résztvevőknek arra, hogy az előadások szűk időkeretében felvázolt témákat szerkesztett változatban, nagyobb terjedelemben, alaposabban kifejthessék.

Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék és az ELTE Brazil Tudományos Központja által szervezett esemény és ennek nyomán a *Brazília 200* kötet fókuszában a dél-amerikai ország függetlenné válása áll. Az első tematikus blokk, melynek a *Császárság a trópusokon* címet adtuk az újkori brazil történelem különböző aspektusait vizsgálja: az uralkodóház kulcsfiguráit és európai kapcsolataikat, emlékezetüket, az önálló állami lét politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális jelenségeit. További tanulmányok foglalkoznak a latin-amerikai ország geopolitikai szempontú vizsgálatával és nemzetközi kapcsolataival. Ezeket az írásokat a második, *A független Brazília kontinentális és világpolitikai keretben* című blokkban közöljük. Míg a harmadik tematikus egységben, mely *A függetlenség más útjai* címet kapta, olyan tanulmányok kerültek, melyek a tematikát tovább bővítve elszakadnak Brazíliától és magával a függetlenség problémájával foglalkoznak, mozgalmakat és folyamatokat mutatnak be, más régiók, országok példáin keresztül.

A három tematikus blokkot mintegy keretbe foglalja Pál Ferenc tanulmánya, valamint a konferencia záróbeszélgetésén elhangzottak rögzített változata. Előbbi a Magyarországon kialakult Brazília-kép irodalmi, kulturális elemeit gyűjti össze és elemzi a recepciókutatás módszereivel. Míg a „*Szabadság fantomja*” ülészakot záró vita, mely a nagyközönség felé is kinyitotta a programot, csatlakozva a Kutatók Éjszakája

rendezvénysorozathoz, a *Latin-Amerika része-e Brazília?* kérdést vetette fel. Formája, nyilvános vita jellege és témája folytán kifejezetten nagy érdeklődést váltott ki a hallgatóság körében. Az elhangzottak kötetünk zárásaként olvashatók.

Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéken, illetve az általa gondozott doktori programon most már hagyománynak tekinthető, hogy nem szervezünk speciálisan PhD hallgatói konferenciákat, ehelyett a tudományos rendezvényeinken, kiadványaikban együtt szerepelnek, közösen dolgoznak a fiatalok és a már jelentősebb szakmai múlttal és tekintéllyel rendelkező kutatók, tanárok. Hasonló a helyzet a Brazília 200 tematikus kötet esetében is, ahol írásaikkal megtiszteltek bennünket a szakterület akadémiai doktorai, professzorai, a közép generáció kutatói és a legfiatalabbak, doktoranduszaink, doktorjelöltjeink. Szerkesztőként köszönetemet fejezem ki mindannyiuknak.

Szilágyi Ágnes Judit, tanszékvezető

És mi, magyarok milyenek látjuk Brazíliát?

A magyar nyelvű sajtó Brazília-képe a 19. század első felében

Pál Ferenc

Irodalomtörténész, ELTE BTK Portugál Tanszék; pal.ferenc@btk.elte.hu;
ORCID: 0000-0003-0903-3426

Abstract

How Hungarians Perceive Brazil: The Image of Brazil in the Hungarian-Language Press in the First Half of the Nineteenth Century

Although the image of Brazil had been present in the Hungarian consciousness since the middle of the sixteenth century, when Miklós Zrínyi published a pamphlet entitled *A török áfium ellen való orvosság* („The Remedy against Turkish Opium”), it was only after the Portuguese royal family relocated to Rio de Janeiro and Brazilian independence aspirations unfolded that more attention was paid to the South American country. This study focuses on the representation of Brazil in the Hungarian press, analyzing articles from the end of the eighteenth century to the end of the 1850s.

Keywords Brazil, history of journalism, reception history, Hungarian press in the nineteenth century

Ha a címben felvetett kérdésre pontos választ szeretnénk adni, akkor legalább három különböző aspektusból kell, kellene megvizsgáljunk a Magyarországon Brazíliáról kialakult képet, és még így sem biztos, hogy minden árnyalatában megmutathatnánk, milyenek látják a múltbéli és a jelenlegi magyar határok között élő emberek ezt a hatalmas dél-amerikai országot, és miképpen viszonyulnak hozzá.

Az első aspektus a felfedező, idegen tájakat megismerni kívánó ember szempontja, amely már igen korán jelentkezik, ha figyelembe vesszük

azt, hogy Magellán utazásáról az első beszámolót a magyar származású Maximilianus Transilvanus, azaz Erdélyi Miksa, a spanyol udvarba bejáratos diplomata írta meg egy hosszú, latin nyelvű levélben, miután az expedíciót támogató kereskedő, Haro révén kikérdezhetette a földkörüli utazás túlélőit. Tudnivaló, hogy Magellán utazása során 1519. december 11-én kikötött a Rio de Janeiro-nak nevezett öbölben, és valamivel később a mai Porto Alegre magasságában, ahol a ma Lagoa dos Patosnak nevezett tónak a „la Húngara” nevet adta, egyes feltételezések szerint Maximilianus Transilvanus iránti tiszteletből.¹

A második aspektus a politikai-gazdasági szempont, amely Brazília függetlenedésével, illetve valamennyire már valamivel korábban, a portugál királyi család 1808-as Rio de Janeiro-ba történő áttelepülésével megjelenik, mert ez a lépés kapcsolja be a dél-amerikai országot az európai „vérkeringésbe”, de a mi szempontunkból valójában csak a függetlenség után válik mérvadóvá, amikor néhány éven belül Brazília Magyarország kereskedelmi partnerévé válik.

A harmadik pedig az érzelmi aspektus, amely talán a legközelebb áll a címben felvetett kérdéshez, mert az előző két bekezdésben elmondottak egyfajta érzelemmentes, kevésbé azonosuló, denotatív viszonyulást jelentettek, míg az érzelmi aspektus mélyebb, konnotatív viszonyulást feltételez. Ilyen volt Zrínyi Miklós *Ne bánts d a magyart – Az török áfium ellen való orvosság* című politikai röpiratának utolsó bekezdésében olvasható mondat: „Ugy hallom Braziliában elég pusztá ország vagyon; kérjünk spanyol királytul egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá.”²

Nem tudni, hogy azokban a zivataros időkben felfigyelt-e valaki erre a mondatra, amely mindenképpen arra utalt, hogy Brazília jelen volt a magyar tudatban, és olyasfajta menekülési útvonalként jelentkezett, mint jóval később, a 20. század harmincas-negyvenes éveiben, amikor a magyar (és talán az európai) értelmiség az ígéret földjeként tekintett erre az országra, ahol a kegyetlen európai viszonyok elől menekülő költészet otthonra találhatna, ahogy az első brazil versantológiát³ összeállító és fordító Rónai Pál nemzedékéből többen is leírták.⁴

1 Bővebben: Szabó 1982: 25–40.

2 Zrínyi 2002.

3 Rónai (összeáll. és ford.) 1939.

4 Bálint 1939: 30.

Zrínyi segélykiáltásától sok idő telt el, s források hiányában nem tudjuk, hogy az első irodalmias beszámolók és irodalmi alkotások megjelenéséig, azaz nagyjából a 19. század derekáig, voltak-e hasonló megnyilatkozások, amelyekből kimutatható valamiféle érzelmi viszonyulás Brazíliához. Éppen ezért – mondjuk úgy – „kívülről” közelítünk a kérdéshez, és a rendelkezésünkre álló írásos dokumentumokat bemutatva próbáljuk meg elképzeltetni, milyen információkra támaszkodva alakulhatott ki valamelyes kép a dél-amerikai országról. Ennek a képnek a 19. század második felétől történő változásait több tanulmányban közzétettük már,⁵ ezért most a függetlenség 200. évfordulója alkalmából az első lépésekre figyelve azt próbáljuk meg bemutatni a magyar újságokban, illetve általában véve a nyomtatott periodikákban megjelent a több száz írásból szemezgetve, hogy fedezte fel és miképpen mutatta be a magyar sajtó Brazíliát a 19. század első harmadában.

Ezért most a pusztá említésen túl nem is foglalkoznánk az Amazonas vidékét bejáró magyar jezsuiták Zakariás János és Fáy Dávid brazil indiánokkal kapcsolatos leveleivel, amelyek latin nyelven íródtak.⁶ Vizsgálódásunkat az 1780-90-es évektől a magyar újságkiadás kialakulásától kezdenénk, amikor a Brazíliával kapcsolatos első szórványos információk napvilágot láttak. Ezek a híradások a *Magyar Könyv-Ház*, a *Magyar Hírmondó*, a *Magyar Almanak*, a *Magyar Kurír*, valamint a *Parnassusi Időtöltés* lapjain jelennek meg, és leginkább csak azért érdekesek, mert Brazília neve megjelenik az olyasfajta információkban, mint amelyek pl. a *Magyar Könyv-Ház* 3. számában olvashatók: „Vagyon Peruban, vagy-is inkább Peru és Brasilia közt...”⁷ stb. Ezen kívül csak a Brazíliában megfordult utazók közreadott leírásaiban kerül említésre az ország, illetve némely, az ország gazdagságára vonatkozó utalásokban, mint amelyet a *Parnassusi Időtöltés* Hatodik darabjában (számában) találhatunk: „Brasiliában, mely gazdag Arannyal, Ezüsttel, és egyéb Értzenemekkel, Gyémántal, Rubin, Smaragd és más drága és nemes kövekkel”,⁸ valamint olyan kuriózumokról való beszámolóiban, mint ami a *Minden Gyűjtemény* 6. számában megjelent

5 Vö. Pál 2014.

6 Közli Szdellar (szerk.) 1720.

7 *Magyar Könyv-Ház* 90. könyv (1783): 163.

8 *Parnassusi Időtöltés*, 6. (1794): 98.

„A tekenős-békáról”.⁹ De olvashatni még a fénybogárról, az ananászról és még számos apróságról ezekben a korai híradásokban.

Komolyabb információ még Mindszenti Sámuel *Broughonnak a' Religióról való históriai lexicon*a vonatkozó kötetének lapjain sem jelenik meg. A 219. oldalon ez a szócikk olvasható: „Brasilia: A' lakosok Pogányok, sőt Isten nélkül valók; mert sem templomaik, sem Papjaik, sem Isteneik nintsenek, némellyeket a' kik a' tenger nellyéken laknak, a' Portugallusok Keresztyén hitre térítettek.”¹⁰

A sok apró, szétszórt adat és kuriózum után a magyar újságolvasó az 1820-as évek derekától fogva kaphat átfogóbb brazil képet, amelynek illusztrálásául a Dóczy József szerkesztette, és Bécsben megjelent *Európa tekintete jelenvaló természeti, műveleti, és kormányi állapotjában* 11. kötetéből idézünk két passzust:

„Brasilia a' legkeletiebb részét foglalja magába déli Amerikának. Tsak nem egészen az Aequator, és a' kos égi fordulatba közt van zárva. [...] A' partosok, mellyek hegyekkel kerítettnek, nyilataikkal helyen jó rév-partokat képeznek, a' mellyekben a' hajók bátorságban vannak. Brasilia 1500. B[oldog]. Aszszony IT. 26. fedeztetett fel Pincon Vintze Yanez Spanyol által, a' ki Columbust első útazásában követte. Ezen újonnan képeltt tartomány sok viszontagságokon ment által egész 1807-ig, a' midőn a' Portugalli Uralkodó Királyi Herten a' Frantzok be fordulása idején, egész háza népével hajóra ülven, Európát egészen el hagyta, 's Udvarát Brasiliába állította fel.”

„A' Hit vallas Katholika. Noha a' forró övedzeten fekszik, levegője mérsékelt, és egészséges, a' Lakosok, kiknek száma 4 miliomnál többre megy, soká élnek. Terményei közt legbővebb; a' dohány, pamut, kukoritz, és több féle gyümölts. Nád méze legédesebb valamennyi közt. Leg hasznosabb az Ipecacuana nevű fa gyökere kivált a' vérhas ellen. Festő fából (Brasilia fa) egész erdők vannak, a' Copaiba, v. Copalni fából szűrik a' hasonló nevű balsamot. [...] Tsak a' partoson lakó népek szelídek, a' belsőbbek vadok, kegyetlenek,

9 *Mindenes Gyűjtemény* 6. (1792): 102.

10 Mindszenti 1793: 102.

és emberevők, kalibákban laknak, és a' levegőben lóggó pamut köteleken hálnak.”¹¹

De ne feltételezzük, hogy Brazília megmaradt az érdekes kuriózumok és a távoli országok egzotikumára iránt érdeklődő olvasók igényeinek kielégítése szintjén a korabeli lapokban, mint erre korábban gondoltunk, amikor a 19. század utolsó harmadának polgári igényeket kielégítő folyóiratait tekintettük át. Valójában az 1810-es évektől fogva egyre nagyobb számban megjelenő érdekességekről szóló beszámolók, földrajzi stb. ismertetések majd hírek nyomán Brazília fokozatosan beépült az az újságolvasók és rajtuk keresztül a műveltebb rétegek tudatába.

Gondoljuk csak el, hogy amíg a – mint mindjárt látni fogjuk – a függetlenség kikiáltásának évéig terjedő 3-4 évtizedben mintegy négyszáz-négyszázötvenszer jelenik meg Brazília neve illetve a vele kapcsolatos eseményekről szóló beszámoló, hír, „kis színes” a magyar sajtóban, a dél-amerikai ország függetlenedése szempontjából fontos években, 1820–1822-ben, amikor a világ figyelmét egyre jobban magára vonták az ott zajló folyamatok, már 250 körül jár az éves közlemények száma, amelyek immár hiteles forrásból származó hírek, tudósítások és olykor elemzések is. Ebben a folyamatban fontos szerepe volt a korszak jelentős újságjainak, a *Magyar Kurír*nak (a második magyar nyelvű újságnak), a *Hazai Tudósításoknak* majd később az *Erdélyi Híradónak*.

A politikai és mindinkább gazdasági színezetű érdeklődés kiindulópontja feltételezésünk szerint a portugál királyi család áttelepülése lehetett, mert ezzel vált Brazília az európai politika részévé. Erről így ír a *Hazai Tudósítások* 1808. február 27-i 17. száma:

„A' Regens az egész Királyi Famíliával Liszbonából Nov. 29. napján indulván meg, jövendő megtelepedésének helyére, ha a' tenger kedvezett vala utjának, még Januáriusban elérhetett. Az Ő Királyi Lakhelyéül Rio Janeiró városát választotta, melly ugy is Brasiliának FŐ városa; ezen városnak leg alább is vagyon 40 ezer ember Lakosa, kik külömbféle színűek, és külömbféle Nemzetek.”¹²

11 Dóczy 1831: 85–86.

12 *Hazai Tudósítások* 1808. február 27. 134.

Ezt a még kissé „levegőben lógó információt”, hiszen az újság nem tudósít, hanem feltételezi, hogy a király „még Januáriusban el érhetett”, felváltják – többek között például – a *Magyar Kurír* egyre szakszerűbb beszámolóit a brazíliai eseményekről, amelyekről 1822 elejétől havonta, majd az események felgyorsultával hetente többször is beszámol, a lehető legrövidebb időn belül tudósítva: egy helyütt utal a követési időre is, nevezetesen, hogy a „Pernambucoból Febr. 26d. indult levelek, [...] Apr. 24 d. érkeztek-meg Londonba”.¹³

Nézzük meg a következőkben, hogy a *Magyar Kurír* miképpen adott hírt a Brazíliában 1822 nyarán és őszén lejátszódó eseményekről:

„[Szeptember 6.] Brasilia. Az Aug. 20diki Londoni levelek Jun. 6odikáig terjedő tudósításokat közlenek Rio de Janeiróból, mellyek a’ minapában elterjesztett hírről, hogy t. i. az ott egybegyült Cortesek Brasilia Császár titulust adtak volna a’ Korona-Herczegnek, egy szóval sem emlékeznek, hanem a’ Régens Herczegnek Jún. 5d. kibocsátott következő Proclamatióját közlik: »Brasiliaiak, Barátim! Factiók fenyegetik hazánkat, lánczok kovácsoltatnak számára, mégpedig, (oh gyalázat!) most, a szabadságnak epochájában...«¹⁴

[Szeptember 13.] Az Adorinha nevezetű Portugalliai Brigg, melly Parából 42 nap alatt jött Lisbonába, azon tartományból olly tudósításokat hozott, mellyek szerint ott minden tökéletes csendességben van. — A’ RegensHerczeg megígéri a’ Népnak szorgos kívánságára, hogy egy Státustanácsot nevez-ki. Bocsátott is már iránta egy proclamationt.¹⁵

[Szeptember 20.] A’ Lisbonában kijövő Diario-do-Governo című Ujság szerint, a’ Király Quelusi palotájából öt levelet bocsátott a mult Aug. 1ső és 2d. napjain ahhoz a’ Brasiliai Régens Princzhez, melyek közzül az elsőben azt bírta Ő Királyi Hérczégsegére, hogy vizsgálja-meg, micsoda okok által indítottak Brasiliának több

13 *Magyar Kurír* 1822. május 14.: 307

14 *Magyar Kurír* 1822. szeptember 6. 152.

15 *Magyar Kurír* 1822. szeptember 13. 169.

tartományai arra, hogy, a' Cortesek' gyűlésére Lisbonába Követeket ne küldjenek; [...] – Az ötödik levél által törvény elejébe idéztettni parancsoltatnak Rio-de-Janerióban azok, kik Brasiliának függetlenné tétetését sürgették.¹⁶

[Szeptember 27.] Rio – de- Janeiroból ezeket Írták »Jun. 24d. — Pernambucoból Írják, hogy f. h. 2d. ezen város 's tartomány is elváltak a' régi Anyaországtól Portugalliától, 's a' Királynak, a' Brasiliai Corteseknek s a' Régens Princznek hűségére esküdtek meg.« Ide gyűlnek már most Brasiliának több tartományaiából a' képviselő követek.¹⁷

[Október 1.] Lisbonából Sept. 1sőjén indult 's Londoni levelekben közöltetett tudósításoknak következésében, a' Corteseknek Aug. 26-diki ülésében az igazság – miniszterének egy írása olvastatott – fel, mellynek foglalata oda megyen-ki, hogy Ő Felsége a' Constitúciónak szent ügyét illető minden dolgok iránt tántoríthatatlan hűséggel viseltetvén, az Igazság - minisztere előtt azon kívánságát nyilatkoztatá - ki, hogy a ' Rio de Janeiroból érkezett postáivai a' Fijától vett két levelei terjesztessenek a' fő hatalmú Congresszus elibe, 's azoknak tartalmáról a Cortesek tudósítsanak.¹⁸

[Október 11.] Lisbonából Sept. 7d. indult tudósításoknál fogva, a' Diario da Guberno szerint oly hírek érkeztek oda Cadixon keresztül Bahiából, hogy ezen kikötőt a' Princz hajósserege még eddig nem ostromolta.¹⁹

[Október 15.] A' Lisbonából legközelebb Falmouth-ba érkezett postahajó azt a' hírt hozta, hogy a' Lisbonai Cortesek híven meg akarván maradni eddig követett systemájok mellett, 's rebelliójikat törvényesnek ismervén, a' végzéseik ellen tett minden ellenkezéseket vétek gyanánt veszik 's a' Coustitúziós Deputatióknak propositiójára,

16 *Magyar Kurír* 1822. szeptember 20. 86.

17 *Magyar Kurír* 1822. szeptember 27. 199.

18 *Magyar Kurír* 1822. október 1. 207.

19 *Magyar Kurír* 1822. október 11. 231.

következendő foglalatú Decretumot bocsátottak ki, mely Brasíliának elszakadását az anyaországtól kétségenkívül sietteti...²⁰

[November 29.] Néhány héti távolléte után, Sept. 14 d jött haza a' Regens Herczeg a' St. Pauli tartományból. Minekelőtte St. Paul városát oda hagyta volna, a Kormányozó és a' Nép arra Kérték, hogy hirdetné-ki Brasíliá' függetlenségét, melyet meg is cselekedett. Az ezzel járó czeremónia után levevé kalapjáról a' (Portugalliai) constitutziós kokárdát, 's bal karjára egy zöld pántlikát kötött, mellynek sárga vonásán ezen szavak látszottak: „Függetlenség vagy halál!« így jelent-meg a' Regens Herczeg Rió de Janeiróba érkezése után mindjárt más nap az Operában is, 's harmadnapra híre sem volt többé a' fő Városban a' Constitutziós kokárdának.²¹

[December 10.] A' Rio de Janeiróból Francia Országba érkezett Sept. 25d. terjedő tudósítások' következésében, a' Korona-Herczeg valósággal kineveztetett Brasíliai constitutziós Császárnak. Forma szerint való kikiáltatása azonban, születése'napján Oct. 12d. fog megtörténni. Erre a' Rio de Janeirói városi tanács Sept. 21d. az itt következő meghívást intézte a' Néphez és a' seregekhez: »A.' városi tanács tudtára adja ezen fő - város lakosainak és Őrizet-seregének, hogy minekutána egyenlő akaratja lenne a' Nemzetnek, hogy a' Regen s Herczeget Brasíliai constitutziós Császárnak kikiáltsa, a' városi tanács pedig azt óhajtana, hogy a' Nemzetköz kívánságának teljesítése, a' hirtelenkedés miatt ne valami pártos, hanem valóságos históriai tettnek láttassák, 's minthogy annak mind ezen okból mind következéseinek tekintetéből, minden formalitásokkal kell az egész világ színe előtt megtörténni: arra nézve megtette a szükséges rendszabásokat a' városi tanács, hogy Ő Királyi Herczegségének Császárrá hirdettetése, Oct. 12d. mint születésének napján, nem csak a' fő hanem a' több városokban is, innepi módon menjen véghez.«²²

20 *Magyar Kurír* 1822. október 15. 240–241.

21 *Magyar Kurír* 1822. november 29. 344.

22 *Magyar Kurír* 1822. december 10. 365.

Talán kissé hosszasan idéztük ezeket a híradásokat. De azt szerettük volna illusztrálni általuk, hogy a magyar sajtó komolyan vette, és szolgálta a talán nem is annyira a magyar politikai (nota bene Ausztria 1817-től fogva konzuli kapcsolatban állt Brazíliával), mint inkább a gazdasági és kereskedelmi érdekeket, hiszen a két ország (ahogy Európa és Brazília) között is fellendült a következő évtizedekben a kereskedelem, ahogy ezt kiolvashatjuk a *Hetilap* 1845. augusztus 19-i számában megjelent írásból:

„A' magyar kereskedelmi társaság új fogyasztási utat tört a' magyar bor kivitelének , 's e' h irt, reméljük, minden jó hazafi legnagyobb örömmel fogadandja, mert nincs szegény hazánkban mezőgazdasági czikk, melly olly pangó állapotban sinlődnék, mint épen a' bor. [...] Mindig azon meggyőződésben voltam, hogy ha van Magyarország külkereskedésének jövője, azt keleten, 's Amerika déli tartományaiban lelhetjük fel, 's csakugyan nem is csalatkoztunk [...] Ehhez járul még azon véghetlen érdekes feltétel is, hogy kivitel mellett bevitt is eszközölhetnénk, tehát kölcsönös tengerentüli üzletet *kávével czukorral 's más gyarmati czikkekkal*, mikért most a' közbenjáróknak nyereséget fizetünk, saját tengerpartunkat pedig pangni hagyuk. Nincs tehát a' világnak része, melly szorosabb 's természetesb összeköttetésbe jöhetne hazánkkal mint Brasilia, mit már azon körülmény is bizonyít, hogy Triesztnek kereskedése e'császársággal *rövid idő óta nyólczszoroztatott*”²³

Az egyre szorosabbá váló kapcsolatok során azonban lassan beszűremlett a mindennapok brazil valósága is a híradásokba, és így az emberek tudatába. A korábbi utazók csak az egzotikus felszínt nézték, s írtak a tekenős békákról, fénybogarakról, ananászról meg az egzotikus növényekről és madarokról, a politikai híradások pedig a nagypolitika tényeiről tudósítottak. Ahogy Brazília egyre közelebb került, egyfelől leírták csodálatos természeti jelenségeit, ahogy a királyi család áttelepüléséről beszámoló, már idézett 1808-as híradásban olvasható Rio de Janeiro-ról:

23 *Hetilap* 1845. augusztus 19. 315.

„Ezen Városhoz két magas hegyek között megyen a’ tsaterna, melly hegyek hét százlábnyi magasságúak, kopaszok, és tsillámló Gránitból állanak. Az oldalakat hét Erősségek foglalják el, mellyek a’ bemenetelt Őrzik. Ezen tsatornán által evezvén egy gyönyörűséges nyílásra jut az ember, mellynek hosszát tiz mért földnyire a’ víz borítja el, de ezen víznek partjai megint méltóságos hegyekkel vágynak körül véve, mellyeknek édig nyúló berczei szinte olly nagy álmétkodásra gerjesztik a’ nézőt, mint a’ külömbféle szinekkel játszó oldalak, és balsamos illatozásaik az érzékenységet minden gyönyörűséggel el töltik. Ezen kellemetes hegyeknek által ellenekben fékszik Janeiro városa, mellyet sok pompás épületek, tornyos templomok, és magas Obeliseusok ekcsitnek”²⁴

Másfelől megjelennek szinte a születő brazil nemzeti tudat eufórikus érzéseit tükröző írások a brazil művészetekről és irodalomról (Antônio Soares Amora ír *O romantismo* című irodalomtörténetében Joaquim Manuel de Macedo, *A Moreninha* írója által összegyűjtött romantikus nemzeti mítoszokról²⁵). Az akkoriban még hivatalosan Schedel nevet viselő Toldy Ferenc által szerkesztett *Tudománytár* 1835-i évi 8. kötetében például ezt olvashatjuk:

„A’ természet’ szüleményiben annyira gazdag Brasilia nem kevesbé termékeny elmés férfiakra nézve is. E’ csak tegnap lett nemzetnek voltak költészei, vagy is inkább a’ brasiliai költésznek és hangásznak születik: magas pálmafáinak árnyékában, faragatlan mandolinzenegése mellett melodiás öszhangzatokban ömleng lelkesülése, mint erdőnek fris fuvalma. Így, noha e’ roppant birodalomban három század alatt, Don Pedro Cabral általi elfoglaltatása óta csak egyetlen academia, egyetlen tudományos intézet sem alapítatott, még is voltak Brasiliának a’ 17 századtól fogva költészei, [...] kiknek munkáikban mély költői érzelem mutatkozik.
[...]

24 Dóczy 1831: 85–86.

25 Amora 1977: 88–89.

E' különféle, és sok egyéb munkálatok mozgásba hozák a' nemzeti szellemet, az anyaország' daczára nem szunyadozának többé Brasi-liában a' művészségek és költészség [...] Azon művészek, kik VI. Jánost kísérek, nem emelkedőnek közepszerűsége fölül; a' bennszülöttek közt náloknál sokkal ügyesebb férfiak is találkoztak; többek között Jósé Lieandro, ki a' királyi kápolnabeli nagy oltárlap' pályafestéseért az első jutalmat nyerte, és Jósé Mauricio tizenkét esztendő's gyermek, kinek legelső lobbanása egy nagy orchestrumra irt mise volt."²⁶

De az összkép nem volt ilyen pozitív, sok ellentmondás terhelte, ahogy abból a kereskedelemmel és az iparral kapcsolatos írásból is kiolvasható, amely az *Újabb kori ismeretek tára, Tudományok és politikai társas élet encyclopediájának* 1. kötetében jelent meg:

„Azon önszerelmes brasíliai elv, hogy Brasilia Európa nélkül ellehet, de Európa Brasilia nélkül nem, a' műipar jelen állásánál épen nem mutatkozik. Brasiliába a' legtöbb gyártmányt, melylyre szüksége van, be kell vinni, mert gyárai jelenleg csak némi szappant, papirt és közönséges vásznat készitnek. Rio-Janeiroban kristálygyár is létezik, melylynek gyártmányai azonban olyly rosszszak, hogy a' kormány szükségesnek látta azt 15 évre kizáró szabadalommal biztosítani. A'növényország főterményei: pamut, kávé és cukor. [...] A' kávé, melyly különösen Rio-Janeiro tartományban természetik, jó minőségű. [...] Útépítésről B.-ban alig van fogalom. Az ország legjelentékenyebb útja, melyly Parahybától Ouopretoig visz, 1835-ben kezdetett, de talán soha sem lesz készen. [...] Szóval, Brasilia egy a' természettől megáldott, de az emberek által igen elhanyaglott, és a' valódi civilisatio kezét epedve váró birodalom, melyly a' kiköltözőket épen anynyira csábítja dús földével, terményeivel, szelíd szép egével, mint ijeszti biztosság, béke,' s a személyt és vagyont őriző urak, intézetek hiánya által"²⁷

26 *Tudománytár* 8. kötet (1835): 275–276.

27 *Újabb kori ismeretek tára* 1850: 649.

Egy három évtizeddel korábbi, a *Hasznos Múlságok* 1819-i évi első számában megjelent írás pedig még rosszabb képet fest Brazíliáról:

Melly külömbiség van ezen tartomány, és Éjszaki Amerika között! — Éjszaki Amerikában örömmel szemlélhetni a' hazafit, tisztaságot láthatni, és rendet egész házában, A' köz sorsú ember is jobban él, mint itten az első Tisztviselő. — Ott ismérik ama' leczkét: »imádkozz és dolgozz«, itt ellenben vadságban 's tudatlanságban nevededik az ember, mint az erdei állat, 's a' kerek földnek legtermékenyebb tartományába majdnem éhhez hal meg. Az itt való plánták' különös gyarapodása, tsudálatos termékenysége kimondhatatlan: és mégis alig van ezen embereknek manioc-lisztjök a' mindennapi élelemre, — Egyéb aránt úgy élnek, mint Diogenes, gunyhóikban semmi edény, semmi készület nints, sőt a' mit gyakran az előkelő embereinél is tapasztalni: sem kanalok , sem kések , sem villájok, kezeikkel esznek.²⁸

Láthatólag az ország függetlenségének kikiáltása után Brazíliában megfordulókat sem várták lényegesen más benyomások (hacsak nem korábbi írásokat felhasználva alakították ki véleményüket), hiszen az 1837-es évszámot viselő *Tudománytárban* ezt olvashatni:

„Octóber 28-án Rióba értek, hol a' szükséges hajótatarozás miatt Nov. 18-áig kellett maradniok. E' három hét alatt is legfeljebb csak széllyel nézhettek, de utazásokra, és szorosab vizsgálódásokra nem jutott idő. A' főváros' népessége 150,000-re tétetik, de ezek közül fejr csak mintegy 20 ezer, néger mintegy 100 ezer, a' többi szines faj. A' belsőnek tekintete épen nem ígéző; félmeztelen négerek tolongnak az utczákon lárma és danolás közben; a' fejérek aprók, és semmit sem mutatók. Valami majomféle van az arcz vonásokon. Néhány százat Marquis-, Vicomte -és Bárónak neveznek, 's 15-16 esztendő korokban már renddiszjelet hordanak. Ezek a' városhoz közel lévő birtokaikbul élnek, mellyeken négerek vannak telepedve. Az ezek után következők, törvénytudósok, tanárok, ügyészek, gyógyászok

's t. e. A' szabadok alsó osztályi kereskedést, és némely mesterségeket üznek. A' szerző semmi fényes jövődőt sem ígér Brasiliának. Hogy menjen ott előre az ipar hol nem akarnak dolgozni, 's kevés szükség is van a' munkára? A' négerek és színesek nagy száma aggodást okoz. Ha a' négerek felszabadíttatnának, minden ipar megszűnnék. Akkor még 30 ezer néger vitetett be évenként. Az ország nagy terjedtsége ,s a' tartományok , távolsága miatt nehéz hinni, hogy az egy egész maradjon. [...] Az akkori császár Don Pedro nagy talentomu férfiú volt, de alapos oktatás, és miveltség nélküli. Annak elmenetele után úgy látszik nem fordultak jobbra a' dolgok.”²⁹

Ezek a hosszabb beszámolók már előre vetítik a 19. század második felének magyar sajtójában megjelenő írásokat, amelyek révén Braziliáról, az ott élőkéről és mindennapjaikról nagyon sok információ érkezik a magyar olvasóhoz. Ennek köszönhető, hogy Brazília bevonul az emberek tudatába, és megjelenik a magyar irodalomban is, leginkább Jókai műveiben.³⁰ Már 1857-ben folytatásokban közreadott *Tíz millió dollár* című beszélyében megjelenik Rio de Janeiro, ahol hősei egy kevés időre megállnak.³¹

Sajnos írásunk rövid terjedelme most csak ennyit engedett meg: Brazília függetlenségének 200. évfordulóján inkább a 19. század első felére fordítottuk figyelmünket. A feldolgozott anyag korántsem teljes, mert legnagyobb meglepetésünkre a Braziliával kapcsolatos írások száma jóval felülmúlta várakozásainkat. Az *Arcanum* adatbázis segítségével végzett megközelítő felmérés alapján 1820-ig 465 írás jelent meg, 1820 és 39 között 2065, 1840 és 59 között 1271, 1860 és 79 között 3127, 1880 és 99 között több mint tízezer, 1900 és 1919 között 16000 körül, 1920 és 39 között több mint 40.000, 1840 és 59 között érthetően igen kevés, még a 4000-t sem érte el, 1960 és 79 között csaknem 90.000, és az utóbbi évtizedekben is hasonlóan jelentős számú írás jelent meg. úgyhogy Brazília, amely a 19. században kopogtatott az ajtónkon, jelen van a mindennapjainkban, mégpedig a futball, a tévéregények (*Rabszolgasors* – Escrava Isaura), a capoeira és számos apróság révén igencsak érzelmileg motiváló módon, aminek

29 *Tudománytár* 1837, Literatura I. kötet. 70.

30 Pál 2014: 104–105.

31 *Vasárnapi Újság* 1857. november 22.506; november 29.518; december 6. 530; december 13. 542; december 20. 554; december 27. 570.

következtében a Zrínyi Miklós mondatából kiolvasható sajátos *saudade* honfitársainkat: politikusokat és egyszerű turistákat mágneses erővel vonzza Brazília felé.

Források

Interneten elérhető források:

Erdélyi Híradó Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/collection/ErdelyiHirado/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Hasznos Multságok Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/collection/HasznosMultságok/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Hazai Tudósítások Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/collection/HazaiTudositasok/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Hetilap Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/view/Hetilap/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Magyar Almanak Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/collection/MagyarAlmanak/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Magyar Hírmondó Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/collection/MagyarHirmondo/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Magyar Könyv-Ház Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/collection/MagyarKonyvhaz/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Magyar Kurír Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/collection/MagyarKurir/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Mindenes Gyűjtemény Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/collection/MindenesGyujtemeny/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Parnassusi Időtöltés Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/view/ParnassusiIdotoltes/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Tudománytár 1835, 1837 Arcanum Digitális Tudománytár

<https://adt.arcanum.com/hu/collection/TudomanyTar/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Vasárnapi Újság Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/collection/VasarnapiUjsag/> – utolsó letöltés: 2023. február 10.

Egyéb források

Bálint György 1939: Brazíliai regény. *Pesti Napló* 1939. július 30. 31.

Dóczy József (szerk.) 1831: *Európa tekintete jelenvaló természeti, műveleti, és kormányi állapotjában* 11. kötet. Bécs.

Mindszenti Sámuel 1793: *Brouthannak a' Religióról való históriai lexicona N–V*. Komárom.

Rónai Pál (összeállította és fordította) 1939: *Brazília üzen.* (Floria Mundi IV.) Budapest. Szdellar, Franciscum (szerk.): *Itinerarium peregrini philosophi, Sinis, Japone, Cocincina, Canadâ et Brasiliâ Definitum*. Nagyszombat.

Újabb kori ismeretek tára. Tudományok és politikai társas élet encyclopaediája. 1. kötet. Pest.

Zrínyi Miklós 2002: Szigethy Gábor (szerk.): *Az török áfium ellen való orvosság.* <https://mek.oszk.hu/6100/06115/html/gmzrinyi0002.html> – utolsó letöltés 2023. február. 10.

Hivatkozott irodalom

Amora, Antônio Soares 1977: *O romantismo*. São Paulo.

Pál Ferenc (szerk.) 2014: *A projeção secular do Brasil na Hungria*, Budapest.

Pál, Ferenc 2014: Sobre a tradução e recepção húngara de Macunaíma. In Pál, Ferenc (ed.): *A projeção secular do Brasil na Hungria*, Budapest, 103–118.

Szabó László 1982: *Magyar Múlt Dél-Amerikában*. Budapest.

Császárság a trópusokon

A brazilok és császáraik

Szilágyi Ágnes Judit

Történész, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék;
szilagyi.agens@btk.elte.hu; ORCID: 0000-0002-2077-2724

Abstract

The Brazilians and their Emperors

In official Brazilian historical memory, Peter I is considered the champion of independence, while Peter II as the guarantor of stability. The geographical distance between the two mausoleums is an indication of this duality. By establishing the imperial mausoleums, Brazilians have created an almost obligatory installation of national memory in Latin America: the Pantheon of the Heroes of Freedom. This study traces the history of these places of worship.

Keywords national relics, imperial resting places, Brazil, Peter I, Peter II

A *Szabadság fantomja* című bicentenáriumi konferenciánkon több előadás érintette azt a tényt, hogy a függetlenné vált latin-amerikai országok között a brazil példa egyedi jellegét részben a monarchikus államforma fennmaradása (1822–1889) adta.¹ 1822 szeptemberében a portugálok egykori gyarmata (1815 óta emancipált birodalomrész a Portugál, Brazil és Algarve-i Egyesült Királyságban) elnyerte ugyan függetlenségét, megválva a közös koronától, de még ugyanabban az évben, december 1-én államfője egy örökös császár és védelmező (*Imperador e Defensor Perpétuo do Brasil*) lett. Tehát az amerikai republikánus környezettől elütően Rio de Janeiróban megmaradt a monarchia, és az új uralkodó, Bragança I. Péter (1822–1831), korábban portugál trónörökös, ha Lisszabontól el is távolodott, a dinasztiának mégis megtartotta, ugyanakkor

1 A függetlenné válás brazil sajátosságairól bővebben: Dantas da Cruz–Lilón–Nagy–Sánchez Román–Santosné Blastik–Semsey–Szilágyi 2013: 99–101; 217–221.

lényegében egyben is tartotta Brazíliát. Ez a különös családi és politikai kapcsolódás évtizedekig meghatározó maradt a két ország viszonyában. Spanyol-Amerikában a Madriddal és a monarchiával való végleges szakítás után, 1820–1823 között nyolc független állam formálódott, majd tovább töredezve, a 20. század elejére kialakult a mai tizenkilenc spanyol hivatalos nyelvű köztársaság.

Az első brazil császár és emlékezete

I. Péter brazil császárt² João Pandiá Calógeras 1930-as klasszikus történeti munkájában igen ellentmondásos személynek írja le, akit a portugál és a brazil történelemben egyaránt hősie, lovagias, sok tekintetben önzetlen és nagyvonalú politikusként és emberként tartanak számon, szinte feledve jelleme árnyoldalait,³ úgymint lobbánékonyágát, zsarnoki hajlamait, hűtlen férfitermészetét.⁴ Ő volt a „lovagkirály” (*O Rei Cavaleiro*), biográfusa, Pedro Calmon⁵ brazil történész szerint is, aki már 1933-as életrajzában ezt a jelzőt kapcsolta a császár nevéhez, és jó ötven évvel később megerősítette, Péter halálának 150. évfordulójára emlékezve.⁶ 1984-es cikkében szólt többek között arról is, hogy I. Péter halálos ágya a queluz-i palota egy olyan termében volt, ahol a falakat máig Don Quijote

2 A Bragança koronahercege 1798. október 12-én született. 1822. október 12-én lett Brazília alkotmányos uralkodója, császára. 1826-ban, apja VI. János (1816–1826) halála után néhány hónapig viselte a portugál királyi címet is, mint IV. Péter. 1831-ben, miután fia, II. Péter javára lemondott a császári koronáról, Európába utazott, ahová visszatérve testvére, Mihály (1802–1866; 1828–1834) terveivel szemben leánya, Maria da Glória (1819–1853; II. Mária néven uralkodott: 1826/1834–1853) igényét támogatta a portugál trónra. 1834. szeptember 24-én hunyt el Portugáliában. I. Péter személye, illetve maga az uralkodóház tehát Brazília függetlenné válását követően is még évtizedekig összekötő kapocs maradt az anyaország és korábbi gyarmata között. A császárról szóló monografikus feldolgozás például Macaulay 1986.

3 Calógeras 1980: 80.

4 Ezek a toposzok a mai napig élnek a császárral kapcsolatban, például a művészetben. Nemrégiben mutatták be azt a történelmi filmet, amelyet Laís Bodanzky készített 2022-ben, Pedro utazása (*A viagem de Pedro*) címmel. Láthatta a budapesti közönség is 2023 májusában az Uránia moziban rendezett *Brazília ötször* filmes programsorozatban.

5 Calmon 1933.

6 Calmon 1984.

életének epizódjai díszítik. Pedro Calmon nyomán Edgar S. de Decca⁷ brazil történész felfedezte, pontosabban újra felfedezte „a queluz-i palota királyi hálótermét, mint a későbbi I. Péter császár születésének és halálának színhelyét, majd egy cikkében szimbolikus kapcsolatot teremt a brazil uralkodó és az őt életében és halálában is kísérő (kísértő?) lovag személye, valamint kalandjai között”.⁸ Ezeket a szaktörténéseket azonban egy évszázaddal megelőzte Dora Wordsworth,⁹ aki 1845-ben járt a queluz-i palotában és felkereste a hálószobát is, ahol egy bő évtizeddel korábban a már nagybeteg, tüdőbajos uralkodó 1834-ben élete utolsó napjait töltötte. A berendezés a következő években alig változott és Dora Wordsworth, úgy érezte, hogy a romantikus uralkodó – valójában maga is egy kóborlovag – a brazil függetlenség megteremtésének és a portugál alkotmányos monarchia helyreállításának bajnoka, egy olyan szobában halt meg, melynek már a nevében is van valami baljóslatú,¹⁰ mivel a helyiség közkeletű elnevezése Don Quijote szoba.

A palota – ma hivatalosan *Palácio Nacional de Queluz* – a 18. század közepétől formálódott francia mintára, Versailles típusú, fényűző uralkodói rezidenciává. A királyi család a 18–19. század fordulóján valamivel több mint egy évtizedre ide tette át állandó lakhelyét, miután a lisszaboni palota, az 1755-ös nagy földrengést követően sebtében fából felhúzott – ezért csak Királyi Barakknak (*Real Barraca*) csúfolt – régi Ajuda palota nagy része 1794-ben ismét megrongálódott, leégett. Helyén az uralkodónő, I. Mária (1777–1816) fia, János herceg (a későbbi VI. János, nem más, mint Bragança I. Péter édesapja) nagyszabású és igen elhúzódo építkezésbe kezdett 1795-ben (ekkor még nem sejtve, hogy hamarosan el kell hagynia európai székvárosát). A család a munkálatok idejére a mintegy 20 km-re fekvő Queluz-ba költözött, itt volt a rezidenciájuk egészen 1807. november 29-ig, mikor a portugál királyi udvar tengeren túli birtokára, Brazíliába vonult vissza a napóleoni seregek támadásának hírére. Így tehát

7 Decca 2003: 2.

8 Szilágyi 2009: 15–16. Korábbi, a témához kapcsolódó tanulmányom részleteit pontosítva használok fel jelen írásomban. Spanyol változatban a témáról: Szilágyi 2005: 57–63.

9 A második Dorothy „Dora” Wordsworth (1804–1847), William Wordsworth angol költő leánya, 1843-ben kötött házasságot a portói születésű Edward Quillinan költő-, műfordítóval, akinek ír eredetű családja sikeres borkereskedelmi vállalkozást folytatott Portugáliában. Az író nő leírása ibériai utazásukról: Wordsworth 1847.

10 Vö. Ferro 1997: 101.

1798. október 12-én I. Mária unokája, János herceg fia, Péter Queluz-ban született, a királyi hálóteremben, a Don Quijote szobában.¹¹

Anakronisztikus maradiság, esetleg végzetes naivitás volt-e Pétertől monarchiát, egy császárságot teremteni a függetlenné váló és köztársasági Latin-Amerikában,¹² vagy éppen ügyes, pragmatikus éleslátásról valló politikai húzás? Az önismeret, a reális helyzetfelismerés hiánya volt-e törekedni a Benjamin Constant-i eszme gyakorlati kivitelezése és ezért egy negyedik, a kiegyensúlyozó hatalmi ágat (*Poder Moderador*) alkotmányba iktatni, vagy ez csupán egy olyan működőképes modell létrehozására tett kísérlet volt, melyet aztán még a portugál jogrendbe is sikerrel lehetett volna exportálni?¹³ Megfutamodás volt-e 1831-ben a brazil császári trón elhagyása, miután Rio de Janeiróban fenyegetően összetorlódtak a politikai viharfelhők? Lovagias cselekedet lehetett-e Európába visszatérve vállalni az összecsapást, a testvérháborút és a liberálisok élére állni, a leányörökös, Maria da Glória¹⁴ jogainak védelmében Portugáliában, vagy a motiváció csupán a pusztá hatalomvágy és a féltékenység volt a trónkövetelő testvérrel szemben? És akkor még csak politikáról beszéltünk, és nem a császár személyes viszonyairól.

11 A palota történetéről: Esteves Pereira–Rodrigues 1915: 30–34.

12 Csak két latin-amerikai országban jön létre monarchia, Mexikóban és Brazíliában. Az előbbi esetében két rövid kísérletről van szó: 1822–1823-ban, majd 1864–1867-ben. Brazíliában azonban a császárság intézménye évtizedekig életképes volt, 1822-től 1889-ig folyamatosan fennmarad. Ezeknek a monarchiáknak az összevetését, elemzését magyar kutatók közül Horváth Gyula és H. Szabó Sára végezte el. Horváth 1993; Horváth–H. Szabó 2004.

13 A kiegyensúlyozó hatalom a mindenkori császár személye, alkotmányos jogköre – a végrehajtó hatalom fejeként kedve szerint nevezhette ki minisztereit, vétőjoga volt a törvényhozásban és fel is oszlathatta a képviselőházat – Brazíliában eredetileg a politikai élet megfelelő működésének záloga lett volna, de a gyakorlatban inkább a liberálisok és konzervatívok elhúzódo ellenségeskedésének forrásává vált. Hozzájárult I. Péter teljes népszerűség vesztéséhez. A modell feltűnt még szélesebb uralkodói jogokat körvonalazva az 1826-os Portugáliának szánt alkotmánylevélben is, melyet Péter leánya, II. Mária támogatására készítettett. Részletesen Macaulay 1986: 162–165, 191–192; Fausto 2011: 83–86; Saraiva 2010: 261–262.

14 Az infánsnő 1819-ben Rio de Janeiróban született, I. Péter és Leopoldina első gyermekeként. Nagybátyja trónkövetelőként lépett fel vele szemben, ez a liberálisok és a Mihályt támogató abszolutisták polgárháborús összecsapásához, a miguelista háborúhoz (1832–1834) vezetett.

Ki lehetne e mellett a Don Quijote mellett Sancho Panza, talán José Bonifácio,¹⁵ a kiváló brazil államférfi? És ki a gáláns kalandokat halmozó, a szerelmesleveleket író, komponáló romantikus Péter igazi Dulcineája?¹⁶ Ezek mind költői kérdések. A történetírói, publicisztikai Don Quijote párhuzam mindenesetre elég frappáns ahhoz, hogy majd 200 éve tartsa magát a brazil és portugál gondolkodásban, az emberek Bragança Péter emlékéhez való viszonyában, és egyszerre utaljon születése és halála körülményeire. A császár romantikus alakká formálódásával maga a történelmi alak igen alkalmassá vált arra, hogy kultusz épüljön személye és ereklyéi köré.

Néhány héttel harminchatodik születésnapja előtt, 1834. szeptember 24-én a „lovagkirály” elhunyt Queluz-ban és holttestének sorsa sem mindennapi módon alakult. Kívánsága szerint szívét a politikai céljait hűen támogató, neki olyan kedves észak-portugáliaai nagyvárosba, Portóba vitték. 1835 februárjától (hosszas tépelődés, tanakodás, egyházi állásfoglalás után) formaldehiddel tartósítva, egy ezüst urnába zárva Mária királynő határozata szerint a város Lapa negyedében lévő Miasszonyunk templomában (*Igreja de Nossa Senhora da Lapa*) őrizték. A test többi részét viszont Lisszabonban helyezték el, akkor mindenki úgy vélte, örök nyugalomra a Bragançák panteonjában (a *São Vicente de Fora* templomban).¹⁷ Azonban eljött az idő, hogy a brazil emlékezetpolitikának szüksége lett császárai alakjára és ereklyéire. Már a 20. század elején sor került arra, hogy az alig néhány évtizedes múltra visszatekintő dél-amerikai köztársaság megpróbálta visszaszerezni egykori uralkodóinak földi maradványait. Ez a törekvés először II. Péter, a brazil földön született uralkodó esetében vezetett sikerre.

15 José Bonifácio Andrada e Silva (1763–1838), São Pauló-i Santos egyik leggazdagabb nagybirtokos családjának tagja, elkötelezett liberális, a Brazil Párt (*Partido Brasileiro*) vezéralakja. Az első császárság legbefolyásosabb politikusa, minisztere, kiemelkedő szerepe volt a függetlenség előkészítésében, majd az új rendszer megszilárdításában. Macaulay 1986: 128–129; Fausto 2011: 78–79.

16 I. Péter személyes levelezésének jelentős részét, így szeretőjéhez, Domitila de Castro Canto e Mello-hoz, Santos márkinőhöz (1797–1867) írott szerelmes leveleit is a Juiz de Fora-i (Minas Gerais állam) *Museu Mariano Procópio* archívuma őrzi.

17 Halálának körülményeiről, temetéséről: Macaulay 1986: 305.

Brazília második császáranak trónra lépése és bukása¹⁸

Mikor I. Péter 1831. április 7-én Rio de Janeiró-i trónjáról lemondott Brazíliának megvolt a lehetősége, hogy egy olyan uralkodót emeljen trónra, aki az országban született.¹⁹ Ennek a ténynek az alattvalók számára fontos, szimbolikus jelentősége volt, ami növelte az 1840 júliusában, 14 évesen nagykorúsított, majd egy év múlva megkoronázott II. Péter népszerűségét. A fiatalember, aki apja nevét viselte és a brazilok második, egyben utolsó császára lett, Dél-Amerika földjén jött világra, a Rio de Janeiró-i uralkodói palotában (*Palácio de São Cristóvão, Quinta da Boa Vista*), 1825. december 2-án.²⁰ A Szent Kristóf negyedben lévő, klasszicista épület adott otthont később a több mint kétszáz éves brazil természettudományi gyűjteménynek (*Museu Nacional*), ami 2018-ban az egész világ figyelmét magára vonta az itt pusztító tűzvész miatt. A palotát az 1860-as évektől formálódó kertek és egy nagy angolpark vette körül. A királyi majd a császári rezidencia (1817 és 1889 között) eredeti berendezését a Rióból végleg távozó Bragançák magukkal vitték Európába.

II. Péter történelmi korszakának (1831–1889) több évtizedes viszonylagos politikai stabilitása, modernizációs eredményei és az uralkodó megnyerő személyisége hazájában és a nemzetközi közvélemény előtt is sok hívet szerzett neki.²¹ Európából nézve ezért különösen váratlan fordulat volt a császár és a császárság bukása 1889-ben. Ennek híre Magyarországra is eljutott, a *Vasárnapi Ujság* például így interpretálta:

„A brazíliai forradalom hírének alig lehetett valami inkább meglepő, ismerve a császár egyéniségét, mely a lehető legrokonszenvesebbek egyike, továbbá azt a tiszteletet, melyben alattvalóinál részesült, nem különben Brazília szabadelvű alkotmányát, melyet a császár annyira tiszteletben tudott tartani, hogy a nemzet alig vehette észre,

18 II. Péter távozásának, halálának kérdéskörével más összefüggésben *Az „Atlantisz-álmom” a modernizáció és a nacionalizmus korában: Portugália és Brazília 1889–1930* című kötetemben (Szilágyi 2022) foglalkoztam már, egyes vonatkozó szövegrészeket itt átdolgozva, tovább gondolva felhasználtam.

19 Fausto 2011: 89.

20 Macaulay 1986: 187.

21 Richard Wagnerrel levelezett, Victor Hugo pedig egyenesen második Marcus Aureliusnak nevezte. Leitner 1994: 224, 226–227.

hogy egy monarkha uralkodik fölöttök. Alig elegyedett a politikába, népe törvényesen nyilatkozó akaratának semmiben nem volt akadály a megtörténhetett vele, hogy az évnek nagyobb részét az országon kívül töltötte, anélkül, hogy ebből baj vagy zavar keletkezett volna. Hogy ettől az enyhe kezű, humanus uralkodótól miért kívánt országa mégis megszabadulni, az még ma is olyan rejtély, mely megfejtésre még ez után vár.”²²

Mikor II. Péter távozott a hatalomból és Brazíliából, végleg megszakadt a dél-amerikai országot a portugál monarchiához fűző dinasztikus kötelék. Mindazonáltal a majdnem öt évtizedes uralkodás után katonai hatalomátvétellel elmozdított²³ császár Európa irányába távozott, és első állomása természetes módon legközelebbi rokonainál, Lisszabonban volt. 1889. november 17-én hajóra szállt, a továbbiakban magába zárkózott, és igen szűkszavú lett a jövőt illetően. A hosszú úton, az Alagoas nevű hajó fedélzetén olvasással és intellektuális társalgással töltötte napjait, miközben, szokásos önuralmához híven – írja a Bragançák monográfusa, Barman²⁴ – kerülte, hogy akár csak egyetlen szóval is említse a történeteket, vagy további terveiről beszéljen. Idősebb leánya és politikai örököse, Izabella rövid lisszaboni nyilatkozatából pedig csupán annyit lehetett tudni, hogy Péter Cannes-ban készült letelepedni, családját is a közelében tartva.²⁵

Az Alagoas December 7-én kötött ki a portugál fővárosban, ahol akkor II. Péter nővérének unokája, I. Károly (1889–1908) uralkodott. A fiatal ember alig került trónra (hiszen csak néhány héttel korábban történt, hogy apja és elődje örökébe lépett Lisszabonban²⁶), mikor megérkeztek a drámai Rio de Janeiro-i hírek Lajos első unokatestvérének elmozdításáról. Henrique de Barros Gomes (1843–1898) portugál külügyminiszter azonnal sürgönyözött a braziliai portugál kirendeltséget vezető meghatalmazott miniszternek, Gustavo Nogueira Soaresnek (1831–1901):

22 *Vasárnapi Ujság* 1889. november 24. 769.

23 Bővebben Fausto 2011: 139–141.

24 II. Péter életrajzát naplók és levelek alapján rekonstruálta Barman 1999. A szerző hasonló módszerrel írta meg Izabella életrajzát is: Barman 2002.

25 Barman 2002: 202–206.

26 I. Lajos király (1861–1889) október 19-én halt meg.

„Felhatalmazom, hogy a király nevében ajánljon menedéket a császári családnak. Adjon meg minden segítséget. Itt nagyon nagy a nyugalanság. Küldjön részleteket.”²⁷

Az elűzött császár és családja érkezését Lisszabonban a politikai körök, a sajtónyilvánosság és az emberek egyaránt szívélyesen és érdeklődéssel fogadták. A Braganza Hotelben szálltak meg, és rövid ideig a lisszaboni udvar vendégeiként a fővárosban maradtak. Tíz nap elteltével a család egy része, Izabella,²⁸ férje és gyermekei rokonlátogatásra Spanyolországba távoztak.

A számkivetett „filozófusuralkodó” és felesége Portugáliában maradt. Mivel azonban egy bukott császári pár jelenléte az ifjú portugál király közelgő trónra lépési ceremóniáján nem lett volna kívánatos, az ünnepségek előtt udvariasan félre álltak, és ők is elhagyták Lisszabont. Felkeresték azonban Portugália nagyvárosait, Coimbrát és Portót. Terézia Krisztinát (1822–1889) portói tartózkodásuk alatt, december 28-án érte a halál.²⁹ A szívbeteg és nagyon rossz lelkiállapotban lévő ex-császárné a portói Grande Hotel do Porto-ban lévő szállásukon halt meg, váratlanul. A fővárosban, a portugál király „trónra lépésének napján, mikor este mindenki a Szt. Károly Színházba indult, hogy megnézzék a gálaműsort, ami oly nagy várakozást ébresztett Lisszabonban, a színházat zárva találták, a kapun kézzel írott és két gyertyával megvilágított cédulán az állt, hogy Őfelsége Brazília Császárnéja Portóban bekövetkezett halála miatt, felsőbb utasításra az esti előadás elmarad.”³⁰ 1890. január 7-én Lisszabonban állami temetést rendeztek az elhunytak, akinek nyughelye szintén a *São Vicente de Fora* templom lett.

Halál és ravatal Párizsban, temetés Lisszabonban

Portugáliából távozva, 1890–1891-ben Péter romló egészségére (elhatalmasodó cukorbetegsége és annak szövődményeire, érszűkületes panaszaira) keresve enyhülést európai fürdőhelyeket látogatott meg (Vichy,

27 Közli Ribeiro 2006: 144–145.

28 Száműzetése éveiről: Barman 2002: 200–234.

29 Cervo–Magalhães 2000: 157.

30 *O Occidente* 1890. január 1. 2.

Baden-Baden). Végül, 1891 októberében a párizsi Bedford Hotel második emeletén rendezkedett be. (Az elegáns és disztिंगvált L'Hôtel Bedford ma is ugyanazon a helyen működik, a belvárosi rue de l'Arcade 17-ben.) Napjait olvasással, írással, látogatók fogadásával és a nagyváros nyújtotta kulturális kínálat (műemlékek, kiállítások, színházlátogatás stb.) élvezetével töltötte. Naplója és levelezése tanúsága szerint politikai ambíciói nem voltak többé, irodalmi és tudományos tevékenységét azonban folytatni kívánta, Brazília javára. Főként héber nyelvtudását fejlesztette ekkoriban fordítói munkájához. Komolyan vette akadémiai tagságát (1875 óta a Francia Tudományos Akadémia földrajzi és tengerészeti tagozatának levelező, majd 1877-től külföldi rendes tagja, *associé étranger* volt). A társasági életében családján kívül az európai szellemi elit képviselőivel keresett kapcsolatot, és a nemzetközi arisztokráciával érintkezett.³¹ Uralkodói jogairól lemondott, és idősebb leányát, Izabellát jelölte meg utódjául, azonban azt felmérte, hogy 1890–1891-ben a brazil belpolitika megrázó kódtatásai ellenére sincs a restaurációnak valódi esélye, így semmiféle, visszatérésére irányuló konspirációban nem kívánt részt venni. Ekkorra már kedélyét megtörték az átélt drámai események. Gyenge egészségét a hűvös, késő őszi párizsi időjárás kikezdte, és egy megfázásból eredő tüdőgyulladás végzetesnek bizonyult. Hatvanhatodik születésnapja után három nappal, 1891. december 5-én hunyt el párizsi lakosztályában. Halálával, úgy tűnt, a restauráció kérdése végleg nyugvópontra juthat. A nemzetközi és a brazil sajtóban részletesen megemlékeztek róla, számos cikk jelent meg például az *O Paiz*-ban, a korszak egyik legfontosabb országos napilapjában.³²

A francia köztársasági kormány a brazil tiltakozások ellenére ünnepélyes, államfőnek kijáró állami búcsúztatást rendezett Péternek, akit Sadi Carnot (1837–1894) köztársasági elnök maga is személyesen ismert és tisztelt. Ravatalát a tágas, sok gyászoló befogadására alkalmas, napóleoni Mária Magdolna templomban (*Madeleine*) állították fel. A december 7-i gyászmiséhez Gabriel Fauré komponálta a zenét.³³ A koporsót – az *O Paiz*

31 Barman 1999: 376–394.

32 *O Paiz* 1891: Ano VIII, n° 3510 (1891. december 6.) 1, n° 3511 (1891. december 7.) 1, n° 3512 (1891. december 8.) 1.

33 Barman 1999: 396.

hírei szerint³⁴ – 200 ezres tömeg kísérte a pályaudvarra, ahonnan a bebalzsamozott testet vonat vitte Lisszabonba. A párizsi kormány és maga az államfő kitüntető figyelmet és szimpátiát tanúsított az elhunyt és családjá iránt, a francia köztársaság magasrangú küldöttséget állított ki a díszes, állami búcsúszertartásra, vállalva azt is, hogy konfliktusba kerül egy másik köztársaság, Brazília kormányával.

1891. december 12-én a portugál monarchia is díszes, állami temetéssel búcsúzott Pétertől. Földi maradványait felesége mellé helyezték a lisszaboni Bragança-panteonba.³⁵ A tiszteletadás módja megfelelt a dinasztikus kapcsolatokból eredő kötelezettségeknek. Annál meglepőbb volt a brazil reakció. Hiába rendeződött a diplomáciai viszony a portugál monarchia és a tengerentúli köztársaság között már 1890 őszen, Bragança Péter koporsója mellett mégsem állt egyetlen brazil diplomata sem, se Párizsban, se Lisszabonban az 1891. decemberi búcsúztatáson. Portugáliában a monarchista érzelmű sajtó kifejezetten sértő, tiszteletlen gesztusként értékelte ezt, kiemelve, hogy brazil részről elvárható lett volna a protokolláris jelenlét azon a hivatalos eseményen, ahol a portugál uralkodó nagybátyját temetik. Az ügynek azonban további politikai vagy diplomáciai következményei nem lettek.³⁶

A császárság kísértő szelleme

Brazil kormánykörökben nyugtalanságot váltott ki az eltávolított császár halálhíre és búcsúztatásának körülményei. A tengerentúli reakciókban felmerült némi lelkiismeretfurdalás az I. Brazil Köztársaság részéről megmutatkozó, az elmozdított uralkodó személyével szembeni méltánytalanságok miatt.³⁷ Másrészt érzékeny volt a helyzet a Rio de Janeiróban

34 *O Paiz* 1891: Ano VIII, n° 3514. (1891. december 10.) 1.

35 A lisszaboni búcsúztatás krónikáját a portugál sajtóban: pl. *O Occidente*, n° 468. (1891. december 21.) 1. Brazíliában: *O Paiz* 1891: Ano VIII, n° 3517. (1891. december 13.) 1.

36 Silva 2013: 121–122.

37 A Rio de Janeiró-i ideiglenes kormány 1889. decemberi határozatával nemcsak visszavonta november 16-i döntését az elmozdított uralkodónak szánt évjáradékról (amit Péter egyébként nem is kívánt elfogadni), hanem őt és leszármazottait egyenesen kitiltotta Brazília területéről, ahol ingatlan tulajdonuk sem lehetett többé. A család két évet kapott, hogy mindent értékesítsen, felszámoljon. A portugál rokon, I. Károly által

nem sokkal korábban kibontakozott belpolitikai válság miatt is. (Az elnök 1891. november 3-án feloszlatta a kongresszust és három hét múlva, lényegében a haditengerészet lázadásába belebukva, kénytelen volt átadni a hatalmat alelnökének.³⁸) A nyugtalanság, a bizonytalan hatalmi viszonyok közepette veszélyesnek tűnt a közvélemény emlékezetébe idézni a néhai császárt, nem is annyira személyes kvalitásai miatt, hanem inkább azért, mert majd fél évszázados uralkodása példaszerű politikai stabilitást teremtett a dél-amerikai országban irigylésre méltóan hosszú időre. Ez olyan sikernek számított, ami nemcsak Brazíliában, de egész Latin-Amerikában páratlan volt és éles kontrasztban állt a kilencvenes évek elejének problémáival. A nosztalgia az egykori uralkodó és a monarchia iránt a kényes politikai helyzetben lévő köztársasági vezetés számára kerülendőnek tűnt.

A Rio de Janeiro-i kormányzat aggódott a Brazíliában élő nagy számú, erősen konzervatív, illetve monarchista bevándorló kiszámíthatatlan reakciói miatt is, attól tartva, hogy a császársággal kapcsolatos megemlékezések esetleg demonstrációsorozattá válhatnak. Isabel Corrêa da Silva leírja, hogy az *Itamaraty* (vagyis a brazil külügyminisztérium) a belpolitikai válság fokozódásától tartva kifejezett kéréssel fordult a portugál, az angol és a német diplomatákhoz, hogy a feszült légkörben, Brazíliában élő honfitársaikat próbálják nyugalomra inteni. A külképviseltek azonban elhárítottak bármilyen intézkedést, hivatkozva a szólás- és vélemény-szabadságra.³⁹ A köztársasági kormányzat igyekezete ellenére civil szervezetek (nemcsak a bevándorlók szervezetei) és vallási közösségek Brazília-szerte mégis megemlékeztek a „nagy emberről”, rendezvényeik azonban végül is valódi aktuálpolitikai fenyegetést nem jelentettek.

---

felajánlott kegydíjat Péter mégsem fogadta el. Inkább nagy összegű kölcsönt vett fel a Brazíliában meggazdagodott portói kereskedőtől, Manuel Joaquim Alves Machado-tól (1822–1915). Barman 1999: 375.

38 Bővebben: Fausto 2011: 153–155.

39 Silva 2013: 118.

II. Péter földi maradványainak hazaszállítása és a császári kápolna

Az emigrációba kényszerült második brazil császár és a császárné földi maradványai tehát egy ideig Lisszabonban pihentek, a Bragançák már említett panteonjában. Néhány évtizednek el kellett telnie, hogy a brazil köztársaság eléggé stabilnak és magabiztosnak érezze magát ahhoz, hogy félelem nélkül emlékezessen monarchikus múltjára. A riói kormány Epitácio Pessoa (1865–1942) elnöksége idején, 1920-ban érvénytelenítette⁴⁰ az uralkodó és családja kitiltására vonatkozó korábbi rendeletet, ezzel lehetőséget teremtve arra, hogy a hamvakat átszállítsák Brazíliába. A döntést a lakosság patrióta érzületével és kívánságával indokolták. Az előkészületekben – bár a család is kivette a részét (pl. a síremléket Izabella készítette Európában) – nagy szerepet vállalt a brazil és a portugál állam, a helyi hatóságok és a katolikus egyház, valamint magánadományok is érkeztek a költségekre. A szarkofágokat és a mintegy ezer fős kíséretet, köztük a császári leszármazottakat a brazil tengerészeti hajói szállították át az óceánon.⁴¹ 1921. január 8-án kötöttek ki Rio de Janeiroban. Előbb ideiglenesen a főváros régi katedrálisban (*Igreja Nossa Senhora do Carmo da Antiga Sé*) helyezték el a koporsókat, majd II. Péter születésének 100. évfordulója alkalmából, 1925 decemberében a Riótól mintegy 70 kilométerre fekvő Petrópolis frissen felszentelt neogótikus nagytemplomába (*Catedral de São Pedro de Alcântara*) kerültek végleges helyükre.⁴² Ez a megoldás a család kívánságának is megfelelt⁴³ és arra emlékeztetett, hogy Petrópolisban volt a császár nyári rezidenciája, kedvenc tartózkodási helye.

40 Az I. Köztársaság ideiglenes kormányának 78-A számú, 1889. december 21-i rendeletét az 1920. szeptember 30-i 4.129. számú dekrétummal érvénytelenítették. *Collecção das Leis da República dos Estados Unidos do Brasil*.

41 *Jornal do Brasil* 1920: Ano XXX. n° 293 (1920. október 21.) 4.

42 Érdekes adalék, hogy a sikeres magyar-amerikai szobrász, Finta Sándor (1881–1958) Brazíliában töltött éveit monográfusa szerint részt vett a katedrális díszítő munkálataiban. „A Rio de Janeirohoz közel eső Petropolis [Petrópolis] Sacre Coeur templomának [?] timpanonján (a bejárat fölötti háromszög alakú felület) megmintázta *Krisztus születését*, II. Don [sic] Pedro, az utolsó brazil császár katedrálisára 12 kariatidát készített.” Egri 2013: 74. Az említett építészeti elemek pontos azonosítása még várat magára.

43 Vieira 1991: 136.

A hamvak átszállításakor a portugáliai és brazíliai helyszíneken egyaránt jelentős tömeg kísérte a „hazatérő” egykori uralkodópár szarkofágjait, és a kapcsolódó ünnepélyes eseményekre szintén nagy nyilvánosság előtt került sor. Az sajtó beszámolója szerint Rióban az egész város megmozdult, hogy jelen legyen a kikötésnél és a tiszteletteljes kísérő menetben. Mind a portugál, mind a brazil lapok terjedelmes beszámolókat, képriportokat közöltek a részletekről.⁴⁴ A császári pár földi maradványainak hazatérésétől azt várták Braziliában, hogy alkalmat ad monarchisták és republikánusok végleges megbékélésére, és a nemzeti egységet szimbolizálja majd.

Néhány évvel később, 1930-ban Getúlio Vargas⁴⁵ hatalomátvétele éles cezúrát jelentett a köztársaság történetében. Az ideiglenes kormány 1932. április 11-i 21.270. sz. rendelete 300 000 reál fedezetet irányzott elő a mauzóleum számára.⁴⁶ Ennek a vállalásnak történelmi és szimbolikus jelentősége az volt, hogy először került sor az egész ország hivatalos és II. Péter előtti tisztelgésben. Ez a tisztelgés jól illeszkedett Vargas fokoatosan kialakuló tekintélyuralmi rendszerének nemzetépítő⁴⁷ stratégiájába. 1939. december 5-én az elnök (aki maga választotta a dátumot, az utolsó császár halálának évfordulóját) ünnepélyes keretek között, személyesen avatta fel a több évtizedes munkálatok után végül befejezett, Alcantarai Szent Péternek ajánlott katedrális (*Catedral de São Pedro de Alcântara*) épületben az ott kialakított uralkodói nyughelyet. Vargas elnök ünnepi beszédében úgy fogalmazott, hogy a brazil földön született császár „minden brazil tiszteletétől övezve” nyugszik majd itt.⁴⁸ Mivel Petrópolis az elnöknekis kedvelt tartózkodási helye volt, többször felkereste a nemzeti emlékezet e kitüntetett helyszínét.⁴⁹

44 Pl. képriportok Rio de Janeiróból és Lisszabonból, *Fon-Fon* 1921: Ano XV, n° 3 (1921. január 15.) 24. és n° 5. (1921. január 29.) 15. *O Jornal*: Ano III. n° 571 (1921. január 9.) 3. Illetve *O Malho* Ano XXIV, n° 1210 (1925. november 21.) 29. és n° 1213 (1925. december 12.) 29, 31.

45 G. Vargas (1882–1954) a 20. század legmeghatározóbb brazil politikusa, köztársasági elnök 1930 és 1945 között és 1950–1954-ig. Politikájáról magyar nyelven pl. Horváth 1996: 75–128; Fausto 2011: 197–233; 241–248.

46 A rendelet digitalizálva a brazil képviselőház honlapján. *Câmara dos Deputados*

47 Nemzetépítéséről, a vargas-i propagandáról magyar nyelven bővebben: Szilágyi 2004.

48 Az ünnepi beszédet közölte a *Diário Carioca* 1939: Ano XII, n° 3526 (1939. december 6.) 6.

49 O Presidente da República visitou a Catedral de Petrópolis. *Correio da Manhã* Ano L, n° 17779 (1951. március 4.) 4. Ehhez még: Alves Netto 2004.

Bár a köztársaság 1889-ben radikálisan szakított a monarchia megtestesítőjének tekintett portugál-brazil dinasztiával, ötven év elteltével azonban a nemzeti uralkodóház tagjai iránti kegyelet a tekintélyuralmi Új Állam, azaz a Vargas-diktatúra emlékezetpolitikájának fontos részévé vált. Az autoriter rendszer propagandája a császárság időszakát egyfajta aranykornak állította be, miközben igen kritikus volt közvetlen politikai előzményével, az általa *Régi Köztársaságnak* nevezett 1889 és 1930 közti időszakokkal.

A császári kápolnában azóta több újratemetésre is sor került. 1971 óta itt nyugszik Izabella, az egykori trónörökös és férje, Gaston d'Eu (1842–1922) is. Földi maradványaikat Franciaországból szállították át. 1990-ben idősebb fiuk, Pedro de Alcântara, Grão-Pará hercege (1875–1940) és felesége Elisabeth Dobržensky de Dobrženicz (1875–1951) nyughelye is a kápolnába került a petrópolis-i köztemetőből. A független brazil állam viszonylag rövid történelemének, azon belül a monarchia évtizedeinek értékes ereklyéit nem hagyhatta szétszóródni a nagyvilágban.

Mauzóleum I. Péternek is

Az első brazil uralkodó hamvainak választott hazájába való átszállítását már a 20. század első éveiben tervezték, kapcsolódva a portugál király hivatalos látogatásához. Diplomatak és a brazíliai portugál kolónia együttes kezdeményezése volt, hogy 1908-ban⁵⁰ a Brazil Köztársaság kormánya lássa vendégül I. Károly (1889–1908) portugál királyt. Érkezését a brazíliai kikötők megnyitásának 100. évfordulójára időzítették (1908. június 7.).⁵¹ Ő lett volna az első európai uralkodó, aki felkeres egy függetlenné vált latin-amerikai országot.⁵² Becses ajándékként pedig magával vitte volna Portugáliából I. Péter hamvait.⁵³ A királyi látogatást gondos előkészítés

50 A reprezentatív kiállítások divatja elérte a *Belle Époque* Dél-Amerikáját is. Így mikor közeledett a brazil emlékezetpolitika egyik sarokkövének, az ország függetlenné válását meghatározó történelmi pillanatnak a 100. évfordulója (a napóleoni háborúk idején amerikai gyarmatára távozó portugál királyi család érkezéséé, illetve a brazíliai kikötők külföldiek előtti megnyitásáé), nagy országos kiállítást rendeztek Rio de Janeiróban.

51 Mendes–Miranda 2006: 172.

52 Silva 2013: 323.

53 I. Péter hamvainak sorsát az *O Estado de São Paulo* című országos brazil napilap cikkei alapján követi végig Batista 2022.

előzte meg mindkét fél részéről, 1907 végétől. Az eseményt azonban (amelyet a Brazíliában élő portugálok vártak leginkább) megghiúsította az I. Károly és a húszesztendős trónörökös, Bragança Lajos Fülöp (1887–1908) ellen Lisszabonban elkövetett, halálos kimenetelű merénylet 1908. február 1-én. Ezzel a császári hamvak átszállítása is elmaradt.

1922-ben a függetlenség centenáriuma kínálkozott újabb alkalomnak, de akkor II. Péter került a középpontba, megelőzve apját és elődjét, elhomályosítva a vele kapcsolatos terveket, hiszen az ő hamvai 1921 januárja óta brazil földön várták a méltó elhelyezést. A riói kormány azonban továbbra sem tett le abbéli szándékáról, hogy egy újabb császári kriptát hozzon létre. Egy bő évtizeddel azután, hogy II. Péter mauzóleumát Getúlio Vargas felavatta Petrópolisban, 1951-ben (amikor ismét ő volt a köztársasági elnök) egy újabb síremlék kialakításának terve vetődött fel.

São Paulo egyik legreprezentatívabb, régi épületegyüttese az ipirangai emlékhely, melyet még a császárság idején, az 1880-as évtizedben kezdtek kiépíteni, azon a területen, ahol a hagyomány szerint 1822-ben Péter régenstől elhangzott a híres jelmondat: „Függetlenség vagy halál!” A városrész kitüntetett szerepe egy 1895-ös visszaemlékezés szerint még régebbi: „Nincs fontosabb történelmi helyszíne S. Paulo államnak, mint az ipirangai lankák. Itt lüktet a São Paulo-i élete több mint három évszázad óta.”⁵⁴ Az önálló államiség e döntő momentumára emlékeztetve először az az épület készült el, ahol ma az egyetemi Ipiranga Múzeum (*Museu do Ipiranga – USP*)⁵⁵ működik. A 20. század első éveitől parkot hoztak létre körülötte (*Parque da Independência*), és közelében a függetlenség centenáriumára (1922) gránitból és bronzból monumentális emlékművet (*Monumento à Independência*) is emeltek.⁵⁶ A teljes együttes⁵⁷ 1975 óta örökségvédelem alatt áll, amit 1998-ben megerősítettek (*Patrimônio Histórico e Artístico Nacional - Iphan*).

54 Ihering 1895: 9.

55 Eredetileg emléképületnek (*Edifício-Monumento*) készült. Előbb egy iskola, majd 1893-tól São Paulo állam múzeuma (*Museu Paulista*) kapott itt helyet. Ez az intézmény alakult át a mai Ipiranga Múzeummá.

56 Az emlékműről részletesebben: Oliveira Filho 2003.

57 A védelem kiterjed a *Conjunto do Ipiranga* nevet viselő területre: a múzeumra, a függetlenségi emlékműre, a parkra és benne a vidék 19. század eleji kis házait idéző *Casa do Grito-ra* (értelmező fordításban: a ház, ahol Péter felkiáltott, híres mondata elhangzott).

Getúlio Vargas újabb elnöki ciklusa idején, az 1950-es évek elején ismét felvetődött tehát az I. Péternek, mint a függetlenné válás kulcsfigurájának szentelt császári kriptá terve. Az illetékesek ekkor úgy döntöttek, hogy a São Pauló-i centenáriumi emlékmű lesz a legmegfelelőbb helyszín, és ezzel egyben egy addig kihasználatlan, reprezentatív belső térnek is funkciót adtak. A hatalmas emlékműben ugyanis még az építéskor egy – a híres ubatubai zöld gránittal borított – helyiséget alakítottak ki, amit egyfajta üres síremlékként (kenotáfium) a szabadsághősök tiszteletére tartottak fenn, de valódi funkciója nem volt. 1952. szeptember 7-én azonban itt avatták fel a brazil uralkodóház tagjai számára berendezett kriptát.⁵⁸ Ezzel a döntéssel lényegében a brazil Bragançákat a függetlenség megteremtőiként és szimbólumaiként a hivatalos emlékezetpolitika elemeként is kanonizálták.

Először, 1954. október 12-én Habsburg Leopoldina (1797–1826), az első brazil császárné szarkofágját hozták át a Rio de Janeiró-i Szent Antal kolostorból⁵⁹ (*Convento Santo Antônio*). A kriptát a São Pauló-i polgármester, Ademar de Barros (1901–1969) néhány év múlva, 1959. október 19-i rendeletével császári kápolnává nyilvánította,⁶⁰ ezáltal szakrális jelleget adva a helyszínnek.

A brazil katonai diktatúra idején (1964–1985),⁶¹ 1971-ben, készülve az ország függetlenné válásának 150. évfordulójára, a riói kormány ismét tervbe vette, és ez alkalommal meg is valósította I. Péter hamvainak átszállítását az óceánon. Az előkészítő tárgyalásokat a külügyminisztérium és az illetékes tagállami és föderális tudományos intézet (*Instituto Histórico e Geográfico de São Paulo* és *Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro*) folytatta le a portugál hatóságokkal. (Az ibériai országban is tartott még ekkor a hosszú személyi diktatúra, melynek vezetői készséggel támogatták a baráti rezsim terveit és hozzájárultak, hogy I. Péter szarkofágját kiemeljék a Bragançák lisszaboni panteonjából.) 1972. április 22-én a függetlenségi

58 Macaulay 1986: 305.

59 Itt Darcy Vargas (1895–1968), a köztársasági elnök felesége védnöksége alatt 1937-ben kezdtek császári kriptát kialakítani. Áthelyezve ide Leopoldina császárné és a fiatalon elhunyt császári gyermekek hamvait.

60 Batista 2022.

61 A korszak történetéről bővebben magyar nyelven ld. Szilágyi 2022: 97–188; Fausto 2011: 275–335.

ünnepeknek (egyben a katonai rezsim nacionalizmusának) egyfajta forrponja volt, mikor az első brazil császár földi maradványait szállító hajó befutott a riói Guanabara-öbölbe. A portugál köztársasági elnök, Américo Tomás (1894–1987) személyesen kísérté és adta át a szarkofágot a riói katonai junta vezetőjének, Garrastazu Médici (1905–1985) elnöknek. Az eseményt mintegy tízezer ember a helyszínen figyelte és a TV és rádió adók országszerte közvetítették.⁶² Az ereklyét előbb Rio de Janeiroban, majd a föderáció tagállami fővárosaiban is közszemlére tették, míg végül 1972. szeptember 7-én, éppen a függetlenség napján érkezett az ipirangai mauzóleumhoz, befejezve nagy utazását. A 150. évforduló rendezvényei, illetve előkészületeik időben a brazil gazdasági csoda és annak kifulladásá határmezsgyéjén zajlottak.⁶³ Így a katonai diktatúra ereje és dicsősége felmutatásának szándékával induló rendezvénysorozatát szelepként, a hétköznapiok válságát patetikus nacionalizmussal elfedő látványosságként is használta.

A nevezetes évfordulón azóta újra meg újra történik valami a császári kripta körül. 1982-ben⁶⁴ I. Péter második feleségének, Amélia de Beauharnaisnak (1812–1873) a földi maradványait hozták el, szintén Lisszabonból és ide helyezték őket. 2012 február és szeptember között az São Pauló-i egyetem (USP) kutatói orvosi berendezések segítségével elemezték a felnyitott szarkofágok tartalmát, mindhárom porladó testen, a császáren és a két császárnén archeológiai vizsgálatokat végezve.⁶⁵

62 Batista 2022.

63 „A brazil gazdasági csoda végének kezdetét a [...] Bretton Woods-i nemzetközi gazdasági-pénzügyi rendszer összeomlása, az 1971-es világgazdasági válság beköszönte, befejezését az 1973-as olajválság következményei gyorsították fel. [...] [A] gazdasági csoda utolsó évében és az azt követő tíz esztendő periódusban a brazil gazdaság a tartós recesszió állapotába került.” Szilágyi 2022: 134–135.

64 1982 választási év volt Brazíliában. Ugyanakkor az 1981–1983-as recesszió súlyos következményekkel járt. A „GDP átlagosan évi 1,6%-kal csökkent. [...] A brazil állam gyakorlatilag már fizetéseképtelen volt.” Fausto 2011: 300–301.

65 Bello 2013.

Egy szív útja

A brazil függetlenség 200. évfordulója, 2022-ben szintén nem múlhatott el a császári ereklyékhez kötődő szenzáció nélkül. Ez az esztendő, a radikálisan konzervatív Jair Bolsonaro elnökségének utolsó éve, választási év volt. A bicentenárium pedig alkalmat adott arra, hogy ismét a középpontba kerüljön a független Brazília létrejöttének szimbolikus figurája, I. Péter. Egészen pontosan földi maradványainak egyetlen, elkülönítetten kezelt része, ami továbbra is Portugáliában marad: a Portóban őrzött szív.

Az észak-portugáliai város hét lakat alatt – valójában öt kulccsal elzárva – őrzi és nagy becsben tartja a relikviát, a náluk IV. Péter királyként számontartott uralkodó formalinban tartósított, serlegbe zárt szívét. Egészen ritkán nyílik csak meg a lapai templom falában erre a célra kialakított kripta és abban a fa urnatartó. A hozzáférést lehetővé tévő öt kulcsot maga a mindenkori portói polgármester őrzi. Ez alkalommal is az ő (Rui Moreira) engedélyére volt szükség ahhoz, hogy a brazil kívánságot némi aggodalom és hezitálás után teljesítsék. Néhány hónappal korábban a lisszaboni brazil nagykövet, George Prata hivatalosan tolmácsolta kormánya kérését: kölcsön adnák-e a portugálok a féltve őrzött ereklyét, hogy Brazíliában a bicentenáriumi ünnepek keretében be lehessen mutatni a nagyközönségnek. A meglehetősen morbid attrakcióhoz a szállítás és kiállítás körülményeit igen gondosan kellett meghatározni, nehogy károsodjon a 187 éve készült preparátum.⁶⁶

A szív nyilvános bemutatására a bicentenáriumi ünnepeken került sor először. A tengerentúli utazás előtt és után néhány napig Portóban is kiállították, az *Igreja de Nossa Senhora* dísztermében. 2022. augusztus 22-én a brazil légierő gépével érkezett meg Brazíliavárosba, ahol ünnepélyes keretek között fogadták és a külügyminisztérium épületének egy klimatizált termében állították ki az ünnepek ideje alatt, külön alkalmat teremtve a főváros iskolásainak, hogy megtekinthessék. Szeptember 9-én, a 200. évfordulás rendezvények végétével visszaszállították Portugáliába.

66 Az események jól rekonstruálhatók a brazil országos média birodalom, a GLOBO online híradásai alapján. A katonai diktatúra éveiben, írja Boris Fausto „az állam támogatásából hasznot húzó és ennek szócsövénévé váló *TV Globo* addig terjeszkedett, amíg nemzeti adóvá nem vált, és meg nem szerezte a szektor feletti irányítást”. Fausto 2011: 289.

• • •

Az 1889-ben létrehozott brazil köztársaság az 1920-as évekre megerősödve legyőzte ambivalens érzéseit és megbékélt a monarchikus múlttal. Nacionalizmusa, mely a nemzetépítő tervekkel dédelgető diktatúrák idején még inkább felerősödött, fontos építőelemévé tette és idealizálta a császárság korszakát. Míg I. Péter a függetlenség bajnoka, addig II. Péter a stabilitás záloga ebben a képletben. A két mauzóleum földrajzi távolsága jelzi ezt a kettősséget. A fokozatosan kialakuló kultusz-helyszíneket az állami támogatás nyomása nem kívánta erőltetetten centralizálni a föderális fővárosba (a riói panteon 1937-es ötlete – ld. 59. jegyzet – végül eljelentéktelenedett), inkább az organikus fejlődést segítette. São Paulo esetében pedig kiemelte a város egyre növekvő erejét és rangját, sok tekintetben országos elsőségét. A császári mauzóleumok közül az ipirangai létrehozásával a brazilok is, bár némi lemaradással, megteremtették a nemzeti emlékezet Latin-Amerikában szinte kötelező létesítményét, a szabadsághősök panteonját. A holttestek ereklyeként való kezelésével és összegyűjtésével ugyanakkor a katolikus tradícióhoz is illeszkedtek.

Források

Câmara dos Deputados, a hivatkozott 1932-es 21270. számú rendelet: <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/decret/1930-1939/decreto-21270-11-abril-1932-521014-publicacaooriginal-1-pe.html> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 18.

Collecção das Leis da República dos Estados Unidos do Brasil <http://www2.camara.leg.br/atividade-legislativa/legislacao/publicacoes/república> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 18.

Esteves Pereira, João Manuel-Rodrigues, Guilherme 1915: *Portugal - Dicionário Histórico, Chorográfico, Heraldico, Biográfico, Bibliográfico, Numismático e Artístico*. 7. kötet. Lisboa.

Ihering, Dr. H. von 1895: *Historia do Monumento do Ypiranga e do Museu Paulista*. *Revista do Museu Paulista*, (1.) 9–31.

Wordsworth, Dorothy 1847: *Journal of a Few Months' Residence in Portugal, and Glimpses of the South of Spain*. London.

Correio da Manhã, 1951

Diario Carioca, 1939

Fon-Fon, 1921

GLOBO, 2022 <https://g1.globo.com/> – utolsó letöltés: 2023. július 8.

Jornal do Brasil, 1920

O Jornal, 1921

O Malho, 1925

O Occidente, 1890

O Occidente 1891

O Paiz, 1891

Vasárnapi Ujság, 1889

Hivatkozott irodalom

Alves Netto, Jeronymo Ferreira 2004: *Brasileiros Ilustres em Petrópolis*. Park. Graf. Petrópolis.

Barman, Roderick J. 1999: *Citizen Emperor: Pedro II and the Making of Brazil, 1825–1891*. Stanford University Press, Stanford. <https://doi.org/10.1515/9781503617940>

Barman, Roderick J. 2002: *Princess Isabel of Brazil – Gender and Power in the Nineteenth Century*. SR Books, Lanham.

Batista, Liz 2022: *Dom Pedro I no Brasil: Ditadura trouxe restos mortais, mas erro de cálculo impediu sepultamento*.

<http://m.acervo.estadao.com.br/noticias/acervo,dom-pedro-i-no-brasil-ditadura-trouxe-restos-mortais-mas-erro-de-calculo-impediu-sepultamento,70004135475,0.htm> – utolsó letöltés: 2023. július 8.

Bello, Paola 2013: *Exumação inédita de Dom Pedro I e suas mulheres permite confrontar registros históricos*. <https://veja.abril.com.br/ciencia/exumacao-inedita-de-dom-pedro-i-e-suas-mulheres-permite-confrontar-registros-historicos/> – utolsó letöltés: 2023. július 8.

Calmon, Pedro 1933: *O rei cavalleiro; a vida de d. Pedro I*. Companhia Editora Nacional, São Paulo.

- Calmon, Pedro 1984: *O sesquicentenário da morte de D. Pedro I.* http://www.vivabrazil.com/vivabrazil/dom_pedro_i.htm – utolsó letöltés: 2021. augusztus 8.ógeras, J. Pandiá 1980 [1930]: *Formação histórica do Brasil.* Companhia Editora Nacional, São Paulo.
- Cervo, Amado Luiz – Magalhães, José Calvet de 2000: *Depois das Caravelas – As relações entre Portugal e o Brasil, 1808-2000.* Instituto Camões, Lisboa.
- Dantas da Cruz, Miguel – Lilón, Domingo – Nagy Marcel – Sánchez Román, José Antonio – Santosné Blastik Margit – Semsey Viktória – Szilágyi Ágnes Judit 2013: *Latin-Amerika 1750–1840 – A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig.* KRE–L’Harmattan, Budapest.
- Decca, Edgar Salvadori de 2003: De Pedro I. ao Quixote, ao IFCH ao ISCTE de Lisboa. *Jornal da Unicamp* (17.) 237. 2.
- Egri Mária 2013: *A Finta testvérek élete és művészete.* Finta Múzeum, Túrkeve.
- Fausto, Boris 2011 [2001]: *Brazília rövid története.* Ford.: Pál Zsombor Szabolcs, Tímár Imola. Equinter, Budapest.
- Ferro, Maria Inês 1997: *Queluz. O Palácio e os Jardins.* IPPAR, Lisboa.
- Horváth, Gyula – H. Szabó, Sára 2004: *La historia y las ideas – El liberalismo, el positivismo y el populismo en Brasil y México 1820–1945.* Editorial David, Kaposvár.
- Horváth Gyula 1993: *Tanulmányok Latin-Amerika történetéből.* Más Kor Kiadó, Kaposvár.
- Horváth Gyula 1996: *Ültetvény és politika – tanulmányok Brazília történetéből.* József Attila Tudományegyetem, Szeged.
- Leitner, Thea 1994 [1989]: *A Habsburgok elfelejtett gyermekei.* Ford.: Gergely Erzsébet. Fabula Könyvkiadó, Debrecen.
- Macaulay, Neill 1986: *Dom Pedro – The Struggle for Liberty in Brazil and Portugal, 1798–1834.* Duke University Press, Durham. <https://doi.org/10.1017/S0145553200015492>
- Mendes, José Sacchetta Ramos – Miranda, Tiago C. P. dos Reis 2006: O Tratado do 1.º Centenário ou a Retórica das „Duas Pátrias” (26.09.1922). In: Castro, Zília Osório de – Silva, Júlio Rodrigues da – Sarmiento, Cristina Montalvão (szerk.): *Tratados do Atlântico Sul: Portugal-Brasil, 1825–2000.* Coleção Biblioteca Diplomática do Ministério dos Negócios Estrangeiros, Lisboa. 165–204.

- Oliveira Filho, José Costa de 2003: O Monumento à Independência: registros de arquitetura. *Anais Do Museu Paulista: História E Cultura Material* 10 (1) 127–147. <https://doi.org/10.1590/S0101-47142003000100008>
- Ribeiro, Maria Manuela Tavares 2006: Vivências das Crises. Vencer a Crise. In: Castro, Zília Osório de – Silva, Júlio Rodrigues da – Sarmiento, Cristina Montalvão (szerk.): *Tratados do Atlântico Sul: Portugal-Brasil, 1825–2000*. Coleção Biblioteca Diplomática do Ministério dos Negócios Estrangeiros, Lisboa. 143–157.
- Saraiva, José Hermano 2010 [1992]: *Portugália rövid története*. Ford.: Racs Marianna Katalin – Wittner Katalin – Szelényi Zsolt – Pál Zsombor Szabolcs. Equinter, Budapest.
- Silva, Isabel Corrêa da 2013: *Espelho fraterno, o Brasil e o republicanismo português na transição para o século XX*. Divina Comédia Editores, Lisboa.
- Szilágyi Ágnes Judit 2022: „Atlantisz-álmom” a modernizáció és a nacionalizmus korában: Portugália és Brazília 1889–1930. L’Harmattan, Budapest.
- Szilágyi, Ágnes Judit 2005: El caballero de la triste figura en el Palacio de Queluz: o Pedro I, emperador de Brasil, el carácter quiijotesco. *Acta Hispanica* (10.) 57–63. <https://doi.org/10.14232/actahisp.2005.10.57-63>
- Szilágyi Ágnes Judit 2009: *Metszéspontok – Tanulmányok a portugál és a brazil történelemről*. SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Programja, Szeged.
- Szilágyi Ágnes Judit 2004: *Távolodás Európától – Nemzetépítés és kultúrpolitika Brazíliában az Estado Novo idején (1937–1945)*. Áger Bt., Budapest.
- Szilágyi István 2022: *Modernizációs stratégiák és kivételes állam Brazíliában (1955–1985)*. Publikon, Pécs.
- Vieira, Nelson H. 1991: *Brasil e Portugal: a imagem recíproca: o mito e a realidade na expressão literária*. ICALP, Lisboa.

A Poder Moderador szerepe a független Brazíliában

Bakó András

Történész, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár; andrasbako89@gmail.com; ORCID: 0009-0002-7466-3512

Abstract

The Role of Poder Moderador in Independent Brazil

In 1824, following its independence from Portugal, Brazil implemented its first constitution, known as the “imperial constitution”, which included several experimental elements. Among these, the so-called “Poder Moderador” (Moderating Power) was the most significant. This institution, based on Benjamin Constant’s concept, aimed to ensure the balance between the three traditional branches of power: legislative, executive, and judiciary. In Brazil, the Poder Moderador was embodied by the monarch, who typically exercised his related rights in an authoritarian manner. The aim of this study is to provide a review of the subject in a regional context, summarizing the theoretical background and the practical use of the moderating power in Brazil.

Keywords Brazil, branches of power, separation of powers, Poder Moderador (Moderating Power)

Latin-Amerika alkotmánytörténete rendkívül gazdag és sokszínű hagyománnyal rendelkezik, ennek ellenére az elmúlt évtizedekig nem különösebben képezte mélyebb kutatások tárgyát.¹ Pedig a függetlenség elnyerése óta eltelt két évszázadban számos egyedülálló megoldás született, amelyek közül a leginnovatívabbak, Brian Loveman szerint, a végrehajtó hatalom megszervezéséhez kapcsolódtak.² A tanulmány témáját egy, a térségben a hatalmai ágak felosztásához kapcsolódóan kipróbált kreatív megoldás,

1 Gargarella 2013: vii.

2 Loveman 1993.

a *Poder Moderador*, avagy a kiegyensúlyozó hatalom képezte, aminek feladata elméletben a napi politikai eseményektől függetlenül, az állam belső viszonyaiban való egyensúly megteremtése volt. A latin-amerikai térségben két nagyobb ország volt, amely valamilyen formában bevezette ezt a „kiegyensúlyozó hatalmat”: Brazília és Mexikó.³

A tanulmány három részre tagolódik. Az elsőben olyan szerzők vonatkozó elméleteit mutatom be, akiknek a hatalmi ágakhoz és azok megosztásához kapcsolódó munkássága valamilyen formában hatást gyakoroltak a térség alkotmányos fejlődésére és a *Poder Moderador* koncepciójának megalapozására. Ezt követően Brazília példáján keresztül szemléltetem a kiegyensúlyozó hatalom gyakorlatban történt megvalósulását, végül pedig áttekintem, hogy más latin-amerikai országokban milyen formában jelentkezett eme hatalmi ág.

A hatalmi ágak a politikai rendszerekben

A hatalommegosztás, mint a zsarnokság elkerülésének lehetséges módja, meglehetősen régóta jelen van az európai gondolkodásban. Az elképzelés szerint – amelynek legelterjedtebb formája a hármass felosztás a modern korban – a hatalom különböző ágak között oszlik meg, amelyek képesek egymás ellenőrzésére, ami egy igazságosabban működő, a szabadságot védelmező társadalmat hoz létre. De ez nem teljesen előzménymentes, hiszen az ókorban, más kihívásokra válaszolva Arisztotelész hasonló módon képzelte el ezt: „[e]zeknek egyike a közügyekről tanácskozó szerv; a második a magisztrátusok, hogy ezek milyenek legyenek, milyen hatáskörrel, s hogy milyen legyen a választásuk módja; a harmadik pedig az igazságszolgáltató testület.”⁴

A legismertebb koncepció azonban a francia Montesquieu nevéhez fűződik. Ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmazott *A törvények szelleméről* című művében: „[m]inden államban háromféle hatalom van: a törvényhozó hatalom, a nemzetközi jog alá tartozó dolgokra vonatkozó végrehajtó hatalom, végül az a végrehajtó hatalom, amely a polgári jog

3 Gargarella 2013: 17.

4 Arisztotelész 1994.

alá tartozó dolgokra vonatkozik.”⁵ Az elsőt a fejedelem vagy egy hatóság alkotja, ami eltörli vagy módosítja a törvényeket. A másodikban ezek a béke kötéséről vagy a háború indításáról döntenek, követeket küldenek és fogadnak, fenntartják az állambiztonságot és megelőzik az elleneséges betöréseket. A harmadik pedig a bűncselekmények és magánjogi ügyekben zajló ítélezéseket fedte le. Tehát a második az állami végrehajtó hatalmat, a harmadik pedig a bírói hatalmat jelenti.⁶

Az amerikai kontinens politikai gondolkodását nagy mértékben meghatározta az európai felvilágosodás, elsősorban annak angol és francia változata. Észak-Amerikában Montesquieu mellett az angol William Blackstone hatását érdemes kiemelni. A *Kommentárok Anglia törvényeiről* című munkájában ő maga is említést tett a hatalmi ágak megosztásáról. Amellett foglalt állást, hogy az angol alkotmányosság egyik legnagyobb erénye a három hatalmi ág közötti egyensúly, amelyek egymás ellenőrzését is ellátják, és amely rendszernek a megbomlása az alkotmány végét jelentené.⁷ Ennek az elképzelésnek a hatása az Egyesült Államok 1787-es – mai napig hatályos – alkotmányában is tetten érhető, annak 1. cikkelyének első három szakasza pontosan ezt a szellemiséget tükrözi vissza.⁸

A latin-amerikai országokban azonban az angol helyett inkább a francia és Egyesült Államokbeli gondolkodók befolyása volt meghatározó, így például Benjamin Constant-é.⁹ Constant népszerűségét talán annak köszönhetette, hogy politikával kapcsolatos tapasztalatai sok tekintetben ugyanaból a forrásból táplálkoztak, mint a térség embereié, hiszen az ő életét is jelentősen befolyásolta a francia forradalom, valamint a napóleoni uralom, minden pozitívumával és negatívumával. A mérsékelt republikánusból az angol típusú monarchia hívévé vált Constant a korszakban elfogadottá vált hármass felosztást nem tartotta megfelelőnek az ideális kormányzat szemszögéből, ezért azt kiegészítette két további hatalmi ággal. Ezek egyike volt a mérséklő szerepet betöltő királyi hatalom (*pouvoir royal*),

5 Montesquieu 2000: 248.

6 Bayer 1998: 134.

7 Blackstone 2016: 41.

8 Miles–Dagley–Yan 2000: 50–51.

9 Constant befolyását igazolja például a Simón Bolívarral folytatott levelezése is. Ezekben erős kritikával illette a Felszabadítót, amiért az túlzottan erős végrehajtói hatalomban gondolkodott, ezzel kapcsolatban lásd: Gargarella 2013: 17.

aminek feladatát abban látta, hogy az uralkodó tisztségénél fogva felelős a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalmi ágak közötti harmónia megőrzéséért.¹⁰ Ennek megfelelő intézményes megjelenését éppen az angol uralkodó intézményében látta.

A kiegyensúlyozó hatalom Brazíliában

Bár a térség országaitól eltérő módon viszonylagos békében függetlennedett, a korszak így is súlyos belső feszültségekkel és lázongásokkal terhelt volt Brazília számára is.¹¹ Ezekben a küzdelmekben a meghatározó szerep a gyarmati korszak végén az országban egyedüli szervezett politikai erőt jelentő szabadkőműves páholyok – amelyek lényegében a teljes helyi elitet lefedték – tagjainak jutott. Soraikban nagymesteri címig jutott a későbbi császár, I. Péter is. E kapcsolatnak talán legfontosabb következményének az tekinthető, hogy a herceg függetlenségpárti, míg a szabadkőművesek nagy része királypárti lett.¹² Brazília 1822-ben vált el Portugáliától, megtartva a monarchikus államberendezkedést, az uralkodó pedig az országot korábban is kormányzó Bragança-házból érkezett. A korábbi államforma hosszabb távú fennmaradása igazi regionális kivételnek számított.¹³

Az ország alaptörvényének elfogadása egy hosszabb folyamat eredménye volt, ami a népszuverenitás jegyében, egy alkotmányozó gyűlés összehívásával kezdődött meg 1823-ban. Ezt a belső viták miatt – melyek egy része a testület hatásköreit érintette – a császár feloszlatta, helyette egy általa kinevezett bizottság alkotta meg azt a tervezetet, ami a következő év márciusában elfogadásra és kihirdetésre is került, azt követően

10 Gargarella 2013: 17–18.

11 Semsey (szerk.) 2013: 99–101.

12 Horváth 2005: 61–62.

13 A térségben Brazília mellett két ország esetében működött monarchikus berendezkedés. Mexikóban Iturbide tábornok (I. Ágoston) és Habsburg Miksa uralkodott egyaránt három évig (1821 és 1824, valamint 1864 és 1867 közt). Haitiben Jean-Jacques Dessalines (I. Jakab), Henri Christophe (I. Henrik) és Faustin Soulouque (I. Fausztin) ültek az ország trónján. Az első és az utolsó császári (1804 és 1806, valamint 1849 és 1859 között), a középső királyi (1811 és 1820 között) minőségben.

pedig néhány módosítástól eltekintve egészen a köztársaság kikiáltásáig érvényben maradt.¹⁴

A politikai berendezkedéssel kapcsolatban az 1824-es dokumentum talán legérdekesebb pontja annak 10. cikkelye, ami a szokásostól eltérően négy hatalmi ágat határozott meg: a törvényhozói, a kiegyensúlyozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat.¹⁵ Noha a Constant-i elképzelések szerint a kiegyensúlyozó hatalom célja a többi ág közötti egyensúly megteremtése és annak megőrzése lett volna, a kivitelezés a brazil esetben végül ezzel ellentétesen, kifejezetten autoriter módon történt meg. Ezt Horváth Gyula szavai foglalják össze a legtömörebben: a *Poder Moderador*nak „...az volt a célja, hogy lehetőséget adjon a császárnak a belső viták – gyakorlatilag diktatórikus – elrendezésére, össznemzeti érdekekre hivatkozva.”¹⁶

Mit takart a gyakorlatban ez a bizonyos kiegyensúlyozó hatalom? Ennek tartalmát az 1824-es alkotmányban négy cikkely (98-101.) határozta meg.¹⁷ Az első három a hatalom gyakorlójának, vagyis az uralkodónak a személyéhez kapcsolódó kérdésekkel foglalkozott. Ez alapján, mint a nemzet feje és első képviselője, ő felügyelte a hatalmi ágak közötti egyensúlyt, személye szent volt és sérthetetlen, nem volt felelősségre vonható, hivatalos címe pedig „alkotmányos császár és Brazília örök védelmezője”.¹⁸ A hatalmának lényegét adó dolgokat azonban a 101. cikkely tartalmazta. Ez alapján – a 43. cikkellyel összhangban – kinevezte a szenátorokat, a birodalom érdekei szerint összehívhatta a törvényhozás rendkívüli üléseit, rendeleteket adhatott ki, jóváhagyhatta vagy felfüggeszthette a tartományi tanácsok határozatait a 86. és 87. cikkely szerint, kinevezhette és felmenthette az Államtanács tagjait, illetve a 154. cikkellyel összhangban felfüggeszthetett bírákat.¹⁹

14 Semsey (szerk.) 2013: 218–220.

15 Constituição Política do Império do Brasil (de 25 marco de 1824), Título 3, Dos Poderes, e Representação Nacional. Art. 10.

16 Horváth 2005: 64.

17 Constituição Política do Império do Brasil (de 25 marco de 1824), Título 5. Do Imperador, Capítulo I. Do Poder Moderador, Art. 98-101.

18 Constituição Política do Império do Brasil (de 25 marco de 1824), Título 5. Do Imperador, Capítulo I. Do Poder Moderador, Art. 98-101.

19 Constituição Política do Império do Brasil (de 25 marco de 1824), Título 5. Do Imperador, Capítulo I. Do Poder Moderador, Art. 101. Emellett a kegyelmi jog gyakorlását is tartalmazta, azonban ez a tanulmány szempontjából nem releváns.

Az 1824-es alkotmány tehát bevezette a kiegyensúlyozó hatalmat, azonban azt számos bíráló és támadás érte a kezdetektől fogva. Ezek elsősorban a liberálisok irányából érkeztek. Ez annak ellenére történt, hogy az alkotmányt eredetileg egyfajta szintézisnek szánták az abszolutizmus és a liberalizmus között. Azonban a *Poder Moderador* a rendkívül komoly kritikákat éppen amiatt kapta, hogy az eredeti elképzelésekkel ellentétben egy, a mindennapi ügyekre túlzottan nagy befolyással rendelkező császári hatalmat eredményezett. Ezt a kritikusok elsősorban a törvényhozás feloszlatására, a szenátorok kinevezésére, a bírák felfüggesztésére, valamint a miniszterek kinevezésére és felmentésére vonatkozó lehetőségekben látták, így ezeket bírálták a legélesebben.²⁰

Emellett volt még egy kérdés, ami nagyon mélyen megosztotta a politikai elitet: a centralizáció-decentralizáció kérdése. Ez volt a meghatározó tényező az alkotmánnyal szemben kibontakozott leghevesebb ellenállás mögött is. 1824 nyarán két radikális pap, Frei Caneca (eredeti neve: Joaquim do Amor Divino) és Manuel Carvalho Paes de Andrade vezetésével nyílt felkelés robbant ki, aminek az északkeleti területeken volt a bázisa, Pernambuco központtal, ahol a decentralizáció mellett a köztársasági berendezkedés hívei is erős pozíciókkal rendelkeztek.²¹ A teljes államberendezkedésre vonatkozó kritikájukat elég világossá tették azzal, hogy Egyenlítői Konföderáció néven saját államot hoztak létre, amely a köztársasági államformát kívánta használni és a helyi szint elsőbbségét hirdette meg a szövetségével szemben.²² Caneca az 1824-es alkotmányt bíráló írásában hangot adott a *Poder Moderador*tal szembeni ellenérzésének is: „a kiegyensúlyozó hatalom új, machiavelliánus találmánya a kulcs a brazil nemzet elnyomásához és a nép szabadságának megfojtásához”.²³ Ugyanitt néhány oldallal később már egyenesen az ázsiai despotizmushoz is hasonlította ezt a hatalmat.²⁴ A felkelést végül több hónapnyi ellenállás után leverték, vezetői menekülni kényszerültek az országból vagy kivégzés várt rájuk.

20 Gargarella 2013: 18.

21 Fausto 2011: 82.

22 Semsey (szerk.) 2013: 220.

23 Caneca 1976: 100.

24 Caneca 1976: 102.

Az első császárság mindösszesen kilenc év után, 1831-ben végét ért I. Péter lemondásával, akit fia, II. Péter (uralkodott: 1840–1889) követte a trónon. Kiskorúsága idején három tagú régensi tanács vezette az országot. Ezekben az években a brazil politikai élet továbbra is forrongott, folyamatosak voltak a nagyon éles viták, de a lázongások sem voltak ritkák. Ennek jegyében a Poder Moderador intézménye is ismételten támadás alá került. Az első lépést ebben a régensekről szóló törvény (*Lei de Regencia*) jelentette, ami az 1824-es alkotmány azon részeit támadta, amiket a kiépíteni szándékozott liberális rendszerrel összeegyeztethetetlennek ítélt meg, ennek középpontjában pedig a kiegyensúlyozó hatalom állt. Az új szabályozás értelmében immáron nem kiegyensúlyozó hatalom gyakorlója nem oszthatta fel a Képviselőházat, nem adhatott amnesztiát, tiszteletbeli címeket, nem függeszthette fel az egyéni szabadságjogokat és nem jelenthetett be hadiállapotot.²⁵ Lényegében a kormánytagok és a szenátorok kinevezésén, valamint a tartományi kormányzók jelölésén túl mindenben a törvényhozástól függtek a régensek. Ez a reform azonban komoly ellenállásba ütközött konzervatív oldalon, aminek az eredményeképpen végül az 1834-es kiegészítő törvény (*Acto Adicional de 1834*) alapján a kiegyensúlyozó hatalom jórészt érintetlen maradt, de az intézményt a régenség időszakára felfüggesztették, a Szenátussal kapcsolatban semmi nem változott, viszont az Államtanácsot megszüntették.²⁶ A régens tisztségét is választás tárgyává tették, aminek eredményeként 1835-ben új régent választottak a korábbi háromfős testület helyére. A kiegyensúlyozó hatalom ebben a formában a császárság végével szűnt meg, azonban a hatalmi ágak közötti egyensúlyozó szerep megmaradt korábbi feladatai közül, amit onnantól kezdve a mai napig a Legfelsőbb Bíróság tölt be.

A kiegyensúlyozó hatalom más országokban

Constant elképzelései azonban nemcsak Braziliában találtak visszhangra, a Poder Moderador hasonló jogkörökkel a portugál alaptörvényben is

25 Lei de 14 de Junho de 1831, Art. 19. és 20.

26 Lei No. 16 de 12 Agosto de 1834.

megjelent ezekben az években.²⁷ A tanulmányban vizsgált térségben az ekkor még a Közép-Amerikai Köztársaság részét képező Costa Ricában vezették be az 1825-ös alkotmánnyal a Poder Conservador (fenntartó hatalom) intézményét, ami egy olyan 3-5 tagú testületet jelentett, aminek hatásköre több ponton hasonlóságot mutatott a brazil kiegyensúlyozó hatalommal: örködött az alkotmány felett, a közsolgák munkáját ellenőrizte, szükség esetén összehívta a Kongresszust, és közvetítő szerepet töltött be a végrehajtó és a törvényhozó hatalom között.²⁸

Azonban a legismertebb kísérletet a régióból kétségkívül Mexikó esete jelentette. A térség többi államához hasonlóan a függetlenség környékének felfordulása komoly vitákkal járt az alkotmányos berendezkedéssel kapcsolatban, melyek három, jól elkülöníthető időpillanatban zajlottak le: Iturbide császársága alatt, az 1823 és 1825 közötti alkotmányos viták környékén, valamint az 1830-as évek közepén, az 1824-es alaptörvény felülvizsgálatával kapcsolatos diskurzus során.²⁹

Az 1836-ban elfogadott, Hét Törvény néven is ismert új alkotmány alapvetően forgatta fel Mexikó politikai rendszerét, mivel szakítva a korábbi szövetségi berendezkedéssel, egy centralizált államot hozott létre. Az intézményrendszer része lett a Legfelsőbb Fenntartó Hatalom (Supremo Poder Conservador), amelynek a feladatai közül számunkra az alábbiak voltak a legrelevánsabbak: a hatalmi ágak egyensúlyának megőrzése, az alkotmányos rendet sértő törvények, rendeletek és kormányhatározatok érvénytelenítése és semmisé tétele.³⁰ Tehát az elképzelések szerint az volt a feladata, hogy megakadályozza, hogy hatalmi ágak közül bármelyik a másik fölé tudjon kerekedni, valamint garantálja az egyéni jogok védelmét az állam hatalmával szemben.³¹

Az intézmény 1836-ban, az új alkotmány hatályba lépésével kezdte meg működését, és rögtön első döntésének komoly következménye lett, mivel arra válaszul, hogy megsemmisítették egy intézkedését, a hadügyminiszter lemondott, mondván, hogy a beavatkozás sértette a hatásköreit.

27 Gargarella 2013: 18. Az 1822-es portugál alkotmány 1826-os kiegészítéséről van szó.

28 Semsey (szerk.) 2013: 169.

29 Andrews 2017: 155.

30 Leyes Constitucionales de 1836, Segunda. Organización de un Supremo Poder Conservador, Artículo 12.

31 Osorio Gonsen 2017: 127.

Emellett megalkotói eredeti szándékával ellentétes módon az új hatalmi ág hozzájárult Santa Anna tábornok diktatórikus hatalmának kiépítéséhez.³² A Legfelsőbb Fenntartó Hatalom és az 1836-os alkotmány – valamint Santa Anna diktatúrájának – végét Texas az Egyesült Államokkal szembeni elvesztése hozta el, aminek eredményeként 1846-ban visszaállították az 1824-es alaptörvényt, ezzel pedig a szövetségi államformát. A mai mexikói politikai berendezkedésben, a brazíliaihoz hasonlóan a Legfelsőbb Bíróság lát el hasonló funkciókat.

A latin-amerikai alkotmánytörténet érdekes fejezetét jelentette a Poder Moderadorral való kísérletezés. Az intézmény legtovább Brazíliában működött, ahol az egész császári korszakban jelen volt, és csak a köztársasági államformára való áttéréssel került kivezetésre. Működése azonban nem kitalálója, a francia Benjamin Constant elképzelése szerint alakult, ugyanis az eredeti szándéktól eltérő módon, a hatalmi ágak közötti egyensúly megteremtése helyett – az 1830-as években bekövetkezett módosításoknak köszönhetően mérsékeltebb formában, de – az uralkodó autoriter törekvéseit szolgálta. Azonban, amint azt a térségre való kitekintés során próbáltam érzékeltetni, ez nem brazil sajátosság volt: a Poder Moderadort Mexikó esetében is diktatórikus törekvések szolgálatába állították, igazolva, hogy egy intézmény bevezetése önmagában nem oldja meg a hatalmi ágak közötti feszültséget.

32 Gargarella 2013: 19.

Források

- Constituição Política do Império do Brasil (de 25 marco de 1824), https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao24.htm - utolsó letöltés: 2022. szeptember 18.
- Lei de 14 de Junho de 1831, <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/lei/sn/1824-1899/lei-37250-14-junho-1831-563670-publicacaooriginal-87745-pl.html> - utolsó letöltés: 2022. szeptember 20.
- Lei No. 16 de 12 Agosto de 1834 http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/lim/lim16.htm - utolsó letöltés: 2022. szeptember 24.
- Leyes Constitucionales de 1836, https://www.cervantesvirtual.com/portales/constituciones_hispanoamericanas/obra-visor/leyes-constitucionales-de-1836/html/d396303c-ac34-4be3-baa0-06164c882def_2.html#I_0 - utolsó letöltés: 2022. szeptember 28.

Hivatkozott irodalom

- Andrews, Catherine 2017: Moderation vs. Conservation. *Mexican Studies/Estudios Mexicanos* (33.) 1. 153–166. <https://doi.org/10.1525/mex.2017.33.1.153>
- Arisztotelész 1994: *Politika*. Gondolat kiadó, Budapest. Fordította: Szabó Miklós
- Bayer József 1998: *A politikai gondolkodás története*. Osiris, Budapest.
- Blackstone, William 2016: *Commentaries on the Laws of England*. Oxford University Press, Oxford.
- Caneca, Frei 1976: *Ensaio políticos*. Pontifícia Universidade Católica/Rio, Conselho Federal de Cultura Editora Documentário.
- Fausto, Boris 2011: *Brazília rövid története*. Equinter, Budapest. Fordította: Pál Zsombor Szabolcs és Tímár Ilona.
- Gargarella, Roberto 2013: *Latin American Constitutionalism, 1810-2010. The Engine Room of the Constitution*. Oxford University Press, Oxford–New York. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199937967.001.0001>
- Horváth Gyula 2005: Császárság Brazíliában és Mexikóban a függetlenség kivívása után, *Világtörténet*, (27.) 2. 60–71.
- Loveman, Brian 1993: *The Constitution of Tyranny: Regimes of Exception in Spanish America*. University of Pittsburg Press, Pittsburg.

- Miles, Albert S. – Dagley, David L. – Yan, Christina H. 2000: Blackstone and His American Legacy. *Australia & New Zealand Journal of Law & Education* (5.) 2. 46–59.
- Montesquieu 2000: *A törvények szelleméről*. Ford.: Csécsy Imre és Sebestyén Pál. Osiris – Attraktor, Budapest.
- Osorio Gonsen, Frida: Seeking a Balance of Power through a Neutral Third Party Mechanism. *Mexican Studies/Estudios Mexicanos* (33.) 1. 125–152. <https://doi.org/10.1525/mex.2017.33.1.125>
- Semsey Viktória (szerk.) 2013: *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Egertől Rióig, Riótól Pozsonyig?

Habsburg Mária Leopoldina főhercegnő, magyar királyi hercegnő, brazil császárné emlékére és a független Brazília 200 éves évfordulójának tiszteletére (1822–2022)

Liktor Zoltán Attila

Jogász, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar,
Jogtörténeti Tanszék; dr.liktorattila@gmail.com

„Independência ou morte”

„Az én kötelességem, hogy a nemes
brazil nép ügyét előmozdítsam.
Szívemben mindig brazil leszek”
(Habsburg Mária Leopoldina, 1823)

Abstract

From Eger to Rio, and from Rio to Bratislava?

In memory of Archduchess Maria Leopoldina Habsburg, Princess Royal of Hungary, Empress of Brazil, and in commemoration of the 200th anniversary of the independence of Brazil (1822–2022)

Although Hungary was never part of the *Iberosfera*, thanks to the Habsburg dynasty, there existed a special historical relationship between them during centuries. It is a matter of honor to research and explore this connection between Hungary and the Lusophony. As we can see, there was a direct connection between the Napoleonic Wars, the pro-Habsburg attitude of the Hungarian nation, and the independence of Brazil through the person of Archduchess Leopoldina, Royal Princess of Hungary and Empress consort of Brazil, who played a key role in the process. On the occasion of the 200th anniversary of the independence of Brazil, we should commemorate with dignity the Archduchess Leopoldina, the common hero of the Brazilian and Hungarian nations.

Keywords: Habsburg, Hungary, Brazil, Constitution, Independence, Politics, Diplomacy

Béctől Rióig

2022-ben függetlensége kikiáltásának (1822) kétszáz éves évfordulójára, 2024-ben az első alkotmánya (1824) kihirdetésének, 2025-ben pedig függetlensége elismerésének bicentenáriumára emlékezik Brazília. 2022 februárjában – a hivatalban lévő brazil elnökök sorában Budapestre elsőként látogató – Jair Messias Bolsonaro úgy fogalmazott, hogy testvéri országnak tekinti hazánkat.¹ Bolsonaro kijelentése valós tartalommal bírhatna, hiszen a brazil függetlenség kivívásában Habsburg Mária Leopoldina főhercegnő (1797–1826) személyén keresztül egy különös történelmi szál húzódik a brazil-magyar kapcsolatokban. A napóleoni háborúk során a császári és királyi család – így a főhercegnő is – többször, hosszabb időt Magyarországon töltött, 1805-ben a nyári hónapokat Kassán, 1809-ben pedig Egerben az érsek vendégeként vészelte át. A brazil zászló arany-zöld (*Auriverde*) kettőssége a két uralkodócsalád, a Bragança- és a Habsburg-ház által használt színeket örökíti meg. Jelen tanulmányban a főhercegnő egri tartózkodásától a brazil függetlenségben vitt szerepén át a magyar reformkor kezdetének számító 1825-ös országgyűlésig kívánok egy ívet húzni, különös tekintettel a főhercegnőnek apjához, Ferenc császár-királyhoz (1792–1835) írott levelei mentén.

A császári és királyi család Egerben (1809)

Leopoldina főhercegnő a francia forradalom (1789–1799) éveinek nyugtalan, zavaros, háborús európai légkörében látta meg a napvilágot. A napóleoni háborúk (1799–1815) pedig még inkább felborították az európai államok és társadalmak életét. Ezekben az években a bécsi udvar két ízben (1805, 1809) is Magyarországra kényszerült menekülni, 1805-ben Kassán töltötték a nyarat.² 1809-ben a Habsburg főerők a császár öccsének, Károly főhercegnek vezetésével vereséget mértek Napóleon seregeire Aspern-Essling-nél, Leopoldina főhercegnő Budáról apjának

1 „O Presidente Jair Bolsonaro ressaltou que considera a Hungria um país irmão” <https://www.gov.br/planalto/pt-br/acompanhe-o-planalto/noticias/2022/02/presidente-jair-bolsonaro-faz-visita-oficial-a-hungria>

2 Pap 2013: 201.

írott levelében gratulált a fényes győzelemhez, és Isten áldását kérte a Habsburg csapatok fegyvereire.³ Pár nappal később azonban Napóleon egyesített seregei legyőzték a magyar nemesi felkelőket Győrnél, majd a Habsburg főseregeket Wagramnál. A francia csapatok Pozsonyt lőtték, a császári és királyi udvar úgy döntött, hogy Budáról Egerbe menekül, amit biztonságosabbnak gondolt.⁴ A császári és királyi udvarban jól ismert báró Fischer egri érsek – aki nemrég (1808) Károly Ambrus főherceget az esztergomi érsekségbe beiktatta – meghívására az udvari menet 1809. június 16-án érkezett meg Egerbe. Mária Ludovika mellett Egerbe költözött Ferdinánd trónörökös, Mária Lujza és Leopoldina főhercegnők. Egerbe érkezett Károly Ambrus hercegprímás, a királynő testvére, aki az esztergomi érseki címet töltötte be, Rudolf főherceg, a császár legifjabb fia, valamint számos udvari személyiség. Rövid ideig Egerben tartózkodott Severolli gróf, pápai nuncius is. Kaunitz herceg, Althan gróf és grófnő, Lazansky grófnő – aki Leopoldinát Brazíliába is elkísérte később –, Pálffy, Esterházy, Nádasdy grófok.⁵ Július 16-án tovább bővült Eger vendégeinek a száma. Megérkezett Nagyváradról a 11 éves Mária Klementina, a 8 éves Karolina és a 7 éves Ferenc Károly. Az újonnan jötteket a Líceumban szállásolták el. A királyné nem maradt sokáig Egerben, július 26-án elhagyta a várost, és Esztergomba indult férje mellé, ahonnan az udvarral a tatai várba tette át a székhelyét. Július 13-án egyébként Károly Ambrus érsek is távozott Egerből.⁶ A császári és királyi család egri és Eger környéki időtöltésébe Mária Lujza főhercegnő levelei engednek leginkább betekintést, amit a történetírás már korábban feldolgozott. Az érsek mindent elkövetett, hogy a vendégek jól érezzék magukat, kirándulás a Mátrába, az Egedre, a környező falvakba (Egerszalók, Felsőtárkány stb.) ebédek az érseki szőlőbirtokon, bálók és bankettek az érseki palota udvarán. A főhercegnők tanítása sem szünetelt, franciául és olaszul is tanultak egri tartózkodásuk alatt, Leopoldina Egerben lett elsődöző. A főhercegnő még Egerben értesült nagybátyjának, Károly Ambrus prímásnak váratlan haláláról, aki a tatai hadi kórházakban tett látogatásai során kapta

3 Kann–Souza Lima 2006: 180.

4 Szmrecsányi 1930: 25–55.

5 Szmrecsányi 1930: 43.

6 Pap 2013: 203.

el a tifuszt.⁷ A schönbrunni békét⁸ (1809) Ferenc császár- király Tatán, az Esterházy-kastélyban írta alá, Ausztriától a francia császár elvette Tirolt, Magyarországtól pedig a horvát–dalmát–szlavón területek jelentős részét, ami akkor a déli katonai határőrvidékhez tartozott.⁹ A francia császár arra kényszerítette Ferencet, hogy az ne avatkozzon bele más országok belügyeibe, különösen nem Napóleon ellenfeleit segítő.¹⁰ A következő évben Ferenc kénytelen volt hozzáadni legidősebb leányát, Mária Lujzát legnagyobb ellenségéhez, Napóleonhoz. Igaz, ez Bécsnek némi lélegzetvételhez való jutást is jelentett, hiszen így újabb francia támadással nem kellett számolni.

Leopoldinát szoros kapcsolat fűzte az Itáliából Napóleon által elűdözött rokonaihoz, anyai nagyszülőkhöz, nagybátyjához, Mária Ludovika császárnéhez, de különösen legidősebb nővéréhez, Mária Lujzához, Napóleon feleségéhez, legtöbb levelét is hozzá írta. A főhercegnők neveltetése magában foglalta az irodalom, a művészet, a történelem, és a kormányzás ismeretét is, arra készítették fel őket, hogy jövendőbelijüknek valódi segítő társai lehessenek az uralkodásban. Neveltetése és legszűkebb rokoni környezetének hatására mereven elzárkózott a forradalmaktól, ez azonban később brazíliai tartózkodása alatt változott. Erre majd még visszatérek.

A Szent Szövetség (1815) – Bécsről Rióig, a házassági szerződés (1816)

A napóleoni háborúk végével – az európai hatalmi helyzetet rendezendő – a nagyhatalmak átfogó és hosszútávú megállapodást kívántak (bécsi kongresszus) kötni, aminek garanciáját a Szent Szövetség (1815) létrehozásában látták.¹¹ A francia fenyegetettség elmúltával számos európai

7 Kann–Souza Lima 2006: 180–181.

8 *Le Traité de Vienne* (14 octobre 1809), a teljes szöveget lásd: <https://www.napoleon.org/histoire-des-2-empires/articles/document-traité-de-paix-de-vienne-14-octobre-1809/>

9 *Le Traité de Vienne*, Article 3.

10 *Le Traité de Vienne* (14 octobre 1809) Article 15. ‘S.M. l’Empereur d’Autriche reconnaît tous les changements survenus ou qui pourraient survenir en Espagne, en Portugal et en Italie’.

11 *Acte final du Congrès de Vienne*, a teljes szöveget lásd: <https://mjp.univ-perp.fr/traites/1815vienne.htm>

udvar (Bécs, Berlin, Madrid, Párizs stb.) visszatért a korábbi (fél)abszolutista kormányzati stílushoz, Magyarországon Ferenc király – szakítva addigi együttműködésre épülő politikájával – tizenhárom évig egybe sem hívta a pozsonyi diétát (1812–1825). A Habsburgok politikailag megerősödve kerültek ki az évtizedekig húzóódó európai háborúságból, az egykori Német-római Császárság helyébe létrehozták a Német Szövetséget, amelynek örökös elnöke a legnagyobb és legerősebb német tagállam, Ausztria lett.¹² A rendezést követően Ausztria európai helyzete megszilárdult, és már nem szorult rá olyan mértékben Magyarország és a magyar rendek támogatására, mint a megelőző huszonöt esztendőben. Így az örökös tartományok mintájára Magyarországon is abszolutista kormányzati stílust vett fel a Habsburg-adminisztráció, amit leginkább a „politikai ellenzék” vegzálása, figyelése, elhallgattatása, szigorú cenzúra fémjelzett, ezt az időszakot (1812–1825) ismeri ferenci abszolutizmusként a történetírás. Felmerül a kérdés, hogy a történetírás által eddig feltárt és ismert okok¹³ mellett szerepet játszhatott-e Leopoldina főhercegnő és Brazília függetlensége?

A Habsburgok érdeke azt kívánta – a francia forradalom és az azt követő napóleoni háborúk tapasztalata alapján –, hogy Európában a fennálló hatalmi egyensúlyt meg lehessen őrizni, a dinasztikus kapcsolatok szélesebb körben való erősítése a legfőbb eszközök között szerepelt. Ebbe a képbe illett bele a portugál-brazil trónörökös és a főhercegnő frigye, amitől a két uralkodóház közötti viszony és a szent szövetségi rend megerősítését várták Bécsben.

VI. János portugál-brazil király (1816–1826) és Ferenc császár-király képviselői hamarosan meg is megállapodtak a házassági szerződés részleteiben, a Mária Leopoldina főhercegnő és Péter herceg közötti házassági szerződést Bécsben 1816-ban írták alá.¹⁴ Miután – közeli rokonságról lévén szó – a pápai felmentés¹⁵ is megérkezett, a kézfogóra 1817 májusában, képviselők útján ugyancsak Bécsben került sor, Péter herceget Károly

12 *Traité de Sainte Alliance*, a teljes szöveget lásd: <https://mjp.univ-perp.fr/traites/1815sainte.htm>

13 Dobszay 2019: 408.

14 *Collecção dos tratados...* 1857: V. 302.

15 *Collecção dos tratados...* 1857: V. 302. Art. 1.

főherceg, a napóleoni háborúk hőse képviselte.¹⁶ A főhercegnő a szokásos hozományt, kétszázezer rénusi forintot kapott apjától, illetve ugyanilyen értékű nászajándékot apósától, továbbá meghatározták az évi járandóságot is.¹⁷ Figyelemre méltó a házassági szerződés azon cikkelye, amelyben a hozományért cserében a főhercegnő lemond minden apai és anyai javakban történő öröklésről – beleértve abba a magyar trónöröklésre való jogát is –, ami azonban mégis visszazáll rá akkor, ha a többi, sorrendben előtte jogosult ág kihalna.¹⁸ A házi törvények¹⁹ (*Hausgesetze*) is megtartották a „*filiae renunciatae*” régi (14. században keletkezett) gyakorlatát²⁰ a dinasztia házasságpolitikájában. Leopoldina előtt jó száz évvel (1708) Mária Anna főhercegnő is hasonló feltételekkel mehetett feleségül V. János portugál királyhoz.²¹ A bevett gyakorlat ellenére ezeket a lemondásokat a magyar országgyűlés soha nem cikkelyezte be, amelyek így – tekintettel arra, hogy 1723-ban a trónöröklést a nőágra is kiterjesztették, és annak sorrendjét rögzítették²² – magyar diétai hozzájárulás nélkül joghatállyal nem is bírtak. Becikkelyezésükre azért lett volna szükség, mivel azok a trónbetöltési sorrendet érdemben módosítják, márpedig a törvény által rögzített rendtől az uralkodócsalád egyoldalúan nem térhet el, csak a diétával együtt. Jól mutatja ezt, hogy Leopoldina testvéreinek, a későbbi V. Ferdinánd királynak (1835–1848), illetve Ferenc Károly főhercegnek lemondását (1848) – mint a trónbetöltést és az öröklési sorrendet érdemben befolyásoló nyilatkozatokat – az Országgyűlés csak a becikkelyezést (1867) követően ismerte el joghatályosnak.²³ Ferenc Ferdinánd főherceg leendő gyermekei vonatkozásában nyilatkozatát (1900) az Országgyűlés becikkelyezte.²⁴

Leopoldina 1817 őszén érkezett csak meg Rio de Janeiróba – a portugál királyi udvar a napóleoni háborúk elmúltával sem tért vissza Európába –,

16 Mascarenhas Menck 2018: 36.

17 *Collecção dos tratados...* 1857: V. 302–304. Art. III-IV, VII.

18 *Collecção dos tratados...* 1857: V. 304–306. Art. V.

19 Eckhart 1929: 32.

20 Csekey 1917: 168.

21 *Collecção dos tratados...* 1856: II. 230.

22 *CJH.* 1723. évi I-II. tc.

23 *CJH.* 1867. évi III. tc.

24 *CJH.* 1900. évi XXIV. tc.

ahol ténylegesen is egybekelt a hercegi pár. Figyelemreméltó, hogy a főhercegnő kíséretében erdódi gróf Pálffy Miklós vezetésével a magyar nemesi testőrség hat tagja is elindult,²⁵ Pálffy a brazíliai Szent Benedek rend lovagja lett, nagyon valószínű, hogy ő a főhercegnővel tartott Brazíliába is.²⁶ A dinasztikus kapcsolatok megerősítésével áll összefüggésben, hogy úgy VI. János király, mind Péter herceg megkapta Ferenc magyar királytól – mint a rend nagymesterétől – a magyar királyi Szent István rendet, amit korábban (1764) még Mária Terézia magyar királynő alapított. Ami azonban ennél is érdekesebb az az, hogy Leopoldina már első fia születése után pár nappal apjának írott levelében a gyermek számára is kérte azt,²⁷ második fia, a későbbi II. Péter brazil császár (1831–1889) valóban meg is kapta (1835) nagybátyjától, V. Ferdinánd magyar királytól. Ferdinand Krumholz 1851-ben készült híres festménye a brazil császárt a magyar királyi Szent István rend jelvényével örökítette meg. Ennek a magyar kötődésnek a lenyomata, hogy 1868-ban II. Péter császár leánya, Izabella hercegnő, rokonának és névadójának, Árpád-házi Szent Erzsébetnek emeltetett templomot (*Igreja Santa Isabel de Hungria*) a Minas Gerais-beli Caxambu településen. II. Péter császár európai körútja során Magyarországon is járt 1871-ben, két évvel később pedig megnyitották a budapesti brazil konzulátust.²⁸

Portugália és Brazília Egyesült Királysága (1815–1822)

VI. János király népszerű és köztiszteletnek örvendő személy volt, akivel Leopoldina rögvest apa-leánya viszonyt tudott kialakítani. A napóleoni háborúk végével a még mindig Rióban tartózkodó uralkodócsalád, illetve az akkor még csak régensi jogkört gyakorló János herceg – anyja, Mária királynő 1816-ban hunyt el – új alapokra helyezte országai kapcsolatát azzal, hogy a bécsi kongresszust követően (1815) létrehozta Portugália és Brazília Egyesült Királyságát (*Reino Unido de Portugal, Brasil e Algarves*), amellyel autonóm jogokat biztosított az addig gyarmati sorban tartott

25 Torbágyi 2009: 30, Mascarenhas Menck 2018: 39.

26 Reiszeg 1904: 701–738.

27 Kann–Souza Lima 2006: 370.

28 Torbágyi 2009: 263.

Brazíliának.²⁹ Az európai királyi udvarok a napóleoni háborúk elmúltával visszatértek a korábbi (fél)abszolutista berendezkedéshez, ami több helyen idővel megmozdulásokhoz, forradalmi kísérletekhez vezetett. Amikor a portugál királyi udvar Európából Brazíliába jött (1808), ott már számos szabadkőműves páholy működött, amelyek egy részének célkeresztjében maga a (katolikus) monarchia állott, számos gúnyrajz készült a portugál királyi családról. Az első monarchia-ellenes felkelés (*Revolução Pernambucana*, 1817) leverése után azonban az uralkodó – halálbüntetés terhe alatt (!) – országszerte betiltotta a titkos társaságot, csakúgy mint Ferenc Ausztriában és Magyarországon két évtizeddel (1795) korábban a Martinovics-összeesküvést követően.³⁰ Portugáliában 1820-ban felkelés tört ki, amelyben a liberális erők lényeges változásokat követeltek, János király hamarosan kénytelen volt visszatérni Lisszabonba, ahol akkor már az abszolutizmus és a liberalizmus hívei között komoly küzdelem zajlott. Míg János király aggodalommal figyelte a folyamatokat, addig fia, Péter herceg nyitott volt az új eszmékre és a változásra, a főhercegnő tehát akarátán kívül kettejük közé került, amint az világosan kitűnik az apósának írott egyik leveléből:

„[...] férjem az új eszmék, apósom pedig a jók és igazak szerint gondolkodik, ezért találom én magam nehéz helyzetben, egy jó feleség, valamint egy hálás alattvaló és engedelmes lány kötelessége között.”³¹

Leopoldina apjának, Ferenc császárnak írott leveleiben nagyon udvariasan és diplomatikusan fogalmazott a lisszaboni forradalmi eseményekkel kapcsolatban:

„Sajnálatosan a szabadság szellemének otromba kísértete teljes mértékben hatalmába kerítette férjem lelkét, a jó és kiváló király

29 Carta de Lei de 16 de Dezembro de 1815 Art. I-II, a teljes szöveget lásd: <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/carlei/antioresa1824/cartadelei-39554-16-dezembro-1815-569929-publicacaooriginal-93095-pe.html>

30 Abafi 1900: 415; *Alvará Real de 30 de Março de 1818*, a teljes szöveget lásd: <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/alvara/antioresa1824/alvara-39292-30-marco-1818-569195-publicacaooriginal-92444-pe.html>

31 Mascarenhas Menck 2018: 58. (saját fordítás)

nemes és tekintélyes elveket vall, csakúgy, mint én magam is, hiszen gyermekkoromtól fogva ezeket oltották belém, engedelmisséget csak a hazának, az uralkodónak és a vallásnak ismerek. Látja kedves édesapám, milyen nehéz helyzetben vagyok én, egy jó és szerető feleség, valamint egy bátor alattvaló és engedelmes leány kötelessége között. Annyira szeretném ötvözni őket, de úgy látom, hogy valamelyiket feladni kényszerülök majd a kettő közül, ha megjön a delegáció Lisszabonból.”³²

Ez azonban csak a látszat volt, a főhercegnő nem egészen azt írta Bécsbe, mint amit valójában Brazíliában tett. Érthető, Bécs messze volt, a befolyásos és meghatározó brazil nagybirtokosok pedig helyben. A portugál Cortes utoljára a 17. század végén (1697) ülésezett, azóta a portugál uralkodók abszolutista módon kormányoztak, amelynek a liberális forradalom – angol mintára jelentős korlátokat építve az uralkodói hatalom köré – véget kívánt vetni.³³ Az eredeti elképzelés szerint Péter herceg ment volna Portugáliába, mint a király képviselője, azonban az út elé több akadály is gördült, részben a portugálok ragaszkodása a király személyéhez, részben pedig Leopoldina várandóssága, amely az óceánon való átkelést nem igazán tette lehetővé. Ezért a király a fiát, Péter herceget régensként hagyta hátra Rióban, ő maga pedig visszatért Lisszabonba (1821). A király távozása félelmet és visszatetszést keltett szerte Brazíliában, ugyanis attól tartottak, hogy elveszítik a csak nemrég elnyert autonóm jogaikat, és újra gyarmati sorba süllyedhetnek majd. A brazilok félelme nem volt alaptalan, a portugál Cortes – a lisszaboni kereskedő csoportok érdekétől hajtván – az alkotmányozási folyamat során valóban gyarmati sorba kívánta visszalökni Brazíliát, ami ekkor már elfogadhatatlan volt az ottaniak számára, a feszültség egyre inkább elmélyült, a brazil területen állomásozó hadsereget, ami addig a riói kormányzatnak volt alávetve, most közvetlenül a lisszaboni kormány irányítása alá helyezték.³⁴ A Cortes döntései Brazíliát (újfent) Portugália alá rendelt tartománnyá, Péter herceget pedig gyakorlatilag egy provinciai kormányzóvá fokozták

32 Mascarenhas Menck 2018: 58. (saját fordítás)

33 Fuller 2000: 1–12.

34 Mascarenhas Menck 2018: 67.

(volna) le. Eltörölték a Brazíliának megadott korábbi jogokat, a János király által korábban felállított (brazil) bíróságokat stb.³⁵ Csak zárójelben érdemes megjegyezni, hogy az egyre inkább elmérgesedő helyzetről a Rio de Janeiróban tartózkodó (osztrák) császári követ, Wenzel Philipp Leopold baron von Mareschal (1821–1830) rendszeresen és részletesen beszámolt az osztrák kancellárnak, Metternich hercegnek (1821–1848). Bécsben tehát első kézből juthattak hírekhez a portugál-brazil ellentét alakulásáról, ennek a bécsi kormányzat és magyar rendek közötti viszony húszas évekbeli alakulására gyakorolt hatása lehet érdekes.³⁶

Ahonnán már nincs visszaút (1822)

Az élesedő ellentétben három politikai csoport formálódott Brazíliában. János király távozásával a szabadkőműves páholyok szinte azonnal újjáalakultak, és megpróbálták befolyást szerezni a fiatal régens felett. Az egyik tömörülés a Joaquim Gonçalves Ledo – az egyik radikális páholy nagymestere – vezette városi radikálisok (liberálisok) voltak, akik szövetségi berendezkedést, és a társadalom alapvető átalakítását (például a rabszolgaszabaddítást) is szerették volna elérni, baron von Mareschal a Metternich hercegnek írott jelentéseiben egyenesen anarchistáknak nevezte őket.³⁷ A másik kör a José Bonifácio de Andrada e Silva – a mérsékeltabb, de sokkal nagyobb befolyással bíró páholy nagymestere – vezette erős és meghatározó déli-délkeleti, vidéki nagybirtokos réteg (konzervatívok), akik az ország egységét, a Portugáliával való unió, és az addigi társadalmi berendezkedés (így a rabszolgaság) fenntartását, kiváltságaik megőrzését kívánták. Bonifácio maga a rabszolgaság felszámolása mellett kardoskodott ugyan, és ebben Leopoldina jó támogatónak bizonyult volna, de ezt az elképzelését a rabszolgatartó nagybirtokosok ellenében nem tudta keresztülvinni.³⁸ Leopoldina magatartása érthető, hiszen a rabszolgaság sem Ausztriában, sem pedig Magyarországon (soha) nem létezett,

35 Documentos para a Historia... 1883: 263. Carta de lei 1º, 2º, 15º, 16º.

36 Spence Robertson 1941: 538–558.

37 IHGB Tomo LXXX. 1916: 125.

38 Bonifácio egy törvénycsomag-tervezetet is prezentált ezzel kapcsolatban, lásd: Andrada e Silva 1825: 27–36.

pontosabban az oszmán hódoltság időszakában a megszállók a magyarokat hurcolták el rabszolgának a 16–17. század során. A brazil császári család a 19. században – nyilván Leopoldina hatására is – a rabszolgaság felszámolásáért szállott síkra, a császári család birtokain nem is voltak rabszolgák. A rabszolgaságot azonban csak évtizedek politikai harcai árán tudták fokozatosan visszaszorítani, teljesen felszámolni azonban majd csak 1888-ban sikerült.³⁹ Habár a nagyhatalmak az 1815-ös bécsi kongresszus ideje alatt – angolszász nyomásra, annak érdekében, hogy belső, liberális eszmék hatására a rabszolgaság és rabszolgakereskedelem évszázados gyakorlatával szakítani kényszerülő Nagy Britannia nehogy „versenyhátrányba” kerüljön más nagyhatalmakkal – két- és többoldalú egyezményeket írtak alá, amelyben eltiltották a rabszolgakereskedelmet, igaz, az a valóságban tovább folytatódott.⁴⁰

A két politikai tömörülés nézetei alapvetően különböztek tehát egymástól, abban viszont egyetértettek, hogy a Portugáliával egyenrangú és azzal egyesült Braziliát, mint szuverén entitást fenntartsák. Az északi-északkeleti vidéki birtokosok ellenben támogatták az elszakadást, ne feledjük, hogy a környezetükben lévő országok függetlenedése a spanyol koronától éppen a tízes-húszas években zajlott le, amely alapvető hatást gyakorolhatott a politikai gondolkodásra, amitől kezdetben egyébként a hercegi pár is tartott.⁴¹ Ez a félelem nem volt alaptalan, egy magas rangú királyi tanácsos levelében (1821 októbere) egy lehetséges elszakadási kísérletre irányuló összeesküvésről ír.⁴² Erről a félelemről tanúskodik Péter herceg apjának, János királynak éppen akkoriban (1821 októbere) írott levele is, amelyben közli, hogy az elszakadást szorgalmazók őt császárrá akarják kikiáltani, de hangsúlyozza, hogy ő nem támogatja a kezdeményezést: „[...] véremmel írom e sorokat; örökké hűséges leszek felségedhez, a nemzethez és a portugál alkotmányhoz.”⁴³ Sőt, nem sokkal később egy nyilatkozatot is kiadott e tárgyban.⁴⁴

39 Lei Nº 3.353, de 13 de Maio de 1888.

40 Adams 1925: 607–637.

41 Mascarenhas Menck 2018: 70.

42 José Joaquim Carneiro de Campos levele Frei Francisco de S. Luis Saraiva számára, lásd: Documentos para a historia da independencia... 1923: I. 361. „teem aparecido pregadas de noite nas esquimas decimas persuadindo ao principe que é preferivel ser já Pedro I do que esperar ser Pedro IV”.

43 Rio de Janeiro, 4 de Outubro de 1821. Egas 1916: 21.

44 Egas 1916: 22.

Az ellenségeskedés azonban egyre élesebbé vált, a Cortes Lisszabonba rendelte a herceget is, a határozat 1821 decemberében érkezett meg Rio de Janeiróba. Ekkorra viszont már Leopoldina főhercegnő egyre nyíltabban a brazilok pártjára állott, apjának írott levelében pokoli állapotokhoz hasonlította a helyzetet.⁴⁵ Ő maga jelentős szerepet játszott abban, hogy ingadozó férje ellenálljon a lisszaboni nyomásnak, aminek eredményeképpen az 1822 januárjában meg is tagadta a visszatérést Portugáliába (Dia do Fico), amit apjának írott levelében is közölt:⁴⁶ „Mindenek javára és az egész nemzet közboldogulásáért készen állok, közöljék velük, itt maradok.”⁴⁷ Az egyre élesedő viszály ellenére a többség ekkor még mindig az unió fenntartását szorgalmazta, amiről egy meghatározó arisztokrata politikus – a korábbi felkelés helyszínéül szolgáló pernambuco-i tartományi egykori kormányzójának – levele (1822. január) tanúskodik. Ebben az unió előnyeit, főként a közös védelmet emeli ki, amely biztosítja azt, hogy az ellenséges nagyhatalmak vagy a környező államok a független Brazília bizonyos területeit nem próbálják megszerezni, ha viszont az unió megszűnne, az könnyen bekövetkezhetne.⁴⁸ Érdekes párhuzam vonható a brazil-portugál unió mint védelmi szövetség és az osztrák-magyar közös védelmi rendszer között, amely a francia forradalom és a napóleoni háborúk időszakában világosan megnyilvánult abban, hogy a magyar rendek a Habsburgok pártján maradtak a függetlenség – és így az oszmán-orosz viszálykodás közé szorulás – bizonytalansága helyett.

A herceg a helyett tehát, hogy engedett volna a Cortes döntéseinek, 1822 februárjában brazil Államtanács (*Conselho de Estado*) felállítását határozta el, meghatározva annak szervezetét és kijelölve a jogkörét.⁴⁹ A nyár elején pedig Alkotmányozó Nemzetgyűlés (*Assembleia Constituinte*) választását rendelte el Brazíliában,⁵⁰ amely világos üzenet volt Lisszabonnak, hogy Brazília autonómiájából nem, hogy engedne, hanem azt éppen bővíteni kellene. A herceg végigjárta a fontosabb régiókat, támogatást

45 Kann–Souza Lima 2006: 387.

46 Egas 1916: 47.

47 Documentos para a Historia das Cortes... 1883: 295.

48 Caetano Pinto de Miranda Montenegro levele a régens hercegnek, lásd: Documentos para a historia da independencia... 1923: I. 374.

49 Assis Cintra 1921: 133–135.

50 Assis Cintra 1921: 143.

keresve a nagybirtokosok és a városi (vezető-kereskedő) rétegek körében törekvéseihez, bár ekkor még ő maga is az unió fenntartását szorgalmazta.⁵¹ Leopoldina főhercegnő ugyancsak „kampányba” kezdett – a családi legendáriumot nyilván jól ismerve, mintegy megelevenítve őse, Mária Terézia magyar királynő híres pozsonyi jelenetét (1741) –, a hagyomány szerint São Paulóban kifejezetten az érzelmekre ható, már-már színpadias jelenetsor játszódott le, amely a hercegi pár Brazília melletti elköteleződését akarta erősíteni, baron von Mareschal azt meg is írta Bécsbe.⁵² A főhercegnő ezzel nyíltan a „brazil párt” mellé állott, ami egyre inkább a radikális megoldás, azaz a függetlenség kimondása felé haladt.

A Cortes ugyan semmisnek nyilvánította a herceg által kiadott rendeletet, amelyben az Alkotmányozó Nemzetgyűlés választását elrendelte,⁵³ illetve törvénytelennek minősítette a „szakadár” brazil kormányzatot, büntetés terhe alatt el is tiltotta annak szolgálatától a brazil földön tartózkodó hadsereg vezetőit,⁵⁴ és újfent Portugáliába rendelte a herceget.⁵⁵ Érdekeség, hogy Bonifácio – aki korábban évtizedeket töltött Európában, járt Ausztriában és Magyarországon is (!) – baron von Mareschal követen keresztül Metternichtől akart segítségét kérni.⁵⁶ Leopoldina apjának június végén írott levelében afelől próbálta nyugtatni császári atyját, hogy ő továbbra is hú azokhoz az „osztrák elvekhez”, amit otthon, Bécsben tanult, és az ellentét lehetséges negatív következményeitől – a francia forradalomhoz hasonló eseményektől – tartva akként szól, hogy ha az bekövetkeznék, akkor a gyermekekkel együtt visszatér Bécsbe.⁵⁷ Valójában ekkorra már nyíltan az elszakadás és a teljes függetlenség mellett kardoskodott a főhercegnő, akit augusztusban – a São Paulóba utazó –

51 Egas 1916: 106.

52 Mascarenhas Menck 2018: 73.

53 Documentos para a Historia... 1883: 387. Carta de lei 1°.

54 Documentos para a Historia... 1883: 387. Carta de lei 3°.

55 Documentos para a Historia... 1883: 388. Carta de lei 5°.

56 IHGB 1916: 71. „J'ai appris qu'on avoit l'intention de envoyer á Vienne le médecin Schaefer allemand, aventurier, qui a su se rendre agréable au Prince Régent et a Monsenior d'Andrada pour négocier un envoi de troupes ou atrichiennes ou suisses [...] mon opinion personnelle était que Sa Majesté l'Empereur ne s'étant pas crue appelée jusqu'ici a intervenir dans les affaires du Portugal”.

57 Kann-Souza Lima 2006: 399–400.

Péter herceg kormányzóvá nevezett ki.⁵⁸ 1822 augusztusában a Lisszabonban zajló események kapcsán Leopoldina a portugál-brazil királyi méltóság megalázásáról ír apjának Bécsbe.⁵⁹ Talán ez a levele lehetett az utolsó lépés, amelyben kimondatlanul is előkészítette a magyarázatát annak, hogy miért áll a függetlenség mellé. Bonifácio és Ledo végül meggyőzték a régens herceget, hogy lépjen be a szabadkőműves páholyba, meg is alakították a brazíliai Nagyoriens nagypáholyt, aminek pár hónap múlva maga Péter herceg lett a nagymestere. Érdekesség, hogy Péter a függetlenség kivívása után betiltotta (1823) a titkos társaságokat,⁶⁰ ami elsősorban a szabadkőművességet érintette, valószínűleg a herceg nem volt elkötelezett híve a szabadkőműves eszméknek – amelyek inkább a köztársaságot részesítették volna előnyben –, csupán felhasználta a társaságot a saját céljai elérésére.

A Leopoldina főhercegnő elnöklete alatt 1822. szeptember 2. napján tartott Államtanácson határozott lépésre szánták el magukat, kimondták a függetlenséget, az azt írásba foglaló nyilatkozatot Leopoldina írta alá, a főhercegnő lényegében ennek nyugtázására bátorította levelében hitvét.⁶¹ 1822. szeptember 7. napján José Bonifácio miniszter és Leopoldina gyűjtő hangulatú levelének hatására a herceg valóban kenyértörésre vitte a dolgot. A történeti hagyomány szerint kézhez véve a levelet így szólt a körülötte lévőkhöz:

„Barátaim! A portugál Cortes üldözni és rabszolgává akar minket tenni. Ez órától fogva kapcsolatainkat megszakítjuk. Immáron semmi nem köt össze minket. [...] Véremre, becsületemre és Istenemre fogadom, megadom Brazíliának a szabadságot. Brazílok, ez órától fogva parancsszavunk nem más, mint függetlenség vagy halál.”⁶²

A herceg kimondta tehát az elszakadást a Portugáliával addig fennálló uniótól, az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben pedig császárrá és Brazília

58 Mascarenhas Menck 2018: 78.

59 Kann–Souza Lima 2006: 403.

60 http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/lim/LIM...-20-10-1823.htm

61 Mascarenhas Menck 2018: 81.

62 <https://hbpsantos.org.br/2021/09/07/independencia-do-brasil-2/>

örökös védelmezőjévé (*Defensor Perpetuo do Brasil*) kiáltották ki Pétert. A koronázásra 1822. december elsején Rio de Janeiróban – Portugáliának a Habsburg-háztól (*União Ibérica*) 1640-ben történt elszakadása, illetve a Bragança-ház trónra kerülése évfordulóján – került sor. A felavatást Napóleon párizsi, a szent római császárok frankfurti, valamint a magyar királyok pozsonyi koronázási hagyományaira emlékeztető külsőségek kísérték, amiről baron von Mareschal – habár ő maga a ceremóniától látványosan távol maradt – a Bécsbe írott levelében részletesen beszámolt.⁶³ A koronázási szertartást követő kardvágás, mint kifejezetten magyar elem – habár azt korábban is ismerték a portugál udvarban – hangsúlyos megjelenése talán Leopoldina közvetítésének tudható be.⁶⁴ Érdekesség, hogy miután 1825-ben a portugál Cortes elismerte Brazília függetlenségét, a kapcsolatok nem szakadtak meg, VI. János király halála (1826) után Péter brazil császár megörökölte a portugál trónt, és mellette Leopoldina portugál királyné is lett.

A brazil függetlenség lehetséges jelentősége magyar vonatkozásban

Felmerülhetne a kérdés, hogy vajon mennyiben lehetett befolyással Ferenc – és a bécsi kormányzat élén álló Metternich herceg – gondolkodására az, hogy a portugál-brazil gazdasági-politikai ellentét (lényegében szuverenitáskérdés) végül is Brazília elszakadásával ért véget, amely folyamatban ráadásul a Habsburg-ház egyik tagjának, Leopoldina főhercegnőnek oroszlánrész jutott. A brazil császárné apjának 1823 áprilisában írott levelében megpróbálta megmagyarázni a lezajlott eseményekhez való hozzáállását, amely éles ellentétben állt a korábbi leveleiben írottakkal. Kifejtette, hogy az események alatt félt, hogy anarchia vagy köztársaság kikiáltása következik be, de a királyi család ura a helyzetnek. A férjével együtt ők a brazil nemzet érdekében cselekedtek, ami támogatja

63 IHGB 1916: 131. „Votre Altesse y verra que l'on a tiré les cérémonies des couronnemens des Empereurs á Francfort et de celui de Napoléon et que l'on a même tiré partie d'une qui n'est d'usage si je ne trompe qu'en Hongrie: celle de fendre l'air avec le glaive la rapportant iei au titre de défenseur perpétuel dont on veut au besoin se faire une arme contre la Démocratie”.

64 Lima 2019: 365.

is a monarchiát. Brazília függetlensége Bécsnek is elemi érdeke, mivel előnyös üzleteket, hasznos kereskedelmi szerződéseket tudnának kötni. A politikai és a dinasztikus kapcsolatok erősítése kapcsán Leopoldina felvetette a leányai és a főhercegek közötti jövőbeli házasságot, és arra bízta apját, legyen Brazília szövetségese.⁶⁵ Leopoldina leveleiben nővéreinek – az akkor már Bécsben élő –, Mária Lujzának segítségét is kérte, hogy győzze meg az apjukat és Metternichet, hogy ismerjék el Brazília függetlenségét.⁶⁶ Leopoldina megpróbálta megmagyarázni Ferencnek, hogy miért döntöttek a függetlenség kivívása mellett a brazil nemzet érdekében,⁶⁷ és ugyan baron von Mareschal is felvázolta az ország elismerésével járó gazdasági előnyöket Bécs számára,⁶⁸ a bécsi kormányzat tartott a döntés „precedens” értékű európai következményeitől. Ehhez igazodva von Mareschal császári követ továbbra sem adta meg Leopoldinának a brazil császári titulust (*Sua Majestade Imperial*), csupán az osztrák császári és magyar királyi címet (*Sua Alteza Imperial e Real*). Bécs csak azt követően ismerte el Brazília függetlenségét, hogy azt 1825-ben Lisszabon is megtette.⁶⁹

A hazai történetírásnak érdemes volna megvizsgálni azt a kérdést, hogy Ferenc – vagy a Habsburg-adminisztráció – gondolkodásában a magyar rendek felé tanúsított magatartásuk változásában a húszas években mennyire volt – ha volt egyáltalán – befolyással, hatással a brazil függetlenség kivívása. Ez persze most csak egy felvetés és nem állítás, ennek feltárásához szükséges volna Ferenc császár levéltárban fellelhető, Rióba küldött válaszleveleinek áttekintése első körben. Mindenesetre ne feledjük, Brazília függetlenné válásának folyamatában mégiscsak a Habsburg-ház egyik tagja, a császár leánya, Leopoldina főhercegnő jelentős szerepet játszott. Felmerül a kérdés, hogy vajon Ferenc király, Metternich heves ellenzését figyelmen kívül hagyva, ugyanennek a magyarországi megisméltől tartva – József nádor nagyon népszerű volt

65 Kann–Souza Lima 2006: 417–418.

66 Kann–Souza Lima 2006: 419.

67 Kann–Souza Lima 2006: 427. „penso exactamente como o senhor a respeito da situação do Brasil e desejo que tudo transcorra feliz e tranqüilamente da forma como o senhor teve a bondade de me explicar e como me acostomou de pensar”.

68 IHGB 1916: 142.

69 Fabry 2010: 66.

Magyarországon, tudjuk, hogy egy időben Ferenc figyeltette öccsét a titkosrendőrséggel – döntött-e váratlanul a magyar országgyűlés összehívásáról 1825-ben? Az ismert okok (elszigetelt megmozdulások, forrongások, gazdasági nehézségek, a vármegyék ellenállása stb.) mellett vajon közrejátszott-e a király döntésében, hogy tíz év szünet után teljesen váratlanul akkor hívja össze a magyar diétát, amikor Brazília elszakadását Portugália kénytelen volt elismerni? A körülményeket, a folyamatot, amely Brazília elszakadásához vezetett, a császári követ és Leopoldina leveleiből maga is végigkövethette és megérthette. Mindenesetre, eléggé beszédes a szöveg, amely az elfogadott és kihirdetett törvénykönyvbe (1827) foglaltatott:

„Ő szent felsége teljesen meggyőződve a felől, hogy a király és az ország boldogsága a törvények pontos tiszteletben tartásán és sértetlenségén nyugszik, és hogy ha akár a királynak, akár az ország karainak jogaiból valami elvétetik, a törvényeknek és az ország törvényes rendszerének századok gyakorlata által megszilárdított szerkezete romba dől, kegyesen kijelenteni méltóztatott, hogy az országnak a fölavatási esküvel megerősített alkotmányát minden időben védelmezni és föntartani kiváló gondjai közé sorozza.”⁷⁰

Ami beleillik a kiegyezések azon hosszú sorozatába, ami a dinasztia és a rendek között az évszázadok során – a Bocskai-felkelés, a Thököly-felkelés, a Rákóczi-szabadságharc lezárásaként – köttetett. Ami különös az mégis az, hogy az uralkodó tíz évvel (!) a napóleoni háborúk elmúltát követően az előbeszédben a „kétes viszonyokra”, az „idők különféle viszontagságaira”, a „háború sulyos következményeinek orvoslását célzó, de elhalasztott szándékai újra fölvételére” hivatkozik. Hol voltak itt *kétes viszonyok*, *idők különféle viszontagságai* az 1815 és 1825 közötti évtizedben? Ausztria és a Habsburgok helyzete ebben az évtizedben talán soha nem látott stabilitást mutatott. „Az ország törvényes rendszerének századok gyakorlata által megszilárdított szerkezete romba dől” fordulat a dekrétum szövegében már önmagában árulkodó, hiszen azt még a korábbi rendi mozgalmak, felkelések vagy a szabadságharc után sem használták a törvények, 1825-ben pedig valódi erőpozícióból,

teljesen váratlanul hátrált meg az uralkodó. „Most jól fogadnak a magyarok, mert nem kérek tőlök semmit; míg ellenben pár év múlva – ki tudja – nem leszek-e valamiben rájuk szorulva?”⁷¹ – így nyugtatta meg a diéta összehívását mereven ellenző Metternich herceget Ferenc császár. Vajon mire gondolhatott az uralkodó?

Összegzés

Magyarország és az egész Iberoszféra között a Habsburg-ház révén sajátos, évszázadokra visszatekintő történelmi-kulturális szál húzódik, amelynek feltárása, a hazai és nemzetközi nyilvánosság elé tárása a hazai (jog)történetírás nemes feladata volna. Különösen is, hogy mindezt ma már a nemzetközi történetírás nyitottsága, az elsődleges forrásoknak a digitalizáció következtében való könnyebb elérhetősége a korábbiakhoz képest jóval könnyebbé teszi. Leopoldina személye pedig, a napóleoni háborúk során a dinasztia és a magyar rendek viszonyának alakulása, a főhercegnőnek a brazil függetlenség kivívásában játszott kulcsszerepe egy egészen különleges szálát vihetne a brazil-magyar kapcsolatokba. Az 1797-ben született Mária Leopoldina főhercegnő egész gyermek- és ifjúkora a mozgalmas, forradalmakkal, radikális, hirtelen politikai változásokkal, dinasztiai és birodalmak bukásával zsúfolt légkörben telt el, ami gondolkodásában nem múlt el nyomtalanul. Leveleiben visszaköszönnek a napóleoni háborúk, a menekülés Magyarországra, az Egerben töltött idő meghatározó élmény lehetett számára. Eger és Magyarország kiváló lehetősége volna, hogy Leopoldina személyén keresztül sokkal szorosabbra fűzze a kulturális, oktatási, tudományos, gazdasági, társadalmi stb. kapcsolatot Brazíliával és Portugáliával, ami úgy a városnak, mint az országnak is javára szolgálhatna.

Források

- Alvará Real de 30 de Março de 1818.* <https://www2.senado.leg.br/bdsf/bitstream/handle/id/518750/000144213.pdf?sequence=1&isAllowed=y> – utolsó letöltés: 202. május 10.
- Acte final du Congrès de Vienne.* <https://mjp.univ-perp.fr/traites/1815vienne2.htm#nav> – utolsó letöltés 2022. május 7. (2022. 05. 07.).
- Carta de Lei de 16 de Dezembro de 1815 Art. I-II.* <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/carlei/anteriores/1824/cartadelei-39554-16-dezembro-1815-569929-publicacaooriginal-93095-pe.html> – utolsó letöltés: 2022. május 4. (2022. 05. 04).
- Collecção dos tratados, convenções, contratos e actos publicos: celebrados entre a coroa de portugal e as mais potencias desde 1640 ate ao presente.* 1857: Tomo V, Imprensa Nacional, Lisboa
- Documentos para a historia da independencia.* 1923: Vol I, Lisboa–Rio de Janeiro
- Documentos para a Historia das Cortes Geraes da Nação Portuguesa.* 1883: Tomo I (1820–1825). Câmara dos Senhores Deputados, Imp. Nacional, Lisboa
- Egas, Eugenio 1916: *Cartas de D. Pedro, Principe Regent do Brasil a seu pae D. Joao VI, Rei de Portugal (1821–1822).* Typographia Brasil, De Rothschild & Cia, São Paulo
- IHGB 1916: Figueira de Melo, Jeronymo José 1914, 1916: A Correspondência do barão de Mareschal. *Revista do Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro.* Tomo LXXVII (1914), 165–244, Tomo LXXX (1916), 5–148.
- Kann, Bettina – Souza Lima, Patrícia (ed.) 2006: *D. Leopoldina: Cartas de Uma Imperatriz (Em Portugues do Brasil).* Estação Liberdade, São Paulo.
- Márkus Dezső (szerk.) 1896: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1836–1868).* Franklin, Budapest
- Márkus Dezső (szerk.) 1900: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1658–1740).* Franklin, Budapest.
- „O Presidente Jair Bolsonaro ressaltou que considera a Hungria um país irmão” <https://www.gov.br/planalto/pt-br/acompanhe-o-planalto/noticias/2022/02/presidente-jair-bolsonaro-faz-visita-oficial-a-hungria> – utolsó letöltés 2022. február 17.
- Traité de Sainte Alliance* <https://mjp.univ-perp.fr/traites/1815sainte.htm> – utolsó letöltés 2022. május 7.

Hivatkozott irodalom

- Abafi Lajos 1900: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Budapest.
- Assis Cintra, Francisco 1921: *D. Pedro I e o grito da independencia*. São Paulo.
- Ballagi Géza 1897: A nemzeti államalkotás kora 1815–1847. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. Budapest, Athenaeum.
- Csekey István 1917: *A magyar trónöröklési jog*. Budapest.
- Dobszay Tamás 2019: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest.
- Eckhart Ferenc 1929: *A Habsburg-Lotharingiai-ház családi törvénye*. Budapest.
- Fabry, Mikulas 2010: *Recognizing States. International Society and the Establishment of New States Since 1776*. Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199564446.001.0001>
- Fuller, Katherine 2000: 'Primeiro e mais antigo Constitucional da Europa': Bentham's contact with Portuguese liberals 1820–23. *Journal of Bentham Studies* (8.) 1–13. <https://doi.org/10.14324/111.2045-757X.012>
- Lima, Oliveira 2019: *O movimento da independencia 1821–1822*. Brasília.
- Mascarenhas Menck, José Theodoro 2018: *D. Leopoldina, imperatriz e Maria do Brasil. Obra comemorativa dos 200 anos da vinda de D. Leopoldina para o Brasil*. Brasília.
- Nemes Lajos 2001: *Eger város önkormányzata 1687–1848*. Eger. (Tanulmányok Heves megye történetéből 16.)
- Pap József 2013: Egy sikertelen kultuszteremtési kísérlet. A Szent Korona és Eger kapcsolata 1809-ben. *Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae* XLI. 197–212.
- Porubszky József 1865: Az egri megye főpásztorainak különös jogairól, kiváltságairól s különféle kitüntetéseiről. In: Emlékkönyv Kis-apponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére. Eger, 173–198.
- Reiszeg Ede 1904: Pozsony vármegye nemes családai, a Pálffyak. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye és Pozsony*. Budapest. 701–738.
- Silva, José Bonifácio de Andrada 1825: *Representação à Assembleia Geral Constituinte e Legislativa do Imperio do Brasil Sobre a Escravatura*. Paris.

Spence Robertson, William 1941: Metternich's Attitude Toward Revolutions in Latin America. *The Hispanic American Historical Review* (21.) 4.. 538–558. <https://doi.org/10.1215/00182168-21.4.538>

Szmrecsányi Miklós 1930: A királyi család és a Szent Korona egri menedékhelye 1809-ben. *Budapesti Szemle*, 58. évf. 217. köt., 629. sz., 25–55.

Torbágyi Péter 2009: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt*. Szeged.

Habsburg-Lotaringiai Mária Leopoldina főhercegnő élete Brazília függetlenné válásának idején¹

Balogh Ádám Tibor

PhD-hallgató, ELTE BTK TDI Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program; baloghadam.bp@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9613-8271

Abstract

Life of Archduchess Maria Leopoldina of Habsburg-Lorraine at the Time of Brazil's independence

This study aims to provide a Hungarian-language overview of the life and role of the Austrian Archduchess Leopoldina, who became the first Empress of Brazil and reigned at the time of Brazil's independence. Leopoldina's marriage to Crown Prince Peter connected the houses of Habsburg-Lorraine and Braganza after the Congress of Vienna. The union aimed to strengthen dynastic, political, and economic ties during the period of monarchical restoration and the Holy Alliance. Leopoldina left behind numerous letters, which have become important historical sources. Despite several books being written about her life, no complete biography has been published in Hungarian. The aim of this study is to fill that gap by presenting Leopoldina's life in Brazil, exploring her role in the independence struggles, and examining her influence on Austro-Brazilian relations. The study seeks to provide an objective assessment of Leopoldina's role, avoiding both exaggeration and romantic nostalgia. It relies on international litera-

- 1 A címben szereplő név írásmódja a magyar helyesírásnak felel meg, németül: Maria Leopoldine, portugálul: Maria Leopoldina. A „Mária” eredetileg nem tartozott a nevei közé, ezt a brazilok iránti tiszteletből vette fel. Leopoldina 1817–1826 között Brazíliában élt, amely évek egybeestek az ország függetlenné válásának időszakával. (A brazilok 1822-ben kikiáltották függetlenségüket Portugália, Brazília és Algarves Egyesült Királyságától, 1825-ben a portugálok is elismerték a Brazil Császárságot. Erről: Manchester 1951: 80–96. és Ormos–Majoros 2003: 38.)

ture, letters, diplomatic reports, and other contemporary documents. By investigating the circumstances and experiences of Leopoldina's trip to Brazil, her contributions to Brazilian independence, and the involvement of Hungarian participants in the expedition, the study aims to determine her impact on shaping political events, and concludes that her cultural influence and popularity still persist in Brazil and Austria today.

Key words nineteenth century, Brazil, independence, Leopoldina, Habsburg

Bevezetés

1817-ben I. Ferenc osztrák császár, magyar és cseh király ötödik gyermekét, Leopoldina főhercegnőt, Portugália, Brazília és Algarve Egyesült Királyság uralkodójának VI. János királynak a fiához, Péter koronaherceghez adták feleségül. A házasságról szóló megállapodás 1816-ban a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszust (1814–1815) követően jött létre. Az eljegyzés egyik célja a Bragança-ház és a Habsburg-Lotaringiai-ház dinasztikus kapcsolatainak megerősítése volt a monarchikus restauráció és a Szent Szövetség időszakában. A témakör kutatói a házasság további indítékaként említik Nagy-Britannia portugál területeken megnövekedett befolyásának ellensúlyozását, illetve Ausztria tengerentúli tudományos és kereskedelmi terjeszkedését.²

A házasság miatt Leopoldina főhercegnő Dél-Amerikába hajózott, ahol később szemtanúja és részese volt a brazíliai függetlenségi csatározásoknak. A főhercegnő több száz levelet írt tapasztalatairól, amelyek unikális történelmi forrásértékkel bírnak. Ezeknek az iratoknak egy jelentős része nyomtatásban is megjelent, és több alkalommal képezték történelmi tárgyú elemzések tárgyát.³ Leopoldina életéről számos könyv látott már napvilágot,⁴ amelyek portugál, német, angol nyelven íródtak, egyetlen

2 Blaas 1964: 209–216; Reichl-Ham 2006: 32.

3 Kann–Lima 2006; Graham 1997.

4 Lásd például: Prutsch 2022; Gottberg 2022; Rezutti 2017; Cassotti 2015; Oberacker 1988; Prantner 1974; Baum 1967; Obry 1958; Schüller 1954.

mű sem jelent meg róla azonban magyarul (fordításban sem), csak rövid fejezetekkel, bekezdésekkel, említésekkel találkozhatunk.

Tanulmányom célja magyar nyelvű áttekintést adni Leopoldina brazil császárné (1822–1826) dél-amerikai életéről, a politikai eseményekben játszott szerepéről, valamint a függetlenségi harcok folyamatáról. A kutatás forrásbázisát az elmúlt két évszázadban megjelent nemzetközi szakirodalom, közgyűjteményekben őrzött disszertációk, a főhercegnő kézzel írt és kiadott levelezései, osztrák diplomáciai jelentések, testőrségi iratok, uralkodói és régensi rendeletek, korabeli sajtóanyagok és képi alkotások képezték.

Jelen munka a következő kérdésekre kíván válaszokat találni: hogyan és miért került Brazíliába Leopoldina főhercegnő? Mit tükröznek levelezései az ország függetlenné válásakor átélt tapasztalatairól? A kutatók milyen jelentőséget tulajdonítanak Leopoldinának a brazil történelem alakulásában, és mi a máig is érzékelhető szerepe az osztrák-brazil kapcsolatokban?

Leopoldina főhercegnő és császárné személyiségének, illetve érdemeinek megítélése széles skálán mozog a történetíráson belül. Egyes szerzők egekig magasztalják, hősnő-karakterként mutatják be. Életrajzát Brazíliában, valamint Ausztriában is némiképp hasonlóan kezelik akár csak Wittelsbach Erzsébetét, „Sissi” királynéjét Ausztria és Magyarország területén, vagyis alakja nem mentes a legandáktól, túlzásoktól, romantikus nosztalgiától. Amellett, hogy mindketten németajkúak és uralkodók feleségei voltak, az is közös bennük, hogy szigorú keretek között érvényesülni kényszerült, erős női jellemnek tűnnek, akiket sokan szentként láttak és láttatnak mind a mai napig. Ezt a képet erősíti, hogy fontos szerepet tulajdonítanak nekik egyes országok közötti kulturális és történelmi kapcsolatok megteremtésében. Ezeket az alapvető adottságokat figyelembe véve érthető – de tudományosan nem elfogadható –, hogy történészként sokan nem mertek, vagy nem akartak személyükhöz kritikusan vagy akár csak elfogulatlanul közelíteni. Ennek inkább szélsőséges példáival találkozhatunk, amikor negatív fizikai tulajdonságait, idegenségét, konzervatív, rugalmatlan, nőiességet nélkülöző emberi mivoltát hangsúlyozzák. Sőt, vannak olyan történészek is, akik a történelmi eseményekben még csak

meg sem említik a nevét.⁵ Ebben a tanulmányban a közhiedelmek, a legendák, a túlzások, és a hatásvadász romantikus történeti rétegződések között igyekszem tárgyilagosságra törekedni; Niederhauser Emil szavaival élve: „Próbáljuk meg érzelgős nosztalgiától mentesen követni ezt az életutat.”⁶

A portugál királyi udvar a brazil gyarmatán

A Bragançák Napóleon császár seregei elől menekültek el gyarmatukra Brazíliába. 1807 őszén keltek útra több ezres kíséretükkel, vitorlášhajókon szállítva utasokat, hivatalos iratokat, csomagokat, értékeket és ellátmányt. A hajókonvojt brit hadihajók kísérték az atlanti-óceáni úton. Az elmebajban szenvedő I. Mária királynő (1777–1816), János régensherceg és fia, Péter főherceg 1808. január 21-én érkezett meg kíséretével Bahiába, ahol 1808. január 28-án kiadták a brazil kikötők megnyitásáról (*abertura dos portos*) szóló királyi charta-t, ami lehetővé tette a kereskedelmet a gyarmati terület számára a baráti országokkal – ekkor elsősorban Nagy-Britanniával, ami a 19. században meghatározónak bizonyult. Később, az 1810-es években más államokkal is kereskedelmi és barátsági szerződések jöttek létre. A napóleoni háborúk után a brazil területek jelentősége felértékelődött. A birodalmi rang helyreállítása érdekében 1815-ben létrehozták Portugália, Brazília és Algarve Egyesült Királyságát, ezzel a brazil területek jogi értelemben kiemelkedtek gyarmati státuszukból és a birodalom ideiglenes központi helyzetének köszönhetően jelentős fejlődésen mentek keresztül.⁷ A nemzetközi állapotok rendeződése, a birodalmi státusz nemzetközi elismertetésének igénye, a kínáló gazdasági lehetőségek, valamint a brit befolyás ellensúlyozása a jelentős hatalomnak számító Habsburg Birodalommal való kapcsolatok megerősítésére ösztönözte a Bragançákat.⁸

5 Ganzer 2013: 77, 85; Schulze 2013.

6 Niederhauser 1987: 252.

7 Horváth 1928: 38; Fausto 2011: 71–74; Cardoso 2022: 683–686.

8 Belchior – Mary Del Priore 2022: 115; Jancsó – Machado 2022: 31.

Leopoldina főhercegnő és az előzetes dinasztikus menyegző

Karolina Jozefa Leopoldina Franciska főhercegnő 1797. január 22-én született, Bécsben. A Habsburg-Lotaringiai-ház tagjaként szigorú erkölcsi előírások szerinti alapos keresztény neveltetésben, és sokrétű oktatásban részesült (egyebek mellett tanult irodalmat, történelmet, számtant, földrajzot, táncot, zenét, rajzot, nyelveket, növénytant, állattant stb.) –, fogékony-ságot leginkább a természettudományok iránt mutatott.⁹ Az udvari etikett és a vallási ceremóniák a gyermekkorának részét képezték. Habsburg főhercegnőként a dinasztikus érdekek követésére és kötelességtudatra nevelték. 1807-ben elhunyt az édesanyja, Bourbon–Szicíliai Mária Terézia (1772–1807). Nem sokkal később, 1808-ban az uralkodó az egyik unoka-testvérét, Habsburg-Estei Mária Ludovika (1787–1816) főhercegnőt vette feleségül, aki mindössze tíz évvel volt idősebb Leopoldinánál. Mária Ludovika igyekezett szeretettel és odafigyeléssel fordulni mostohagyermekei felé. 1809-ben Napóleon csapatai Bécs felé vonultak, majd március 10-én elfoglalták a császárvárost. A gyermekeket Magyarországra menekítették, ahol bizonytalanságban teli várakozásban éltek. Leopoldina egyik legfőbb bizalmasa, barátja, és levelezőtársa a nővére Mária Lujza főhercegnő volt, akit 1810-ben Bonaparte Napóleonhoz adtak feleségül. A napóleoni háborúk viszontagságos évei és a bécsi kongresszus – Leopoldina számára is – terhes forgotaga után, 1816-ban elvesztette nevelőanyját is. Ebben az évben érkezett a házassági megkeresés Rodrigo Navarro de Andradén bécsi portugál ügyvivőn, majd Pedro José Joaquim Vito de Meneses Coutinhón (Marialva hatodik márkija) párizsi portugál követen keresztül. Utóbbi is személyesen Bécsbe utazott, hogy a házasság részleteiről tárgyaljon Klemens von Metternich külügyminiszterrel.¹⁰ Az eredeti tervek szerint Leopoldinának nem sokáig kellett volna Brazíliában élnie, mert a portugál királyi udvar néhány éven belül vissza akart térni Európába. 1816. november 26-án aláírták a házassági szerződést. Marialva márkija 1817. február 18-án a Hofburgban egy eljegyzési ceremónia

9 Felizardo – Da Silva 2022. 307.

10 Érdekes, hogy a házasságban való közreműködő érdemeikért 1817-ben a két portugál diplomata megkapta a Magyar Királyi Szent István-rend nagykeresztjét. Luís 2015: 49.

keretében ajándékokat és kitüntetésekkel adott át, köztük Péter herceg portréját is átnyújtotta Leopoldinának. Péter főherceg és Leopoldina főhercegnő között először – a korszakban nem szokatlan módon – prokúra esküvőt (*per procurationem*, vagyis a vőlegényt helyettesítő képviselő általi, ez esetben Ferenc császár fivére és Leopoldina nagybátyja, Károly főherceg közreműködésével megtartott szertartást) rendeztek Bécsben. Néhány évvel korábban hasonló esküvőre került sor Bonaparte Napóleon és Maria Lujza esetében is. Leopoldinát is az Ágostonosok templomában adták férjhez 1817. május 13-án – leendő apósa, 1816 óta VI. János portugál király születésnapján. Az esküvő után egy fényűző vacsorát rendeztek a Hofburgban, majd a későbbi napokban Marialva márki is díszes ünnepséget rendezett az Augartenben. Mindeközben a háttérben gondosan előkészítették Leopoldina főhercegnőnek és kíséretének útját. Az utazáshoz szükséges küldöttséget gondosan megválogatták. A főhercegnő Livornóba utazott – ahova Klemens von Metternich is elkísérte –, onnan hajón, Gibraltáron át, érintve Madeira-szigetét, több mint nyolcvan nap alatt szelte át az Atlanti-óceánt.¹¹

Leopoldina utazása és a Habsburg császári királyi küldöttség

A Bécsből Livornóba való szárazföldi utazás már önmagában is nagy költségekkel járt a bécsi udvar számára, különösen azért, mert a tervezettnél hosszabb ideig tartott. Leopoldina és kísérete 1817. június 2-án indult útnak hintóval Bécsből – a több napos úton a kocsikonvoj érintette többek között Bécsújhelyet, Klagenfurtot, Udinet, Padovát és Firenzét. 1817. június 13-án érkezett meg Firenzébe, ahol heteket kellett várakozniuk, mert a portugál hajók csak több mint egy hónappal később, július 25-én érkeztek meg Livornóba. Augusztus 8-án a hercegnő is elérte a kikötővárost, azonban a *Dom João VI* és a *São Sebastião* sorhajók karbantartási munkálatai, és az utánpótlások berakodása még mindig tartott,

11 Obry, 1958. 18–22; Reichl-Ham 2006: 32–34; Luís 2015: 48–49; Menck 2017: 25; Kann 2022: 64–65, 71. (A prokúra esketést és Maria Lujza házassági szertartását említi: Ress 1999: 31.) Az esküvőről, kíséretünnepségekről és Leopoldina főhercegnő utazásának előkészületeiről lásd: ÖStA HHStA NZA Kt. 244.

ezért ismét várakozni kényszerült (mindeközben az *Augusta* és az *Austria* császári fregattok már korábban, áprilisban elindultak Triesztből az osztrák kereskedelmi és tudományos expedíció tagjaival).¹² A hercegnő házassága révén Brazíliába utazó népes kíséretben voltak többek között diplomaták, bécsi udvarhoz tartozó nemes hölgyek és urak, katonatisztek, szolgálók, művészek, tudósok, könyvtárosok, papok, és több száz tenge-rész, akik a hadihajókon teljesítettek szolgálatot.¹³

A teljes küldöttség létszáma és összetétele mind a mai napig nem pontosan ismert, részleteiben még feltáratlan területnek számít. Habár a tudományos expedíció tagjairól és tevékenységéről viszonylag sok publikáció született, a diplomatákról és az udvari küldöttségről – néhány kivételt leszámítva – meglehetősen kevés információval rendelkezünk – vannak olyanok, akiknek csak a vezetéknéve ismert. Családnév szerint említhető Leopoldina főhercegnő három úrhölgye Kuenburg grófnő, Sarntheim grófnő, és Lodron grófnő. A főurak közül ismert Emmerich Eltz gróf, Ladislaus Wrbná-Freudenthal gróf, Ladislaus Kasický gróf, Friedrich Hannibal Thurn és Taxis hercege, August Bellegarde gróf, Schönfeld gróf,¹⁴ Hügel báró, emellett volt közöttük egy magyar nemes úr is, az ifjú Pálffy Miklós gróf.¹⁵

Pillerné Tircka Éva egy 2007-ben megjelent cikkében az alábbiakat írta: „Leopoldina hatalmas kísérettel érkezik, ahogy az gazdag uralkodóházak leszármazottaihoz illik. Hat magyar nemesből álló testőrgárda kíséri, Gróf Pálffy Miklós parancsnokkal.”¹⁶ A cikk szerzője érdekes és pontosnak tűnő adatokat közöl, sajnos – a cikk ismeretterjesztő jellegéből adódóan – forrásmegjelölés nélkül. Érdekes felvetésként jelenik meg a cikkben Pálffy Miklós grófnak, mint parancsnoknak a neve. Hasonló adatokat közöl egy népszerű brazil történetíró Paulo Rezutti is, aki szerint Leopoldinát hat magyar nemes és hat osztrák gárdista is elkísérte Brazíliába.¹⁷

12 Ambiel 2014: 73.

13 Dos Santos 1927: 41; Weissensteiner 2000: 126–128.

14 Feltételezhetően Adolph Ludwig Moriz Schönfeld grófról (1797–1883) lehet szó (aki később feleségül vette Pálffy Miklós gróf húgát erdődi Pálffy Anna Mária grófnőt), vagy esetleg a bátyjáról Johann Heinrich Ludwig Schönfeld grófról (1791–1828).

15 Hazai's Külföldi Tudósítások, 1819. 1. félév, 5. sz. 1819. 01. 16. 34.

16 Pillerné 2008: 80. A téves értesülést Torbágyi Péter is átvette. Lásd: Torbágyi 2009: 30.

17 Rezutti, 2017: 112.

A föntebbiek közül két hibás adattal szeretnék kiemelten foglalkozni. Egyfelől a kíséretben említett magyar nemesi testőrök létszámával és úticéljával, másfelől Pálffy Miklós gróf személyével. A Tisza-Beői Hellebronth Kálmán által összeállított *A magyar testőrségek névkönyve 1760–1850* című kötetben szerepelnek a Leopoldina főhercegnőt kísérő testőrség tagjai, név szerint: Szabó Ferenc, Gyurkovich János, Hegedűs József, Huszár József, Jánossy Mátyás, Miklósy Antal, Sebess László, tehát hét fővel számolhatunk. Szintén e kötet szerzője a hercegnőt védő magyar testőröket – a levéltári forrásokkal egybevágóan – a „livornói testőrkülönítmény” elnevezéssel illeti,¹⁸ Sebess Lászlót pedig mint 1817. december 11-én kirendelt parancsnokot említi.¹⁹ Az utóbbi időpont hibás, hiszen 1817 decemberében már felosztották a testőrkülönítményt, így Sebess kinevezésére korábban kellett, hogy sor kerüljön. Joggal merül fel azonban a kérdés, hogy miért állították fel a különítményt, mi volt a feladata és célja? Emellett az is érdekes problémát vet fel, hogy *A magyar testőrségek névkönyve...* című munkában egyetlen Pálffy Miklós nevű testőr sem szerepel, aki Leopoldina kíséretének a tagja lett volna. Ki volt tehát Pálffy Miklós és mi volt a szerepe a küldöttségben?

Mint láthattuk, a livornói testőrkülönítménybe az eddigi állításokkal ellentétben nem hat, hanem összesen hét főt javasoltak, akiket egy előzetesen összeállított névlistáról választottak ki. Valóban hat német gárdistát és hat magyar nemesi testőrt javasoltak a kíséretbe, és – amivel a korábbi szerzők nem számoltak – a csapatok élére kijelöltek egy-egy testőrparancsnokot is, vagyis egy tizennégy fős csoportból kerültek ki a testőrség tagjai.²⁰ A kiválasztott különítménynek az volt a feladata, hogy Leopoldina főhercegnőt az itáliai Livornóba kísérje el – innen származott a különítmény elnevezése is –, a végcél tehát nem Brazília volt. A testőrök kiválasztásánál ugyanakkor figyelembe vették a jelöltek korát és a fizikai

18 Lásd Tisza-Beői 1940: 169, 174, 184, 192, 259, 326, 344. oldalakat, illetve ÖStA HHStA NZA Kt. 244. 1817. 13. 27. és HL A királyi magyar nemesi testőrség iratai. 1817. 26./40–42. számú iratokat.

19 Tisza-Beői 1940: 326.

20 Azért is fogalmaztam úgy, hogy tizennégy főből kerültek ki a testőrség tagjai, mert egyelőre nem teljesen bizonyos számomra, hogy végül mindannyian részt vettek-e a livornói úton. A testőrségi iratok elsődleges olvasata alapján igen, de a téma részletes elemzésének eredményeit egy a jövőben elkészülő tanulmányban kívánom pontosítani.

állóképességét, hogy szükség esetén bírják a hosszú utat. Az ellátandó feladatért minden testőr pénzbeli díjazásban részesült.²¹

Ami Pálffy Miklós gróf személyét illeti, a magyar főúr valóban tagja volt a küldöttségnek, és bár katonai múlttal rendelkezett, nem a testőrség parancsnokaként, hanem kamarásként érkezett a bécsi udvar képviselőtében Brazíliába.²² A brazíliai osztrák küldöttségben kiemelten fontos szerep jutott a természettudósoknak. I. Ferenc császár és király a lányával együtt egy tudományos expedíciót küldött Brazíliába, amelyért a bécsi udvar természettudományi gyűjteményének igazgatója, Carl von Schreibers felelt. A tudományos kutatásoknak nem titkolt célja volt, hogy nemzetközi eredményeket és elismeréseket szerezzen a Habsburg udvarnak, ennek megfelelően széleskörű kutatásokat folytattak Brazília különböző területein. A küldöttség tudományos vezetőjeként Johann Natterer felfedezőt és biológust jelölték ki. A tudósok névsorában továbbá olyan személyeket találunk, mint Johann Baptist Emanuel Pohl mineralista, geológus; Johann Baptist von Spix zoológus; Karl Friedrich P. von. Martius orvos; Heinrich Wilhelm Schott botanikus, Dominic Sochor vadász, állatpreparátor; Johann Christian Mikan botanikus, zoológus. A tudományos kutatóútban érdekelt volt I. Miksa bajor király (1806–1825) és III. Ferdinánd toszkán nagyherceg (1790–1801; 1814–1824) is, akik saját embereiket küldték el a felfedezőútra. Leopoldina főhercegnőt az egyik oktatója Rochus Schüch ásványkutató is elkísérte, aki tudományos tanácsadója és könyvtárosa lett a Brazíliában töltött évek alatt. Az ő nevéhez fűződik a Sacco de Alferes-i arany- és ezüstlelőhelyek feltárása, a São Cristovão-i palotában egy természettudományi gyűjtemény összeállításában való részvétel, valamint egy botanikus kert és egy állatpark létrehozása Santa Cruzban. Schüch egészen Leopoldina élete végéig a dél-amerikai országban maradt, sőt a halála után fiának, Péter koronahercegnek is oktatója lett. A brazíliai expedíción Franz Joseph Frühbeck, Thomas Ender, G. K. Frick rajz- és festőművészek

21 ÖStA HHStA NZA Kt. 244. 1817. 13. A díjazásról lásd ÖStA HHStA NZA Kt. 244. 1817. 9.

22 Pálffy Miklós gróf, erdődi Pálffy József Ferenc gróf (1816-tól herceg) és Hohenfeld Karolina grófnő fiaként született 1797. január 7-én. Katonai pályára lépett, Itáliában teljesített szolgálatot, amiért a szicíliai uralkodó a Szent-György-rend lovagkeresztjével tüntette ki. 1817–1818-ban, kamarásként az osztrák küldöttség tagjaként Brazíliába utazott, ahol találkozhatott a portugál királyi családdal. VI. Jánostól a szolgálataiért megkapta a brazíliai Avizi Szent Benedek-rend keresztjét. Végül 1818-ban hazatért a Habsburg Birodalomba. (Életéről lásd még Reiszig 1904: 717; Jedlicska 1910: 617–618.)

vizuálisan dokumentálták az utazás egyes részleteit. Az expedíció résztvevői később kötetekben publikálták eredményeiket.²³

Maga a hajóút végül csak 1817 augusztusának közepén kezdődött és több mint nyolcvan napig tartott. A vízijárművek haladását szeles, viharos időjárás, olykor hurrikánok nehezítették – a Gibraltártól Madeira-szigetig tartó útszakaszon eltört a *Dom João VI* sorhajó egyik árbóca, így pár napig megálltak a szigeten, ahol Leopoldinát ünnepelve fogadták, kirándult, növényeket és ásványokat gyűjtött amíg a hajót javították.²⁴ A hajón igyekeztek megteremteni a hercegnőhöz illő körülményeket, de több száz tengerész és haszonállatok is voltak a vitorlásán. Leopoldina az útja során megtapasztalta a tengeri élet kellemetlenségeit, mígnem 1817. november 5-én megérkezett a hajója Rio de Janeiroba, ahol a portugál királyi család már nagy előkészületekkel várta őt és kíséretét. Leopoldina volt az első Habsburg főhercegnő, aki állami érdekek képviselőjeként az amerikai szárazföldre lépett. Megérkezésekor a São João erődből 21 ágyúlövéssel, harangzúgással, tűzijátékkal tisztelegtek a küldöttségnek. Leopoldina másnap első alkalommal találkozhatott személyesen is a férjével és új családjával. Ünnepélyes keretek között, hintókkal szállították a királyi kápolnához, ahol sor került a menyegzőre.²⁵

Leopoldina Brazíliában

Apjának, I. Ferencnek szánt levelében a hercegnő azt írta, hogy: „Mélyen meghatódtam a fogadtatástól. Mindannyian a kedvesség angyalai, különösen kedves Pedróm, aki ráadásul nagyon kulturált. Bár még csak két napja vagyok házas, minden tiszteletemet és figyelmemet megérdemli, mert a viselkedése minden tekintetben elismerésre méltó.” A leveleiben az ország természeti szépségét a paradicsomhoz hasonlította. Az első napokban azonban Rio de Janeiro fülledt és párás levegőjét is meg kellett

23 Reidl-Dorn 2006: 60–62; Ambiel 2014: 73.

24 Egy ismeretlen művész portrét is festett róla. A mű a Museu Histórico Nacional gyűjteményében maradt fenn. Az esetről lásd: Rákóczi 2022: 24–25.

25 Weissensteiner 2000: 129; Reichl-Ham 2006: 35; Kann 2022: 73–75. Az utazásról tudósított többek között a Hazai's Külföldi Tudósítások is. (Lásd Hazai's Külföldi Tudósítások 1817. 1. félév. 42. sz. 1817. 05. 24. 332.)

szoknia, bemutatkozott a társasági életben, egymást érték az ünnepségek, a vallási szertartások, de kirándult, zenét hallgatott és lovagolt. Leopoldina korai leveleit az optimizmus és a lelkes naivitás jellemezte – az idő múlásával ez megváltozott.²⁶ Fel kellett ismernie, hogy Brazíliában mások a szokások. Például Bécsben megszokta, hogy kíséretével (udvarhölgyek, nevelők stb.) szabadon sétálhatott a városban, Rio de Janeiro és a portugál udvari etikett azonban ezt nem engedte meg. 1817 decemberében már arról írt, hogy a férje és a király okkal tartja távol a fővárosi élettől, amiről semmit sem tud, mert csak vallási ünnepek alkalmával és csakis hintón járhatott ki. Mindazonáltal érdemes megjegyezni, hogy Brazíliában a korszak szokása szerint a nők közül csak az afrikaiak, mulattok, valamint a hivatásuk okán gyalog járók sétálgattak az utcákon; az előkelő hölgyek gyaloghintókon vagy lovaskocsikon közlekedtek.²⁷ Időközben Leopoldina jobban is megismerkedett új családjával, amibe be is kellett illeszkednie. Anyósáról, Carlota Joaquináról rossz véleménye alakult ki, jó kapcsolatot ápolt azonban János királlyal és férje nővérével, Mária Teréziával. Meglehetősen sok vitát és ellentétet tapasztalt a családban, ami gyakran kellemetlen élményeket okozott neki. A királyi família Boa Vistában, a São Cristóvão-palotában élt, ami eltért a bécsi udvari (schönbrunni, hofburgi, laxenburgi) világtól. A királyi palota kényelmi és stílusbéli szempontokból szerényebb volt az osztrák rezidenciáknál, előnye az volt, hogy egy dombra épült, ahonnan szép kilátás nyílt a városra, a kikötőre, valamint a környező természeti vidékre. Leopoldinának hozzá kellett szoknia a kisebb méretű szobákhoz. Nem volt elég helye a magával hozott holmik kipakolására, így sok ruháját és könyvét még hosszú ideig a ládáiban tartotta.²⁸

Leopoldinát engedelmes, odaadó feleségnek nevelték, azonban Péter főherceg ingadozó, olykor erőszakos és akaratos személyisége idővel lelki, sőt anyagi függést okozott neki. Mint azt látni fogjuk a főhercegnőnek a házasság sokszor bánatot, csalódást és bosszúságot hozott, amiről testvérének Maria Lujzának írt leveleiben gyakran beszámolt.²⁹

26 Kann 2022: 75–77.

27 Oberacker 1988: 198. Kann 2022: 78.

28 Weissensteiner 2000: 131–133. Felizardo Da Silva 2022: 313–314.

29 Weissensteiner 2000: 134–135.

Időközben az osztrák expedíció tagjai Brazília felfedezésére indultak, és a küldöttség egyes tagjai elkezdtek visszatérni a Habsburg Birodalomba. Még többen jelen voltak 1818. január 22-én, amikor megünnepelték Leopoldina főhercegnő első brazíliai (huszonegyedik) születésnapját, amelyre az udvarban ünnepséggel, bikafuttatással, táncbemutatókkal és tűzijátékkal készültek – utóbbi az érkező esőzés miatt végül elmaradt. Az eseményen jelen voltak a királyi család, az udvartartás, és a külföldi diplomáciai testület tagjai.³⁰ Leopoldina gyakran sétált és kirándult a természetben. 1818 márciusában apjának azt írta Santa Cruzról, hogy nagyon hasonlít szeretett hazájához (hegyek, erdők, síkságok vették körül a kicsi, de gyönyörű vidéki palotájukat).³¹

1818. február 1-jén, Rio de Janeiroban kelt Emmerich Eltz (1765–1844) osztrák követ jelentése miszerint Pálffy Miklós gróf és Kasicky gróf is vissza kívánna térni Európába, de a São Sebastião hajó – ami Livornóba szállította volna őket – előkészületi munkálatai miatt március közepe előtt nem indulhat útnak. Február 25-én kelt levelében újabb várható késedelemről tájékoztatta Metternich herceget.³² Később 1818. április 6-án egy titkosított levélben arról írt a külügyminiszternek, hogy azt hiszi, a hercegnő osztrák kíséretét igyekeznek Rio de Janeiroban tartani addig, amíg pozitív hírek nem érkeznek Bécsből; emellett a király elégedetlen Marialva márki és Navarros hosszú olaszországi tartózkodásával. A küldöttség tagjai – köztük Eltz rendkívüli követ – 1818. június 1-jén indultak vissza Európába, és végül 1818. október 19-én érkeztek meg Bécsbe.³³

1818-ban jeles esemény történt, Brazíliában megalapították a Királyi Múzeumot, amelyben Leopoldina és az osztrák tudományos expedíció tagjainak felfedezései is helyet kaptak. Habár a tudományos misszió által összegyűjtött anyagok jelentős hányadát Európába küldték, az eredményeket két külön nyilvántartásban vezették, hogy a kutatásból származó információk Brazíliában is ismeretesek legyenek, ezen kívül a kutatóutakról származó anyagokkal a királyi udvart egyaránt gyarapítják. Ezek az anyagok később alapul szolgáltak a brazil tudósok számára;

30 Menck 2017: 45–46; *Gazete do Rio de Janeiro*, 1818. január 24.

31 Kann 2022: 78.

32 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 2. 1818. I–VI. (alt. fasz. 4) Konv. 1. Berichte, Eltz.

33 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 2. 1818. I–VI. (alt. fasz. 4) Konv. 1. Berichte, Eltz; Blaas 1965: 231.

Rio de Janeiroban pedig a lakosságnak is látogatható botanikuskeretet és állatkertet hoztak létre. A Brazíliából Bécsbe küldött egzotikus fák, állatok, növények, rovarok, ásványok bemutatására egy *Brasilianum* nevű múzeumot hoztak létre a császárvárosban, ahol kiállították az expedíció által küldött anyagokat. A szenzáció számba menő intézmény egészen 1836-ig üzemelt, ezzel hozzájárult Brazília természeti kincseinek szélesebb körű megismertetéséhez.³⁴

Leopoldina és Péter házasságának első évei

Felizardo és Da Silva rámutatott arra, hogy Leopoldina az első pár évben írt leveleiben elnéző, mentegetőző hangnemben írt Péterről. Férje bántó viselkedése miatt nem őt hibáztatta, hanem a körülményeket, például a szülei veszekedéseit, az anyját, a rossz neveltetését, a rosszindulatú udvari embereket, vagy betegségét hozta fel indoklásként. 1818 áprilisában a főhercegnő azt írta Mária Lujzának, hogy meggyőződése szerint a férje szereti őt, de a családi körülményei miatt rideg és makacs vele. Apjának arról panaszkodott, hogy teljesen boldog lenne, ha nem szenvedne férje temperamentumos viselkedésétől és gyanakvó szidalmazásaitól, amiket annak ellenére kellett átélnie, hogy ő türelmes és sok mindenben elnéző vele szemben.³⁵ A nehézségek dacára Leopoldina és Péter igyekezett eleget tenni utódnemzési kötelezettségeiknek. 1819–1826 közötti időszakban a hercegnő minden évben várandós volt, megfogant gyermekei közül azonban mindössze négyen éltek meg a felnőtt kort: Maria da Glória (1819–1853), Januária (1822–1901), Franciska Karolina (1824–1898), és Péter (1825–1891).³⁶

1819. április 4-én született meg első gyermeke Maria da Glória, akivel – számos európai főhercegnő és uralkodónő szokásával ellentétben – személyesen is sok időt és szeretetteljes pillanatokat töltött, megélte az anyaság örömeit és aggodalmait. Habsburg családtagjainak egzotikus

34 A tudományos gyűjteményi anyag nem csupán Bécsbe érkezett, mivel az expedíció támogatói között nem csak az osztrák, hanem a bajor, a porosz, és az orosz udvar tagjait is megtalálhatók voltak. Ambiel 2014: 74.

35 Felizardo–Da Silva 2022: 314–315.

36 Braga 2006: 237.

ajándékokat és a kislányáról készült portrékat küldött Európába. A portugál királyi családdal gyermeke születése után javult a viszonya és férjével való kapcsolatáról is szeretettel és boldogsággal írt. Igyekezett a lányának, a férjének és a tanulmányainak élni, emellett sokat utazott, kirándult, lovagolt, a hivatalos eseményekre is eljárt Péterrel. Az 1819-es év azonban szomorú eseményeket is hozott az életébe: sajnálatára elhunyt az osztrák követségi titoknok Joseph Wilhelm Nevue báró, és a sógornője, Maria Izabella is. Emellett Leopoldinának újabb gyermekáldásban volt része, azonban az év végén elvetélt.³⁷

Wenzel Philipp Leopold von Mareschal báró (1784–1851) osztrák diplomata – 1819–1826 között ügyvivő Braziliában – érkezése is 1819-ben történt. Személye azért is lényeges, mert az elkövetkező időkben végig jelen volt Leopoldina mellett a brazil függetlenné válás folyamatánál. Később a jelentéseit összegyűjtötték és kiadták portugálul, ennek köszönhetően az általa megfigyelt események és észrevételek beépültek a brazil történetírásba – a brazil irodalmár, diplomata, történetíró Manoel de Oliveira Lima is használta őket a több kiadást megélt *O movimento da Independência (1821–1822)* című, 1922-ben megjelent alapművében.³⁸

Leopoldina a függetlenségi küzdelmek idején

A politikai viták és fegyveres katonai összetűzések alatt, illetve azok eredményeként ellentét alakult ki a portugáliai és a braziliai birodalomrészek politikai döntéshozói és közéleti személyiségei között a királyság sorsát illetően.³⁹ Boris Fausto szerint Brazília függetlenné válásában a belső és a külső tényezők egyaránt fontos szerepet játszottak, azonban a kívülről érkező hatásoknak nagyobb jelentőséget tulajdonít: úgy véli, hogy a történelmi események a résztvevőket abba az irányba sodorták, hogy a brazil autonómia megőrzése helyett végül a függetlenség kivívása mellett döntenek. Eszerint az elgondolás szerint a brazil kormányzásra felhatalmazott személyek, köztük Péter és Leopoldina is kényszerhelyzetekben

37 Kann – Lima 2006: 349–362.

38 Lásd Lima 2009. (A kiadott leveleket: Melo 1914: 165–244; Melo 1916: 5–148; Melo 1920: 10–148.)

39 Medicci 2022: 6.

cselekedtek, illetve főként a portugáliai események és a portugál párt lépései határozták meg a brazil párt reakcióit: a katonák forrongásai Portugáliában, majd Brazíliában, valamint az uralkodó székhelyének Európába való áthelyezése, és a dél-amerikai birodalomrész újból gyarmatként való kezelésének szándéka arra készítette a brazilokat, hogy végső soron fellépjenek a lisszaboni cortesszel szemben.⁴⁰

1820. január 11-én kelt levelében Mareschal arról tájékoztatta Bécset, hogy a hercegnő teljesen felépült, jól van, ellenben a főherceget betegség gyötri: idegrohama volt, ami számára epilepsziának tűnt. A hercegnő egyedül volt vele, amikor rátört a roham és le kellett vágnia a férje gallérját, különben megfulladt volna.⁴¹ 1820. február 28-án kelt levelében Leopoldina őszinte örömmel áradozott édesapjának Mária da Glóriáról és hálás volt a jó szívű, nyitott elméjű férjéért, emellett játékokat kért az osztrák császártól a kislányának. 1820. március 7-én kelt levelében Mareschal a főhercegnő újabb terhességéről tett jelentést és jó egészségi állapotáról számolt be Metternichnek.⁴² Minden pozitív előjel ellenére azonban Leopoldina 1820 áprilisában ismét vetélést szenvedett el. Vélhetően nem kímélte kellően magát (például gyakran lovagolt ki férjével és megerőltető sétákat tett), illetve Mareschal szerint nem kapott megfelelő orvosi ellátást sem. Leopoldinának végül találtak egy Navarro nevű orvost, aki a bécsi portugál követ testvére volt, és megfelelően felügyelte az egészségügyi állapotát. Péterrel gyakran lovagolt, kirándult, kocsizott, és együtt olvasott. Nem a Bécsben megszokott hagyományos irodalmat böngészték, hanem a Péter ízléséhez közelebb álló Voltaire-t, Gaetano Filangierit, esetleg Benjamin Constant-t, hogy a kormányzásban megérthessék a liberális és a konzervatív oldal gondolkodásmódját is – ezen alkalmakkal Leopoldina betekintést nyert azokba a szabadelvű ideológiai elképzelésekbe, amelyeket később a gyakorlatban is megtapasztalhatott.⁴³

40 Fausto 2011: 76.

41 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 5. 1820. (alt. fasz. 7.) Konv. 1. Berichte, Mareschal. (Az esetet közli Obry 1958: 198.)

42 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 5. 1820. (alt. fasz. 7.) Konv. 1. Berichte, Mareschal.

43 Obry 1958: 199–200.

A portói felkelés és hatása

1820-ban Portugáliát brit katonai csapatok szállták meg William Carr Bereshford parancsnok vezetésével, aki átvette a portugál haderő feletti irányítást. A brit hadsereg jelenlétét a spanyol katonai invázió megakadályozása indokolta, egy esetleges revans esetén, amiért a portugálok megszállták az egykori spanyol gyarmati területet, Uruguayt.⁴⁴ 1820. augusztus 24-én kitört a portói liberális forradalom, amely rövid időn belül áterjedt a birodalom többi részére. 1820. november 9-én a Királyi Nyomda kiadta a *Gazeta do Rio de Janeiro* rendkívüli számát, amelyből a Rio-i társadalom hivatalosan értesült a Portóban történt forradalmi eseményekről.⁴⁵ A liberális mozgalom célja az volt, hogy az abszolutista monarchia helyett egy alkotmányos monarchiát hozzon létre és Portugália kiváltságos helyzetét helyreállítsa – amit a királyi udvar Brazíliába való távozásával veszített el – a birodalmon belül. Felszólították az uralkodót, hogy fogadja el az ország új alkotmányát és, hogy azonnal térjen vissza Portugáliába. A mozgalom gyorsan elterjedt, nagy zavargásokat váltva ki birodalom szerte.⁴⁶

A portói felkelés eseményeivel kapcsolatban eltérő hozzáállás jellemezte a királyi családot. Erről Leopoldina a következőket írta leveleiben:

„[...] a férjem az új elvek szerint, az apósom pedig a jók és az igazak szerint gondolkodik, emiatt kritikus helyzetben találok magam, a jó feleség, valamint a hálás alattvaló és kötelességtudó leány között. [...] Sajnos a szabadság szellemének csúnya kísértete teljesen elfoglalta férjem lelkét; a jó, kiváló király [VI. János – Szerző] rendelkezik minden ősi, nemes és igaz elvvel, és én is, mert ezeket gyengéd koromban belém nevelték, és én magam is csak a hazának, a szuverénnek és a vallásnak szeretek engedelmessé válni. Látod édesapám, milyen nehéz a helyzetem a jó és szerető feleség, a jóra való alattvaló és az engedelmes leány kötelességei között. Annyira szerettem volna

44 Menck 2017: 54.

45 Egy alkotmányos monarchiát kívántak létrehozni az abszolutista monarchia helyett (többek között liberális alkotmányt, sajtószabadságot, és az uralkodó Portugáliába való visszatérését követelték). Meirelles 2015: 56.

46 Lyra 1995: 175; Felizardo–Da Silva 2022: 316.

mindkettőt egyesíteni és szigorúan engedelmeskedni, de kénytelen vagyok feláldozni a kettő közül az egyiket, amikor a lisszaboni delegáció megérkezik.”⁴⁷

Amint azt Olga Obry is kiválóan felismerte, az 1820–1822 közötti években folyamatosan ott lebegett a „menni vagy maradni” dilemma a Rio de Janeiro-i udvarban. Kezdetben az volt a kérdés, hogy Péter koronaherceg vagy VI. János király utazzon Portugáliába, majd miután ez eldöntöttnek látszott, utóbb Péter maradása vagy Lisszabonba történő hazatérésének helyénvalósága okozott fejtörést. Eleinte szó volt arról, hogy esetleg Pétert régensként Leopoldinával együtt Portugáliába küldik, hogy elrendezzék a kialakult polgárháborús helyzetet. Ennek az eshetőségnek a főhercegnő is örült volna, mert azt remélte, hogy a változások pozitív hatással lehetnek férjével való kapcsolatára, másfelől hiányolta az európai miliót, szokásokat és éghajlatot. Végül azonban a király nem bízott meg a liberális hajlamokat mutató fiában és nem akarta kitenni a várandós menyét sem a veszélyeket rejtő utazásnak. Leopoldina 1820-ban több levelében is panaszkodott arról, hogy a király nem fizette ki neki a havi járandóságát, vagy ha igen, akkor férjének volt szüksége rá, emiatt kölcsönt kellett felvenniük. Kínos és kellemetlen helyzetekbe került, mert nem tudta fizetni a kiadásokat, a rászoruló családoknak és a szolgálóknak járó fizetéseket, nyugdíjakat. Az anyagi gondok miatt az apjához fordult segítségért, ami azonban nem érkezett meg. Leopoldina kezdetben arra gyanakodott, hogy leveleit nem küldték el Bécsbe, mert ő mindig igyekezett megfelelni apja elvárásainak és írásaiban is a tanácsát kérte a nehéz helyzetekben. A hercegnőnek idővel rá kellett jönnie, hogy az események sokkal gyorsabban történtek Brazíliában, minthogy az egyébként sem elsietett útmutatóként szánt osztrák válaszok megérkezhetek volna, így kénytelen a saját lábára állni, és önálló belátásai alapján, valamint a közvetlen környezetének a tanácsai szerint kell cselekedni.⁴⁸

Egy 1820. december 2-i rendelet szerint szigorú ellenőrzés alá kellett venni a Brazíliába érkező külföldieket. A határozat szerint csak útlevéllel vagy különleges beutazási engedéllyel lehetett belépni az országba.

47 Kann–Lima 2006: 372–373; közli továbbá Menck 2017: 56–57. (A szerző fordítása)

48 Obry 1958: 204–208; Reichl-Ham 2006: 37.

Navarro, Portugália bécsi követe arra kérte Metternichet, hogy ellenőriz- zék ők is az osztrák kiutazókat, nehogy olyan elemek kerüljenek Brazíliába, akik titkos társaságok tagjai, vagy meg akarnák dönteni a portugál monar- chia hatalmát. 1820. december 23-án ilyen körülmények között érkezett meg a Caroline korvett Rio de Janeiro partjaihoz, fedélzetén Bartholomäus Stürmer báróval, az új osztrák követtel.⁴⁹

1821 januárjában a portugál cortes összeült és a brazíliai képviselők lisszaboni megérkezése előtt nekilátott a törvényalkotásnak. Számos olyan határozat született, ami hátrányos helyzetbe hozta Brazíliát. Példa- ként említhetők a brazíliai tartományok lisszaboni fennhatóság alá voná- sára és a brazil–angol kereskedelmi egyezmények visszavonására tett lépések.⁵⁰

1821. január 29-én írt titkosított levelében Stürmer arról tájékoztatta Metternichet, hogy a királyi herceg helyzete ebben a pillanatban nagyon kényes. Minden oldalról arra biztatják, hogy lépjen elő. Péter pedig tele van lelkesedéssel, és arra vágyik, hogy bizonyítson és kitüntesse magát; és habár eddig éberén viselkedett, türelme néha megkopik. Leopoldina megtisztelte őt a bizalmával és azt szeretné, hogy tanácsot adjon a királyi hercegnek a követendő viselkedésével kapcsolatban. Stürmer azt írta, hogy azt javasolta a hercegnek, hallgasson a megérzéseire, tartsa szem előtt a kötelességeit és a becsületességet, és maradjon ki a bajból. A hercegnő elárulta neki, hogy az érkezése előtt a herceg annyira fenn hordta az orrát, hogy már államcsínytól tartott. Beszámolt arról is, hogy báró Mareschal mindent tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy a herceg és a hercegnő tudatában legyen azoknak a veszélyeknek, amelyeknek kiteszik magukat. Stürmer szerint semmi esetre sem lenne szabad Leopoldinának elszakadnia a hercegtől.⁵¹ 1821. január 30-án két levelet küldött Metternichnek Leopoldina hercegnőtől: az egyiket apjának, a császárnak címezte, a másikat Schreibernek, a természettörténeti kabinet igazgatójának. Stürmer emellett azt írta, hogy Leopoldina és lánya, az ifjú hercegnő is jó egészséggel örvendett.⁵²

49 Obry 1958: 211.

50 Fausto 2011: 77.

51 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 6. 1821 I–V. (alt. fasz. 8.) konv. 1 Berichte, Stürmer.

52 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 6. 1821 I–V. (alt. fasz. 8.) konv. 1 Berichte, Stürmer.

1821. február 18-án még egy olyan rendelet látott napvilágot, amelyben az állt, hogy VI. János király a fiát, Péter koronaherceget küldi Portugáliába, hogy a királyság általános nyugalmát helyreállítsa és megszilárdítsa a monarchiát. Az események azonban másképp alakultak.⁵³ 1821. február 26-án Rio de Janeiroban és több brazíliai tartományban – például Belémben és Salvadorban – katonai lázongások törtek ki. A felkelők hajnalban, tűzérsei fegyverekkel felszerelve vonultak fel az utcákon és követelték az uralkodótól, hogy fogadja el a Portugáliában tervezett alkotmányt, és nevezzen ki egy liberális kormányzatot. Péter herceg és a király tanácsadói közvetítőként léptek fel a lázadók és az uralkodó között. Végül VI. János felesküdt a portugál alkotmányra, hatalmat adott az országgyűlésnek. Négyezer fős udvari kíséretével elutazott Portugáliába. Fiát régensként Brazíliában hagyta, a mintegy 3,5 millió fős birodalomrész irányítására. A lisszaboni Cortes nem ismerte el régensként Pétert, mert úgy vélte, hogy a herceg nem követné a képviselőtestület politikai akaratát. Medicci egy fontos szempontra hívta fel a figyelmet: akár a portugál, akár a brazil politikai irányzatot nézzük ekkor, az embereknek az elsődleges konfliktusai főként a politikai hatalomgyakorlásból és az ezekkel gyakran összefüggő gazdasági érdekeikből fakadtak, nem a születési helyük iránti nemzeti érzelmeikből, hiszen minden irányzatban találhatunk portugálokat és brazilokat egyaránt.⁵⁴

Leopoldina állapota nem engedte meg, hogy útra kelljen Portugáliába, mivel pár hét volt már csak hátra a gyermeke születéséig. Az a gondolat, hogy el kell szakadnia férjétől aggodalommal töltötte el.⁵⁵ 1821. március 3-án Stürmer báró szerencsétlen eseményekről írt jelentésében, illetve arról, hogy végre megkapta azt a hivatalos levelet, ami a herceg Portugáliába indulásáról szól. A jelentésében leírja, hogy Péter és Leopoldina szétválása elkerülhetetlen, mert utóbbinak az előrehaladott terhességi állapotában nem kelhet útra a veszélyes tengeren.⁵⁶ Leopoldinának 1821. március 6-án megszületett a kisfia João Carlos és reménykedhetett abban, hogy így

53 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 6. 1821 I–V. (alt. fasz. 8.) konv. 1 Berichte, Stürmer. (A rendelet szövegét lásd még: http://www.planalto.gov.br/CCIVil_03/Atos/dim/1821/DIM-18-2-1821.html) (Letöltés: 2023. 04. 14.)

54 Linhares 1998: 198–199; Fausto 2011: 77; Reichl-Ham 2006: 37; Medicci 2022: 6.

55 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 6. 1821 I–V. (alt. fasz. 8.) konv. 1 Berichte, Stürmer.

56 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 6. 1821 I–V. (alt. fasz. 8.) konv. 1 Berichte, Stürmer.

már ő is visszatérhet Európába. Egyik levelében ezt írta: „Most kiváló apósom kedvessége által vagyok megmentve, és szigorúan teljesíthetem feleségi és alattvalói kötelezettségemet; gyermekem születése után hajóra szállhatok és visszatérhetek Európába [...]”⁵⁷ Leopoldinának azonban csalódnia kellett, mivel egy nappal a fia születése után a király törvényesen kihirdette, hogy ő maga tér vissza Európába, és helyette Péter veszi át a hatalmat Brazíliában. Ezen felül János király magával akarta vinni unokáit Portugáliába, hogy ezzel megvédje őket egy esetleges forradalom veszélyeitől.⁵⁸

1821. március 17-én báró Stürmer arról tájékoztatta Bécset, hogy Leopoldina és az újszülött Beira hercege jó egészségnek örvendenek, de a főhercegnő sajnálja, hogy apósa, a király távozik Brazíliából, mert ezzel elvesztette a támaszát, akihez bármivel bátran fordulhatott.⁵⁹ 1821. április 22-én a Boa Vista palotában két rendelet is született, az egyik ezek közül a Brazil Királyság kormányzatát Péterre ruházta át, emellett az okmány zárópasszusaként szerepelt, hogy a herceg halála esetén a hatalom Leopoldina főhercegnőre szállt volna át, aki a kormányzótanáccsal együttműködve uralkodott volna.⁶⁰

Több szerzőnél is olvasható, hogy a király, amikor elbúcsúzott a fiától, abbéli aggodalmának adott hangot, miszerint Brazília függetlenné fog válni Portugáliától, és arra kérte, hogy abban az esetben ne hagyja, hogy másé legyen a hatalom, inkább tegye ő a fejére az ország koronáját. Hogy ez tényleg ebben a formában megtörtént-e, vagy csupán a későbbi korok legitimáló toposzáról van szó, abban ekkora távlatokból már nem lehetünk teljességgel bizonyosak, mindenesetre érdekes a felvetés, hogy lett volna Péternek egyfajta erkölcsi alapja arra nézve, ami a továbbiakban bekövetkezett.⁶¹ 1821. április 25-én a hercegi pár felkísérte a királyt és kíséretét az Európába induló hajóra. VI. János tizenhárom év távollét után elhagyta Dél-Amerikát és hazautazott szülőföldjére, Portugáliába. Régensként hátra hagyta huszonhárom éves fiát és feleségét – korábbi terveivel ellentétben megengedte, hogy unokái Brazíliában maradjanak.⁶²

57 Reichl-Ham 2006: 37.

58 Reichl-Ham 2006: 37–38.

59 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 6. 1821 I–V. (alt Fasz. 8.) konv. 1 Berichte, Stürmer.

60 Reichl-Ham 2006: 37–38.

61 Linhares 1998: 199–200.

62 Reichl-Ham 2006: 38; Newitt 2019: 202.

A régenségtől a függetlenségig

Péter az apja távozása után megszorításokat vezetett be a kiadások csökkentésére, amiket Leopoldinának is el kellett szenvednie a São Cristovão palotában. 1821. május 21-én Stürmer osztrák követ bejelentette, hogy a királyi udvar után megy Lisszabonba; a diplomáciai ügyek ellátására Rio de Janeirotban maradt báró Mareschal, akit alkalmasnak vélt arra, hogy az osztrák tudományos expedíció és a főhercegnő szükséges ügyvitelét elvégezze. Stürmer utasításokat és megjegyzéseket közölt Mareschallal, akit figyelmeztetett, hogy nem lesz könnyű helyzetben, mert Péter herceg nem szereti a külföldieket, csak akkor találkozik velük, ha szükségesek.⁶³

Leopoldina 1821. május 24-én Mária Lujzának írt levelében a honvágyság és az elhagyatottság érzése tükröződött. Tudatosult benne, hogy nem térhet vissza Európába, hanem még hosszú ideig Brazíliában kell maradnia. Rio de Janeirot nem tartotta biztonságosnak, aggodalmi voltak a jelenlegi helyzetével kapcsolatban is. Hiányoztak neki a családtagjai, a szeretetük és támogatásuk, a bécsi udvari mulatságok, a tánc, a zene, és az általa megszokott, európai kulturális szokások. Gyermekéről azt írta, hogy a fia folyton beteg, ami meglehetősen aggasztotta, Mária lányával kapcsolatban jó egészségi állapotról számolhatott be.⁶⁴

VI. János király távozása együtt járt azzal, hogy a politikai helyzet még instabilabbá vált Brazíliában. Rivális érdekcsoportok csaptak össze a politikai hatalomért, miközben a lisszaboni cortes növelni akarta brazil katonai erejét, és vissza kívánta állítani a birodalomrészt korábbi gyarmati állapotát. Brazília északi tartományaiban a nagybirtokosokból és helyi portugálokból álló „portugál párt” támogatta a lisszaboni törekvéseket. Velük szemben állt a déli tartományokban erősebb „brazil párt”, amelynek képviselői egy köztársasági alkotmánnyal rendelkező szuverén Brazíliában kívántak létrehozni. Péter herceg igyekezett megnyerni a brazil liberálisokat a törvénytisztelő tetteivel és az apjáéhoz képest szerényebb életmódjával. Leopoldina utazásokkal kezdte megismerni az országot és annak lakosságát, tevékenyen támogatva férjét. A hercegnő diplomáciai érzékeléssel, tapintatos kommunikációval mélyítette a kapcsolatát a helyi

63 Oby 1958: 224.

64 Kann–Lima 2006. 379–380; Kann 2022: 77.

őslakosokkal, abban a reményben, hogy megnyerheti őket a saját ügyének. Szorgalmazta a rabszolgaság elleni küzdelmet, illetve a betelepülő olasz, spanyol és németajkú lakosságtól azt remélte, hogy saját földjüket művelve nem a kizsákmányoló rabszolgaságra építik majd a termelésüket, hanem családjuk, napszámosaik és bérmunkásaik munkájára. Kötelességének érezte férje támogatását, még ha ez a konzervatív politikai elveivel szögesen ellentétes is volt.⁶⁵

1821 őszen a cortes olyan határozatokat hozott, amelyek hatással voltak a függetlenségi mozgalom megerősödésére Brazíliában. Döntöttek a még Brazíliában működő kormánysszervek Portugáliába történő átköltöztetéséről, újabb katonákat vezényeltek Rio de Janeiroba és Pernambuco. Az 1821 szeptemberében kiadott rendeletek szerint a régensnek át kellett volna adnia a hatalmát egy a lisszaboni cortesnek alávetett kormányzótestületnek, és családjával együtt vissza kellett volna térnie Európába.⁶⁶ A rendeletekről szóló hírek 1821. december 9-én érkeztek meg Rio de Janeiroba, azonban azt fontos látni, hogy Péter ekkor még nem lépett fel ellenük, hanem elrendelte azok közzétételét és a távozás feltételeinek előkészítését.⁶⁷

Leopoldina a neveltetéséből fakadóan konzervatív monarchista volt, még ha egyes szerzők szerint liberális nézetei is voltak. Abban azonban a legtöbbben egyetértenek, hogy az elkövetkező évek eseményei változtattak a látásmódján. Kétségtelen, hogy félt a forradalmi változásoktól, mert nem akarta, hogy el kelljen szenvedniük a néptől a francia forradalomban történt szörnyű eseteket. Önmagában is megalkuvást kellett kötnie a nézeteit illetően, és habár azt tanulta, hogy a liberális eszmék károsak, és a monarchia intézményével és eszmeiségével gyökeresen ellentétesek, időközben rájöhettek arra, hogy nem csak radikális megoldások léteznek a politikai életben, hanem kompromisszumok is lehetségesek. Brazíliában a liberális eszméket hordozó alaptörvénnyel szabályozott monarchia jött létre, amely több mint hat évtizedig állta a sarat szomszédos köztársaságok mellett.⁶⁸

65 Reichl-Ham 2006: 38–39.

66 Linhares 1998: 199–200; Fausto 2011: 77–78.

67 Franchini 2022: 87.

68 Felizardo – Da Silva 2022: 316–317.

1822 – A függetlenség éve

Leopoldina esetében gyakran hangoztatott passzus a „minden sikeres férfi mögött áll egy erős nő” hangzatú mondás, amely találóan írja le szerepét a függetlenségi események sorozatában.⁶⁹

A történetírás az 1822–1824 között zajló brazil függetlenségi háborút (*guerra da independência do Brasil*) viszonylag vértelen, kevés katonai küzdelemmel járó eseménynek ábrázolja.⁷⁰ Ezt az egyes szerzők más gyarmatok függetlenségi harcaihoz viszonyítva teszik, mindazonáltal ha mélyebbre ásunk a harci eseményekben, akkor láthatjuk, hogy több ezer ember esett fogságba, sérült meg, vagy vesztette életét ezekben a küzdelmekben is, és a szárazföldi harcterek mellett tengeri ütközetekre is sor került. A polgárháború alatt mind a két oldalon harcoltak brazíliai és portugáliai származásúak. Ütközetek és csaták főként azokban a tartományokban bontakoztak ki, amelyekben portugál helyőrségi csapatok tartózkodtak, vagy a hadmozdulatok miatt megfordultak (pl. Bahia, Cisplatina, Grão-Pará, Maranhão, Piauí), emellett helyi érdekcsoportok közötti össze-
csapások és zavargások is történtek.⁷¹

A régenshercegnek vissza kellett volna térnie Portugáliába, de a brazil párt igyekezett őt Brazíliában tartani. 1822. január 1-jén Péter hivatalos levelet kapott São Paulo Kormányának Ideiglenes Tanácsától, amelyben arra kérték, hogy maradjon Brazíliában. Amint azt láthattuk, Leopoldina szeretett volna visszatérni Európába, az ottani kultúrához, szokásokhoz és családjához. Ennek ellenére amikor biztossá vált, hogy nem térhetnek vissza, képes volt az új célok felé fordulni, és keményen dolgozni azért, hogy férjét és „új hazáját” sikerre segítse. 1822. január 8-án kelt levelében arról írt, hogy Péter jobb helyzetben van a brazilok szemében, mint amire számított, de úgy látja, hogy többeknek kell hatással lennie férjére, hogy a várt pozitív eredményt elérjék. Úgy vélte, Péter nem elég határozott, ezért szerette volna magabiztosságra ösztönözni őt. Ez a támogató viselkedés és határozottság az, amit mindenképp Leopoldina érdemei-

69 Menck 2017: 53.

70 Például Wittman Tibor a *Latin-Amerika története* című munkájában a „Függetlenség vér nélkül: Brazília” címet adta a brazil függetlenné válást ismertető fejezetének. Ez a „vér nélküli forradalom” felfogás tükröződik sok más szerzőnél is. (Wittman 1978: 224–226.)

71 Szilágyi 2013: 99.

hez lehet sorolni. Lényegesnek tartom azonban felhívni a figyelmet arra, hogy ezt a magatartást nem szabadna politikai szinten túlértékelni, hiszen Leopoldinán kívül még számos olyan személy vette körül Pétert, akik hatással voltak rá, mégis a történetírás túlzott jelentőséget tulajdonít a főhercegnő személyének a Brazíliában maradási kérdésről is. Amellett, hogy helyesen ismerjük fel az eseményeknél való jelenlétét, szemtanúságát, támogató lépéseit és női vezetői-aktivista alakját, fontos a politikai, történelmi tényezőket is annak érdekében, hogy tárgyilagos képet alkothassunk. Például a São Paulo-i és Minas Gerais-i támogatóit említhetjük, és az sem elhanyagolható, hogy 1822. január 9-én Francisco Sampaio ferences szerzetes átnyújtotta petícióját a Rio de Janeiro-i lakosság 8000 aláírásával, amiben a maradásra kérték. Ezen a napon Péter emblematisztikus lépést téve a tömegek előtt kinyilatkoztatta maradását (ezt a napot *dia do fico*-ként nevezik). Híressé vált mondata: „Ha ez mindenki javát és a nemzet általános boldogságát szolgálja, készen állok. Mondd meg az embereknek, hogy itt maradok.”⁷²

1822. január 11-én mintegy ellenfelkelésként Jorge Avilez tábornok vezetésével a székvárosban a portugál katonák szembeszálltak a régenssel és zavargást okoztak az utcákon.⁷³ A portugál csapatok ellenállása miatt Leopoldina a gyermekeivel Santa Cruzba ment. 1822. január 17-én – még útközben – Sepetibában találkozott José Bonifácio de Andrada e Silvával, São Paulo tartomány kormányának alelnökével. A főhercegné mellett, hogy beszámolt a politikusnak a Rio de Janeioban történt eseményekről, felkérte, hogy utazzon a fővárosba és legyen a férje államtitkára. A Leopoldinával és gyermekeivel való találkozás pozitív benyomást tett Bonifációra, aki a kíséretével együtt elutazott Rioba.⁷⁴

Azzal, hogy Péter Brazíliában maradt, Rio de Janeiro lett a lisszaboni cortes politikai szembenállásának az egyik fő központja. A városban lévő katonai csapatokat felszólították, hogy tegyenek hűségesküt Péternek. Az esküt megtagadó egységeknek el kellett hagyniuk a várost.⁷⁵ Megkezdődtek a brazil katonai előkészületek, illetve a régensi befolyás alatt álló folyóiratokban és nyomtatott röpiratokon népszerűsíteni kezdték a poli-

72 Dos Santos 1927: 73–75; Lyra 1995: 177; Schwarz 2022: 22.

73 Obry 1958: 232.

74 Menck 2017: 73.

75 Fausto 2011: 78; Franchini 2022: 88.

tikai csatározások kimeneteleit. A függetlenség irányába vezető folyamatok nem zajlottak katonai konfliktusoktól mentesen. Többek között 1822 februárjában a Rio de Janeiro-ban állomásozó portugálpárti csapatokat is ki kellett, hogy űzzék a városból, és Salvadorban is történtek fegyveres összetűzések (pár hónappal később, 1822 júniusától 1823 júliusáig, közel egy évig tartó háborús helyzet alakult ki ezen a területen).⁷⁶

A Rio de Janeiro-i katonai ellentétek miatt Leopoldina a Santa Cruz-i királyi birtokra menekült gyermekeivel. Az egyébként is betegségben szenvedő João Carlos herceg a veszélyhelyzet miatti rohanás és a meleg éghajlat következtében már nem bírta ki az utazást, tizenegy hónapos korában 1822. február 4-én elhunyt.⁷⁷ Gyermeük elvesztése hatással volt a régensi párra, akár olyan tekintetben is, hogy a veszteség miatti fájdalomukat az ellenfeleikre zúdították. Több szerző, köztük, José Theodoro Mascarenhas Menck is azt állítja, hogy Avilez tábornokot és a portugál csapatokat hibáztatták a történelemért.⁷⁸

1822 tavaszán Minas Gerais tartományban gondok adódtak, amik miatt Péter úgy döntött, hogy elutazik, így 1822 márciusa és áprilisa között Leopoldina helyettesítette a régent José Bonifácioval. Péter április 5-én tért vissza Rio de Janeiroba, amikor ünnepélyes fogadtatásban részesítettek. Május 13-án ezen kívül felruházták a „Brazília örökös védelmezője” címmel (*Defensor Perpétuo do Brasil*), amit később a politikai szövegekben is használt.⁷⁹

Leopoldina mindvégig az események közelében tartózkodott és tapasztalta a fokozódó feszült helyzetet az országban.⁸⁰ 1822. június 23-án édesapjának szóló levelében ezt írta: „Itt egy igazi zűrzavar van [...] mindenhol a szabadság és a függetlenség magasztos, modern népi elvei uralkodnak; most egy demokratikus módon elképzelt népgyűlésben dolgoznak, mint Észak-Amerika szabad országában [...]” Levelében továbbá igyekezett

76 Medicci 2022: 7, 13.

77 A gyermek hosszú órákig tartó görcsök után hunyt el, amit májgyulladás okozhatott. Több helyen szerepel, hogy a hosszú utazás és a nagy hőség is hozzájárulhatott a halálához. Dos Santos 1927: 77–78; Obry 1958: 234.

78 Menck 2017: 73.

79 Dos Santos 1927: 81.

80 Ganzer, 2013. 26.

megerősíteni apját azzal kapcsolatban, hogy a vallásából és a neveltetéséből fakadó elveit sosem felejtí el.⁸¹

1822. augusztus 1-jén Péter közzé adott proklamációjában már kifejti a portugál kormány ellen folytatott háború okait, szuverén népként említi és a független nemzetek közösségébe sorolja Brazíliát – ekkor ettől függetlenül a legitim uralkodónak és Brazília királyának továbbra is az apját tekintette, és a portugál testvériség megszakítása nélküli politikai autonómiát vélte elfogadhatónak, azzal a kitételrel, hogy egyenlő jogok és a kölcsönös érdekek mentén kialakított kötelek szerint élhet továbbra is együtt a két birodalomrész.⁸²

Péternek São Paulo tartományban nagy volt a támogatottsága, de voltak elégedetlenkedők. A herceg személyes látogatása a tartományban már régóta igényként jelentkezett, úgy döntött, jobb lesz, ha felkeresi az egyre jelentősebbé váló területet.⁸³ 1822. augusztus 13-ai rendelet értelmében Péter herceg São Pauloba távozott, a távollétében a minisztertanács ülésen Leopoldina helyettesítette, valamint sürgős intézkedés esetén eljárta José Bonifacio elnökkel és kabinetjével együttműködésben – minden döntésében azonban Péter jóváhagyása és megerősítése kellett, emellett a rendeleteket továbbra is Péter és Bonifacio neve alatt tették közzé. Fontos látni tehát, hogy Leopoldina tényleges, önálló politikai jogkörrel nem rendelkezett, reprezentatív szerepét mutatja azonban, hogy Péter távollétében az audienciákon is helyettesítette.⁸⁴ Ma már meglehetősen nehéz percre pontosan rekonstruálni az elkövetkező napok eseményeit, de a történetírók szerint 1822. augusztus 28-án hír érkezett Rio de Janeiroba arról, hogy Portugália újabb katonai egységeket küldene Brazíliába, és mivel nem volt idő arra, hogy megvárja a férje hazatérését, José Bonifacio tanácsára 1822. szeptember 2-án Leopoldina összehívta az Államtanácsot. Bár sokan azt állítják, hogy ekkor döntöttek a függetlenség kikiáltásáról, Hélio Franchini rámutatott arra, hogy a tanácskozásról készült jegyzőkönyvben nem rögzítették ezt az aktust. Leopoldina,

81 Sleiman 2006: 107.

82 Lyra 1995: 177–178. Lásd: Proclamação de 1º de Agosto de 1822. https://www2.camara.leg.br/legin/fed/procla_sn/antioresa1824/proclamacao-41282-1-agosto-1822-575736-publicacaooriginal-99010-pe.html (Letöltés: 2023. 03. 21.)

83 Dos Santos 1927: 82.

84 Lima 2019: 315.

Bonifacio és Martim Francisco levélben értesítette Pétert az eseményekről, és a függetlenség azonnali kikiáltására buzdították őt.⁸⁵

Mind a források, mind a szakirodalom egyértelműen utal arra, hogy Leopoldina inspirálni akarata a herceget a döntéseiben és vezetői szerepében. Az azonban, hogy milyen mértékben volt képes hatni is férjére a többi befolyásoló tényező mellett, arra véleményem szerint nem lehet teljesen biztos választ adni. Nem tudhatjuk mi zajlott le Péter fejében ebben a periódusban és milyen helyi hatások, illetve egyéb ösztönzők hatottak még rá akkor, amikor a függetlenség kikiáltása mellett döntött – írott forrásként az említett levelekre szokás hivatkozni, de érdekes lenne megvizsgálni a São Paulo-i kíséret tagjainak viselkedését, az ottani körülményeket, híreket, eseményeket, és hogy volt-e esetleg előre megbeszélt koreográfia arra az esetre, ha „elérkezett az idő”. Oliveira Lima szerint Leopoldina szerepét az eseményekben azért is nehéz rekonstruálni, mert személyiségéből adódóan szerény és diszkrét volt, tehát ha bármi érdeme is volt a történelemben, azzal nem hivatkozott, így nyilvános nyomai sem feltétlenül maradtak a tetteinek.⁸⁶ Leopoldina levelének a tartalma több szerző szerint a következő volt: „Érett az alma, most szedd le, különben megrohad! – Péter, ez életed legfontosabb pillanata! Brazília kihív téged mint uralkodót.”⁸⁷ A történelmi hagyomány szerint 1822. szeptember 7-én az Ipiranga folyó partján Péter kinyilatkoztatta Brazília függetlenségét, és ekkor hangzhatott el a függetlenségi harcok ikonikus jelmondata: „Függetlenség vagy halál!” („*Independência ou morte!*”) kikiáltás.⁸⁸ Ünnepségek zajlottak São Paulóban – voltak, akik csalódtak és összetűzésekre is akadt példa –, majd a hír elterjedt az országban, elérve a fővárost. Egy héttel később, szeptember 14-én Leopoldina hatalmas örömmel fogadta a hazatérő férjét. A régensi palota megtelt hivatalos személyekkel, akik üdvözölték a visszaérkező Pétert. A felfokozott hangulatban voltak olyanok, akik hálásak voltak a hercegnőnek is azért, hogy támogatta a függetlenség

85 Dos Santos 1927: 80; Franchini 2022: 89.

86 Lima 2019. 136.

87 Weissensteiner 2000: 141.

88 Linhares 1998: 202; Schwarcz 2022: 15. (1822. szeptember 7-ének szimbolikus jelentőségéről kezdeményezett vitát Maria de Lourdes Viana Lyra, aki felvetette annak a lehetőségét, hogy érdemes lenne megvizsgálni, a történelmi folyamatok és a nemzeti ideológia struktúrái hogyan rakódtak egymásra az évszázadok alatt. Ezen felül kérdőre vonja az Ipiranga-i kinyilatkoztatás korabeli jelentőségét. Lásd erről Lyra 1995.)

ügyét; sőt a tisztelet jeleként Leopoldinát a „brazilok anyja” (*mãe dos brasileiros*) névvel illették. Az ünneplés másnap is folytatódott: az utcákon és az esti színházban is örömujjongás várta őket. 1822. szeptember 18-án José Bonifácio rendeletet adott ki, amelyben meghatározták Brazília nemzeti címerét,⁸⁹ majd Péter herceg császárrá nyilvánítását népszerűsítő hirdetményeket nyomtattak.⁹⁰

Oliveira Lima rámutat arra, hogy Leopoldinára érzelmeire is hatottak a braziliai események, néhány 1822 őszén kelt levelében már a brazilok közül valónak valotta magát, tehát azonosulni tudott a függetlenné vált országgal, amelynek nem sokkal később első császárnéja lett. „[M]i brazilok soha nem fogjuk tudni elszenvedni az anyaország pazarlását, és mindig a becsület és hűség útján fogunk járni.” – írta. Egy másik levelében úgy fogalmazott, hogy: „Kedves Márkim! Kívánságod szerint brazilként írok neked szeretett portugál nyelvünkön [...]” – fogalmazott Marialva márkinak szóló üzenetében.⁹¹

1822. október 12-én Pétert közfelkiáltással (akklamációval) császárrá nyilvánították, alig két hónappal később, december 1-jén Rio de Janeirowban megkoronázták, és I. Péter néven a független Brazil Császárság első uralkodója lett, ezzel Leopoldina főhercegnő az ország első császárnéjává vált.⁹² Leopoldina részt vett a koronázási szertartás előkészületeiben, a ruhák és díszletek előkészítésében. A szertartás menetéhez egyrészt Napóleon párizsi, másrészt I. Ferenc frankfurti és budai koronázása adta a példát – így egyes mozzanatai az osztrák és magyar koronázások elemeit is magukban hordozták. A portugál szokások szerint Leopoldinát ugyan nem koronázták meg, de a császári kápolna tribünjéről a lányával

89 Dos Santos 1927: 98–100; Obry 1958: 244, 249; Lyra 1995: 173–174.

90 Egy 1825. szeptember 21-ei hirdetmény szerint október 12-én Pétert el fogják ismerni minden tartományban Brazília alkotmányos császáráként. Az irat a következő szöveget is tartalmazta: „POLGÁROK. A természet istene függetlenné és szabaddá tette Amerikát: a természet istene megtartotta Brazíliában a régens herceget, hogy ő legyen az, aki megteremti ennek a hatalmas kontinensnek a függetlenségét. Milyen késő? Itt az idő. Portugália sérteget minket...Amerika meghív minket...Európa szemlél minket...A Herceg megvéd minket...Polgárok! Eresszék ki az ünnepi kiáltást...Éljen Brazília alkotmányos császára, Első Péter.” ÖStA HHStA Stk. Brasilien 7. 1822. VIII–XII. (alt Fasz. 8a) Konv. 2. Berichte, Mareschal.

91 Lima 2019: 375–376.

92 Braga 2006: 238; Medicci 2022: 8. (Érdekesség, hogy a portugál haditengerészetben volt Leopoldináról elnevezett hadihajó, majd 1822 októberétől a brazil haditengerészet több hadihajóját is a császárnéről nevezték el.)

büszkén figyelte férje ceremóniális keretek között történő uralkodóvá válását.⁹³ Jean-Baptiste Debret (1768–1848) francia festő *Coroação de D. Pedro I* című, 1828-ban elkészült híres festményén is ábrázolta Leopoldinát és gyermekét Maria da Glóriát (a későbbi II. Mária portugál királynőt), akik a karzatról nézték az újdonsült császárt, amint koronával a fején, kezében a Bragança-ház jelképével ékesített joggal ült a trónon.⁹⁴

Még 1822. november 4-én Leopoldina üzenetet kapott ötvenöt São Paulo-i hölgytől, akik női együttérzésükről biztosítva megesküdtek, hogy az utolsó csepp vérükig megvédik a trónt, amelyre a férjével együtt fellépett.⁹⁵ Brazília függetlenségének kikiáltása és a Brazil Császárság létrejötte után Leopoldina számára azonban egyre nehezebbé vált az élet. Amellett, hogy hatalmas munkába kezdett, hogy férjét támogassa és új államuk érdekeit szolgálja, sorra érték a cselszövészek, megaláztatások, amelyek kiszolgáltatottá tették a brazil udvarban. Minden lépését figyelték, el kellett viselnie férje lobbánékony természetét, illetve egyre feltűnőbb viszonyát a szeretőjével Domitila de Castroval (1797–1867).⁹⁶

A függetlenség kikiáltása utáni évek

Leopoldina eleinte nem tudott a férje szerelmi viszonyáról. Azt gondolhatta, hogy hálából szentel figyelmet a befolyásos São Paulo-i Castro családnak, amely támogatta őket a függetlenség kinyilvánításához vezető úton. Egy idő után azonban egyre több jel utalt a házasságtörő kapcsolatra. Péter a titkárán keresztül elintézte, hogy Domitila de Castro Rio de Janeiroba kerüljön, így a következő év elején már egy Mata-Porcos-i (a mai Estácio negyedben) lévő birtokon szállásolták el a császár gyermekével várandós nőt.⁹⁷

1823. február 17-én Leopoldina egy újabb hercegnőnek adott életet, akit Mariana Paulanak neveztek el a Minas Gerais-i Mariana városának és São Paulo városának tiszteletére. Szülés után Leopoldina sokat betegeskedett:

93 Oby 1958: 251; Weissensteiner 2000: 140.

94 Lima Junior 2021: 7–9.

95 Oby 1958: 250.

96 Kann 2022: 79.

97 Dos Santos 1927: 118–119; Oby 1958: 250.

láz, hát- és fejfájás, valamint gyengeség gyötörte, emellett már hosszú ideje nem kapott hírt a családjától, ami szintén sok szomorúságot okozott neki.⁹⁸

1823. április 6-án írt levelében beszámolt édesapjának a Brazíliában történt eseményekről és határozott álláspontot fogalmazott meg a Brazil Császárság és férje iránti elköteleződéséről. Az üzenetében leírta, hogy nem hatalom- vagy becsvágy vezette őket arra, hogy a brazil nép élére álljanak, hanem az a kényszerhelyzet, amelyben az országot az anarchia és a köztársaság kialakulásának veszélye fenyegette. Szabadkozott, amiért férje felvette a császári címet, de azt írta, hogy ilyen kritikus helyzetben nem volt egyéb megoldás és más is ezt tette volna. Arról tájékoztatta apját, hogy a családja ilyen módon nemcsak, hogy biztonságban van jelenleg, hanem élvezzi az emberek szeretetét és bizalmát is. A levélben kéri őt, hogy igaz barátjukként és szövetségesükként jelenjen meg (tehát hivatalosan is ismerje el az új államot), sőt, apja előtt brazilságát is felvállalta: „szívemben mindig brazil maradok, mert ezt követelik meg feleségi és anyai kötelezettségeim, valamint a becsületes emberek iránti hálám” – írta. Stürmer bárónak írt levelében kéri az osztrák diplomatát, hogy közvetítse édesapja felé azon kérését, hogy Ferenc nyilvánítsa magát Brazília védelmezőjének és szövetségesének. Ezen kívül javasolja, hogy hívják vissza báró Mareschalt, mert cselszövései és anyag kijelentései miatt Brazíliában rossz híre van, ami az adott pillanatban veszélyes, mert Brazília kész lenne rendkívül előnyös kereskedelmi szerződést kötni, ami az itáliai osztrák kereskedővárosok számára is előnyös lehet (ez a későbbiekben meg is történik Trieszt kikötője esetében, ami részben a brazil kávé és dohánybehozatalból jelentős vagyonra tett szert). Leopoldina Mária Lujzát is kérte, hogy apjuknál és Metternichnél járjon közbe Brazília szövetségesként való elismerése ügyében. Egyes szerzők ezekben a levelezésekben Leopoldina diplomáciai képességeit vélik felfedezni.⁹⁹ A konzervatív osztrák államkancellár azonban nem látta kedvezően a brazíliai eseményeket; a brazil küldöttet, Telles da Silvát udvariasan, de hűvösen fogadta Bécsben, és gúnyosan megkérdezte tőle: „Hogy állnak a dolgok az

98 Obry 1958: 257.

99 Felizardo – Da Silva 2022: 325.

ön köztársaságában?” I. Ferenc és a bécsi udvar támogatásának ismételt hiánya Leopoldinának egy újabb kellemetlen csalódás volt.¹⁰⁰

1823 tavasza után egyre kevesebb szó esik leveleiben a politikai ügyekről, Felizardo és Da Silva azt feltételezi ezzel kapcsolatban, hogy írásait felbontották és elolvasták. Mindazonáltal az is közrejátszhatott, hogy Leopoldina észlelte, az eseményekre gyakorolt befolyása idővel egyre csökkent, és belátta, hogy bécsi családja nem pártolja törekvéseit. Nénikéjének azt írta, hogy sok mondanivalója lenne, de megvan győződve arról, hogy a leveleit felnyitják, emiatt körültekintőnek kell lennie és hallgatást érzi helyesnek.¹⁰¹ Idővel a Leopoldina hangulata és a kedve megromlott, amiért a férje és európai családja is egyre inkább elszakadt tőle. Kezdett úrrá lenni rajta a melankólia és a honvágy, még a korábban kritikával illetett Mareschal bárót is kezdte egyre jobban becsülni a környezetében. 1823 decemberében ismét terhes volt, és vele párhuzamosan Domitila de Castro is gyermeket várt, ezúttal azonban már az apa kilétét nem vonták kérdőre.¹⁰²

Amint azt láthattuk és a legtöbb életrajzíró hangsúlyozza, Leopoldina magánélete nem volt könnyű és bonyodalmaktól mentes, ennek ellenére nem szabad elfelejteni, hogy az 1820-as években számos más figyelemreméltó dolog történt még vele. A császárné többek között levelezést folytatott európai természettudósokkal, írókkal, szakemberekkel, és a tudósok munkájának támogatásával gyarapította az osztrák és a brazil tudományos gyűjteményeket.¹⁰³ Leopoldina emellett levelezést folytatott Georg Anton von Schäffer (1779–1836) kalandos életű utazóval, katonával és orvossal is, aki megbízást kapott tőle arra, hogy Brazíliába áttelepülő német bevándorlókat toborozzon Európában, máskor megélhetési nehézségei miatti pénzkölcsönök folyósításáért fordult hozzá.¹⁰⁴ 1824. március 25-én a császári pár felesküdt az ország alkotmányára.¹⁰⁵ Leopoldina a hónap végén arról számolt be Mária Lujzának, hogy csendes,

100 Oby 1958: 253–256; Reichl-Ham 2006: 44. (Trieszt kereskedelmének kialakulására vonatkozó információk: Becher 1892: 313–314.)

101 Felizardo – Da Silva 2022: 326.

102 Oby 1958: 259.

103 Guerra, 2012. 14, 27.

104 Mugge 2022: 873; Rezzutti 2017: 207; Menck 2017: 70–71, 76.

105 Menck 2017: 84.

elzárt magányban él, de így is sok olyan dolgot kell hallania és látnia, ami az osztrák elveivel ellentétesek.¹⁰⁶

Kevesebb mint két évig tartó lobbitevékenység után, 1824. május 31-én John Quincy Adams, az Amerikai Egyesült Államok elnöke közölte José Silvestra Rebelloval, hogy hajlandó elismerni Brazília függetlenségét és új államrendszerét. Ezzel az Egyesült Államok lett az első ország, amely elismerte az ország szuverenitását.¹⁰⁷ 1824. július 17-én I. Péter brazil császár két levelet is írt apósának, I. Ferenc osztrák császárnak. Az egyikben leírta neki, hogy milyen körülmények között lett Brazília császára, megmagyarázta, hogy nem személyes becsvágya miatt, hanem a történelmi helyzet következtében alakultak így az események. Portugália és Brazília szétválása elkerülhetetlen volt, de ennek ellenére teljes szívéből kívánja a békét a két ország között. Ezen kívül megerősíti apósát abban, hogy a monarchikus ügyet képviseli Braziliában. Abbéli reményének is hangot ad, hogy báró Mareschal osztrák ügyvivő is megerősíti, amiket levelében leírt és köszönetet mondott lovag Telles da Silva brazil küldött kedvező fogadtatásáért Bécsben. A másik, valamivel rövidebb levelében köszönetet mondott apósának, amiért az a császárnéval közösen vállalta, hogy a születendő gyermekük keresztszülei lesznek.¹⁰⁸

1824 szeptemberében német bevándorlók szálltak partra Braziliában, akiket tudatosan hívtak be az ország lakatlan területeinek betelepítésére, kolonizálására. A bevándorlókat szállító egyik hajót az uralkodó házaspár személyesen fogadta Rio de Janeiro kikötőjében. A császárnak a felesége is segített a német nyelv megértésében.¹⁰⁹

Míndeközben Maria Graham brit utazó, író is Braziliába érkezett és barátságot kötött Leopoldina császárnéval. 1824 szeptemberében beköltözött a császári palotába mint Maria da Glória főhercegnő nevelő-nője és oktatója. Mindössze három hétig élt az udvarban, mert rövidesen el kellett hagynia a palotát az ellene szóló vádak és intrikák miatt – többek közt konfliktusai adódtak az udvarhölgyekkel, és többen neheztelve néztek rá angol és protestáns származása miatt. Személye rövid palotai tartózkodása ellenére a császárné életrajzában figyelemre méltó,

106 Felizardo – Da Silva 2022: 326.

107 Obry 1958: 269.

108 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 9. 1824. (alt. fasz. 8d) Konv. 3. Varia

109 Woortmann 2000: 226; Obry 1958: 267–268.

mert 1824–1826 között levelező kapcsolatban volt vele, és mindvégig közeli jó viszonyt ápoltak. A kettejük levelezése szintén fontos forrásbázist jelent a főhercegnő életrajzának és Brazília függetlenné válásának idejében történt események rekonstruálásához, értelmezéséhez. Graham, vagy későbbi nevén Lady Callcott egy memoárt is tollba mondott, amely I. Péter császár életéről, Leopoldinával való rossz bánásmódjáról, valamint azokról a brazil udvari intrikákról és cselszövésekről szólt, amelyeket ő maga is személyesen megtapasztalt.¹¹⁰

Leopoldinának időközben anyagi problémái adódtak, emiatt hiteleket vett fel különböző személyektől. Emellett egyre nehezebben titkolta a férje előtt, hogy tud a szerelmi viszonyáról, amiről az egész főváros lakossága beszélt. Végül egyik levelében Mareschal is beszámol Metternich hercegnek a botrányos helyzetről, miután Domitila de Castro már a második gyermekét várta Péter császártól és egyre nagyobb befolyásra tett szert az uralkodó felett – 1824-ben megkapta tőle a Santos bárónője címet.¹¹¹

1822–1825 között a császárné is végig kísérte azokat a politikai és diplomáciai tárgyalásokat, amelyek eredményeként végül 1825. augusztus 29-én létrejöhetett a Portugália és Brazília szétválásának feltételeit dokumentáló portugál-brazil egyezmény (*Tratado luso-brasileiro*). 1825 decembere meglehetősen eseménydús volt: 2-án megszületett a trónörökös, Péter koronaherceg; háború tört ki Argentínával; és Ausztria is elismerte a független Brazil Császárságot. Az 1826-os újév egy utazás előkészületeivel telt. I. Péter a családjával és kíséretével elhagyta Rio de Janeirot, hogy meglátogassa Bahia tartomány fővárosát, Salvadort. Az úton a császárt elkísérte Domitila de Castro is, akinek továbbra is kiemelt figyelmet szentelt.¹¹²

1826. március 10-én VI. János király elhunyt a portugál fővárosban. A trónutódlás azonban több kérdést is felvetett, hiszen a korona újra egyesítéséről szó sem lehetett. Ismét előállt volna a dilemma a székhelyvel kapcsolatban. Lisszabont a brazilok nem fogadták volna el, Rio de Janeirot pedig a portugálok. Végül az utódlás kérdése azzal oldódott meg, hogy a portugál trónt Péter és Leopoldina lánya Mária da Glória örökölte, akinek feleségül kellett mennie apja fivéréhez, saját nagybátyjához,

110 Braga Neves 2021: 169–172; Oby 1958: 265–267.

111 Oby 1958: 268, 272.

112 Kann 2022: 79; Szilágyi 2013: 101; Dos Santos 1927: 115–135; Reichl-Ham 2006: 45.

Miguel főherceghez. Leopoldinát aggodalommal töltötte el gyermeke sorsa, akit féltett a portugál udvar cselszövéseitől, emellett Miguel herceggel kapcsolatban is fenntartásai voltak.¹¹³

1826-ban számos, Leopoldina számára megalázó jelenet zajlott le a császári udvarban. Az uralkodópár házassága már jóideje boldogtalan volt, emiatt veszekedések, verbális-lelki (és bár nem bizonyított, talán fizikai) bántalmazás is történt közöttük. 1826 augusztusában kelt jelentéseiben Mareschal báró beszámolt arról, hogy Péter császár hivatalosan is elismerte törvénytelen lányát, Izabella Mariát, akinek a Goias hercegnője címet adományozta. I. Péter vele és anyjával Domitila de Castroval az emberek szeme láttára sétált az utcákon, és nyilvános eseményeken vettek részt, katonai díszkísérettel. A báró arról is jelentést tett, hogy aggasztó karikatúrák jelentek meg a császárról és Santos márkinéjával való kapcsolatáról, amelyek közül néhányon Leopoldina császárnét is ábrázolták. A bécsi udvar tehát tájékoztatva volt a Rio de Janeiro-i botrányos állapotokról, és arról, hogy Leopoldinának milyen megpróbáltatásokon kellett keresztül mennie.¹¹⁴ Dos Santos szerint Leopoldina 1826. október 23-án elsírta magát Mareschal báró jelenlétében és kérte, hogy tájékoztassa édesapját a nyomasztó helyzetéről.¹¹⁵

Leopoldina császárné halála és temetése

A császárné Péter herceg születése óta (1825. december 2.) nem volt már teljesen egészséges. 1826-ban ismét teherbe esett, egy fiúgyermekkel volt várandós, állapota november első napjaira megromlott, fájdalmak és rosszulletek gyötörték. November 19-én némi javulást mutatott, ezért felkelt az ágyából és részt vett a minisztertanácsi ülésen férjét helyettesítve, ezzel újra szerepet vállalt a politikai életben. A hónap végére azonban ismét rosszul lett és az újságok is írtak a császárné betegségének súlyosságáról. 1826. december 1-jén Leopoldina elvetélt és gyermekágyi vérmérgezés jelentkezett nála. Egyre többen gyülekeztek a kastélynál

113 Reichl-Ham 2006: 45.

114 ÖStA HHStA Stk. Brasilien 13. 1826. VIII-X. (alt. fasz. 13) Konv. 1. Berichte, Mareschal.

115 Dos Santos 1927: 133–136.

és annak környezetében, hogy értesüléseket szerezzenek az egészségi állapotáról. December 4-én meggyóntatták és megkapta az utolsó kenetet. A betegsége alatt Rio de Janeiroban és a közeli településeken magán- és nyilvános imádságokat tartottak, amelyeken a császárné gyógyulásáért fohászokdtak. Mareschal a brazilok megdöbbenéséről, odaadó és áldozatos imádságairól számolt be Bécsnek. Az emberek Domitila de Castróval szemben ellenségesen viselkedtek: egy alkalommal, amikor erőszakkal be akart menni a haldokló császárnéhoz elutasították a kérelmét, és idővel a márkinőnek fegyveresekkel kellett őriztetnie a lakhelyét is.¹¹⁶ Leopoldina egyik utolsó levelében a következőképpen számolt be Mária Lujzának: „Már majdnem négy éve, szeretett húgom, hogy írtam neked, egy csábító szörnyeteg szerelme miatt azon kapom magam, hogy a legnagyobb rabszolgaság állapotába süllyedek, és szeretett Péterem teljesen elfeledkezett rólam. Az utóbbi időben éppen az utolsó bizonyítékát adta nekem, hogy teljesen megfeledkezett rólam, azzal, hogy rosszul bánt velem annak jelenlétében, aki minden szerencsétlenségem okozója. Sok és sok mondanivalóm volt neked, de nincs erőm, hogy emlékezzek egy ilyen szörnyű támadásra, amely kétségtelenül a halálom oka lesz.”¹¹⁷

A láz egyre jobban elhatalmasodott Leopoldinán, emiatt képzelgések és látomások gyötörték; végül a császárné hosszas szenvedés után, 1826. december 11-én José Caetano püspök jelenlétében a São Cristovão palotában elhunyt. Temetését gondosan előkészítették, majd december 13-án felöltöztették díszöltözetébe és császárnéi jelvényeibe. Gyászviselő tömegek (köztük udvari tisztviselők, diplomaták, katonatisztek) érkeztek a palotába, hogy leróják a tiszteletüket a holtteste előtt. A brazilok országszerte gyászolták a császárnéjüket, aki mellettük állt a függetlenségi harcok alatt. Reichl-Ham szerint Leopoldina a halálával a brazilok egyik vértanújává vált. I. Péter, miután hírért vette felesége halálának és a kialakult zavargásoknak, azonnal Rio de Janeiroba sietett.¹¹⁸

116 Dos Santos 1927: 138–144; Oberacker 1988: 509–510; Reichl-Ham 2006: 46–47; Menck 2017: 110. Közlönyök is készültek a császárné állapotának alakulásáról, amik a betegség lefolyamatát és legapróbb részleteit is leírták. Ezekből a dokumentumokból Mareschal Bécsbe is küldött néhányat. ÖStA HHStA Stk. Brasilien 13. 1826. XI–XII. (alt. fasz. 14.) Konv. 5. Berichte, Mareschal.

117 Felizardo–Da Silva 2022: 327.

118 Dos Santos 1927: 138–144; Oberacker 1988: 509–510; Reichl-Ham 2006: 46–47; Menck 2017: 110.

Leopoldina temetésén emberek tízezrei vettek részt. A körmenet a Boa Vista palotából az Ajuda kolostorba kísérte a császárné holttestét, ahol a nyughelyére kertült.¹¹⁹ Az ünnepélyes gyászmise után Péter napokig magányába vonult. Oberacker szerint a császár legbelül szentimentális volt, és hűtlensége ellenére a császárné elvesztése ténylegesen megviselte. Verset írt az emlékére, amiben szeretett császárnéjának nevezte, aki a legjobban szerette őt, és erényeiről (példaértékű becsület, jóság, tisztesség, őszinteség, jótékonyosság) emlékezett meg.¹²⁰

I. Ferenc császár és a bécsi udvar is értesült a Habsburg főhercegnő haláláról. Apja az emlékének megőrzésére egy egyesületet alapított Leopoldina-Egyesület (*Leopoldinen-Verein*)¹²¹ néven, amit az amerikai kontinensen, illetve más távol eső területekre irányuló katolikus missziók támogatására, a keresztény hit terjesztésére hoztak létre.¹²²

Összegzés

A tanulmány elsődleges célja az volt, hogy egy magyar nyelvű áttekintés szülessen az első brazil császárné Dél-Amerikába kerülésének körülményeiről és az ország függetlenségének kivívása idején megélt tapasztalatairól. A Habsburg-Lotaringiai házból származó Leopoldina főhercegnő különleges életutat járt be, és olyan messzire került hazájától, mint korábban még egyetlen osztrák főhercegnő sem. A Bragançák és a Habsburgok dinasztikus házasságpolitikájának eredményeként 1817-ben Péter portugál koronaherceg felesége lett. Több hónapos utazást tett Brazíliába, amely ország élete végéig az új otthona lett. A házasság egyszerre szolgálta diplomáciai, politikai, gazdasági és tudományos célokat. A hercegi pár mindezek összekapcsolójaként és biztosítékeként monarchikus,

119 1922-ben a brazil függetlenség kikiáltásának centenáriuma a Santo Antônio kolostorba szállították át. A császárné holttestét őrző díszes koporsót végül 1954. szeptember 7-én (a függetlenség kikiáltásának napján) São Paulóban, az Ipiranga-emlékmű mauzóleumába helyezték át. Reichl-Ham 2006: 46–47; Braga 2006: 239.

120 Oberacker 1988: 523–524; Weissensteiner 2000: 148–149.

121 A Magyar Lexikon 1882-ben Leopoldina-alapítványt említ. A még ekkor is működő intézmény központi igazgatósága Bécsben volt, maga az alapítványi iroda pedig az érseki konzisztórium helyiségeiben kapott otthont. Ld. Magyar Lexikon 1882: 301.

122 A Pallas 1895: 28.

illetve államok közötti érdekek szolgálatában állt, elvárt kötelezettségeiknek tettek eleget. A házasság hosszú távon gyümölcsözőnek bizonyult mind a nemzetközi kapcsolatokat mind pedig az utódokat véve figyelembe (lányuk I. Mária portugál királynő, fiúk I. Péter néven brazil császár lett). Az ekkor kialakított összeköttetések az elmúlt évszázadok során alapul szolgáltak többek között diplomáciai, dinasztikus, társadalmi, gazdasági, közlekedési és kulturális kapcsolatok számára egyaránt. Legutoljára 2022-es bicentenárium apropóján kerültek előtérbe ismét. Leopoldina személye meghatározó az osztrák-brazil kapcsolatokban, de számunkra is érdekes lehet, hogy életének egyes szakaszainak magyar vonatkozásai is voltak, emellett hatással volt a 19. századi Habsburg Birodalomban élő milliók Brazília-képére és a távoli ország megítélésére.

Brazília függetlenné válásának idején Leopoldina végig jelen volt a forrongó országban, egyes esetekben politikailag támogató, helyettesítő, és talán szervezői képességét is latba vetette a független Brazil Császárság létrehozásának, fennmaradásának érdekében. Kíséretében számos, a Habsburg Birodalom területéről származó arisztokrata, tudós, művész, tengerész utazott el a távoli Brazíliába, akik hozzájárultak tudományos felfedezésekhez, valamint a gazdasági és a kulturális kapcsolatok megteremtéséhez. A küldöttség tagjai között egy magyar személy biztosan beazonosítható Pálffy Miklós gróf udvari kamarás személyében, aki mellett, hogy eljutott egy távoli, egzotikus országba, személyesen is találkozhatott a portugál királyi család tagjaival, és magyarországi nemesként portugál kitüntetésben részesült.

Péter régensként Leopoldina támogatásával a brazil függetlenségi mozgalom élére állt, majd felesküdt az ország alkotmányára, ezáltal megtartotta Brazíliát a Bragança-ház kezében. Brazília első császárnéjaként Leopoldina nagy népszerűségnek örvendett, a neve még ma is országszerte megtalálható: iskolák, könyvtárak, utcák, városok és városrészek elnevezésében.

Források

Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof-, und Staatsarchiv, Wien (ÖStA HHStA) Neuere Zeremonialakten (NZA) Karton 244.

Statskanzlei (Stk.) Brasilien 2. 1818. I–VI. (alt. fasz. 4) Konv. 1. Berichte, Eltz.

Statskanzlei (Stk.) Brasilien 5. 1820. (alt. fasz. 7) Konvolut 1. Berichte Mareschal.

Statskanzlei (Stk.) Brasilien 6. 1821. I–V. (alt. fasz. 8) Konvolut 1. Berichte Stürmer.

Statskanzlei (Stk.) Brasilien 7. 1822. VIII–XII. (alt. fasz. 8a) Konvolut 2. Berichte Mareschal.

Statskanzlei (Stk.) Brasilien 9. 1824. (alt. fasz 8d) Konvolut 3. Varia

Statskanzlei (Stk.) Brasilien 13. 1826. VIII–X. (alt. fasz. 13) Konvolut 1. Berichte Mareschal.

Statskanzlei (Stk.) Brasilien 13. 1826 XI–XII. (alt. fasz. 14) Konvolut 5. Berichte Mareschal.

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL)

A királyi magyar nemesi testőrség iratai. 1817. 26./40–42. számú iratok

Hivatkozott irodalom

‘Leopoldina-egyesület’ szócikk. In: A Pallas nagy lexikona. XI. kötet. Budapest, 1895. 433.

Ambiel, Valdirene do Carmo 2014: A Missão Leopoldina: primeira expedição da missão científica austríaca ao Brasil no Século XIX. *Revista do IHGSP* (98.) 71–84.

Baum, Emmi 1967: *Empress Leopoldina: her role in the development of Brazil, 1817–1826*. Michigan.

Becher Ernő 1892: A tengerészet kifejlődése s a hajózás Triesztben és Isztriában. Kenessey Kálmán (ford.). In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. VIII. kötet. Az osztrák Tengermellék és Dalmácia*. Budapest. 305–326.

Belchior, Lourdes de Almeida Barreto – Del Priore, Mary 2022: Entre antigos e novos princípios políticos: dilemas de Leopoldina, a Princesa da Independência. *Revista da Escola Superior de Guerra* (37.) 80. 113–125.

- Blaas, Richard 1965: Die Anfänge des österreichischen Brasilienhandels. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 65. Wien. 216–218.
- Braga Neves, Júlia 2021: Uma Segunda Estrangeira: Memórias de Lady Callcott (Maria Graham) sobre Dom Pedro I. *Ilha do Desterro* (74.) 2. 169–188. <https://doi.org/10.5007/2175-8026.2021.e79126>
- Braga, Paulo Drumond 2006: Leopoldina de Habsburgo, rainha de Portugal. In: *Estudos em Homenagem ao Professor Doutor José Marques. Vol. IV*. Porto. 233–245.
- Caixeta, Leonardo Ferreira – Silva, Josimar Oliveira 2023: Duzentos anos da proclamação da Independência do Brasil e alguns traços da personalidade e comportamento de D. Pedro I. *Debates em Psiquiatria* (13.) 1–17. <https://doi.org/10.25118/2763-9037.2023.v13.402>
- Cardoso, José Luís 2022: Da liberdade econômica à independência política do Brasil (1808–1822). *Topoi*, (23.) 51. 681–698. <https://doi.org/10.1590/2237-101x02305102>
- Cassotti, Marsilio 2015: *A biografia íntima de Leopoldina: a imperatriz que conseguiu a independência do Brasil*. São Paulo.
- Dos Santos, Amílcar Salgado 1927: *A Imperatriz D. Leopoldina (Mãe do Imperador D. Pedro II)*. São Paulo.
- Fausto, Boris 2011: *Brazília rövid története*. Budapest.
- Felizardo, Fernanda da Conceição – Da Silva, Rafaela França 2022: Imperatriz Leopoldina: Uma análise de sua atuação política. *Revista Hydra* (6.) 11. 307–329. <https://doi.org/10.34024/hydra.2022.v6.13648>
- Franchini, Hélio 2022: A Guerra de Independência do Brasil: mito ou realidade? In: *As singularidades da Independência do Brasil*. Brasília. 79–116.
- Ganzer, Nathália Nicácio 2013: *Construções discursivas de D. Leopoldina na historiografia. Convergências e contrastes em alguns projetos de construção da identidade nacional brasileira*. (Diplomamunka.) Universidade Federal do Rio de Janeiro, Rio de Janeiro.
- Gottberg, Iris von 2022: *Von Österreich nach Brasilien, Leopoldina, Kaiserin mit Weitblick*. Wien.
- Graham, Maria 1997: *Correspondência entre Maria Graham e a imperatriz Leopoldina*. Belo Horizonte.
- Horváth Gyula 2005: Császárság Brazíliában és Mexikóban a függetlenség kivívása után. *Világtörténet* (27.) 2. 60–71.
- Horváth Jenő 1928: *A modern Amerika története 1492–1920*. Budapest.

- Jancsó, István – Machado, André Roberto de A. 2006: Tempos de reforma, tempos de revolução. In: Kann, Bettina – Lima, Patricia Souza (eds): *D. Leopoldina, 1797–1826. Cartas de uma imperatriz / pesquisa e seleção de cartas*. São Paulo.
- Jedlicska Pál 1910: *Eredeti részletek Gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653, s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Budapest.
- Jilemnická, Martina 2014: *Arcivévodkyně Leopoldina Habsburská, císařovna Brazílie: osobnost Leopoldíny a její podíl na vyhlášení nezávislosti Brazílie r. 1822*. (Diplomamunka.) Univerzita Karlova v Praze, Praha.
- Kann, Bettina – Lima, Patricia Souza (eds) 2006: *D. Leopoldina, 1797–1826. Cartas de uma imperatriz / pesquisa e seleção de cartas*. São Paulo.
- Kann, Bettina 2006.: Apontamentos sobre a infância e juventude de Leopoldina. In: Kann, Bettina – Lima, Patricia Souza (eds): *D. Leopoldina, 1797-1826. Cartas de uma imperatriz / pesquisa e seleção de cartas*. São Paulo.
- Lima Junior, Carlos 2021: „A sagração e a coroação de D. Pedro I”, de Jean-Baptiste Debret. Sobre a trajetória de uma pintura histórica. *Almanack*, (29.) 1–60. <https://doi.org/10.1590/2236-463329ed00421>
- Lima, Oliveira 2019: *O Movimento da Independência (1821–1822)*. (Edição fac-similar). Brasília.
- Linhares, Marcelo 1998: Dom Pedro primeiro Imperador do Brasil. *Revista do Instituto do Ceará* (112.) 195–206.
- Luís, Nuno Castro 2015: O último Marquês de Marialva – um embaixador na Europa de Viena *História. Revista da FLUP*. Porto, IV Série (5.) 37–52.
- Lyra, Maria de Lourdes Viana 1995: Memória da Independência: Marcos e Representações Simbólicas. *Revista Brasileira de História* (15.) 29. 173–206.
- ‘Leopoldina-alapítvány’ szócikk. In: Magyar Lexikon, 11. kötet. Budapest. 1882. 301.
- Manchester, Alan K. 1951: The Recognition of Brazilian Independence. *The Hispanic American Historical Review* (31.) 1. 80–96. <https://doi.org/10.1215/00182168-31.1.80>
- Medicci, Ana Paula 2022: A 7 de setembro de 1822 e a 2 de julho de 1823: em torno das comemorações das Independências do Brasil. *Rev. Interdiscip. Cult. Campinas* (30.) 1–32.
- Meirelles, Juliana Gesuelli 2015: *A família real no Brasil: política e cotidiano (1808–1821)*. São Bernardo do Campo. <https://doi.org/10.7476/9788568576960>

- Melo, Jerônimo de Avelar Figueira de (org.) 1916: A correspondência do barão Wenzel de Mareschal. 1821–1822. *RIHGB* (80.) 134. 5–148.
- Melo, Jeronymo de Avelar Figueira de (org.) 1914: A correspondência do Barão de Wenzel de Mareschal. *RHIGB* (77.) 129. 165–244.
- Melo, Jeronymo de Avelar Figueira de (org.) 1920: A correspondencia do Barao de Wenzel de Mareschal. *RIHGB* (80.) 134. 10–148.
- Menck, José Theodoro Mascarenhas 2017: *D. Leopoldina, Imperatriz e Maria do Brasil: obra comemorativa dos 200 anos da vinda de D. Leopoldina para o Brasil*. Brasília.
- Mugge, Miqueias Henrique 2022: Building an empire in the Age of Revolutions: Independence and immigration in the Brazilian borderlands. *Topoi* (23.) 51. 870–896.
- Newitt, Malyn 2019: *The Braganzas: The Rise and Fall of the Ruling Dynasties of Portugal and Brazil, 1640–1910*. London.
- Niederhauser Emil 1986: Erzsébet királyné. *A Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma 1987*. Budapest.
- Oberacker, Carlos H. 1988: *Leopoldine, Habsburgs Kaiserin von Brasilien*. Wien.
- Obry, Olga 1958: *Grüner Purpur: Brasiliens erste Kaiserin Erzherzogin Leopoldine*. Wien.
- Ormos Mária – Majoros István 2003: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1945*. Budapest.
- Pillerné Tircka Éva 2008: Portugália/Brazília – Ausztria és Magyarország uralkodó házainak családi kapcsolatai. *Mikes International* (8.) 1. 79–81.
- Prantner, Johanna 1974: *Kaiserin Leopoldine von Brasilien*. Wien.
- Prutsch, Ursula 2022: *Leopoldine von Habsburg. Kaiserin von Brasilien – Naturforscherin – Ikone der Unabhängigkeit*. Wien.
- Rákóczi István 2022: Habsburgok Madeirán a 19. században. In: Fejérdy Gergely – Szűts István Gergely – Vasbányai Ferenc (szerk.): *Száműzöttként Madeirán. Dokumentumok Habsburg Károly életének utolsó hónapjairól*. Budapest.
- Reichl-Ham, Claudia 2006: "The Centuries Will Not Obliterate Her Memory": Empress Leopoldine and Her Significance for Brazil. In: Eisterer, Klaus – Bischof, Günter (eds.): *Transatlantic Relations. Austria and Latin America in the 19th and 20th Centuries*. Innsbruck–Wien–Bozen. 29–47.
- Reidl-Dorn, Christa 2006: Austrian Explorers in Latin-America in the Nineteenth Century. In: Eisterer, Klaus – Bischof, Günter (eds.): *Transatlan-*

- tic Relations. Austria and Latin America in the 19th and 20th Centuries.* Innsbruck–Wien–Bozen.
- Reiszig Ede, ifj. dr. 1904: A Pálffyak. In: dr. Borovszky Samu (szerk.): *Pozsony vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Budapest.
- Ress Imre 1999: Herceg Esterházy Pál. A szent szövetségi diplomata és alkotmányos miniszter. *Limes* (12.) (2.) 29–42.
- Rezutti, Paulo 2017: *D. Leopoldina, a história não contada. A mulher que arquitetou a Independência do Brasil.* Rio de Janeiro.
- Schulze, Frederik 2013: Imigrantes alemães entre a participação e o papel de vítimas: a transformação de Leopoldina em heroína da independência Brasileira. *Boletim do Tempo Presente* (5.) 1–18.
- Schüler, Heinrich 1954: *Dona Leopoldina. Erste Kaiserin von Brasilien. Schutzherrin der deutschen Einwanderer.* Porto Alegre.
- Schwarcz, Lilia Moritz 2022: O sequestro da Independência. *Revista USP* (133.) 13–32. <https://doi.org/10.11606/issn.2316-9036.i133p13-32>
- Sleiman, Andréa 2006: O paradigma do dever em tempos de revolução: D. Leopoldina e „o sacrifício de ficar na América. In: Kann, Bettina – Lima, Patricia Souza: *D. Leopoldina, 1797–1826. Cartas de uma imperatriz / pesquisa e seleção de cartas.* São Paulo.
- Szilágyi Ágnes Judit 2013: Függetlenségi harcok. Argentína, Brazília, Paraguay, Uruguay. In: Semsey Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig.* Budapest. 93–14.
- Tisza-Beői Hellebronth Kálmán 1940: *A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918.* Budapest.
- Torbágyi Péter 2009: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt.* Szeged.
- Weissensteiner, Friedrich 2000: *Habsburgerinnen auf fremden Thronen.* Wien.
- Woortmann, Ellen Fensterseifer 2000: Identidades e Memória entre teuto-brasileiros: os dois lados do Atlântico. *Horizontes Antropológicos* (6.) 14. 205–238. <https://doi.org/10.1590/S0104-71832000001400009>

II. Péter brazil császár szerepe a Brazíliába irányuló szíriai-libanoni bevándorlásban

Zámbori Márk Jonatán

PhD-hallgató, ELTE BTK TDI Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program; jonatanz@student.elte.hu; ORCID: 0009-0000-9491-0555

Abstract

The Role of Dom Pedro II in the Syrian–Lebanese Immigration to Brazil

After the abolition of the institution of slavery in 1888 and the boom in coffee cultivation, a labor shortage emerged in Brazil. The problem was to be solved by the organized resettlement of foreign, primarily European workers. Immigrants willing to work on the coffee plantations were provided with various subsidies by the state. Although only those immigrants engaged in agricultural work on the plantations received government support, this did not mean that the state prohibited spontaneous immigration. Spontaneous immigrants were those who did not arrive in Brazil through recruitment or agency activity and did not receive government support. Such were the Syrian–Lebanese workers who were mainly engaged in commercial rather than agricultural activities. From the second half of the nineteenth century, they left the Ottoman Empire in increasing numbers to try their luck in the Latin American country. The aim of this paper is to prove, relying on primary sources and the results of secondary literature, that even though Syrian–Lebanese immigration to Brazil was spontaneous, Pedro II of Brazil had an important role in encouraging it.

Keywords Brazil, immigration, Pedro II of Brazil, Dom Pedro II, Lebanon, Syrian–Lebanese immigration

Jóllehet Libanonnak és Szíriának, Brazíliával ellentétben, a hosszú 19. század során még nem sikerült elnyerni a függetlenséget, így a két ország nem is volt képes államközi kapcsolatok kialakítására, az 1800-as évek második felében egy olyan kulcsfontosságú esemény történt, amely alapként szolgálhatott az említett közel-keleti országok Brazíliához fűződő baráti viszonyához. 1876-ban, második közel-keleti útja során a brazil császár, II. Péter meglátogatta az Oszmán Birodalom levantei területeit, köztük Libanont és Szíriát is. Az uralkodónak sikerült rokonszenvet keltenie a térség arab lakosságában, hiszen a szír és libanoni emberek a 19. század végéhez közeledve egyre nagyobb számban vándoroltak ki Brazíliába.

II. Péter, aki 1871-ben egyszer már járt a Közel-Keleten, közismerten művelt, a tudományok iránt rajongó személy volt. Több mint tizenhét nyelven beszélt valamilyen formában, melyek közül egyik az arab volt, melyet 1875-ben, azaz egy évvel libanoni és szíriai utazása előtt kezdett el tanulni.¹ Brazíliában az arab nyelv 1880-tól, azaz a szíriai-libanoni bevándorlás kezdetétől terjedt csak el, főleg az ország déli, délkeleti részén, ám a nyelv már korábban sem volt teljesen ismeretlen az egykori portugál gyarmaton, hiszen az Észak-Afrikából, például a mai Mali területéről behurcolt iszlám vallású rabszolgák közül is többen beszéltek arabul. Természetesen a 19. század vége előtt érkezett kis számú arab diaszpóra tagjai, köztük a rabszolgatulajdonosok kommunikációját tolmácsként segítő arabok, folyékonyan beszélték a nyelvet.²

Egy bizonyos Abdurrahmán Al-Baghdádi nevű imám beszámolójának köszönhetően betekintést nyerhetünk a Brazíliában élő fekete-afrikai muszlimok mindennapjaiba az 1860-as évek során. Al-Baghdádi 1865-ben imámként szolgált az oszmán haditengerészetnél. Mivel a Szezi-csatorna akkor még nem volt kész, ahhoz, hogy a hajója a Perzsa-öbölből a Földközi-tenger medencéjébe érjen, meg kellett kerülniük egész Afrikát. A rossz időjárási viszonyok miatt azonban a hajó nem várt módon végül Rio de Janeiróban kötött ki. A rabszolgakereskedelem szempontjából egykor oly fontos városban Al-Baghdádi meglepődve tapasztalta, hogy Brazíliában is élnek iszlám vallású emberek. A rabszolgasorban sínylődő,

1 Khatlab 2015: 33.

2 Fausto 2011: 110–111; Khatlab 2015: 32.

illetve a rabszolgasorból már felemelkedett brazil muszlimok meglehetősen liberálisan viszonyultak az iszlám parancsaihoz és több szempontból tudatlanok voltak a vallás elvárásait illetően, azonban a bagdadi származású imámot örömmel fogadták. Abdurrahmán Al-Baghdádi körülbelül három évig (1865–1867) maradt a dél-amerikai országban és megpróbálta megtanítani a helyi muszlimokat az iszlám alapvető követelményeire, például, hogy ne igyanak alkoholt. Rio de Janeiro városán kívül olyan jelentős északkelet-brazíliai városokat is meglátogatott, mint Salvador da Bahia vagy a Pernambuco állambeli Recife.³

Mindent egybevetve tehát elmondható, hogy amikor II. Péter császár elkezdett arabul tanulni, egy olyan nyelvet tanult, amely már jelen volt az országában. A brazil uralkodó 1871-es első közel-keleti útja során még csak Egyiptomot látogatta meg, így, mikor a császár hajója Ciprust elhagyva 1876. november 11-én kikötött Bejrútban, egy teljesen új világ tárulkozott fel a libanoniak előtt, akik korábban szinte semmit sem tudtak Brazíliáról. A császár érkezéséről a *Thamarat al-Funun* elnevezésű libanoni lap a következőképpen számolt be:

„Múlt szombaton érkezett meg ide II. Péter brazil császár, aki mély hálóját fejezte ki a kormánzatnak a megtisztelő fogadtatásért, amelyben őt és kíséretét részesítették. Tisztázta, hogy látogatása turisztikai célokat szolgált, ezért nem jelent meg hivatalos öltözékben. Nem sokkal ezután a császár sétálni indult a városban és annak piacain, iskolákat látogatott meg és találkozott néhány emberrel. Mindig protokollmentesen és közvetlenül viselkedett.”⁴

Az arab nyelvű újság megközelíthető, barátságos emberként írta le II. Pétert. A libanoniak, akik az Oszmán Birodalom meglehetősen merev, hierarchizált társadalmi struktúrájához szoktak, nem tapasztalhatták meg vezetőiktől azt a kedvességet és közvetlenséget, amelyet a brazil császár tanúsított irántuk. A távolságtartás bármilyen formáját nélkülöző uralkodó Bejrút városát járta és szóba elegyedett az emberekkel. Ugyan egy évnyi arab nyelvtanulás nem volt elegendő a folyékony

3 Güzeldere 2018: 188–192; Khatlab 2015: 34.

4 *Thamarat al-Funun* 1876. november 4. és 16.

kommunikációhoz, de a helybéliek közül sokan értettek franciául, amit az uralkodó is kitűnően beszélt, ezen felül II. Pétert tolmács is segítette az arab emberekkel való eszmecsereiben.

A titokzatos országból érkező uralkodó felkeltette a libanoniak érdeklődését Brazília iránt. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a korábban említett arab nyelvű újság még ugyanabban a hónapban, melyben a brazil császár érkezett, a következő leírást osztotta meg a tengeren túli egzotikus országról:

„Egy olyan királyság, amely magában foglalja Dél-Amerika nagy részét, 2,7 millió négyzetkilométer területtel és 6,5 millió lakossal rendelkezik. Nyugatról keletre átszeli az Amazonas folyó, nagy része erdővel borított, sok fával és vadon élő állatokkal. Gazdag fémekben, például aranyban és ezüstben, ezenfelül egyes folyókban gyémánt is található. Lakosait nem nagyon érdekli a mezőgazdaság, a királyság kereskedelme pedig külföldiek kezében van és léteznek arra vad indián törzsek is. A hatalomgyakorlás formája korlátozott monarchia, az uralkodó vallás a római katolikus, a főváros pedig Rio de Janeiro [...]”⁵

A *Thamarat al-Funun* korábbi lapszámából arról értesülhettünk, hogy az uralkodó iskolákat is látogatott Bejrútban. Ezek közé tartozott a szíriai protestáns kollégium is, mely a mai bejrúti Amerikai Egyetem elődintézményének tekinthető.⁶ II. Péter itt találkozott Cornelius Van Dyck protestáns misszionáriussal, aki azzal szerzett magának hírnevet, hogy a protestáns bibliát lefordította arab nyelvre. A brazil császár, aki Van Dyck-hoz hasonlóan szintén tanult az Ó- és Újtestamentum eredeti nyelvein, azaz héberül és ógörögül, nagyra értékelte a holland gyökerű amerikai misszionárius fordítói munkásságát, azonban Van Dyck szerényen a következőket mondta az uralkodónak: „Talán nem tájékoztatták öfelségét arról, hogy nem én vagyok az egyedüli fordító. A munkát Dr. Eli Smith kezdte el, és halála után én fejeztem be.”⁷ A brazil császár a vizitáció után

5 *Thamarat al-Funun* 1876. november 18. és 30.

6 Ferwagner 2013: 24.

7 Jessup 1910: 109.

részt vett Cornelius Van Dyck egyik óráján, ahol a későbbi szociológus és író, Nami Jafet is jelen volt. A szíriai protestáns kollégium egykori hallgatója 1882-ben fejezte be az intézményben tanulmányait, 1893-ban pedig Brazíliába emigrált, ahol nemcsak a szíriai-libanoni diaszpóra legtekintélyesebb tagjává vált, hanem sikeres üzletemberré is.⁸ Testvéreivel együtt ruhakereskedelemmel foglalkoztak, majd később, 1907-ben szövőgyárat alapítottak Ipirangában.⁹

Jafet a dél-amerikai államban egyre inkább hátat fordított az Oszmán Birodalomnak és egy „török megszállóktól” mentes független Szíria megvalósulása mellett foglalt állást.¹⁰ Ahogy Brazíliában fogalmazott: „Való igaz, hogy [...] meg kell őriznünk a szülőföld iránti szeretetünket, hogy segíthessünk Szíriának, amely továbbra is török iga alatt nyög.”¹¹

A modernkori Szíria és Libanon területe még a 16. század elején, 1516-ban került az oszmán törökök fennhatósága alá.¹² Amikor II. Péter meglátogatta a Porta levantei területeit egy olyan töredező, szuverenitására féltékeny birodalomba érkezett, amely a 19. század során jelentős területi veszteségeket szenvedett el. Az 1821 és 1829 között végbement görög felkelés során a Porta elvesztette Görögországot, ezenfelül Oroszország terjeszkedése is egyre nagyobb fenyegetést jelentett a birodalom területi integritására. 1876-ban, a brazil uralkodó érkezésének évében már a Balkán-félsziget népei is lázadoztak az oszmán uralom ellen. A balkáni helyzetet kihasználva Oroszország hadba lépett Törökország ellen, amely újabb egykor oszmán fennhatóságú területek elvesztését eredményezte. 1878-ig Szerbia, Montenegró és Románia is függetlenné vált.

Ilyen körülmények között az Oszmán Birodalom gyanakodva tekintett minden lázongásra vagy autonómia iránti igényre. Ami Libanont illeti, a Porta már 1842-ben felszámolta a Libanoni-hegységre és környékére kiterjedő autonóm emirátust, az ott élő nagyszámú keresztény és drúz lakosság közti ellentétet pedig arra használta föl, hogy saját központi hatalmát tovább erősítse. A maronita keresztények és a drúzok közti viszály odáig fajult, hogy 1860-ban az egész hegyvidékre kiterjedő

8 Khatlab 2015: 148.

9 Truzzi 1995: 53.

10 Karam 2014: 455.

11 Jafet 1947: 46; Truzzi 1995: 53.

12 Traboulsi 2012: 5.

polgárháború robbant ki, melynek során a keresztény erők végül alulmaradtak a harcedzett drúzokkal szemben.

Haszbejában és Rasejában a keresztények a török hatóságok segítségével reménykedve letették a fegyvert, ám amikor a drúzok rátámadtak a fegyvertelen lakosságra, a török helyőrség nem lépett közbe. Deir-el-Kamarban az oszmán hatóságok ugyancsak passzív szemlélői maradtak az eseményeknek, összesen 2000 keresztény férfit öltek meg. Beiteddínben már maga a város török parancsnoka bízta a drúzokat a lefegyvertett maroniták meggyilkolására.¹³

A keresztény lakosság a Libanoni-hegységből alapvetően két irányba tudott menekülni. Vagy a tengerparti kikötővárosok felé mentek nyugatra, vagy Szíria belső részei felé, keleti irányba. Ami a partvidéket illeti, Szaidában a menekültek csak további megpróbáltatásoknak lettek kitéve, ám a Bejrútba érkezőknek végül sikerült megmenekülniük az üldözésektől.¹⁴

Akik Szíria belső részei felé mentek mindenekelőtt Damaszkuszban kerestek menedéket, mely még a 19. században is jelentős keresztény kisebbséggel rendelkezett. Ekkoriban a 110-113 ezer fős város körülbelül 17-20%-a lehetett keresztény.¹⁵ A keresztény lakosság gazdasági súlya, főleg a kereskedelemnek köszönhetően, a század első felében jelentősen megnövekedett, ami a muszlim lakosság szegényebb rétegéből irigységet váltott ki. A város nem keresztény lakossága tisztában volt azzal, hogy milyen események zajlottak le a hegyvidéken és sokan közülük gyanakodva, sőt ellenszenvvel tekintett a menekültekre.

Damaszkuszban a Libanoni-hegységből érkező keresztények megfélemlítéseknek, megaláztatásoknak voltak kitéve. Néhány muszlim fiú például keresztet rajzolt a keresztények házaira, illetve a járdákra, hogy a keresztények azokra rálépjenek és ezáltal a muszlim ifjak kigúnyolhassák őket. Ahmed, damaszkuszi pasa úgy döntött, hogy megbünteti a provokátorokat, megbilincselte őket és elrendelte, hogy a keresztény negyed utcáit söpörjék föl. Ez a döntés azonban végzetesnek bizonyult a városban lévő keresztényekre nézve, hiszen a muszlim lakosság annyira feldühödött a büntetés miatt, hogy a fiúkat kiszabadítva a keresztényekre

13 Ferwagner 2013: 243–261.

14 Churchill 1862: 155–157.

15 Ferwagner 2013: 285.

támadtak. A hegyvidéki polgárháborúval ellentétben a Damaszkuszban végbemenő eseményeknél nem beszélhetünk szembenálló felek harci cselekményéről, csupán áldozatokról és agresszorokról. A damaszkuszi pogrom során a város muszlim lakosságának kevésbé tehető rétegei több száz, sőt, egyes becslések szerint több ezer keresztényt gyilkoltak meg. Az áldozatok számát a különböző források 500 és 12 ezer fő közé teszik.¹⁶

1860 júliusában a több napig tartó öldöklés, rablás és pusztítás után a damaszkuszi keresztény negyedre alig lehetett ráismerni. Az áldozatok száma még magasabb lett volna, ha nem tartózkodik a városban a keresztényeket mentő hős, Abd el-Káder.¹⁷ Az algériai emír 1855-ben költözött Damaszkuszba, miután 1832 és 1847 között ő vezette a francia gyarmatosító erőkkel szembeni küzdelmet.¹⁸ Az 1860-as damaszkuszi mészárlás ideje alatt keresztények százait mentette meg algériai és tunéziai kíséretének segítségével. A kaotikus helyzetben Abd el-Káder harcosai minden különösebb nehézség nélkül utat vágtak maguknak a csődület kellős közepén és a keresztényeket nagyobb csoportokban kísérték el az emír palotájához, amely már diplomáciai immunitást élvezett a francia konzulátus és Abd el-Káder hathatós együttműködésének eredményeképpen. Az algériai emír a konzulátuson a következőt kérte a delegáció egyik képviselőjétől: „Hozd magaddal a zászlódat, tűzd ki a házamra, s ezzel Abd el-Káder háza Franciaországgá válik.”¹⁹

A különböző becsléseket figyelembe véve elmondható, hogy Abd el-Káder legalább 1500 főt mentett meg, de van olyan forrás is, amely 12 ezer főről tesz említést.²⁰ Emberbarát tetteiért Európa hősként ünnepelte az emírt, aki kitüntetések is kapott, többek között III. Napóleon francia császártól és II. Viktor Emánuel szárd-piemonti királytól.

Ezzel párhuzamosan azonban Nyugaton a közvéleményt lesújtotta a damaszkuszi keresztényellenes pogrom híre, nem beszélve arról, hogy a hegyvidéki polgárháborúhoz hasonlóan a török hatóságok a damaszkuszi mészárlásnál sem tettek különösebb erőfeszítést annak érdekében, hogy a tragédiát megakadályozzák. Mindez odáig vezetett, hogy a kor

16 Ferwagner 2013: 286–287.

17 Traboulsi 2012: 35.

18 J. Nagy–Ferwagner 2004: 167.

19 Ferwagner 2013: 293–294.

20 Ferwagner 2013: 293–294.

öt nagy európai hatalma – Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország és Poroszország – végül egységes álláspontra jutott a tekintetben, hogy a szíriai és libanoni eseményekbe beavatkozzanak, a további eskaláció megakadályozása érdekében.

1860 augusztusában Bejrút kikötőjében francia intervenciós csapatok szálltak partra, hogy támogassák és ösztönözzék a török hatóságokat a rend helyreállításában és az elkövetett bűncselekmények kivizsgálásában.²¹ A franciák mindent megtettek, hogy megnyugtassák a helyi keresztény lakosságot és támogatásukról biztosítsák őket, ám az 1860-as események, azaz a polgárháború és a damaszkuszi pogrom hatására valami végleg megváltozott. A keresztények közül sokan már egyáltalán nem érezték magukat biztonságban Szíria és Libanon földjén. Az 1861-es szerves rendezés eredményeképpen Libanon (konkrétabban a hegyvidék és nem a mai modern Libanon egésze) ugyan az európai nyomásgyakorlás eredményeképpen újra korlátozott autonómiára tett szert, azonban az Oszmán Birodalom alapvetően abban volt érdekelt, hogy meggyengítse, ellehetetlenítse az új entitást. Az úgynevezett *mutaszarrifja* területéről teljesen leválasztották a partvidék fontos kikötővárosait, (Bejrút, Tripoli, Szaida), így az autonóm területen élőknek magas vámokat kellett fizetni ezen városokban, ami hátrányosan érintette őket a kereskedelmi tevékenységükben. Közvetlen török fennhatóság alatt maradt a hegyvidék élelmiszerésében oly fontos szerepet játszó Bekaa-völgy is, amely tovább csökkentette az autonóm terület gazdasági értékét. A Libanoni-hegység a birodalom egyik legsűrűbben lakott területe volt, a föld pedig nem volt képes eltartani a helybélieket, ezért a libanoniak élelmiszerimportra szorultak.

A polgárháború, a damaszkuszi pogrom, a túlnépesedés, illetve az élelmiszerhiány olyan tényezők, amelyek mind hozzájárultak ahhoz, hogy a szíriai és libanoni lakosság 1860-tól elkezdje tömeges kivándorlását az Oszmán Birodalom területéről. Eleinte főleg Egyiptomba és az Egyesült Államokba vándoroltak, azonban II. Péter 1876-os libanoni és szíriai utazása felkeltette az arab lakosság érdeklődését Brazília iránt.²²

21 Traboulsi 2012: 37.

22 Ferwagner 2013: 410; Khatlab 2015: 132.

A legfontosabb primer forrás ennek alátámasztására nem más, mint a brazil császár naplója.

Miután az uralkodó elég időt töltött Bejrútban és a Libanoni-hegységben, elment a Bekaa-völgybe is, amely ókori templomromjairól volt híres. II. Péter naplójában viszonylag részletes leírást ad Jupiter, Bacchus és Venus templomairól.²³ A bekaa-völgyi látogatást követően az uralkodó elhagyta a mai Libanon területét és Damaszkusz felé vette az irányt. Naplójában a császár megemlékezik az 1860-as damaszkuszi kereszténygyilkosságról, továbbá a Brazíliába irányuló szíriai-libanoni bevándorlással kapcsolatban is igencsak fontos megjegyzést tett:

„A közelben temették el az 1860-ban meggyilkolt keresztények csontjait. 4-600 főről beszélnek és némelyek még most is félve töltik az éjszakát és attól tartanak, hogy a szerbek győzelme újabb mészárlásra adhat okot. Sőt, ahogy hallottam Brazíliába akarnak kivándorolni.”²⁴

A II. Péter által leírt sorokat olvasva könnyedén beláthatjuk, hogy az 1860-ban végbement keresztényellenes atrocitások hozzájárultak a Brazíliába irányuló arab bevándorláshoz, hiszen maga az uralkodó számol be arról, hogy a keresztények még 16 évvel a damaszkuszi pogrom után sem érzik magukat biztonságban Szíriában, ezért el akarnak vándorolni szülőföldjükről, méghozzá nem is akárhova, hanem Brazíliába. A császár értesüléseit a történelem igazolta, hiszen nem sokkal II. Péter szíriai utazását követően, 1880-tól 1930-ig, több mint százezer szíriai-libanoni bevándorló érkezett a dél-amerikai országba, akik többségében keresztények voltak.²⁵ Nem alaptalanok azok a feltételezések, melyek szerint II. Péter személye olyannyira rokonszenves volt a helybélieknek, hogy az pozitívan hatott a Brazíliáról kialakított véleményükről.²⁶ Az emberek megkedvelték a dél-amerikai országot, amelyet az uralkodó, aki turisztikai céllal érkezett a térségbe, megismertetett velük.

23 Bediaga 1999b.

24 Bediaga 1999b.

25 Truzzi 1997: 13–14.

26 Khatlab 2015: 132–135.

A brazil császár közel-keleti útja és a Brazíliába irányuló arab bevándorlás közti összefüggés vizsgálatok Jancsó Katalin, a latin-amerikai migráció hazai szakértője *Aranycseppek Latin-Amerikában* című művében Aaron Moore és Kent Mathewson publikációjára (*Latin America's Los Turcos: Geographic Aspects of Levantine and Maghreb Diasporas*) hivatkozva²⁷ az alábbi megjegyzést teszi:

„1877-ben, II. Péter brazil császár látogatást tett az Oszmán Birodalomban a célból, hogy ösztönözze a bevándorlást országába. Útjának eredményeként főként szíriai és libanoni fiatalok – többségében egyedülálló és keresztény férfiak – indultak el Latin- Amerika felé új lehetőségeket keresve.”²⁸

A feni sorokkal kapcsolatban jelen írás szerzője szükségesnek tart bizonyos észrevételeket megfogalmazni. Először is, a pontosítás érdekében fontos kiemelni, hogy jóllehet a brazil császár második, Libanont és Szíriát is érintő közel-keleti utazása az egyiptomi látogatás miatt elhúzódtott egészen 1877 januárjáig,²⁹ mindazonáltal a császár korábban, 1876 novemberében érkezett Libanonba, és ugyanezen hónap második felében már a mai Szíria területét is elhagyta.³⁰

Még a dátum helyességénél is fontosabb kihangsúlyoznunk, hogy nincs egyértelmű bizonyítékunk – legalábbis a szerző mind ez idáig nem talált – arra vonatkozóan, hogy II. Péter kifejezetten a célból ment volna az Oszmán Birodalomba, hogy ösztönözze a bevándorlást, Jancsó Katalin pedig nem támasztja alá állítását primer forrásokkal. A latin-amerikanista által hivatkozott szerzőpáros (Aaron Moore és Kent Mathewson) mértéktartóbban fogalmaz a kérdést illetően, hiszen publikációjuk azon állítása helytálló, miszerint a császár jelenléte érdeklődést váltott ki a libanoni és szíriai emberek körében Brazília iránt. Az ezt követő kijelentés, miszerint „Uralkodása alatt II. Péter támogatta a külföldről érkező bevándorlást.” szintén igaz.³¹ A két állítás azonban nem szükségszerűen

27 Moore–Mathewson 2013: 293.

28 Jancsó 2021: 196.

29 Bediaga 1999c.

30 Bediaga 1999b; Khatlab 2015: 168.

31 Moore–Mathewson 2013: 293.

jelenti azt, hogy az uralkodó azért látogatott az Oszmán Birodalomba, „hogy ösztönözze a bevándorlást országába”.³² A II. Péter damaszkuszi élményével kapcsolatos naplóbejegyzés – amikor is azt írja: „Sőt, ahogy hallottam Brazíliába akarnak kivándorolni.” – inkább egyfajta meglepettségre utal, mintha az uralkodó számára is újdonság lenne, hogy a keresztények pont Brazíliába akarnak menni. Jelen írás szerzője kételkedik abban, hogy amennyiben a császár célja kifejezetten a munkaerő-toborzás lett volna, akkor nem tett volna erre vonatkozóan legalább egyszer megjegyzést a naplójában. Roberto Khatlab, a téma brazil kutatója, egy 1862. áprilisi naplóbejegyzésre hivatkozva³³ ugyan kiemeli, hogy II. Péter szerette volna előmozdítani a selyemipart Brazíliában, ezért nem kizárt, hogy nyitott szemmel járt Libanonban, a selyemtermesztés egyik központjában, hátha találna hozzáértő embereket elképzelésének megvalósításához. A brazil kutató azonban kiemeli azt is, hogy a libanoniak csak 1880 után érkeztek Brazíliába, nem részesültek állami támogatásban és végső soron inkább csak kereskedtek a selyemmel, azaz nem kezdtek bele termelői tevékenységbe.³⁴ Mindezek összhangban vannak a neves brazil történész, Boris Fausto álláspontjával is, miszerint a szíriai-libanoni migránsok alapvetően spontán bevándorlók voltak, tehát nem toborzás vagy ügynöki tevékenység útján jutottak el Brazíliába és nem részesültek kormányzati támogatásban sem.³⁵

Miután a brazil uralkodó naplójában megemlékezett a damaszkuszi pogrom áldozatairól, meglátogatta a keresztényeket mentő hős Abd el-Kádert is, hogy kifejezze iránta nagyrabecsülését. Az algériai emír megtisztelő fogadtatásban részesítette II. Pétert: „Nagyon kedvesen bánt velem, és tolmácson keresztül azonnal elmondtam neki, hogy a keresztényekért tett 1860-as szolgálatai miatt látogattam meg.”³⁶

Abd el-Káder megmutatta a brazil császárnak házát, birtokait és kitüntetéseit is, amelyeket 1860-as embermentő tevékenységével érdemelt ki. Emlékül még egy fényképet is adott magáról az uralkodónak. II. Péter végül elhagyta a modernkori Szíria területét és egyre délebre

32 Jancsó 2021: 196.

33 Bediaga 1999a.

34 Khatlab 2015: 141–143.

35 Fausto 2011: 167–168.

36 Bediaga 1999b.

haladva a Szentföldre érkezett, ahonnan később Egyiptomba ment, melyet 1871-ben egyszer már meglátogatott.

Az uralkodó közel-keleti látogatása a brazil-libanoni kapcsolatok szempontjából olyan kiemelkedő jelentőségű eseménnyé vált, amelyre a Brazíliában élő libanoni diaszpóra tagjai évtizedekkel később is meleg szívvel gondoltak. 1945-ben például Tanus Jorge Bastani így fogalmazott egyik cikkében:

„A »nagy kivándorlás« idején II. D. Pedro brazil császár [...] óriási érdeklődést mutatott a bátor libanoni emberek iránt. Európán keresztüli útja során nem felejtkezett meg ellátogatni a Közel-Keletre, Libanonban pedig örömmel és szimpátiával fogadták [...]»³⁷

Összességében elmondható, hogy a Brazíliába irányuló szíriai-libanoni bevándorlás szempontjából II. Péter brazil császár 1876-os közel-keleti utazásának rendkívüli jelentősége volt. Egyrészt az arab emberek az uralkodóval való beszélgetésen és a sajtón keresztül végre megismerhették az egzotikus dél-amerikai országot, másrészt II. Péter karaktere és viselkedése rokonszenvet keltett a helybéliekben, melynek következtében Brazília az arab kivándorlás potenciális célországává vált.

Források

Bediaga, Begonha (Org.) 1999a: „*Diário do Imperador D. Pedro II (1840–1891)*”. Vol. 9 (1861–63). Petrópolis. <https://museuimperial.museus.gov.br/diarios/> – utolsó letöltés: 2023. április 10.

Bediaga, Begonha (Org.) 1999b: „*Diário do Imperador D. Pedro II (1840–1891)*”. Vol. 18. (1876). Petrópolis. <https://museuimperial.museus.gov.br/diarios/> – utolsó letöltés: 2023. április 10.

Bediaga, Begonha (Org.) 1999c: „*Diário do Imperador D. Pedro II (1840–1891)*”. Vol. 21. (1876–1877). Petrópolis. <https://museuimperial.museus.gov.br/diarios/> - utolsó letöltés: 2023. április 10.

37 Jorge 1948: 83.

- Thamarat al-Funun*, 1876. november 4. és 16. (2.) 83. American University of Beirut, University Libraries Digital Collections <https://libraries.aub.edu.lb/xtf/view?docId=thf/ark86073b3s06t/ark86073b3s06t.xml&brand=thf&externalv=1#page/1/mode/1up> - utolsó letöltés: 2023. április 10.
- Thamarat al-Funun*, 1876. november 18. és 30. (2.) 85. American University of Beirut, University Libraries Digital Collections <https://libraries.aub.edu.lb/xtf/view?docId=thf/ark86073b3hh1m/ark86073b3hh1m.xml&brand=thf&externalv=1#page/1/mode/1up> - utolsó letöltés: 2023. április 10.

Hivatkozott irodalom

- Churchill, Charles Henry 1862: *The Druzes and the Maronites under the Turkish Rule From 1840 to 1860*. London.
- Fausto, Boris 2011: *Brazília rövid története*. Budapest.
- Ferwagner Péter Ákos 2013: *A libanoni kérdés és a nagyhatalmak (1840–1861)*. Szeged.
- Güzeldere, Ekrem Eddy 2018: *Brazil-Turkey Two Emerging Powers Intensify Relations*. Fundação Alexandre de Gusmão, Brasília,
- Jafet, Nami 1947: *Ensaio e Discursos*. São Paulo.
- Jancsó Katalin 2018: Bevándorláspolitikák és azok hatásai Latin-Amerikában (1850–1930). *REGIO* (26.) 3. 127–154. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v26i3.228>
- Jancsó Katalin 2021: *Aranycseppek Latin-Amerikában. Egy sokszínű kontinens születése*. Szeged. <https://doi.org/10.14232/sztep.jk.2021>
- Jessup, Henry Harris 1910: *Fifty-Three Years in Syria*. Piscataway.
- J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos 2004: *Az arab országok története 1913–2003*. Szeged.
- Jorge, Salomão 1948: *Álbum da Colônia Sírio-Libanesa no Brasil*. São Paulo.
- Karam, John Tofik 2014: Philip Hitt, Brazil, and the Diasporic Histories of Area Studies. *International Journal of Middle East Studies* (46.) 3. 451–471. <http://www.jstor.org/stable/43303180> – utolsó letöltés: 2023. április 10. <https://doi.org/10.1017/S0020743814000543>
- Khatlab, Roberto 2015: *As viagens de D. Pedro II., Oriente Médio e África do Norte, 1871 e 1876*. São Paulo.

Moore, Aaron-Mathewson, Kent 2013: *Latin America's Los Turcos: Geographic Aspects of Levantine and Maghreb Diasporas*. Ciudad Juárez. <https://doi.org/10.20983/noesis.2013.2.7>

Traboulsi, Fawwaz. 2012: *A history of modern Lebanon*. London.

Truzzi, Oswaldo 1995: *Syrian and Lebanese patricios in São Paulo. From the Levant to Brazil*. Translation: 2018 by the Board of Trustees of the University of Illinois <https://doi.org/10.5406/j.ctv513cnp>

Truzzi, Oswaldo 1997: The Right Place at the Right Time: Syrians and Lebanese in Brazil and the United States, a Comparative Approach. *Journal of American Ethnic History* (16.) 2. 3–34. <http://www.jstor.org/stable/27502161> – utolsó letöltés: 2023. április 10.

Két lázadás a császári Brazília Pernambuco tartományban alig egy évtizeddel a függetlenné válás után

Tássia V. Brandão Teixeira

Doktorjelölt, ELTE BTK TDI Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Doktori Program; tassiaabt@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0090-2202

Abstract

Two Rebellions in the Imperial Brazilian Province of Pernambuco in the Years After the Independence

The *Setembrizada* and *Novembrada* occurred in 1831, amid a political crisis in Brazil following the abdication of Pedro I in favor of his five-year-old son, Pedro II. With the throne vacant, a regency was established to govern the country. However, the regency encountered several challenges, including attempts by the imperial government to centralize power. In Pernambuco, the provincial president, appointed by Pedro I, attempted to dissolve the Legislative Assembly in November 1831, sparking a strong popular reaction. The people of Pernambuco rebelled against these authoritarian measures and local corruption.

Keywords Brazil, regency, revolt, *Setembrizada*, *Novembrada*

Bevezetés

Brazília Pernambuco nevű tartománya jelentős szerepet játszott az ország történelmében, politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedésében. Az ország észak-keleti részén fekvő Pernambuco a gyarmati idők óta a cukortermelés egyik fő központja volt, ezáltal nagy gazdasági jelentőséggel rendelkezett. Röviddel a függetlenné válás előtt a tartomány egy sor olyan figyelemre méltó esemény tanúja volt, amelyek döntően befolyásolták a későbbi sorsát.

Pernambuco gazdasága számos hullámvölgyön ment keresztül a császárság időszakában, miközben bizonyos fokú modernizációra és gazdasági diverzifikációra is sor került. A vasútépítés és a kereskedelem bővülése fellendítette a városfejlesztést és a régiók összekapcsolódását. A brazíliai cukortermelés, amely egykor a régió gazdasági alappilléreinek számított, a 19. század folyamán hanyatlani kezdett, ami természetesen hatással volt Pernambuco gazdaságának egészére. A gyapot iránti nemzetközi kereslet növekedésével ugyanakkor ez a tartomány is bekapcsolódott a gyapottermelésbe, ami a társadalmi szerkezet és a foglalkoztatás változását eredményezte, úgy, hogy az ültetvényes rendszer egyre nagyobb teret nyert. A következő radikális változást a rabszolgaság 1888-as eltörlése hozta, ami alapvetően változtatta meg a pernambucói társadalom szerkezetét és újradefiniálta a munkához kötődő kapcsolatrendszert, valamint új társadalmi és gazdasági kihívásokat állított előtérbe.

Pernambuco az országos politikai életre is hatást gyakorolt egyes kiemelkedő személyiségek által. Ebből a tartományból származott például Joaquim Nabuco szenátor és José Mariano abolicionista politikus. Mindketten Brazília sorsát meghatározó politikai vitákban vettek részt, reformokat dolgoztak ki, előkészítve az államformaváltást, ami 1889-re a császárság végét, egyben a köztársaság kezdetét jelentette a dél-amerikai országban.

Szinte a teljes 19. század az átalakulások és a politikai küzdelmek időszaka volt Pernambucóban. Az első mérföldkőnek az 1817-es pernambucói forradalom tekinthető, amikor a helyi elit egyes rétegei fellázadtak a portugál uralom ellen, nagyobb politikai és gazdasági autonómiát követelve. Bár a felkelést gyorsan elfojtották, a lázadás a liberalizmusért és a regionális autonómiáért folytatott küzdelmek örökségét hagyta maga után. A dél-amerikai ország függetlenségét kikiáltó első császárnak, I. Péternek a lemondását követő régensség időszaka¹ alatt (1831–1840) különösen viharossá vált a pernambucói közélet a különböző helyi érdekcsoportok politikai összecsapásai, valamint a konzervatívok és liberálisok közötti konfliktusok miatt. 1831–1835 között jelentős nyugtalanságot

1 A császár fia, az öt esztendő s trónörökös javára mondott le. Az ő kiskorúsága idején régensek irányították Brazíliát. Erről magyar nyelven bővebben ld. Fausto 2011: 89–99. (A Ford.)

okozott a „kunyhólakók lázadása” (*Cabanada*),² a konzervatív színezetű, vidéki, népi mozgalom, mely a központi kormánnyal éppen úgy szemben állt, mint a városi elittel. Vagy Pernambuco utolsó nagy forradalma, az úgynevezett „Praia utcaiak lázadása” (*Revolução Praieira*) 1848–1850-ig számos konfliktust felölelt, de alapvetően liberális felkelés volt és szélesebb körű társadalmi és politikai reformok elérésére törekedett. Ahogy Boris Fausto fogalmaz ezzel kapcsolatban: „Kétszáz éven át [...] Pernambuco volt az autonómiára, függetlenségre irányuló törekvések és a nyílt lázadás központja. Brazília függetlenségének kivívásáig a portugál anyaország volt a fő ellenség; azután a tartomány önállóságának hangsúlyozása került előtérbe, nemegyszer szociális követelésekkel átszínezve.”³

Tanulmányunkban két olyan lázadás körülményeit tekintjük át, melyeket alig egy évtized választ el kronológiailag a független brazil állam megteremtésétől, és az első brazil császár 1831-es távozásának évében zajlottak le. Ilyen módon igen alkalmasak arra, hogy eseménytörténetükön keresztül bemutassuk azokat az életviszonyokat is, melyek egy kiemelten fontos brazil tartomány mozgalmas életét jellemezték a függetlenné válás korszakában.

Az 1831-es szeptemberi lázadás (*Setembrizada*)

Okok és előzmények

Pernambuco központjában, Recifében az utcákon érezhető volt a nyugtalanság 1831-ben, ami a laktanyákat is áthatotta. Az előjárók sokszor nem tudtak fegyelmet tartani alárendeltjeik között, pedig erre nagy szükség lett volna, különösen a razziák végrehajtása során, melyekkel éppen a zavargásokat próbálták kezelni. A katonai parancsnokság számos intézkedést hozott az elé tárt esetek megoldása érdekében, azonban fontos kiemelni azt a tényt, hogy saját legénységében sem bízhatott meg. A katonák

2 A *Cabanada* nem összekeverendő a valamivel később, 1835–1840 között Grão-Parában zajló *Cabanagem* mozgalommal. (Fausto 2011: 93–94.) Mindkét felkelés neve résztvevői után őrzi a kunyhólakók, a *cabanos* kifejezést, mely a helyi társadalom legszegényebb és legkirekesztettebb tagjait jelölte.

3 Fausto 2011: 51.

ugyanis, akiket többségében a város és a vidék szegény, de szabad lakosai közül toboroztak, pontosan látták a tartományban uralkodó zavaros viszonyokat, így vonakodtak eleget tenni a hatalom szolgálatának.

A legénység tagjai tisztában voltak például a kialakult szokással, hogy a hatóságok védelme alatt egyes befolyásos személyek mentesülhetnek a sorozás alól, akiknek nem volt ilyen kiváltságuk, gyakran és joggal háborodtak fel.

A vidék lakossága előtt ismeretesebbek voltak azok a korrump módszerek is, melyek által egyesek büntetlenséget élveztek. A nagybirtokosok, akik a helyi, teljhatalmú úr szerepét töltötték be, a földjeiken gyakran bűnözőket bújtattak abban bízva, hogy később hasznosak lehetnek számukra. Az *O Harmonizador*, a helyi mérsékelt konzervatív, közéleti orgánus, – amely a tartomány leggazdagabb vagy más okból fontos személyiségeinek fóruma volt – szintén foglalkozott ezekkel az elkeserítő viszonyokkal, kiemelve, hogy éppen „[...] maguk a hatóságok helyezik szabad lábra [a bűnösöket] vagy nem is folytatnak utánuk nyomozást, abban az estében, ha valaki megtöltja nekik vagy lefizeti őket”.⁴ Ez azt jelentette a gyakorlatban, hogy amikor egy bűnöző a helyi hatalmasságtól védelmet kapott, az hatalmával visszaélve akadályozta az egyébként is elnéző és korrump hatóságok bűnüldözői tevékenységét. A vidéki nagyurak ennek következményeképp bűnözőkből álló kíséretre tettek szert, ami garantálta tekintélyük fenntarthatóságát ellenségeikkel szemben. A békebírók, akiket egyébként választás útján ruháztak fel e tisztséggel, így szerezték meg az újrávalhoz szükséges támogatókat. Hivatali idejük alatt ezzel a támogatói körrel üldözték akár éppen saját legényeik ellenségeit, akiknek akár bűncselekményei felett is szemet hunytak. A békebírók ezzel lényegében a bűnözést segítették elő, ami még a fentebb idézett, a reformokat általában elutasító, konzervatív jellegű lapnál is szemet szúr: „Hány szegény embert üldöznek csak azért, mert próbálja megakadályozni, hogy egy békebíró fia vagy barátai szemet vessenek a feleségére vagy a lányára.”⁵

Erős ellentét mutatkozott meg a hatóságok hivatalos funkciója és gyakorlati intézkedései között. Kirívónak bizonyult a tény, hogy a hatóságok, melyeknek éppen a rendet kellett volna fenntartaniuk és

4 *O Harmonizador*, 1832. május 31.

5 *O Harmonizador*, 1832. május 31.

megakadályozniuk például a szexuális bűncselekmények elkövetését a szegény, ugyanakkor szabad fiatal nőkkel szemben, a becsületesség fogalmát láthatóan a legkevésbé sem tartották fontosnak. A hatósági tisztviselők barátai és a kerületi hatalmasságok könnyedén azt tehettek velük, amit csak akartak a szolgálalelkű hatóságok engedékenységének és cinkosságának hála.

Az erőszakos bűncselekmények és a korrupció tényét tehát jól ismerték a besorozott katonák, akik maguk is kiszolgáltattott helyzetben voltak. Rendkívül rossz körülmények között alkalmazták őket a katonai szolgálatban, csekély napidíjért. Gyakran hónapokig ez sem került kifizetésre, és amikor a katonák végre megkapták a nekik járó összeget, rézpénzben érkezett a javadalmazásuk. A kisebb összegű zsoldot mindig ilyen formában fizették, 10 reál értékű rézpénzben, amit *xem-xem*-nek vagy *xenxém*-nek neveztek. Könnyen hamisítható volt és nagy mennyiségben került forgalomba. A nemesfémből készült érméknél kisebb súlyú rézpénz I. Péter uralkodásának (1822. szeptember 7-től 1831. április 7-ig) végén, illetve a lemondását követő régensség kezdetén széles körben elterjedt volt, használata pedig annyi zavart és incidenst okozott, hogy a téma ismertetése egy külön tanulmányt érdemelne. Hamisítása (ami valódi iparággá vált) ellen Joaquim José Pinheiro de Vasconcelos tartományi kormányzó elnök⁶ és utódai számos intézkedéssel próbálkoztak, ezt a gyakorlatot azonban nem sikerült felszámolniuk. 1831 szeptemberében egy rendőrségi razzia során Recifében két illegális pénzverdén is rajtaütöttek, az egyiket a mai Afogados városrész Nogueira-szigetén,⁷ a másikat a központban. Mivel egyéb hatékony módszert nem találtak a jelenséggel szemben, a hatóságok betiltották a rézlemezek árusítását, közforgalmát,

6 I. Péter császár 1829. december 9-i levelével nevezte ki Pernambuco élére, tisztségét 1831. október 11-ig töltötte be. Az 1830-as, 1840-es évek folyamán háromszor Bahia tartomány kormányzója is volt. Joaquim José Pinheiro de Vasconcelos (1788–1884) rövid életrajzát ld. Lago 2001: 85–87.

7 A perambucói fővárost nevezik a „brazil Velencének” is korábbi lagúnás, szigetes szerkezete miatt. Ezek többségét az urbanizáció, a város terjeszkedése mára elfedte. A városrendezés során a vízfolyásokat fokozatosan feltöltötték, a töltéseken utakat alakítottak ki. Így Afogados környékén is, ahol 1737-ben hidat (*Ponte de Afogados*) emeltek, majd egy nagy töltést, ami a történetünkben szereplő, de ma is meglévő Cinco Pontas erődöt (*Forte das Cinco Pontas*, São José kerület) kötötte össze Afogados központjával, a mai Béke térrel (*Largo da Paz*). Az útvonalat előbb Afogados-i töltésnek (*Aterro dos Afogados*) nevezték, majd más elnevezéseket kapott (*Rua Oitenta e Nove*, ma *Rua Imperial*). (A Ford.)

hogy azok ne kerülhessenek hamisítók kézbe. Ugyanakkor a kereskedelemben gyakran elutasították a rézpénz elfogadását, attól tartva, hogy hamis. Ez a kisjövedelműeket – köztük a katonákat és családjukat, akik ebben a pénznemben kapták a fizetésüket – nehéz helyzetbe hozta. A hatóságok ugyan folyamatosan próbálták elérni, hogy a kereskedők elfogadják a rézpénzt, de mivel ennek alig tudtak érvényt szerezni, csak nyugtalanságot gerjesztettek az amúgy is elégedetlenkedő csapatoknál, melyek egyébként sem voltak éppen a legfegyelmettebbek.

Ilyen körülmények között a katonáit mindig éberren figyelő recifei főparancsnok, Francisco de Paula Vasconcelos tábornok⁸ 1831 szeptemberében nem hiába aggódott a késedelmes zsoldfizetés miatt. Tisztában volt vele, hogy a helyzet a legénységet lázadásra készítheti, ezért igyekezett szigorúbb fegyelmet tartani a csapatoknál. Elrendelte például, hogy a laktanyák kapuit este nyolc óra után, amikor a katonák névsorolvasása megtörtént, be kell zárni.⁹ Emellett arról is határozott, hogy fegyelmetlenség esetén alkalmazzanak testi fenytést. Így teltek a napok, mígnem szeptember 14-én este 9 órakor a 14. zászlóalj katonái mégis fellázadtak, „vessen” kiáltásokkal illették a főparancsnokot és az általa kiszabott büntetéseket. Tehát az elégedetlenség személy szerint a tábornok ellen és az általa bevezetett szigorítások ellen irányulva robbant ki.

Nyugtalanság, lázadás a katonák között

Mikor a 14. zászlóalj parancsnoka a legénység körében észlelte a pattanásig feszült helyzetet, azonnal felkereste a főparancsnokot és tájékoztatta a történekről. Francisco de Paula Vasconcelos személyesen ment a laktanyájukba, hogy beszéljen a lázadókkal, akik ezt egyfajta engedékenységgént, békülékenységgént értelmezték, de nem csillapodtak le. Vasconcelos arra utasította a zászlóaljparancsnokot, hogy maradjon

8 Vasconcelos 1831 júniusában vette át a pernambucói csapatok irányítását. A sajtóban is közzétett jelentései a zavargások eseménytörténetének fontos forrásai. Például Francisco de Paula e (sic!) Vasconcelos százados Artigo de officio: Commando das Armas [Hivatalos közlemények: katonai parancsnokság] címmel, folytatásokban közölt jelentése a *Diário de Pernambuco* 1831. október 1-jei (845-848.) és 3-ai (849-851.) számában jelent meg.

9 Francisco de Paula Vasconcelos tábornok egy másik beszámolója a tartomány kormányójának. *Diário de Pernambuco*, 1831. szeptember 23. 821.

katonái között, igyekezzen megfékezni a nyugtalanságot, állítsa hadrendbe a lojálisabbakat, hogy velük elkezdődhessen a rendteremtés, közben az adjutánsát elküldte a 13. zászlóaljért, hogy annak segítségével próbálják elfojtani a lázadást, maga pedig személyesen indult el a kormánypalotába, hogy tájékoztassa a tartomány elnökét a történekről; a 13. zászlóaljtól remélt segítségnyújtás azonban elmaradt, mert mire az adjutáns odaért, már abból a laktanyából is az utcára vonultak a fellázadt egységek.¹⁰

Francisco de Paula Vasconcelos hamar felmérte, hogy nincs elég hűséges embere a katonai megoldás végrehajtásához Recife lázadó negyedeiben, Santo Antônio és Boa Vista környékén. Ezért a part mentén fekvő híres erődbe, a Cinco Pontas-i laktanyájába ment, ahol összegyűjtött húszt ott állomásozó közrendőrt, illetve néhány civil önkéntest. Azzal kellett szembesülnie, hogy még így is kevesen vannak, így Afogadosba vonult vissza, remélve, hogy ott elegendő embert tud majd verbuválni a belvárosi lázadás megfékezéséhez. A Cinco Pontas-i laktanyában egyébként sokat segített neki João Francisco de Melo százados, aki azonnal rendelkezésére állt és „megkongatta a vészharangot”, zászlaja alá hívva a harcra kész embereket. Azt, hogy a tábornok az összegyűjtött emberekkel Afogadosba vette az irányt elővigyázatosságból tette, egyfajta menekülésként, mert hírt kapott arról, hogy a lázadók, tudomást szerezve ottlétéről, az erődhez vonulnak és sokkal többen vannak, mint amennyi katonával ő maga rendelkezik.

Az Afogadosba tartó tábornokhoz és csapatához csatlakozott Francisco do Pinho e Carapeba százados, aki más pernambucói megmozdulások alkalmával is jelentős szerepet játszott és a már említett *Cabanada* során vesztette életét; Vicente Tomás Pires de Figueiredo Camargo kormánytisztviselő; valamint a recifei Santo Antônio kerület békebírója. Mikor odaértek, a tábornok összehívta a település lakóit, és felkészítette erőit a másnap reggeli bevetésre. A lázadók idő közben veszélyes fegyverekhez jutottak. Mikor a belváros jelentős részét az ellenőrzésük alá vonták, a Recife szívében fekvő Kincstár téren (*Campo do Erário*, ma *Praça da República*) megrohamozták a katonai szertárat is, megszerezték az ott talált lőszert és a fegyvereket, majd felgyújtották az épületet. Később a tengerészeti hadianyag raktárból és vonatokról is próbáltak muníciót

10 *Diário de Pernambuco* 1831: 845.

szerezni. A zsákmányolt tüzérségi lövegeket felállították a város különböző terein, és az utcákra vonulva fenyegetően skandálták: „[...] le az oszloposokkal,¹¹ le a kardlapozással, le a parancsnokkal, le a tengerészekkel, éljen II. Péter császár, éljenek a brazilok!”¹² E jelszavak mutatják, hogy az elégedetlenség nemcsak a tábornok személye és az általa bevezetett rendszabályok ellen irányult, hanem arra az ellentétre is utalnak, ami a haderőnemek, a szárazföldi egységek és a tengerészek között feszült, akik zavargások esetén egymás ellen is bevethetőek voltak. Valamint az egyszerű emberek és a helyi elit („az oszloposok”) közötti konfliktusra, ugyanakkor az igen fiatal, új uralkodóhoz való lojalitásra is felhívják a figyelmet.

A lázadó legénység egyébként még azokat a tisztjeit is elkergette, akikkel esetleg együttműködhetett volna a zendülésben, így a katonák minden tiszti támogatás és kontroll nélkül maradtak, miközben foglyokat szabadítottak ki a fogdákból, és számos rabszolga szimpátiáját is kivívták, akik úgy vélték, hogy eljött a szabadság ideje. Így a város teljesen kiszolgáltatottá vált az irányíthatatlan felkelőknek, ugyanakkor nem emelkedett ki közülük egyetlen vezető vagy szószóló sem, aki felkereshette volna a hatóságokat, hogy tárgyalás keretein belül ismertesse követeléseiket. A továbbiakban a rebellis katonaság kisebb csoportokra oszlott és fosztogatni kezdett a városban. Feltörték az üzleteket és kirabolták őket. (A kárt szenvedett külföldi kereskedők konzulátusaik útján hivatalosan tiltakoztak, kártérítést követelve a brazil kormánytól a felelős katonái károkozásáért, valamint arra hivatkozva, hogy nem tudja fenntartani a rendet.¹³) A lázadó katonák több kocsmába is berontottak és megittak minden alkoholt, amit ott találtak. Részegen többen elhagyták fegyverüket, és voltak, akik a megerőltető lázongás folytatása helyett a bordélyház kínálta nyugodt italozást választották, miután odahordták zsákmányukat.

11 Az „oszloposok” gyalázásában utalás történik a Trón és Oltár Oszlopa (*Coluna do Trono e do Altar*) titkos, politikai társaságra, melynek tagjai nagyrészt a tartomány közéletét befolyásoló hivatalnokok, katonák és jogászok voltak, akik szerepet játszottak a korábbi helyi megmozdulások utáni megtorlásokban is. Ezért irányult ellenük 1831-ben a lázadók haragja. Valamint azért is, mert együttműködtek a függetlenség után is Brazíliában maradt portugálok közösségével. Erre említ példát Fausto 2011: 89. (A Ford.)

12 *Diário de Pernambuco* 1831: 845.

13 Tiltakozást nyújtott be a brit, a dán, a francia, az orosz, az osztrák, a porosz, a portugál, a svájci és a szász konzul, a Hanza-városok (Bréma, Hamburg, Lübeck), a Két Szicília, valamint Németalföld képviselője, ld. *Diário de Pernambuco* 1831. szeptember 28. 837–838.

Később, a harcok lezárultával a hatóságok ezekben a házakban találták meg a fosztogatással szerzett holmik nagy részét.

Míg a lázadók teljesen irányítás nélkül maradtak, addig Pinheiro elnök a helyén maradt, három napig nem hagyta el a kormányzói palotát és kidolgozta a szükséges intézkedéseket. Már szeptember 15-ére összehívott egy kormánytanácsi ülést, és megbízott egy tengerésztisztet, valamint egy másikat a gyalogságtól, hogy menjenek el a Brum erődbe,¹⁴ vegyenek magukhoz lőszert és tartsák őrizet alatt, amíg szükség lehet rá a lakosság felfegyverzéséhez.¹⁵ Ezt az intézkedést a megbízottak végül nem tudták végrehajtani, ahogy arról maga az elnök is beszámolt a császári hadügyminiszternek és más kormánytagoknak megküldött jelentésében. „Az erődben szolgáló őrség tagjai – írta Pinheiro – úgy tettek, mintha nem ismernék meg a kézírásomat, és megakadályozták a lőszer elszállítását, sőt a két tisztet néhány órán át fogva is tartották.”¹⁶

Diákok és más civilek a rendteremtésben

Recifében heves harcok bontakoztak ki. Szeptember 14-én este kilenckor Antônio Pedro de Carvalho sorhajókapitány – amint arról a tartomány elnökének írt jelentésében beszámolt¹⁷ – észrevette, hogy nagyobb tömeg gyülekezik az *Arco de Conceição*¹⁸ környékén. Tisztában volt vele, hogy valami nincs rendjén, ezért összegyűjtötte a hozzá hű embereket és kapcsolatba lépett a város békebírójával is. Annak érdekében, hogy megakadályozza a zavargások terjedését a belváros és Santo Antônio között – tudva, hogy a lázadás ott már komolyra fordult – le akarta záratni a két zónát összekötő hidat. Azonban még a hozzá hű katonák is erősen elleneztek ezt, mondván, csupán bajtársak közötti jelentéktelen csetepatéról lehet szó. Carvalhót ez mégsem nyugtatta meg és a víz felől, egy csónak segítségével értesítést küldött az elnöknek az általa tapasztalt

14 A *Fortaleza do Brum* Recife ma is meglévő, partmenti erődje. (A Ford.)

15 *Diário de Pernambuco* 1831: 845.

16 A kormányzó szeptemberi beszámolóját közli a *Diário de Pernambuco* 1831. november 8-i száma, 965–967. Idézet 956.

17 A jelentés szintén megjelent a sajtóban, *Diário de Pernambuco*, 1831. szeptember 28. 838–839.

18 A Szeplőtelen fogantatás kapu Recife belvárosának történelmi épülete, egyik városkapuja volt, még a 17. századból, 1913-ban lebontották. (A Ford.)

helyzetről. Az elnök tájékoztatta a már korábban meghozott intézkedéseiről, arról, hogy küldetett a Brum erődbe lőszeréért, amit a lakosság felfegyverzésére, a védelem megszervezésére szánt. Ezt megtudva Carvalho felszólította a lakosságot, maradjanak együtt, várva a fejleményeket, de az emberek, arra hivatkozva, hogy nincs mire várni, hamar szétszéledtek.

Másnap, 15-én reggel Carvalho értesült róla, hogy a „gazemberek” betörték az Arco da Conceição környéki házakba. Ekkor támogatók után nézett a közeli Fora-de-Portas városrész lakói (a „kapunk kívül lakók”) között, és többen csatlakoztak is hozzá, illetve segítséget kapott ötven jurátustól. Ezek a szomszédos Olinda városából érkeztek, ahol 1827 óta működött Brazília első jogi iskoláinak egyike (a másik az ugyanabban az évben alapított São Paulo-i volt). A fiatalok, akik a sajtón és a politikai társaságokon keresztül egyébként is aktívan részt vettek a helyi politikai életben, jelentkeztek a helyi katonai parancsnoknál, Borges Leal ezredesnél, akitől jóváhagyást és fegyvereket kaptak, majd átkeltek a földszoroson, Recife irányába. Az olindaiakkal megerősített csapat mozgásáról néhány nappal később a joghallgatók által szerkesztett *O Olindense* című helyi lap is beszámolt: „Mintegy ötven felfegyverzett diák, néhány milicista Recifeből és Olindából, valamint pár civil, összesen úgy hetvenen elmentek a Brum erődbe, hogy felkeressék az engedetlen José Pedro hadnagyot és José Maria századost; az erőd védői testvérként fogadták az érkezőket és biztosították őket, hogy sohasem állnának át a fosztogatók oldalára, akik kirabolják a fővárost. A és társaik hittek a szavuknak és az említett tisztek vezette osztagra bízták az erődöt; elindultak a lázadók megfékezésére a recifei belváros irányába, csatlakozva a sorhajókapitányhoz és legénységéhez, akik korábban két hajóval kikötöttek a Jézus Kapunál.”¹⁹ (Az *Arco de Bom Jesus* a város északi kapuja volt.)

Amint a tengerészek erősítést kaptak a százados elküldött két tisztet, néhány közlegényt és pár civilt, hogy mérjék fel a recifei óváros utcáin uralkodó állapotokat és akadályozzák a további fosztogatásokat, de ezt a lázadók, úgy 30–40-en észrevették és megtámadták őket. Az elesettek között volt egy joghallgató is.

19 Az *O Olindense* 1831. szeptember 20., 22. és 24-i számaiból In: Viana 1915: 49–53. Az idézett szövegrész: Viana 1915: 50–51.

A felkelés megfékezése

Az 1831. szeptemberi lázadásra adott reakció nem sokáig váratott magára, érdekessége, hogy nem csak egy vezetője és kiindulópontja volt. A zendülés megfékezésére három katonai művelet is megindult párhuzamosan: az egyik Afogadosból Francisco de Paula Vasconcelos tábornok, a helyszínen állomásozó, szárazföldi kormányerők főparancsnoka irányításával; a másikat a haditengerészet részéről Antônio Pedro de Carvalho sorhajókapitány vezette; végül egy harmadik akció Pernambuco egy másik fontos, Recife-től északra fekvő városából, Olindából indult a gazdag cukorültetvény és -malom tulajdonos, Francisco Jacinto Pereira ezredes²⁰ irányításával, akinek José Maria Idelfonso őrnagy és Borges Leal ezredes toborzott embereket.

Vasconcelos tábornok, amint arról a tartomány elnökének küldött hivatalos értesítésben²¹ részletesen beszámolt, 15-én reggel elhagyta Afogadost és a töltésen keresztül Cinco Pontas erődje felé indult. Mintegy 200 embert sikerült összegyűjtenie, de abból is csak úgy 120-nak volt fegyvere. A lázadók négyszázan lehettek, tüzérséggel felszerelve, és közeledtükre egyszerre lőttek rájuk és kiáltották, hogy adják meg magukat. Az ütközet végül a két ellenséges csapat barátkozásába fordult, a két fél katonái (néhány nappal korábban még bajtársak) összeölelkeztek. Mikor Francisco de Paula Vasconcelos tábornok észrevette az zendülést, a tisztekkel és néhány megmaradt, hozzá hű katonával, valamint civillel megpróbált visszahúzódní Afogadosba, de üldözőbe vették őket, „vesszenek az oszloposok”, „el az oszloposokkal” kiáltások közepette.²² Mikor a menekülők végre Afogadosba értek a parancsnok azonnal tájékoztatni akarta a történekről a tartományi kormányzót, ezért elküldte hozzá a titkárát. Közben némi erősítést is kapott, mert csatlakozott hozzá João Barbosa Cordeiro atya, a liberális újságíró, a *Bússola* (Iránytű) című lap²³

20 Az „ezredes” (*coronel*) titulus esetében nemcsak katonai rendfokozatot, hanem társadalmi tekintélyt is jelöl. (A Ford.)

21 Francisco de Paula Vasconcelos tábornok fent idézett beszámolója a tartomány kormányzójának. *Diário de Pernambuco* 1831: 822.

22 Ld. 12-es jegyzet.

23 A *Bússola da Liberdade* hetente kétszer jelent meg Recife-ben 1831–32-ben. A korszak sajtójáról bővebben ld. Fonseca 2018: 93.

szerkesztője, valamint egy testvérpár, João Ignácio és Francisco Ignácio Ribeiro Roma, mindketten századosi rangban.

Tekintettel arra, hogy az afogadosi helyzet egyre kevésbé volt biztonságos, Vasconcelos további visszavonulást rendelt el a stratégiailag sok előnnyel rendelkező, szárazföldön és tengeren is jól megközelíthető Boa Viagem²⁴ irányába. Ott csapatösszevonás mellett döntött, utasítva a milícia parancsnokait, hogy erőiket állítsák hadrendbe, valamint határozott a gaibu-i erődben²⁵ lévő lőpor elszállításáról és más szükséges készleteket is vételezett, példáulólmot és papírt. Híveit, Francisco Roma századost Cabo de Santo Agostinhóba²⁶, João Romát pedig Casa Fortéba²⁷ küldte, hogy az ott állomásozó katonákat is magához rendelje. Így felkészülve a tábornok végül 16-án délben megfelelőnek ítélte a készültséget a válaszcsoháshoz.

A kormánycsapatok tehát a lázadók kezére jutott Afogados ellen kezdték meg a támadást a Francisco do Pinho e Carapeba százados parancsnoksága alatt álló száz lovassal és a João Francisco de Melo százados vezette kétszáz főnyi gyalogsággal. Ezek az erők vonultak be Afogadosba, amit szinte harc nélkül el is foglaltak, a lázadók nagy része ugyanis a túlerőt látva hamar átállt hozzájuk, felajánlva, hogy velük harcol a többi lázadó ellen. João Gonçalves de Carvalho zászlós azt a parancsot kapta, hogy ossza két részre az átállt lázadókat. Az egyik csoport tagjait helyben őrizetbe vette, a többieket pedig visszakísértette a laktanyájukba. Az óvintézkedésre azért volt szükség, nehogy megismétlődjön az előző napi Cinco Pontas-i kellemetlen meglepetés, a lázadók és az ellenük kirendelt katonák barátkozása.

Ezt követően a kormányerők több ponton elkezdtek a tisztogatást és sikerült elkerülniük a jelentősebb veszteségeket. A Brum erődöt azonban végül a joghallgatókkal megerősített haditengerészeknek sikerült bevenniük. Mivel az ottani lázadók időközben elhagyták az erősséget és az

24 Boa Viagem ma is ismert, mint Recife déli, parti városrésze. (A Ford.)

25 A recifei erődrendszer részeként még megvolt a gaibu-i parton a Xavéri Szent Ferencről elnevezett erőd (*Forte de São Francisco Xavier de Gaibu*). (A Ford.)

26 Városka Recife-től délre. (A Ford.)

27 *Casa Forte* a Recife környéki jelentős cukorültetvények egyike volt, udvarházzal, szolgálzással, cukormalommal és saját fegyverekkel. Mára a pernambucói főváros egyik elegáns, parkosított negyede épült ki a helyén. (A Ford.)

utcákon fosztogattak és italoztak, a bent maradt Salgueiro ezredes informálta erről a tengerészeket, akik fokozatosan körbevették az erődöt. Carvalho sorhajókapitány ezenkívül a kikötőbe irányította a haditengerészet *Rio da Prata* nevű szkúnerét, majd a legénység tagjai partra szállva és védelmi állásokat építve elbarikádozták magukat az Arco da Conceição környék utcáiban. Így biztosították Recife belvárosának ezt a részét, mire Francisco Jacinto Pereira ezredes csapatai is megérkeztek.²⁸

Közben Vasconcelos tábornokhoz eljutott a híre annak, hogy Boa Vistában Francisco Jacinto Pereira ezredes tisztekkel és számos közkatonával készen áll a fővárosba való bevonulásra. Ezért elküldetett hozzá, hogy a közös akcióról egyeztessen vele, azonban azt a választ kapta, hogy Pereira időközben a várost már lényegében elfoglalta, a lázadókat legyőzte; így maga a tábornok harc nélkül vonult be Recife központjába, ahol találkozott: „Francisco Jacinto ezredes felfegyverzett civilekből álló csapata legyőzte azokat az ellenséges csoportokat, melyekkel útközben megütközött, és délután kettőkor bevonult a Campo do Erárióra, ahol lelkes fogadtatásban részesült. Meghagyták neki, hogy őrizze meg a rendet, és várja be a katonai parancsnok megérkezését, hogy együtt szólítsák megadásra az ostrom alatt álló lázadókat, és csakis ellentámadás esetén foglalja el a teret. A lázadók azonban tüzet nyitottak a palota és a recifei hidak irányába, ahol a civilekből és milicistákból álló őrség tartózkodott, s ez okot adott az ezredesnek arra, hogy beavatkozzon az ott lévő embereivel. Diadal-maskodott a hazaszeretet, amint hívei visszaszerezték a fegyvereket és elfogták az erődben lezajlott harcokban amúgy is legyengült felkelők nagyrészét, így a város megszabadult ezektől a szörnyetegektől. Ekkor dél felől a főparancsnok csapatával megkezdte a bevonulást, hátvédként beállított harminc, korábban elfogott lázadó katonát és hetvenet előre küldött, szintén azokat, akikben nem bízott, mivel ugyancsak részt vettek a zendülésben. A térre érve éljenzésbe kezdtek: „Éljen a brazil nemzet, a nemzetgyűlés, éljen a császár és a hős pernambucóiak.”²⁹

A tartomány elnöke a végső tisztogatást is F. J. Pereirára bízta, ahogy ez az általa a Rio de Janeiró-i kormányzatnak készített jelentéséből kiderül,

28 Andrade 1953: 45

29 Idézi Andrade 1971: 101.

melyben a diákok, illetve a civil lakosság közreműködését sem felejtette el kiemelni a felkelés megfékezésében és az események alakulásában:

„Azonnal felszólítottam a fegyveresek parancsnokát és a már említett Francisco Jacinto [Pereira] ezredest, hogy vonuljon embereivel a Brum erődbe, amelyet időközben felszabadítottak és elfoglaltak a civilek, többségükben joghallgatók, és amennyiben a Campo do Erário felől érkezők tüzet nyitnának a lakosságra vagy, ha üzenetben megkapja a tűzparancsot, haladéktalanul kezdjen lőni a lázadókra. Lévén, hogy az utóbbiak közül néhányan elbarikádozták magukat a lángokban álló Campo de Erário téren. A többi lázadót, akik szétszéledtek a városban, elkezdték letartóztatni és a hadihajókra tenni.”³⁰ Ezzel az 1831. szeptember 14-én, 15-én és 16-án végbement *Setembrizada* le is zárult.

A zendülésre adott fegyveres válasz tehát részben Olindából indult ki. A Recifével szomszédos város katonai parancsnoka, Borges Leal ezredes annak tudatában kezdte megszervezni az ellentámadást, hogy elég kevés lőszer állt a rendelkezésére, azonban számos milicistára számíthatott, és a segítségükkel muníciót is szerezhettek a közeli Buraco erődből. A másik városon kívülről érkező felmentő csapatot nem a reguláris erők adták, egyfajta civil kezdeményezés volt. De hogyan sikerült a környék tekintélyes földesurának, Francisco Jacinto Pereira ezredesnek fegyvereseivel eljutnia a tartományi fővárosba és lényegében felszabadítania azt? Milyen erők álltak mögötte? Tekintsük át a következő lázadás, a *Novembrada* során végrehajtott akcióit, hogy jobban megértsük ezeket a körülményeket.

Az 1831 novemberi pernambucói zendülés (*Novembrada*)

A szeptemberi lázadás felszámolásában nyújtott teljesítményüknek nyilván szerepe volt abban, hogy november elején Francisco Jacinto Pereira ezredest a riói kormányzat utasítására a pernambucói fegyveres erők ideiglenes parancsnokává nevezték ki, leváltva Francisco de Paula Vasconcelos tábornokot.³¹ Az elkövetkező eseményekben, melyek szintén

30 Idézi Andrade 1971: 101

31 Fonseca 2018: 95.

a korabeli sajtóból rekonstruálhatók, így már Pereira játszotta az egyik főszerepet. A novemberi akció kiváltó okai között nemcsak az életkörülmények miatti elégedetlenség szerepelt, hanem a vezetők és a résztvevők részéről portugálelles politikai követelések is megfogalmazódtak. Az akció nem torkolt irányítatlan, fosztogató, részeg közkatonák spontán randalírozásába, mert élére tudatos tisztek álltak, akik világos követeléseket fogalmaztak meg. Ezért mutatkoztak a hatóságok is türelmesebbeknek a zendülés lecsillapításában.

A november végi események

A *Diário de Pernambuco* közölte Pereira ezredes 1831. november 21-i napiparancsát, melyből újabb zavargásról értesültek az olvasók: „Folyó hó 15. napjának éjjelén az otlévőkkel szemben jelentős túlerőben lévő csapatok támadták meg Cinco Pontas erődjét, és nemcsak bevették az erődöt, de megszerezték a hadifelszerelést is [...]”³² A tartományi elnök (ekkor már a republikánus elkötelezettségű Francisco Paes de Andrade) este tizenegykor szerzett tudomást a történetekről. A késői időpont ellenére a kormányzói palotába sietett és néhány utasítást adott a Santo Antônio-i békebíróknak. Azonban intézkedéseik minden kapkodást vagy lendületet nélkülöztek, inkább vonakodva kezdődtek csak meg. Először is meglepő türelemmel várták ki, hogy az erőd megszállói nyugodtan tanácskozzanak. Másnap, 16-án délelőtt a tartományi elnöknek sikerült ugyan összehívnia a kormányzótanácsot, ami azonban a zendülők elleni határozott fellépés helyett csupán arról határozott, hogy egy delegációt küld el hozzájuk, azzal a felszólítással, hogy oszoljanak szét, kilátásba helyezve, hogy ellenkező esetben „a törvények szabta keretek között” fognak eljárni velük szemben. Erre az erődből azt válaszolták, hogy maradnak és petíciós jogukkal élve beadványt nyújtanak be a tartományi kormányhoz. A kormány egész nap várta ezt a dokumentumot. Az elnök pedig későbbi jelentésében arra hivatkozott, hogy azért nem lépett fel határozottabban, mert nem rendelkezett megfelelő erővel ahhoz, hogy az egyre nagyobb támogató tömeget, mely Cinco Pontasban gyülekezni kezdett, feloszlassa.³³

32 *Diário de Pernambuco* 1831. november 23. 1010. (az újságlapra sajtóhibával nyomtatott oldalszám 1090).

33 *Diário de Pernambuco* 1831. november 29. 1030–1031.

A novemberi megmozdulás vezetője két tiszt volt, a portugál születésű Antônio Afonso Viana százados³⁴ és João Machado Magalhães alhadnagy, akik, miután bevették az erődöt „[...] abban bízva indították el tiltakozó akciójukat, hogy táboruk tovább növekszik majd, tekintve, hogy támogatóik házról házra jártak és akár intrikáltak vagy hazudtak is, hogy megnyerjék az embereket, ahogy az már lenni szokott a hasonló válságos helyzetekben”.³⁵

A politikai válságot Boris Fausto nyomán jellemezhetjük: „A régenség kora Brazília politikai történetének legzaklatottabb időszaka volt. Azokban az években [...] a hatalom centralizációjának és decentralizációjának, a tartományok több-kevesebb önállóságának és a hadsereg megszervezésének a kérdése állandó vitatéma volt.” És: „Az elégedetlenség egyre növekvő súrlódásokhoz vezetett a brazilok és portugálok között. A portugálok, akik a kiskereskedelemben nagyobb részét az ellenőrzésük alatt tartották, a nativisták támadásainak kedvelt célpontjai voltak.”³⁶

A közhangulat 1831 vége felé igen változékony volt Pernambucóban és a portugál ellenesség jegyében fellépő, nativista zendülők akár nagy népi támogatottságot is kaphattak volna. Ezért a hatóságok eleinte óvatosan bántak velük. A mérsékelt hangvételű *O Olindense*, mely nemcsak a joghallgatókhoz, de Francisco Jacinto Pereira ezredes személyéhez is szorosan kötődött, megpróbálta mentegetni az ezredes határozatlan fellépését a tartományi kormányra hárítva a felelősséget, mondván „[...] mivel nem kapott parancsot a kormánytól, hogy erővel oszlassa szét a lázadók csoportját, tett néhány intézkedést, hogy elkerülje még több ember csatlakozását a Cinco Pontas-iakhoz, de nem járt sikerrel; annak a csapatnak a tagjai, melyet éppen az oda vezető út elzárására küldött, az elsők voltak, akiket a tiltakozók meggyőztek, hogy csatlakozzanak hozzájuk”.³⁷

November 16-a egyik fél számára sem hozott komolyabb fordulatot. A szembenállók kivártak, se a tartomány vezetése nem indított támadást

34 A százados az 1820-as években még a köztársasági Buenos Aires (Argentína) szolgálatában állt a monarchikus Brazíliával szemben Cisplatináért (Uruguay) folytatott háború idején, majd ezután csatlakozott a brazil hadsereghez. (Andrade 1956: 398.) A spanyol gyarmatokról ld. Poór 2009. Argentína és Uruguay történetéről ebben a korszakban ld. Semsey 2013. (A Ford.)

35 Az *O Olindense*-t idézi Andrade 1956: 398.

36 Fausto 2011: 91–92, 88.

37 Az *O Olindense*-t idézi Andrade 1956: 398.

Cinco Pontas ellen, se a felkelők nem hagyták el az erődöt, hogy lázadást szítsanak a város utcáin. A lakosság emlékezetében még élénken éltek a *Setembrizada* eseményei és azok megismétlődésétől félték. Összeszedték mozdítható értékeiket és a kikötőben horgonyzó hajókra vitték őket. Maga a tartományi elnök, attól tartva, hogy a kormányzói palotában reked, visszavonult a Brum erődbe, melyet a joghallgatók erős gyűrűje védelmezett. Az *O Olindense* 16-i beszámolója szerint még ugyanezen a napon „[...] a felfegyverzett polgárok békebíróik kezdeményezésére összegyülekeztek, hogy a milícia csapatait megalakítsák, ez az egész haderő több mint 800 főt számlált és kész volt a kormány parancsának engedelmessé válni”.³⁸ Mikor azonban a támadás ténylegesen megindult volna, az összetoborzott lakosok közül többen ellenszegültek. „Mondván a Cinco Pontasban lévők brazilok; az erőd falai közé zárkóztak és eddig semmi jelét nem adták az agresszióknak, akkor mi szükség van vérontásra?”³⁹

Másnapra a lázadókat támogató csoport is igen megerősödött, mivel a lakosság köréből sokan csatlakoztak hozzájuk, az erőd megtelt velük. Így, amikor 17-én João Ascânio Barbosa békebíró ismét megpróbálta törvényellenesnek nyilvánítani a megmozdulásukat, mint felfegyverkezett emberek akcióját, Magalhães hadnagy azt válaszolta neki, hogy szerinte éppen „a milícia tüzérosztaga” van felfegyverkezve, míg az őhöz csatlakozó tömeg „a törvények legszigorúbb betartása mellett tiltakozik”. Mivel a békebíró ragaszkodott az álláspontjához, a hadnagy felszólította, hogy hagyja el az erődöt, miközben támogatói „kifelé”, „kifelé” kiáltásokkal bíztatták.⁴⁰

Látva azt, hogy Recife lakossága, még azok is, akikre eredetileg a tartomány előjárói számítottak, igen megosztott, Boa Vista békebírója és leghűbb emberei visszavonultak Santana⁴¹ felé, hogy ott még több fegyverest toborozzanak és visszatérve megindítsák az erődben gyülekezők elleni támadást.

November 17-én a Cinco Pontas-iak végre megküldték a kormánynak korábban ígért beadványukat. A dokumentumot egy bizonyos Anastácio

38 Az *O Olindense*-t idézi Andrade 1956: 399.

39 Az *O Olindense*-t idézi Andrade 1956: 399.

40 Andrade 1956: 398.

41 Recife belvárosán kívüli területe, ma egyik városnegyede. (A Ford.)

José dos Passos írta alá, mint az egybegyűltek képviselője (bár ezt a teljes körű felhatalmazást semmi nem igazolta). A leginkább portugállenenes és a tartomány nagyobb önállóságát célzó követelések a következők voltak:

a) utasítsák ki a tartományból és ha állami tisztéget töltenek be, fosszák meg hivataluktól mindazokat a személyeket, akikről köztudomású, hogy az abszolutizmus hívei; ezekről hosszú névsort is csatoltak, melyen szerepelt dr. Manuel Pedro de Moraes Meyer, Domingos Lourenço Galindo százados, Bento José Lamenha Lins ezredes, Francisco da Rocha Paes Barreto alezredes, Cabo de Santo Agostinho őrnagy, valamint a hadmérnök, João Bloem őrnagy és Miguel Arcanjo Próxima jegyző;

b) a kormány tartsa be a külföldi vallásos társulások [szerzetesrendek] – például a *Terésios* és a *Barbones* – felszámolására vonatkozó rendeletét;⁴²

c) utasítsák ki továbbá az egyedülálló portugálokat és a haza ellenségeit, kivéve, ha „művészek vagy gyárosok, tőkésék kétezer reálnál nagyobb vagyonnal”; és újabb portugálok letelepedését tiltsák meg, ha nem felelnek meg ezeknek a feltételeknek;

d) 48 órán belül foglalják le a brazil nemzet nevében a portugál tulajdonban lévő fegyvereket, beleértve a milicistáknál levőket is.⁴³

A beadványban foglalt követeléseiket a zendülők azzal próbálták alátámasztani, hogy utaltak az olyan, szerintük az abszolutizmus támaszát jelentő, ezért kártékony társaságok működésére, mint a *Coluna do Trono e do Altar*,⁴⁴ és felelevenítették ennek felelősségét a *Setembrizada* eseményeiben.

A lázadás felszámolása

Az eleinte tárgyalásos módon megoldhatónak tűnő események egyre rosszabb irányt vettek, és a hatóságok szükségesnek érezték, hogy intézkedjenek a lázadás felszámolása érdekében. A Föderális Társaság

42 1831. augusztus 25-én a régenstanács rendeletben tiltotta meg a külföldi rendtartományokhoz tartozó és onnan finanszírozott kolostorok működését. Ezzel leginkább a korábbi gyarmattartónak, Portugáliának a brazil társadalomra gyakorolt befolyását kívánták redukálni. Az itt említett *Terésios*, a mezítlábas karmeliták társulása Olindában lévő kolostorát és árvaházát Portugáliából finanszírozták, a *Barbones*-nek nevezett kapucinusok pedig olaszok voltak. (A Ford.)

43 Andrade 1956: 399–400.

44 Lásd 12. jegyzet.

(*Sociedade Federal de Pernambuco*)⁴⁵ is összeült, hogy megvizsgálja a helyzetet és közvetítőként segítse a megoldását. Felmerült, hogy ők küldjenek egy bizottságot az erődbe a lázadók megbékítésére. A javaslatot bár kis többséggel elfogadták, azonban a tagok jelentős része nem értett vele egyet. A Föderális Társaság – mivel a korábbi megmozdulásokban is konzekvensen kiállt a lakosság vágya, a tartományok nagyobb autonómiája mellett –, joggal feltételezte, hogy ebben a helyzetben a zendülés radikális résztvevői megbíznak benne és hallgatnak a tanácsaira. Ezért 18-án újabb határozat született egy küldöttségről, melynek tagja volt a diákok közül João Lins Vieira de Cansação (később Sinimbu vikomtja) és az ifjabb José Tomás Nabuco de Araújo, rajtuk kívül Francisco Carneiro Machado Rios és Antônio José Fernandes Nobre. Ők négyen mentek el az erődbe és azt tanácsolták a zendülőknek, hogy tegyék le a fegyvert és kérjenek a törvényeknek megfelelő, méltányos elbánást.⁴⁶

A lázadók maguk is belátták, hogy szűkösek az erőforrásaik, és miközben az erődben gyülekeztek és tanácskoztak, a kormánynak volt ideje arra, hogy támogatóit megszervezze. Ezért az előbbiek jobbnak látták, ha már csak főként a portugállelles követelésekre szorítkoznak:

- a) a portugálok (akiknek többsége milicista volt) tegyék le fegyvert;
- b) utasítsák ki a portugálokat, kivéve a házas embereket, a művészeket, az iparúzással foglalkozókat és azokat, akiknek több mint kétezer reál vagyonuk van, vagy érdekeltek a kereskedelemben;
- c) a kormánytól büntetlenségek kértek.⁴⁷

A Föderális Társaság a megbékélés jegyében azt tanácsolta a kormánynak, hogy fogadja el ezeket a feltételeket. Azonban a kormányerőket felbátorította, hogy a tartomány más részeiből támogató üzeneteket kapott, amelyek a szolidaritásukról biztosították, sőt Ipojuca⁴⁸ városa azt is felajánlotta, hogy veszély esetén a kormány települjön át oda.

45 1831. október 16-án alapított civil kezdeményezés, amely a tartomány nagyobb autonómiájáért szállt síkra és a Pernambucóban felmerülő társadalmi problémák megtárgyalására, megoldására jött létre a helyi közélet minegy 40 befolyásos tagja részvételével. Recife város tanácsa ugyanakkor szinte azonnal illegális és felforgató szerveződésnek minősítette. Bővebben ld. Fonseca 2009.

46 Andrade 1956: 400–401.

47 Andrade 1956: 401.

48 Pernambuco parttól távolabbi, belső területén (*interior*) lévő város. Recife-től mintegy 50 km-re.

Ezzel a támogatással maguk mögött a tartomány vezetői úgy határoztak, hogy megkezdik a zendülés katonai felszámolását.⁴⁹ A lázadók helyzete reménytelenné vált, elszigetelődtek az erődben és a lakosság támogatása és utánpótlás nélkül maradtak. Kétségbeesésükben lőni kezdték az erőd környékén állomásozó kormányzati erőket, majd a környező házakat. Ezért a tartományi elnök nem késlekedhetett tovább, a tiltakozási akció végleg elvesztette békés jellegét. A katonai főparancsnok utasítást kapott az erődben lévőkkel szembeni határozottabb fellépésre, tekintettel arra, hogy a lázadókkal történő egyezkedés elakadt, hiszen végül egyik fél sem hajlott a kompromisszumra. Az elnök elrendelte tehát, hogy vonják össze a Brum erődben állomásozó, főként jurátusokból álló erőket és minden más Recife körpontjában lévő fegyverest. Ezek, valamint a tengerészet 17-én éjjel kivezényelt legénysége és Boa Vistából az ottani békebíró parancsnoksága alatt álló milicisták készültek az erőd megtámadására, amennyiben továbbra sem sikerül rávenni a bent levőket a megadásra. Ezzel tehát az elnök ismét kivárt. Amint a Paes de Andrade-ról a régens-tanácsnak küldött és a sajtóban is közölt rövid jelentéseiből⁵⁰ kiderült, a krízishelyzet során végig határozatlanság jellemezte a fellépését. Nemcsak a konfliktus kezdetén, amikor még nem volt elegendő hadereje, hanem akkor is, amikor már sor került a fenti csapatösszevonásra és katonailag teljes fölényben volt a zendülőkkel szemben. Nyilván nehezen szánta rá magát, hogy a népszerű követeléseket megfogalmazó és tisztek által kirobantott zendülést erővel törje le. A hatóságok végül a kezdeti bizonytalankodás után november 16–17-én össze tudtak gyűjteni megfelelő mennyiségű fegyverest ahhoz, hogy 18-án megindítsák az erőd elleni támadást. A tartományi vezetés kiváró, engedékeny magatartását a lázadók a válságos napokban sem tudták saját javukra fordítani. Nem voltak elég kezdeményezőek és erélyesek akkor sem, mikor még erőfölényben voltak, és nem volt bátorságuk ahhoz, hogy elhagyják Cinco Pontas erődjének védelmét, elfoglalva a város utcáit, magukhoz ragadva a kezdeményezést. Így védekező magatartásukkal vállalkozásukat kudarcra ítélték. Valójában az akciót végig kétarcúság jellemezte és ez magában hordozta a bukását. Egyrészt kétségtelen politikai nyomásgyakorlásnak

49 Az eljárás menete Paes de Andrade sajtóban közölt jelentéséből rekonstruálható, *Diário de Pernambuco* 1831. november 29. és december 1. 1029–1031., 1033–1035.

50 *Diário de Pernambuco* 1831. november 29. és december 1. 1029–1031., 1033–1035.

indult, másrészt a követelések megfogalmazása és petíció formájában való átadása a törvényes keretek betartásának igényéről árulkodott, egyben elismerte a tartományi kormányzat legitimitását. A közvélemény, amit ez esetben Recife polgárai képviseltek, a kezdeti bizonytalankodás után a kormányt erősítette, pedig meg volt az esélye, hogy a lázadók pártjára áll, ha azok 16-án támadásba lendülnek, kihasználva, hogy követeléseik egybecsengenek a portugállelles közhangulattal. A közvélemény azonban könnyen fordult a győztes oldalára. Így a lázadók tétlensége a kormány felé irányította a támogatást, amely nagyobb erőforrásokkal rendelkezve végül néhány nap alatt uralni tudta a helyzetet.

Konklúzió

Ahogy a *Setembrizada*, úgy a *Novembrada* is olyan megmozdulás volt 1831-ben, néhány hónappal I. Péter brazil császár lemondását követően, mely a mai napig él a pernambucói és a brazil történelmi emlékezetben, mint az ellenállás, az autonómiáért és a társadalmi igazságtalanságok leküzdéséért folytatott küzdelem szimbóluma. Annak ellenére, hogy alig néhány napig tartottak ezek a zavargások és közvetlenül csupán néhány száz embert érintő, helyi jelenségek voltak.

Az előbbi spontán akcióként, a rossz bánásmód, a korrupció elleni fellépésként indult a laktanyák közlegényei körében. Politikai tartalma (hazafias és császárhű kijelentések; az „oszloposok”, tehát a közéletet a háttérből irányító hatalmasok megvetése) nem volt igazán jelentős. Ugyanakkor mivel szervezetlenségbe, kicsapongásba fordult és veszélyeztette a lakosság vagyoni értékeit, a hatóságok, illetve maguk a polgárok egységesen és határozottan léptek fel ellene. A *Novembrada* ezzel szemben megfontoltabb és kevésbé erőszakos akció volt. Vezetői, a hadsereg tisztjei, formalizált nativista, valamint a riói kormányzat által tervezett központosítással szembeni követelésekkel álltak elő, ami bizonyos népi támogatást is kapott. Ezért minősítésével (törvényes keretek között maradtak-e a követelések?) és felszámolásával a hatóságok eleinte óvatosabbak voltak. Végül az első lövések eldördülése után ezt is katonai erővel számolták fel.

Mindkét mozgalom példája annak, hogy a brazil lakosság mindig kész volt harcolni jogaiért, még a legnagyobb politikai és gazdasági nehézségek

közepette is. A *Setembrizada* és a *Novembrada* története emlékeztet arra, hogy az igazságosabb és egyenlőbb társadalomért folytatott küzdelemben más-más eszközökkel, de állandóan és kitartóan kell harcolni.

*Fordította: Kontra Réka és Pardavi Vanda
A fordítást az eredetivel egybevetette: Szilágyi Ágnes Judit*

Források

Diário de Pernambuco. 1831. szeptember 23., 28., október 1., 3., november 8., 23., 29., december 1.

O Harmonizador. 1832. május 31.

O Olidense. 1831. szeptember 20., 22. és 24-i számaiból idézett sajtóközlemények. In: Viana, Hélio 1915: *Contribuição à História da imprensa nacional brasileira*. Rio de Janeiro, Imprensa Nacional. 49–53.

Szakirodalom

Andrade, Manuel Correia de 1956: As sedições de 1831 em Pernambuco. *Revista de História* (28.) 337–407. <https://doi.org/10.11606/issn.2316-9141.v13i28p337-407>

Andrade, Manuel Correia de 1971: *Movimentos Nativistas em Pernambuco*. Universidade Federal de Pernambuco, Recife.

Andrade, Manuel Correia de 1953: Os estudantes de Olinda e a Setembrizada. *Anuário de Olinda* (7.)

Carvalho, José Murilo – Neves, Lúcia Maria Bastos Pereira das (Organizadores) 2009: *Repensando o Brasil dos Oitocentos – Cidadania, política e Liberdade*. Civilização brasileira, Rio de Janeiro.

Costa, Pereira da 1882: *Dicionário Biográfico de pernambucanos célebres*. Typ. Universal, Recife.

Fausto, Boris 2011 [2001]: *Brazília rövid története*, ford.: Pál Zsombor Szabolcs, Tímár Imola, Budapest.

Fonseca, Silvia Brito 2009: Federação e república na Sociedade Federal de Pernambuco (1831–1834). *Saeculum – Revista de História* (14.) jan./jún. 57–73.

- Fonseca, Silvia Brito 2018: Notas para o estudo da imprensa na Regência: Pernambuco e Bahia (1829–1836). *Dossiê Regência e Imprensa, Almanack* (20) Set. 85–107. <https://doi.org/10.1590/2236-463320182004>
- Lago, Laurenio 2001: *Supremo Tribunal de Justiça e Supremo Tribunal Federal: dados biográficos 1828–2001*. Supremo Tribunal Federal, Brasília.
- Lima, Oliveira 1922: *O movimento de independência 1821–1822*. Companhia dos Melhoramentos, São Paulo.
- Poór János (szerk.) 2009: *A kora újkor története*. Osiris, Budapest.
- Semsey Viktória (szerk.) 2013: *Latin-Amerika 1750–1840 - a gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*. L'Harmattan, Budapest.

A független Brazília kontinentális és világpolitikai keretben

A független Uruguay születése a brazil–argentín konfliktus során

Kontra Réka

PhD-hallgató, ELTE BTK TDI Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori program; reka920202@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9581-0521

Abstract

The Birth of Independent Uruguay during the Brazil-Argentina Conflict

The independence movements of Latin America lasted for a century, with sovereign states emerging in quick succession until 1898. Most of the Latin American countries declared war on the Spanish Monarchy to establish their autonomous governments. The case of Uruguayan independence differed from this process, as it was complicated by the rivalry between Argentina and Brazil. Both countries were dominant in the region and sought to occupy the valuable territory of Uruguay, leading to the Cisplatine War between 1825 and 1828. Uruguayan citizens had to fight against Spanish colonization and the impending occupation of two dominant neighbors concurrently. The diversity of the peoples populating Uruguay manifested in different interests, leading to the formation of various „political” groups. Some advocated for joining Argentina or Brazil, while others preferred Spanish dominance, or fought for freedom. Uruguay achieved independence on August 28, 1828, with the conclusion of the Cisplatine War, when both Brazil and Argentina accepted the independence of the country.

Keywords Artigas, Cisplatine War, the Constitution of Uruguay, economic reforms, Peninsular War

Az uruguayi függetlenségi folyamat történetírásának rövid áttekintése

Az egykor gyarmati függésben lévő ibér-amerikai országok történetének legfontosabb fordulópontja az európai uralom felszámolása volt, Uruguay számára azonban a spanyol kötelékről való leválás csupán az első lépcsőfokot jelentette a szuverenitás megszerzésében. Míg a térség többi országa közvetlenül a gyarmatosító országok fennhatóságtól függetleníttette magát, Uruguay történelmét sokkal szerteágazóbb folyamatok határozták meg. Az ország nem egyszerűen a Spanyol Királyságtól szabadult meg, hanem elkezdte, hogy a két szomszéd – Argentína és Brazília – véglegesen anektálja területét, és elérte, hogy szuverén állammá váljon.

A Latin-Amerikát vizsgáló kutatások többsége regionális szemléletmódot tükröz, a térség története áll a vizsgálatok középpontjában az önálló államok születése helyett. Ezt a regionális aspektust többnyire az érintett országok saját történeti kutatásai bontják meg, amelyek nemzeti identitásukat alapozzák meg. A magyarországi kutatók közül Wittman Tibor professzor kezdte el vizsgálni Latin-Amerikát, nem csupán az ibériai gyarmatok összességnek szentelve figyelmet, hanem egy-egy ország – például Bolívia – államfejlődési körülményeinek is. A magyarországi történetírásban napjainkban a regionális szemléletmód dominál, csekély azoknak a latin-amerikai országoknak a száma, amelyeket a térségből kiemelve külön kutatásnak vetetnének alá a történészek. A Latin-Amerika történetét kutató hazai, bőséges történeti szakirodalom csekély figyelmet szentelt külön Uruguay születésének. Az ország keletkezési körülményei kiemelkednek a régió általános függetlenségi folyamatai közül, ezért tartom szükségesnek az uruguayi események alaposabb vizsgálatát. Jelen tanulmány az Újkor.hu oldalon megjelent rövid ismeretterjesztő cikk¹ – amely a témában rejlő lehetőségeket térképezte fel – kibővített változata. Az érintett szakkönyvek zömében Uruguayt az argentin-brazil-paraguayi régió szerves részeként ábrázolják. Uruguay függetlenségét, és az önálló állam megszületését csupán érintőlegesen dolgozták fel eddig. A hazai szakirodalom a José Gervasio Artigas²

1 Kontra 2022. <https://ujkor.hu/content/a-brazil-argentín-konfliktus-es-az-onallo-uruguay-szuletese>

2 José Gervasio Artigas (1764–1850): montevideói születésű katonatiszt, aki 1810-ben felkelést robbantott ki a spanyol fennhatóság felszámolása érdekében.

által elindított, spanyolok elleni felkelést ítéli a szuverenitás első lépésének, emellett a függetlenségi folyamat fontos állomásaiként jellennek még meg Manuel Oribe³ és Juan Antonio Lavalleja⁴ fellépése a brazil annexió ellen, valamint a két nagy szomszéd, Argentína és Brazília között dúló ciszplatin⁵ háború. Korlátozott szerep jut azonban a vizsgálatokban a spanyol gyarmatokra jelentős hatást gyakorló ibériai francia invázióknak; a brazil-argentín béke és az uruguayi alkotmány szövegének; valamint a résztvevő felek által kibocsátott korabeli forrásoknak.

Az uruguayi történetírás számára népszerű kutatási téma a függetlenség és az önálló állam megalapítása, a történeti gondolkodás azonban korántsem egységes. Különböző irányzatok (nacionalista, unionista) alakultak ki a történetírás berkein belül, az egyes politikai rendszerek pedig más-más történelemszeméletet preferáltak. Az önálló államalapítással kapcsolatos különböző elképzelések a jelenkori politikai megemlékezések során is megmutatkoznak. Két domináns jelenség emelkedik ki a függetlenségi törekvések történetében, egyrészt Artigas felkelése és földreformja, valamint Juan Antonio Lavalleja és Manuel Oribe vezetése alatt álló Harminchármasok⁶ 1825. áprilisi felkelése a brazil fennhatóság ellen.

A Nemzetgyűlés 18 677. számú törvénye⁷ 2010-ben elrendelte a függetlenségi folyamat nemzeti megemlékezését. Előirányozták a Río de la Plata Függetlenségi Harcának Bicentenáriumi Bizottságának – Comisión del Bicentenario de la Revolución de Independencia del Río de la Plata 2010–2015 – felállítását, melyet több lépcsőben 2010 és 2015 között kívántak megvalósítani. A megemlékezés tárgya az 1810 és 1815 között

- 3 Manuel Oribe (1792–1857): montevideói születésű forradalmár, katona és politikus, Uruguay második elnöke, a Harminchármasok seregének egyik vezetője, céljuk a brazil annexió elleni harc volt.
- 4 Juan Antonio Lavalleja (1784–1853): uruguayi születésű forradalmár, katona és politikus, Artigas felkeléséhez csatlakozott 1811-ben, majd a Harminchármasok egyik vezető személyisége, 1853-ban Uruguay elnöke.
- 5 A ciszplatin kifejezés a mostani Uruguay térségét jelöli, a hispán világban a Banda Oriental megnevezést kapta, a luzo-brazil fennhatóság a Cisplatina elnevezést adta a területnek.
- 6 A Harminchármasok célja volt, hogy a mai Uruguay térségét kiszakítsák Brazília területéből és Argentínához csatolják.
- 7 Declaración del 2011 como año de la „Celebración del bicentenario del proceso de emancipación oriental. Comisión bicentenario de la revolución de la independencia del Río de la Plata 2010–2015.

lezajlott események időszaka José Gervasio Artigas tevékenységére fókuszálva. A kivitelezés során azonban fennakadást okozott az egységes történelmi koncepció hiánya. Az egyik legfőbb problémát a nemzeti identitás kérdése okozta, hiszen a társadalom színes palettája miatt nem volt lehetőség arra, hogy konkrét kritériumok alapján határozzák meg az uruguayi nemzetiséghez tartozók körét. A tradicionális gondolkodásmód ebben a kérdésben nem lehetett releváns, hiszen az ország nemzeti és társadalmi sokszínűsége kizárta a hagyományos nacionalista mentalitást. A rassz alapú, ideológiai, kulturális és vallási különbségek rugalmasságra sarkallták az identitás koncepcióját vizsgáló történészeket, így maga az uruguayi nemzethez tartozásnak végül nem lettek olyan merev kritériumai, mint az európai országokban.

A luzo-brazil annexió, valamint a brazil-argentín konfliktus és béke, – amely a függetlenségi folyamat utolsó, és államjogilag legfontosabb fázisa – ugyan megjelenik az uruguayi történetírásban, mindazonáltal nem a fontosságához mért hangsúllyal.⁸ Ezeket az eseményeket kiszorítják Artigas földreformjának hatása és a függetlenségi törekvései. A téma historiográfiájában három korszak azonosítható.

Az első időszak az 1870–1880-as éveket a nacionalista és az unionista irány szembeállása jellemezte. Míg az előbbi Artigast nemzeti hősként piedesztálra emelte és megfeleledkezett a folyamatban résztvevő többi államról és nemzetiségről, addig az unionista éppen ennek teljes ellentéte. Ez utóbbi egy közös Rio de la Plata-i függetlenséget hirdetett beolvasztva Uruguayt a régió országai közé, jelezvén, hogy maga a térség függetlenségét tekinti a valódi eredménynek.⁹

A következő történetírási szakasz 1923 körül alakult ki. Ebben a periódusban az Artigast övező patetikus tisztelet dominált, amelyet Artigas elnyomás elleni harcaira alapozott. Emellett azonban azt is láthatjuk, hogy 1923-tól nyitottabbá vált a történelmi gondolkodás, hiszen elismerte a többi hadviselő fél jelentőségét, például az argentin segítséget. 1960-tól a nacionalista irány vált népszerűvé. Ez a történetírói szakasz az előzőből táplálkozott azzal a különbséggel, hogy elsősorban a múltat igyekezett összekapcsolni a társadalmi és gazdasági válságok által sújtott. A régi,

8 Pierotti 2013: 20.

9 Sansón Corbo 2010: 39.

évszázados problémák kerültek újra előtérbe, úgymint a földek egyenlőtlen eloszlása, ami Artigast és az általa véghez vitt földreformot helyezte előtérbe az önálló Uruguay születésének történetében.¹⁰ Az uruguayi történetírás szakaszai többnyire egy-egy aktuálisan népszerű eseményt állít függetlenedés folyamatának középpontjába, annak ellenére, hogy ez egy meglehetősen sokszereplős eseménysorozatnak volt. Történéseire számos külső, akár európai szintéren zajló tényező gyakorolt hatást, mint például Napóleon benyomulása az Ibériai-félszigetre.

Az ibériai francia invázió hatásai a gyarmati régióra

A 19. századi napóleoni háborúk súlyos következményekkel jártak az egész ibériai félszigeten, és a távoli amerikai gyarmatokra is hatást gyakoroltak. 1807-ben Fontainebleau-nál szövetséget kötött Napóleon és IV. Károly spanyol király, hogy közös katonai akció keretein belül bekebelezzék a szomszédos Portugáliát. A francia fél azonban Spanyolország támogatása helyett a félsziget megszállása mellett döntött. Az 1808-ban bevonuló francia csapatok hírére a portugál Braganza-ház Rio de Janeiroba helyezte át ideiglenesen a királyi udvart.

A spanyol királyt és fiát, VII. Ferdinándot Napóleon lemondatta testvére, I. Bonaparte József javára, így 1808 és 1810 között hatalmi űr keletkezett Spanyolországban. A hatalmi vákuum következtében számos jelentkező akadt a spanyol gyarmatok irányítására, maga Bonaparte József, Carlota Joaquina,¹¹ IV. Károly lánya, a latin-amerikai alkirályok és főkapitányok, a félszigeti és az amerikai junták, valamint a spanyolországi Központi Junta.¹² A spanyol összeomlást a gyarmati lakosság függetlenedni vágyó csoportja azonnal kihasználta, kezdetét vette a sikeres gyarmati önállósulás többlépcsős folyamata.

Minthogy a francia invázió felborította a koloniális rendet, a francia származású személyek *persona non grata* bánásmódban részesültek Latin-Amerikában, miközben a spanyolhű helyi alkirályok igyekeztek

10 Sansón Corbo 2010: 46.

11 A portugál király VI. János felesége és a spanyol király lánya, spanyol infánsnő.

12 Semsey 2014: 12.

csillapítani a belső konfliktusokat. A francia jelenlét többnyire a kikötővárosok területére koncentráldott, Buenos Airesre és Montevideóra. Az ellenséges hozzáállás annyiban megalapozott volt, hogy Napóleon a gyarmati területek vezetését és lakosságát is igyekezett maga mellé állítani, a gyarmati vezetés és portugál királyi udvar pedig tartott a napóleoni propaganda következményeitől, Spanyol-Amerika dezintegrációjától. Az aggodalom komoly franciaellenes kampányba torkollott, egyik markáns példája Santiago de Liniers,¹³ Río de la Plata¹⁴ alkirálya elleni fellépés, akit a városi tanács Napóleon ügynökének bélyegezve megfosztott hivatalától. A gyanút a francia Ana Perichonnal¹⁵ fenntartott viszonya táplálta, aki jelentős befolyással bírt a Buenos Aires-i politikára. Az új alkirály Baltasar Hidalgo de Cisneros¹⁶ lett. Kezdetét vette a francia származású lakosok kiutasítása és Spanyolországba szállítása, amit a montevideói kormányzó, Francisco Javier de Elío¹⁷ maga is túlzásnak ítelt. Az intézkedés azonban az ibériai francia előrenyomulás következtében értelmetlenné vált.¹⁸

A napóleoni propaganda és a gyarmati felbomlás veszélye a Rio de Janeiróban tartózkodó portugál királyi családot is nyugtalanította. VI. János felesége, Carlota Joaquina szoros dinasztikus kapcsolatot teremtett a két ibériai szomszéd között a trónfosztott IV. Károly lányaként. A portugál királyné volt az egyetlen egyenesági és legközelebbi Bourbon-leszármazott, akinek lehetősége nyílt a spanyol önállóságot visszaállítani. Carlota Joaquina kezdeményezése nyomán született meg a *proyecto carlotista*, melynek célja a királyi ház restaurációja, a spanyol szuverenitás és a spanyol-portugál egyesülés volt.

13 Santiago de Liniers (1753–1810): francia származású katonatiszt, aki 1774-ben lépett a spanyol haditengerészet szolgálatába, 1806 és 1808 között Río de la Plata alkirálya.

14 Hozzávetőleg a mai Argentína, Uruguay, Paraguay és Bolívia területét, illetve Brazília déli régióját és Chile egyes részeit foglalja magába.

15 Ana Perichon (1775–1847): francia nemesasszony, francia szolgálatban álló ír tiszt felesége, 1797-ben érkezett Buenos Airesbe, ahol viszonya lett Liniers alkirályal és rendszeres beavatkozott a helyi politikába.

16 Baltasar Hidalgo de Cisneros (1758–1829): a spanyol haditengerészet tisztje, állami tanács tagja, haditengerészet minisztere, Río de la Plata alkirálya 1808 és 1810 között.

17 Francisco Javier de Elío (1767–1822): katonatiszt, Montevideo kormányzója 1807–1810, majd Río de la Plata alkirálya 1811-ban.

18 Biersack 2015: 11.

A Bourbon-család francia háziőrizetét követően az ország tartományaiban helyi junták alakultak, majd később létrejött a Központi Junta.¹⁹ Az anyaország helyzete érintette a kreol lakosságot, a gyarmati hatóságokat, a portugál Braganza-házat, emellett a brit kormány is élénk érdeklődést mutatott az események iránt. A sokszereplős érintettségéből kifolyólag több elképzelés is született: egy kormányzó kinevezése vagy a trónutódlás. A kormányzati központ helyszínére azonban egyedül Carlota Joaquina kínált volna megoldást portugál mintára. Kezdetben Buenos Aires városát választotta az átmeneti spanyol kormányzás központjául. Benito Ramón de Hermida,²⁰ a cádizi cortes elnöke Carlota Joaquina kinevezését javasolta, amit Pedro de Souza Holstein,²¹ a Portugál Királyság spanyolországi követe is támogattott. Hermida elsősorban a királyné származásával érvelt, rámutatva arra, hogy Carlota Joaquina a legközelebbi spanyol trónörökös. További előnyként hangsúlyozta a lehetőséget a Spanyol és a Portugál Birodalom egyesítésére, illetve a gyarmati dezintegráció kockázatának minimalizálására.²²

A tervezethez csatlakozott maga VI. János,²³ Río de la Plata kikötővárosai és kereskedelmi körei, az alkirályok azonban kizárólag a királyné testvére, VII. Ferdinánd irányába erősítették meg lojalitásukat.²⁴ A kereskedő réteg számára egyedülálló lehetőséget teremtett a spanyolországi helyzet és a *proyecto carlotista*. Az anyaország gyakorlatilag megbénult, az ellátást és kormányzást Amerikából lehetett volna fenntartani, amiben a kereskedő réteg kiemelten érdekelt volt. 1810 májusában a Buenos Airesben kitört spanyolelleses lázadás átformálta a *proyecto carlotista* támogatói bázisát, immár a korábban elutasító gyarmati kormányzat egy része is

19 Harsányi 2011: 333.

20 Benito Ramón de Hermida (1736–1814): spanyol jogász és politikus, a Központi Junta megbízásából állami vezetői, igazságügyi és gazdasági miniszteri feladatokat is ellátott 1810-től.

21 Pedro de Souza Holstein (1771–1850): Palmela grófja, portugál politikus és diplomata, római (1802), spanyolországi (1810), londoni (1812) követ.

22 Ternavasio 2013: 265.

23 A portugál uralkodó elsősorban a két ország uniójából származó előnyöket támogatta, nem felesége uralkodói ambícióit, utóbbit saját érdekében korlátozni igyekezett.

24 Pimenta 2017: 66.

csatlakozott,²⁵ majd a spanyolhíu Montevideo városa vált az új, lehetséges kormányzati központtá.

A gyarmati felkelésekkel párhuzamosan zajlott a királyné spanyolországi jogainak elismerése, ami folytonos akadályokba ütközött. Juan Pablo Valiente, a cádzói alkotmánybizottság tagja kezdeményezte, hogy Carlota Joaquina foglalja el a kormányzói pozíciót, hamarosan azonban vissza is vonta kezdeményezését. Pedro de Souza Holstein szerint az akadályt a királyné neme, az e posztra áhítózó személyek ellenkezése és a köztársasági eszmék terjedése jelentette.²⁶ Végül megkésve ugyan, de 1812-re egységesen elfogadták Carlota Joaquina öröklési és trónutódlási jogát, de a francia csapatok kiszorítása nyomán VII. Ferdinánd került a trónra. Az európai és latin-amerikai politika összefonódása meglehetősen összetett viszonyokat teremtett a gyarmati háborúk során. A kialakult helyzetet tovább bonyolítottak a térség társadalmi sokszínűségéből fakadó eltérő érdekek is.

A uruguayi társadalmi heterogenitásból következő eltérő egyéni érdekek

A független Uruguay születésének története kiemelkedik a latin-amerikai önállósulás eseményei közül. Banda Oriental régiója, melyet a brazil fél Ciszplatin régióként tartott számon egyszerre nézett szembe külső fenyegetéssel és a belső társadalmi konfliktus súlyos jelenségeivel. 1808 és 1828 között több periódusban zajlott le Uruguay önállósulása, kezdeti fázisával párhuzamosan jelentős változások következtek be a szomszédos területeken is. Az újonnan kialakult viszonyok új államokat kapcsoltak be a konfliktusba: Brazíliát és Argentínát.

Az 1808 és 1818 közötti időszak külső beavatkozói közé tartoznak a spanyol hatóságok, az éppen függetlenedni vágyó Buenos Aires-i lakosság, és a mai Brazília térségében székelő portugál udvar. 1818-tól Río de la Plata Egyesült Tartományai, azaz Argentína már független államként avatkozott be a mai Uruguayt érintő kérdésekbe, majd 1822-től az

25 Ternavasio 2013: 267.

26 Pimenta 2017: 131.

egykori portugál gyarmat Brazília is önállóan lépett fel egészen 1828-ig, a ciszplatin háború végéig. Uruguay lakossága elutasított minden olyan lehetőséget, amely ellenkezett a teljes állami szuverenitás elvével, így az argentin, a spanyol és brazil fennhatóságot is egyaránt. Az uruguayi függetlenségi mozgalomban fontos szerepet játszottak a gazdasági érdekek, így az önállósulás folyton változó viszonyainak megértéséhez elengedhetetlen röviden említést tenni a térség társadalmáról, gazdaságáról és geopolitikai helyzetéről.

Az 1810-es évek kezdetén a térség népességszáma meglehetősen alacsony volt, alig több mint 40 ezer lakos. Minthogy a régió határvidéket képzett a portugál és a spanyol gyarmatbirodalom közt, mindkét nemzet egyaránt jelen volt a népesség szerves részeként. A helyi lakosok többsége mesztic és mulatt származású volt, akik pásztorkodással és vadászattal foglalkoztak. Montevideo a 18. század végétől kifejezetten értékes területnek számított. Jelentősége egyrészt földrajzi elhelyezkedésnek (ami lehetővé tette, hogy kikötővárossá és kereskedelmi központtá váljon), másrészt termékeny talajának köszönhető, ami kiváló földművelési lehetőségeket teremtett. E viszonyokból keletkezett a régió társadalmának kevert nemzetiségű jellege. A társadalom jelentős része a kereskedelemben tevékenykedett, a legfontosabb kereskedelmi cikkek közé a bőr, az irha, a sózott hús és a rabszolgák tartoztak. A régió gazdasági vérkeringéséhez a mezőgazdasági szektor is hozzájárult. A tulajdonos réteg tehető kreolokból, észak-spanyolországi bevándorlókból állt, akik a gauchók²⁷ és a rabszolgák munkájára alapozták a földművelést.²⁸

Az uruguayi népesség összetételéből és az eltérő egyéni érdekekből következett a társadalmi konszenzus hiánya a helyi lakosság belső konfliktusai is. A harcok szereplői a következők voltak 1811 és 1820 között: José Gervasio Artigas és támogatói, Francisco Javier de Elío alkirály, a Buenos Aires-i lakosság és a portugál vezetés. Az 1820 utáni konszolidációt az 1825 és 1828 között lezajlott ciszplatin háború követte, melynek eredményeként létrejött a független Uruguay.

27 Föld nélküli, nomád marhapásztorok.

28 Szilágyi 2015: 164–168.

A függetlenségi harcok kezdete brazil szemszögből (1810–1811)

Argentína mellett Brazília is igényt tartott az uruguayi területekre, ami a ciszplatin háború egyik fő mozgatórugója volt, előzményei azonban a függetlenségi törekvések kezdeti periódusában keresendők. Az 1810-ben létrejött, spanyoloktól függetlenedni vágyó Buenos Aires-i junta elismerését elutasító Montevideo kezdetben királypárti bázissá alakult. A két politikai tábor konfliktusa segítette elő, hogy a brazil területeken állomásozó portugál erők figyelme Uruguayra összpontosuljon. Egyrészt határvédelmi, másrészt gazdasági okok domináltak, hiszen a fegyveres konfliktus hátrányosan érintette a kereskedelmi viszonyokat is, főként a vízi szállítást a La Plata²⁹ e szempontból kiemelkedő térségében. João Paulo Pimenta elsősorban a gazdaságot és társadalmi zűrzavart jelöli meg a portugál beavatkozás döntő motivációjaként.³⁰

Az 1811-ben kitört uruguayi függetlenségi felkelés kiobbantóinak eltérő származása rámutat a helyi érdekek dominanciájára a nemzeti hovatartozással szemben. A mozgalmat Venancio Benavídez és a portugál származású Pedro José Viera kezdeményezte. Mindketten helyi nagybirtokosok voltak, kiváltképp ezért törekedtek a régió függetlenségére. Viera portugál származása azonban okot adhatott volna a Portugál Királyság uralta brazil területekhez való csatlakozási szándékra. A felkelést megelőzően a Rio de Janeiróban tartózkodó portugál uralkodó már lépéseket tett, hogy az uruguayi királypárti bázist megerősítse a Buenos Aires-i felkelőkkel szemben. 1810-ben megalapította a *La Gazeta de Montevideo* című folyóiratot Montevideóban, hogy a *La Gazeta de Buenos Aires* című lappal szembeni propagandatevékenységet fokozza. Októberben megjelent az első szám, amelyben egyértelművé tették a luzo-brazil királypárti politikai-ideológiai irányvonalat.³¹ „VII. Ferdinánd legitim uralkodó és az ő méltóságteljes jelleme a Buenos Aires-i lakossági felkelés szerencsétlen időszaka óta, megérdemli a brazil cortes elismerését.”³² Portugália

29 Paraná-folyó és az Uruguay- folyó torkolata.

30 Pimenta 2017: 115.

31 Pimenta 2017: 118.

32 Pimenta 2017: 118.

már a kezdeti feszültségek idején részt akart venni a konfliktusban abból célból, hogy érdekeinek megfelelő viszonyokat alakíthasson ki.

Végül a *caudillo* típusú vezetővé a szintén nagybirtokos, montevideói születésű José Gervasio Artigas vált. Már a kezdetekben kiütközött, hogy az egyéni és a hazafiasérdekek nem álltak mindig összhangban. Artigas támogatói bázisát a városi értelmiség, a nagybirtokos réteg, valamint a különböző ígéretekkel megnyert szabad feketék, mulattok, és rabszolgák alkották, míg a montevideói kereskedők kevésbé lelkesedtek a helyi *caudillo* megmozdulásaiért.³³ Artigas emellett a szintén a spanyol uralom ellen lázadó Buenos Airestől is segítséget kapott. A portugál erők már a lázadás első évében elkerülhetetlennek látták a beavatkozást. Pacifikáló céllal Diogo de Souza³⁴ bevonult a térségbe és szövetségre lépett a montevideói királpárti körökkel. Rodrigo de Sousa Coutinho³⁵ portugál részről Eliónak felajánlotta a közvetítés lehetőségét. Elio kérvényezte, hogy amennyiben Buenos Aires elutasítja ezt a békés megoldást, Diogo de Sousa helytartóként vessen véget az ellenségeskedésnek.³⁶ A résztvevőket övező viszonyokból megmutatkozik, hogy ugyan négy csoportot különíthetünk el, melyek mindegyike a maga érdekében cselekedett, szövetségek nélkül azonban képtelenek lettek volna fenntartani erejüket. Míg Artigas – aki alapvetően elutasította a lehetséges argentin fennhatóságot – kezdetben Buenos Aires segítségére szorult, addig Elio, a Montevideóban székelő alkirály a portugál erökhöz fordult.

Artigas földreformja és az erőviszonyok változása

Buenos Aires és Montevideo végül brit nyomásra és a portugál erőfölény miatt egyezsége jutott, Artigasnak külső szövetséges hiányában kellett folytatnia a küzdelmeket. A portugál beavatkozás elsősorban az erőviszonyok kiegyensúlyozása és a brazil térség biztonsága érdekében történt.

33 Szilágyi 2015: 165.

34 Diogo de Souza (1755–1829): Rio Parde grófja, portugál gyarmati hivatalnok és katonatiszt.

35 Rodrigo de Sousa Coutinho (1755–1812): Linhares grófja, portugál diplomata és politikus.

36 Pimenta 2017: 125.

Az intervenció ellenére azonban a Portugál Királyság semlegességre törekedett ibériai szomszédja és annak amerikai gyarmatai között.

Az erőviszonyok és szövetségek átformálódása 1814-től új irányt vett. Míg Portugália elsősorban a szomszédos királysággal kívánt stabil viszonyt fenntartani, addig a brazil régió saját szomszédaival szemben kívánta ugyanezt. A Braganza-ház általi támogatás kézzelfogható problémákat okozott az uruguayi határvidéken, hiszen a brazil lakosság fegyveres összetűzésbe került a spanyolok uralta régióval. Ugyan Brazília számára mind gazdasági, mind biztonsági szempontból fontos volt, hogy megszűnjön közelében az ellenségeskedés, a helyzetet elsősorban az ott székelő portugál királyi elit érdekei szerint kezelte.

Az uruguayi felkelő körök és Artigas számára kedvezőtlen változások az 1815-ös földreformnak folyamányaként következtek be. A földbirtokaik integritását féltő nagybirtokosok hadakozó kedve alábbhagyott, ezzel Artigas követőinek száma megcsappant. A reformtervezet alaposan megváltoztatta a földviszonyokat, ami hátrányosan érintette nemcsak a birtokaikat féltő tulajdonosokat, de a portugál felet is. Artigasnak ugyan nem volt lehetősége valódi uruguayi alkotmányozási kérdésekkel foglalkozni, az erre irányuló szándék azonban már ebben a reformtervezetben, a *Reglamento Provisorio de la Provincia Oriental*ban³⁷ beazonosítható. A cikkelyek 14 témakörbe sorolhatóak, egy részük a földterületi felosztás mellett rendelkezik a térség irányításáról és vezetőinek jogköréről is. Az 1–2., majd a 4–5. rendelkezés a kinevezett vezetői elit működéséről és a földreform céljáról szól. A 3. cikkely szabályozta a tervezett reform földrajzi-területi érvényességét, bizonyos értelemben „államhatárt” jelölt ki. A 6–7. cikkelyek a földosztásra jogosultak köréről rendelkezik annak megelőzésére törekedve, hogy „árulók, érdemtelenek váljanak a leginkább kedvezményezetté”. A rendelkezés szerint „a szabad feketék, ennek az osztálynak a néger és indián gyökerű tagjai, bennszülöttek és a szabad kreolok mindegyike, [...] továbbá a gyermekeket nevelő özvegyek, az amerikai lakossal házasságban élők, és azok az amerikaiak, akik külföldivel házasodtak” jogosultak földbirtoklásra.³⁸ A következő három cikkely (8–10.) az igény benyújtásának menetét és lépéseit ismerteti. A 11. pont

37 Biblioteca Virtual Universal José Gervasio Artigas Reglamento de tierras de 1815

38 Biblioteca Virtual Universal José Gervasio Artigas Reglamento de tierras de 1815: 16.

alapján a birtokbavételtől számított két hónapon belül a tulajdonos köteles a gazdaságot kialakítani, ennek elmulasztása esetén a földbirtok egy dolgosabb szomszédra száll. Az ezt követő négy cikkely és a 21. rendelkezés a felosztható földeket taglalja. „Minden olyan bevándorló földje felosztható, [...] aki az adott időpontig nem kapta meg az előjáró felmentését, hogy megtarthassa birtokaikat.”³⁹ Ebbe a kategóriába tartoznak azok a területek is – csekély kivétellel –, amelyeket 1810 és 1815 között adtak vagy adományoztak el. A földosztás során a gyermekes családok földbirtoka részlegesen mentesült a felosztás alól annak érdekében, hogy megélhetésük ne kerüljön veszélybe, így csupán kisebb parcellákat vonnak ki birtokaikból. A 21. szabályozás a reform érvényességét kiterjesztette minden korábban adományozott birtokra is, így a tulajdonosoknak kérvénnyel kellett fordulniuk az előjáróhoz, hogy legitimálja további tulajdonosi jogviszonyukat. A 16–18. cikkelyek a földhatárok kijelöléséről és a birtokolható mennyiségről rendelkeztek, illetve bizonyos területek – *El Rincón de Pan de Azúcar, El Rincón del Cerro, El Rincón del Rosario* – felosztásának feltételeiről is, tekintettel arra a körülményre, hogy az említett három területen folyó gazdálkodás elsősorban az állam gazdasági érdekeit szolgálta. A földtulajdont érintő jogokat a 19–20. cikkelyek fektették le, korlátozva az elidegeníthetőséget és a birtokok terhére felvehető hitelt. A 22–24. szabályozások a földhasználatot, az állattartást és az export kérdését járták körül. Az állatok levágását engedélyhez kötötték, engedély hiányban a termék állami elkobzását írták elő. A tilalmat az állatállomány portugál területekre való exportjára is kiterjesztették, amit az állomány csekélységével indokoltak, a nőstények vágását is ugyanezen okból tiltották.

Az utolsó öt rendelkezés a helyi vezetés általános működését szabályozza. A 25. cikkely közbiztonsági intézkedéseket vezetett elő, elrendelte a csavargók kiutasítását, a dezertőrök és gonosztevők elfogását. A következő intézkedések a kérvények és beadványok elbírálási jogkörét, a felállított bizottság feladatait, valamint köztörvényes bűnök – gyilkosság, lopás, erőszak – szankcióit szabályozta.

Artigas támogatottsága megcsappant, a nagybirtokosokat aggodalommal töltötte el a reformtervezet, valamint az argentin segítség is megszűnt.

39 Biblioteca Virtual Universal José Gervasio Artigas Reglamento de tierras de 1815: 18.

A jelentős fordulatot José de San Martín⁴⁰, Tomás Guidónak⁴¹ címzett 1816-ban keletkezett levele tükrözi: „Úgy vélem, hogy a portugálok óvatos megfontoltsággal haladnak, arra várva, hogy csapataik szárazföldön és tengeren blokád alá helyezték Montevideót, és szerintem meg is érdemlik [a Montevideo feletti fennhatóságot]. Igazából ez nem a legjobb szomszédság, önnek azonban megvallom: Artigással szemben még mindig őket preferálom.”⁴² A függetlenségi harcok vezetőjével nem csupán az argentin fél volt elégedetlen, de a helyi polgári kereskedői körök is, kiváltképp a hosszan elnyúló háború miatt, amely nagybirtokosok megélhetését is fenyegette. 1816-ban a portugálok megkezdték a terület megszállását, ahol Carlos Federico Lecort felszabadítóként üdvözölték.⁴³ Az elégedetlenség már az Artigast támogató montevideói városi tanács tagjai közt is jelen volt, három delegált, Benito Blanco, Luis de la Rosa Britos és Dámaso Larrañaga felajánlotta szolgálatait a portugál parancsnoknak. 1817. január 20-án Carlos Federico Lecor egész Uruguay kormányzójaként okkupálta Montevideót. A portugál beavatkozás létjogosultságát a Correio Brasiliense folyóirat propagandatevékenysége bizonygatta, amelynek fő célpontjává a bukott Artigas vált. A hadvezért a zűrzavar előmozdítójának bélyegezte, míg a portugál erőket a stabilitás megteremtőiként üdvözölte.⁴⁴

Luzo-brazil fennhatóság és Lecor politikai mesterkedése

A portugál uralom és a térség stabilitása 1820-ra épült ki, az új rendszer alapvető átalakításokba kezdett. Artigas földreformját átdolgozták, az elsődleges célok között szerepelt a kisbirtokosok védelme, a korábbi tulajdonosok jogának megóvása, a kártalanítás, az adók csökkentése, és a csempészet elleni küzdelem.⁴⁵ A reform során elkobzott birtokok

40 José de San Martín (1778–1850): argentin tábornok, a függetlenségi harcok egyik kiemelkedő argentin alakja

41 Tomás Guido (1788–1866): argentin tábornok, diplomata, politikus

42 Macarthy Moreira 2009: 50.

43 Macarthy Moreira 51.

44 Pimenta 2017: 219–220.

45 Pimenta 2017: 355.

tulajdonosai közül azok, akik a portugál erőket támogatták, visszakapták tulajdonukat.⁴⁶ Ez a rendelkezés az első jele volt a későbbi kevésbé igazságos intézkedéseknek, melyek a helyi lakosság érdekeivel szemben a portugáloknak kedvezett. A termelésben és kereskedelemben érintett körök származástól függetlenül a konfliktus kezdete óta a portugál féltől várták a megoldást nehézségeikre. Remélték, hogy a terület pacifikálása stabilizálja a gazdasági viszonyokat is. Még 1820-ban azonban csalódniuk kellett ebbéli reményeikben. Két fő probléma bizonyult meghatározónak: egyik a szállítás területén jelentkező hatósági protekcionizmus, melynek következményeképpen a brazil hajótulajdonosokat favorizálták a kreolokkal és spanyolokkal szemben. A helyi lakosság másik sérelme a haszonállatok vágásának tilalma volt.⁴⁷ A portugál rezsim által bevezetett új rendszer kevésbé különbözött Artigas tervezetétől, csak néhány rendelkezést alakítottak át vagy töröltek el, azt is elsősorban saját érdekeik szerint, így a térség igényeit nem elégítette ki a portugál politika. 1821-ben a portugál vezetői elitnek és magának az uralkodónak újra kellett gondolnia a megszállás alatt tartott Banda Oriental térségének jövőjét, látva a lakosság növekvő elégedetlenségét. A megszállás nem csupán a helyi népesség egy részét nyugtalanította, hanem az argentin régió lakosságát is, így első lépésként a külpolitikát kívánta a Rio de Janeiro-i vezetés stabilizálni.

Silvestre Pinheiro Ferreira⁴⁸ a portugál had- és külügyminiszter követet küldött Buenos Airesbe, hogy tájékoztassa a helyi kormányt Argentína portugál elismerésről. Az argentin-brazil viszony tisztázását követően kezdetét vette a ciszplatin tartománnyal kapcsolatos elméletek kidolgozása. A feladat az uralkodóra, a Cortesre, a külügyminiszterre és az ügyben érintett Lecorra várt. Az ülésen három lehetőség merült fel a térség stabilitásának megteremtésére: Banda Oriental anektálása, csatlakozása Buenos Aireshez vagy a teljes függetlenség. Az első opció kifejezetten jó lehetőségként szolgált Lecornak, hiszen mint a terület gobernadora⁴⁹

46 Macarthy Moreira 2009: 51.

47 Macarthy Moreira 2009: 51.

48 Silvestre Pinheiro Ferreira (1769–1846): portugál politikus, filozófus, író, kül-és hadügyminiszter.

49 területi kormányzói tisztség, mely a terület kormányzati és adminisztratív feladatait látta el.

és kapitán generalja⁵⁰ élvezhette volna teljhatalmát. A tanácskozások során az elsődleges szempont szerint az új rendszert úgy kell kivitelezni, hogy az ne károsítsa se a királyhoz hú híveket, se a Királyi Kincstárat.⁵¹

A terület lakosságának igényeit figyelembe vették az előkészületek során, a döntést választások eredményére alapozva kívánták meghozni, ami a portugál vezetés felelősségteljes gondolkodását tükrözte. Ferreira és az uralkodó elsősorban a független állam létrehozását támogatta, míg Lecor az annexiót igyekezett elérni. Akadályt azonban nem csupán feletesei jelentettek számára, hanem a helyi lakosság növekvő elégedetlensége. Auguste de Saint Hilaire, a francia botanikus és utazó a ciszplatin térségben tartózkodott az események idején. Utazásai során beszélgetést kezdeményezett a helyiekkel, melynek során egyértelművé vált számára az uruguayi hozzáállás: „Ezek a nők meglehetősen rossz véleménnyel voltak a portugálokról, de csupán azt követően vallottak erről, hogy meggyőződtek arról, hogy nem ehhez a nemzethez tartozom. Önök mit szeretnének, kérdeztem őket, visszakerülni a spanyol fennhatóság alá vagy függetlenséget? Nem sikerült egyértelmű választ kapnom, értésemre adták azonban, hogy nincs ínyükre az európaiak lekezelő bánásmódja, amit a helyiekkel szemben alkalmaznak.”⁵² Az uruguayi magatartás mellett Ferreira is számos meggyőző érvet hozott fel az annexió ellen, Az érvek alapján már eldőlni látszott a térség sorsa.. Két gazdasági jellegű problémát is megemlített. Az egyik a kalóztámadások voltak, melyeket a háborús körülmények súlyosbítottak és hátrányosan érintették a portugál kereskedelmet, a másik nehézséget csapatok állomásoztatásának finanszírozása jelentette, amely hatalmas kiadást tett szükségessé. Harmadik érve a diplomáciai kapcsolatok biztonságossága volt: elengedhetetlennek ítélte, hogy minden spanyol-amerikai kormánnyal stabil diplomáciai viszony épüljön ki.⁵³ Lecor felismerte, hogy sem a szavazás, sem a helyi lakossági támogatás nem hozhatja el számára a kívánt eredményt. Ezért úgy döntött, önállóan valósítja meg törekvéseit, így az 1821. júliusi Ciszplatin Kongresszust megelőzően lépéseket tett a szavazás eredményeinek manipulálásra. Saját érdekei szerint formálta át a Ferreirától kapott instrukciókat, melyek

50 katonai parancsnoki tisztség, mely elsősorban a hadügyi folyamatokat irányította.

51 Pimenta 2017: 359.

52 Idézi Pimenta 2017: 359.

53 Pimenta 2017: 361.

a Kongresszus ülésrendjére és a szavazás lebonyolítására vonatkoztak, figyelmen kívül hagyva a képviselők provinciánkénti arányainak irányelveit és a szabad választási elvet.⁵⁴ A kongresszus alelnöki pozíciójába az a Dámaso Larrañaga került, aki korábban már szövetkezett Lecorral a parancsnok bevonulásakor. Larrañaga beszédében természetesen az annexió mellett foglalt állást és erre buzdította a szavazókat is. Lecor elérte célját, a szavazási irányelvek torzítása, és bizalmasának alelnöki szónoklata hatására a Kongresszus „törvényesen” megszavazta Banda Oriental annexióját.

A ciszplatín térség okozta luzo-brazil politikai ellentétek

Az egykori Banda Oriental 1821. augusztus 5-től a brazil térség részeként a *Cisplatina* nevet viselte egészen a brazil–argentín háború lezárásáig, melynek kitöréséhez Federico Carlos Lecor felelőtlen beavatkozása nagymértékben hozzájárult. A tartomány azonos jogokkal rendelkezett, mint a Portugál Királysághoz tartozó többi régió, ez a tény azonban nem változtatott azon, hogy e folyamat a helyi lakosság akarata ellenére ment végbe. Már ez a jelenség is hordozta önmagában a lappangó konfliktust, nem beszélve Argentína Uruguay iránti igényéről. Ferreira tudomására jutott Lecor beavatkozása, így a külügyminiszter a körülmények ismeretében erőszakos egyesülésnek titulálta az annexiót, ráadásul a portugál politikai körök sem szimpatizáltak a megoldással. Lecor manipulációi napvilágra kerültek, tetteit az argentin fél folyamatosan leleplezte a *Gazeta de Buenos Aires* és az *Argos de Buenos Aires* című lapokban.⁵⁵ A luzo-brazil politikai élet a portugál parancsnok beavatkozását követően konfliktusossá vált, így egy évvel később már napirenden volt a végleges megoldás kidolgozása. Az erre a célra kialakított bizottság – a *Comisión Diplomática* – kiállt a betagozás és megszállás feloldása mellett, amit három nyomós érv felsorakoztatásával igyekezett alátámasztani. A folyamatot egyrészt igazágtalannak, másrészt jogtalannak ítélte, érvelése szerint az annexió a nemzetközi jog megszegésével történt. A bizottság hivatkozott továbbá

54 Pimenta 2017: 363.

55 Pimenta 2017: 369.

a korábban említett pénzügyi nehézségre is, mindemellett kiemelte, hogy az annexióval létrejött állapot semmilyen garanciát nem ad a brazil térség határainak biztonságára.⁵⁶

A képviselők élénk viták során tárgyalták meg a kérdést, változást azonban nem sikerült elérni. Már 1820-tól érdemes megvizsgálni azt az utat, ami végül az 1825-ös brazil–argentín fegyveres összetűzéshez vezetett. Maga a portugál uralkodó és bizalmi köre, valamint a közvélemény is a betagolás ellen foglalt állást, Lecor parancsnok tehát gyakorlatilag egymaga döntött egy olyan kérdéstről, amelyet elsősorban az előző két csoport véleményétől kellett volna függővé tenni. VI. János valószínűleg bízott a kijelölt hivatalnokokban, ezért elfogadta a Ciszplatin Kongresszus eredményét, ahelyett, hogy nyomatékosan kiállt volna az általa korábban javasolt függetlenség mellett. A Lecor napvilágra került tetteit követően sem Ferreira külügyminiszter, sem az uralkodó nem tett valódi elmarasztaló lépést a parancsnok megrovásán kívül és nem javasolt ismételt szavazást. A térség portugál politikája legalább olyan összetett mint társadalma, ami már önmagában akadályt gördített egy optimális konszenzus kialakítása elé.

Buenos Aires tisztában volt a bizonytalan brazil–portugál állapotokkal, melyek a ciszplatin térséget érintették, ráadásul 1818-as függetlensége óta maga is hegemoniájának kiterjesztésére törekedett az egyik legdominánsabb új latin-amerikai államként. 1823-tól lépéseket tett egy nemzeti kongresszus – *Congreso Nacional* – összehívására, amely a hegemonia kérdését volt hivatott megvitatni.⁵⁷ Az argentin fél figyelemmel kísérte a térségben zajló helyi mozgolóásokat, így az 1825-ös felkelés lehetőséget biztosított tervei megvalósítására.

Artigas bukását követően a portugálok elleni uruguayi lázadást 1825-ben Artigas egykori barátja, Juan Antonio Lavalleja és Manuel Oribe karolta fel. A konfliktus egy három éves háborúba torkollott – kezdeti argentin háttértámogatás mellett – az addigra már független államiságú státuszt élvező Brazíliával. Az 1820 és 1825 közötti periódus alatti belső konfliktusok okán meglehetősen kérdésessé vált a független Uruguay lehetősége, több elképzelés is kialakult a térség hovatartozásával

56 Pimenta 2017: 371.

57 de los Reyes 2011: 3.

kapcsolatban. A kérdés körül négy politikai csoport körvonalazódott: a királpárti portugálok, a brazil császárhoz hű erők, a Buenos Aireshez csatlakozni kívánók és a teljes függetlenség után vágyakozó egyének csoportja. A felkelők elfoglalták Montevideót, majd augusztus 25-én – a *Congreso de Florida* keretein belül – kinyilvánították függetlenségüket és az Egyesült Tartományokhoz való csatlakozási szándékukat is. Buenos Aires elfogadta a döntést, és decemberben deklarálta a háborús állapotot Brazíliával. Brazília válaszként megkezdte a Buenos Aires-i partszakasz, valamint a La Plata térség blokád alá helyezését, akadályozva a vízi közlekedést és szállítást. A három legjelentősebb hadi esemény⁵⁸ a brazil erők számára végül vereséget hozott. A konfliktus alatt ismét érdekellentétek jelentkeztek, elsősorban a függetlenségpárti helyi *caudillos* és Buenos Aires között. A háborút Nagy-Britannia élénk figyelemmel kísérte és kifejezésre juttatta korábbi álláspontját, az önálló Uruguay támogatását. A brit konzul részletes jelentésekben számolt be a harcoló felek állapotáról. A britek többnyire háttérbe vonulva vették ki részüket a térséget érintő eseményekből, aktív cselekvővé a brazil-argentin háború során, majd az 1828-as békeközvetítés alkalmával váltak.⁵⁹ A helyzet súlyosságát már 1824-ben felismerték, így még az év elején Monteviedóba küldték Thomas Samuel Hood konzult. Hooddal együtt több brit konzul is érkezett Latin-Amerikába, akik Buenos Airesben, Chilében és Peruban teljesítettek külügyi szolgálatot.⁶⁰ A brazil blokád nem csupán riválisának okozott komoly gondokat, hanem a brit kereskedelmet is hátrányosan érintette, Nagy-Britanniának egyre sürgősebbé vált a konfliktus lezárása. Kezdetben mindkét fél hadseregéhez csatlakoztak brit tisztek.⁶¹ Nagy-Britannia úgy ítélte meg, hogy az ellentét nem oldható fel fegyveres összecsapás útján, a háború csak tovább súlyosbítja a brit kereskedők helyzetét. A konzul mérlegelte a régió viszonyait, felismerte, hogy a kereskedelem intenzitása jelentős mértékben visszaesett, sőt termény- és jószághiány alakult ki a térségben.⁶² 1826-ban maguk a brit kereskedők fordultak Hood konzulhoz segítségért. Állításuk szerint az argentin fennhatóságú területekről

58 1825 - Rincão das Galinhas, 1827 –Juncal-tengeri ütközet, 1827 –Ituzaingó.

59 Frega Novales 2008: 60.

60 Frega Novales 2008: 42.

61 Toscano 2004: 1

62 Frega Novales 2008: 46.

9%-kal magasabb összegbe kerül a termékek importálása a brit manufaktúráknak, mint a brazil fennhatóság alatt ténykedőknek. A britek elsődleges érdeke a béke és a független Uruguay volt, a kormány végül Lord John Brabazon Ponsonby vikomtot küldte, hogy Nagy-Britannia nevében közvetítsen a hadviselő felek között.⁶³

A háború az argentin támogatók és a helyi felkelők sikereivel eldőlni látszott, elemellett azonban a brit nyomás is szerepet játszott abban, hogy Brazília és Buenos Aires végül engedett a függetlenségi követeléseknek.

Az uruguayi alkotmányelődje: a brazil–argentín békeszerződés

Az előzetes megállapodást a két fél 1828. augusztus 28-án írta alá. A szerződő felek három célkitűzést kívántak elérni: a háború befejezését, a két állam viszonyának normalizálását és az újdonsült Uruguay függetlenségének elismerését. Az Egyesült Tartományok meghatalmazott képviselőiként jelent meg Juan Ramón Balcarce⁶⁴ és Tomás Guido tábornok. A brazil uralkodó magas rangú politikusokat⁶⁵ küldött, akik jártasak voltak a bel- és külpolitika terén egyaránt. A szerződés 19 cikkelyből állt, amelyhez egy kiegészítő rendelkezés tartozott, valamint a végleges békeszerződés elfogadásának határozata. „Témakörök alapján a cikkelyek jellege hét csoportra oszthatók: a térség függetlenségét biztosító rendelkezések (1–3.), kormányzat és az állam felállítása (4–7.), a lakosságot érintő jogi rendelkezések (8–9.), a két fél kötelezettségei Uruguay felé (10–11.), csapatkivonás és állomásoztatás (12–14.), a hadiállapot lezárásának feltételei (15–16.), valamint a békeszerződés véglegesítésének folyamata (17–19.).

Az első három cikkelyben mindkét fél „egybehangzóan deklarálja a maga részéről a montevideói provincia függetlenségét”,⁶⁶ illetve kötelezik

63 Frega Novales 2008: 57.

64 Juan Ramón Balcarce (1773–1836): argentin katonatiszt és politikus, Buenos Aires tartomány kormányzója több alkalommal.

65 João Carlos Augusto de Oyenhausen-Gravenburg, Dr. José Clemente Pereira, Joaquín Oliveira Alvarez

66 Biblioteca Digital de Tratados 507. Convención Preliminar de Paz entre el Gobierno de las Provincias Unidas del Río de la Plata y Su Majestad el Emperador del Brasil

magukat integritásának és függetlenségének védelmére. A következő rendelkezések előírják a Képviselőtestület haladéktalan összehívását Banda Oriental térsége és Montevideo aktuális kormányának részéről, hogy kezdetét vehesse Uruguay saját kabinetének kialakítása. A választásokon megtiltották fegyveres testületek jelenlétét, hogy elkerüljék az erőszakos nyomásgyakorlást. A térség irányítását az ideiglenes kormányzatra bízták mindaddig, míg a készülő alkotmány alapján az állandó kormány létre nem jön. A 7. szabályozás azonban kiköti, hogy az alkotmányt és az ennek megfelelően megszületett kormányt előzetesen felülvizsgálják a két szerződő fél megbízottai, hogy nem sérül-e egyik érintett állam biztonsága sem.

A brazil és az argentin fél kötelességeként szerepelt a kormányalakítás támogatása is, ezért a brazil–argentin csapatok a montevideói térségben ideiglenesen tovább állomásozhattak. Tevékenységüket és jogkörüket annyiban korlátozta a cikkely, „nem avatkozhatnak be semmilyen módon politikai ügyekbe”,⁶⁷ a megfigyelő szerepét tölthették be, feladatuk pedig a kormány, a köz és magántulajdon védelme, valamint a szabadság garانتálása volt. Kizárólag abban az esetben léphettek fel aktív résztvevőként, ha Montevideo legitim kormánya segítségüket kérte.

Az augusztus 28-án, a megállapodás másnapján születettkiegészítő rendelkezés, lehetővé tette a Río de la Plata térségében való szabad hajózást valamennyi ország állampolgárai számára. A brazil fél két nap elteltével, már augusztus 30-án véglegesítette a dokumentumot, az argentin kormány egy hónappal később, szeptember 29-én. A példányok közös ratifikálása október 4-én zajlott le Montevideóban.

Az uruguayi alkormány mint az amerikai és európai mentalitás eltérő jellegének tükre

Az új latin-amerikai állam alkotmánya 1830-ban született meg „*összhangban az Argentin Köztársaság és a Brazil Birodalom között megkötött békeszerződéssel.*”⁶⁸ Céljai között szerepelt a szabad és függet-

67 Biblioteca Digital de Tratados 507. Convención Preliminar de Paz entre el Gobierno de las Provincias Unidas del Río de la Plata y Su Majestad el Emperador del Brasil

68 Parlamento del Uruguay, Constitución 1830 promulgada el 18 de junio de 1830.

len állam létrehozása, a közös védelem és belső nyugalom garanciáinak kialakítása, az igazságszolgáltatás kiépítése, az általános jólét, a polgári és politikai jogok, valamint a magántulajdon biztosítása, és a kormányzat kialakítása.

Szerkezetét tekintve 12 szakaszból és 159 cikkelyből állt, témakörei szakaszonként a következők voltak: I. Nemzet és szuverenitás, II. Állampolgári jogok, III. Kormányzati forma és hatalmi ágak, IV. Törvényhozói hatalom, V. Parlamenti kormányzás, VI. Törvényhozás menete, VII. Végrehajtó hatalom, VIII. Miniszteri pozíciók, IX. Bírói hatalom, X. Közigazgatás, XI. Általános rendelkezések (közéleti szabályozás, polgári- és büntetőjogi rendelkezések), XII. A törvények betartása, kihirdetése és módosítása.

Az alaptörvény visszatükrözi a békeszerződés pontjait és a történelmi múlt hatásait. Az európai viszonyokhoz képest szembeötlő az alkotmány modern jellege, amelyet érdemes behatóbban vizsgálni. Az alaptörvény a politikai nemzet koncepcióján alapult, mellőzve az etnikai homogenitás igényét. Az államot a lakosság politikai uniójaként határozza meg, az ország kilenc közigazgatási egységében élő állampolgárok összességéeként. Míg Európában a 19. századi nemzetiségi mozgalmak a nacionalizmus egy etnocentrikusabb formáját vallották, addig Uruguayban nem jelentkezett etnikai homogenitásra törekvő nacionalizmus. Ez a szemléletmód, melyben az állam politikai definíciót kap az etnikailag sokszínű lakosság közös történelmi múltjának következménye. Ennek oka a gyarmati rendszer és annak felszámolására törekvő lakosság közös tapasztalata volt, ugyanez a szemléletmód jelenik meg az állampolgárság fogalmát rögzítő rendelkezésekben, melyek számos lehetőséget biztosítottak külföldieknek az állampolgárság megszerzésére.

Egy másik, az európai viszonyoktól eltérő jellegzetesség a széleskörű szavazati jog: „az egész lakosság a szuverén Nemzet tagja, így aktív és passzív szavazati joggal rendelkezik”.⁶⁹ A tizenegyedik szakasz egyes jellegű rendelkezései alakítják ki az állampolgárok mindennapi életének közjogi kereteit. A lakosok alapvető jogai közé tartozik jólétük, becsületük, biztonságuk, tulajdonuk és szabadságuk védelme. Ez utóbbiból következett a rabszolgaság intézményének megszüntetése, melynek gyakorlati felszámolásával az európai hatalmak még mindig küzdöttek

69 Parlamento del Uruguay, Constitucion 1830 promulgada el 18 de junio de 1830.

gyarmataikon. A törvény előtti egyenlőség és a feudális jelleg feloldása is körvonalazódott, felszámolták a nemesi címeket és előjogokat. „A Köztársaság semmilyen hatósága nem adományozhat nemesi címet vagy örökletes kiváltságokat.”⁷⁰ Biztosították a gondolat- és sajtószabadságot, eltörölték az előzetes cenzúrát. A szabad véleményformálás lehetőségét kibővítették a tiltakozáshoz való joggal petíciószervezési lehetőség formájában, valamint a szabad be- és kijárást magántulajdonnal együtt az állam határain túl. A társadalomformáló rendelkezések zöme fejlődést mutatott szemben az Európában zömében még mindig honos, mereven arisztokratikus és feudális alapú rendszerekkel, melyek a lakosság eddigi elégedetlenségét szították.

Uruguay államformája parlamentáris köztársaság lett, melyben elkülönült a három hatalmi ág. A törvényhozói hatalmat a Közgyűlés, azaz a kétkamarás parlament gyakorolta. A végrehajtói hatalmat az alkotmány a miniszterelnök kezébe adta, a Közgyűlés választott meg. A bírói hatalomról a kilencedik szakasz rendelkezett, mely az általános bíróságok mellett létrehozott alkotmánybíróság jellegű intézményeket is.

Az alkotmányból megmutatkozik, hogy az amerikai kontinens mellőzte a modern államformák és az évszázados feudális rendszeren alapuló királyságok közti hosszantartó átmenetet, mely Európában jellemző folyamat. Szembeötlő a szabadságjogok iránti vágy és a széleskörű választójog, melyek a korábbi gyarmati éra viszontagságaira adott társadalmi-politikai reakcióként értelmezhetőek. Uruguay esete azonban különbözik a térség többi országának születésétől, hiszen a lakosok nem csupán a spanyol igát kívánták lerázni, de számolniuk kellett az esetleges argentin és brazil dominanciával is. Mindazonáltal éppen ez a sokszínűség válhatott alapjává az állampolgárságot biztosító kritériumoknak, melyek a választójoghoz hasonlóan széleskörűnek bizonyultak. Érdemes azt is megfontolni azonban, hogy az 1811 és 1828 közötti viszonyok nem is hagytak más lehetőséget. A nemzetiségi diverzitás a foglalkozási szerkezetben is megjelent, így a nem uruguayi nemzetiségű társadalom is hosszú ideje szerves részét képezte a nemzetnek. Uruguay sorsát a két szomszédos ország döntötte el. Ugyan szuverén államként született meg, ezt azonban Brazília és Argentína tette lehetővé.

70 Parlamento del Uruguay, Constitucion 1830 promulgada el 18 de junio de 1830.

Források

507. Convención Preliminar de Paz entre el Gobierno de las Provincias Unidas del Río de la Plata y Su Majestad el Emperador del Brasil *Biblioteca Digital de Tratados* https://tratados.cancilleria.gob.ar/tratado_archivo.php?tratados_id=kqOqm5U=&tipo=kg==&id=lp2p&caso=pdf – utolsó letöltés: 2023. április 15.

Declaración del 2011 como año de la „Celebración del bicentenario del proceso de emancipación oriental. Comisión bicentenario de la revolución de la independencia del Río de la Plata 2010-2015 *Registro Nacional de Leyes y Decretos*. <https://www.impo.com.uy/bases/leyes/18677-2010> – utolsó letöltés: 2024. február 18.

José Gervasio Artigas Reglamento de tierras de 1815 *Biblioteca Virtual Universal* <https://biblioteca.org.ar/libros/158184.pdf> – utolsó letöltés: 2023. április 15.

Parlamento del Uruguay, Constitución 1830 promulgada el 18 de junio de 1830 <https://parlamento.gub.uy/documentosyleyes/documentos/10/HTML> – utolsó letöltés: 2023. április 15.

Hivatkozott irodalom

de los Reyes, Marcelo Javier 2011: La guerra contra el imperio del Brasil y la batalla de Carmen de Patagones. Un ejercicio del condicional contrafáctico. Centro de Estudios Internacionales para el Desarrollo, Documento de trabajo Núm. 95. http://www.ceid.edu.ar/serie/2011/ceid_dt_95_marcelo_javier_de_los_reyes_la_guerra_contra_el_imperio_del_brasil_y_la_batalla_de_carmen_de_patagones.pdf – utolsó letöltés: 2024. március 12.

Biersack Martin 2015: Los franceses en el virreinato del Río de la Plata. *Anuario del Instituto de Historia Argentina* (16.) 15. <https://www.anuarioiha.fahce.unlp.edu.ar/article/view/IHAn15a09/7036> – utolsó letöltés: 2023. április 15.

Frega Novales, Ana 2008: La mediación británica en la guerra entre las Provincias Unidas y el Imperio de Brasil (1826–1828): una mirada desde Montevideo. *Estudios Ibero-Americanos* (34) 1. 36–64. <https://revistaseletronicas.pucrs.br/index.php/iberoamericana/article/view/4523/3450> – utolsó letöltés: 2023. április 15. <https://doi.org/10.15448/1980-864X.2008.1.4523>

- Harsányi Iván 2011: Spanyolország. In: Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és az Európán kívüli országok*. Budapest, 332–368.
- Kontra Réka 2002: A brazil–argentín konfliktus és az önálló Uruguay születése. <https://ujkor.hu/content/a-brazil-argentín-konfliktus-es-az-onallo-uruguay-szuletese> - utolsó letöltés: 2023. március 4.
- Macarthy Moreira, Earle D. 1977: Espanha e Brasil: Problemas de relacionamento 1822-1834. *Estudos Ibero-Americanos* (3.) 1. 7–92. <https://revistaseletronicas.pucrs.br/index.php/iberoamericana/article/view/30834/16874> – utolsó letöltés: 2023. április 15. <https://doi.org/10.15448/1980-864X.1977.1.30834>
- Pierotti, Nelson 2013: Volver a la Cisplatina (1817–1828). Una aproximación a los „estados de opinión”¹ de los orientales sobre la independencia del Uruguay. *Humanidades: revista de la Universidad de Montevideo* (13.) 17–69.
- Pimenta, João Paulo 2017: *La independencia de Brasil y la experiencia hispanoamericana (1808–1822)*. Chile. https://www.centrobarrosarana.gob.cl/622/articles-83308_archivo_01.pdf – utolsó letöltés: 2023. április 15.
- Sansón Corbo, Tomás 2010: El Bicentenario en Uruguay. Vigencia y problematización de los contenidos esenciales del imaginario nacionalista clásico. *Anuario del Centro de Estudios Históricos „Prof. Carlos S. A. Segreti”* (10.) 10. 35–51. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4082274> – utolsó letöltés: 2024. február 18.
- Semsey Viktória 2014: Latin-Amerika függetlenné válásának nemzetközi összefüggései. *Orpheus Noster* (6.) 1. 9–22.
- Szilágyi Ágnes Judit 2015: A társadalom összetétele a függetlenné váló Dél-Amerikában: Argentína, Brazília, Paraguay, Uruguay. *Öt Kontinens* (11.) 2. 155–168.
- Ternavasio, Marcela 2013: La princesa negada: Debates y disputas en torno a la Regencia (1808–1810). In: Hébrard, Véronique – Verdo, Geneviève (eds) *Las independencias hispanoamericanas*. Madrid, 261–274 <http://books.openedition.org/cvz/20032> – utolsó letöltés: 2023. április 15. <https://doi.org/10.4000/books.cvz.20032>
- Toscano, Jorge Luis 2004: Una guerra entre británicos. El Imperio del Brasil y las Provincias Unidas del Río de la Plata. *Boletín del Centro Naval* 809. <https://centronaval.org.ar/boletin/BCN809/809toscano.pdf> – utolsó letöltés: 2024. február 17.

A korai brazil-amerikai kapcsolatok

Kökény Andrea

Történész, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar; akokeny23@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3301-126X

Abstract

The Early Period of Brazilian–American Relations

The United States of America was the first country to recognize the independence of Brazil, when, on May 26, 1824, James Monroe, the President of the US, received José Silvestre Rebello as a *chargé d'affaires* sent by the Emperor of Brazil to the United States. In reciprocity, on March 9, 1825, President Monroe appointed Condy Raguet to a similar position in Brazil, who presented his credentials to Emperor Pedro I on October 29, 1825. American traders developed business relations with the Portuguese colony already at the end of the eighteenth century, and the economic ties remained important throughout the nineteenth century. However, the purpose of this article is to analyze the antecedents and circumstances of the establishment of diplomatic relations between the two countries. The paper focuses mainly on the early period, the era of the Napoleonic Wars, the presidency of James Madison (1809–1817) and James Monroe (1817–1825), and the activity of John Quincy Adams, who was the secretary of state of the United States from 1817 to 1825 and its president from 1825 to 1829. The paper relies on official documents and the *Memoirs of John Quincy Adams* as its most important primary sources.

Keywords Brazilian independence, Brazilian–American diplomatic relations, Monroe Doctrine, James Monroe, John Quincy Adams

Az Amerikai Egyesült Államok a világon elsőként ismerte el Brazília függetlenségét, amikor 1824. május 26-én James Monroe elnök fogadta José Silvestre Rebellót a Portugáliától 1822-ben elszakadt ország ügyvivőjeként. Jelen írás célja elsősorban a diplomáciai kapcsolatfelvétel

körülményeinek bemutatása, valamint a brazil függetlenség kinyilvánítását követő korai időszak – főként a Monroe kormány és John Quincy Adams külügyminisztersége alatti évek – vizsgálata. Ehhez legfontosabb forrásként Adams emlékiratait használtam fel, az idézeteket magam fordítottam.¹

Előzmények

A gyarmati időkben a földrajzi távolság és a merkantilista gazdaságpolitika korlátozásai akadályozták a kapcsolatok kialakulását a portugál és az angol gyarmatok között. Az Amerikai Egyesült Államok függetlenné válása (1783) után azonban megváltozott a helyzet. A fiatal köztársaság diplomáciai kapcsolatot létesített számos európai országgal, köztük Portugáliával is.² 1791. május 13-án a connecticuti származású David Humphreys lett az amerikai követ a portugál udvarban, ahol 1797-ig szolgált. Akkor a dél-karolinai ügyvéd és diplomata, William Loughton Smith váltotta, immár nagyköveti rangban, aki 1801 szeptemberéig maradt Lisszabonban.³ Ezután azonban nem volt amerikai követ a portugál fővárosban, így akkor sem, amikor a napóleoni háborúk idején a francia sereg inváziója miatt a királyi család és az udvar 1807 novemberében elhagyta az országot és a kormányhivatalokkal együtt áttelepült Brazíliába.⁴ Ezzel a lépéssel Brazília lett a portugál birodalom adminisztratív központja.

1 Adams 1874.

2 Az amerikai függetlenségi háború alatt Portugália csatlakozott a II. Katalin orosz cárnő által kezdeményezett ún. Fegyveres Semlegesség Ligájához, a békekötést követően pedig az első semleges ország volt, amely elismerte az USA függetlenségét. (Hahner 2021: 181, 595–596; Magyarics 2014: 24.)

3 Smith 2010: 8.

4 János herceg anyja, I. Mária beszámíthatatlanná nyilvánítása (1792) óta régensként irányította az országot. Amikor Napóleon 1806-ban meghirdette a kontinentális zárlatot, Portugáliától is elvárta, hogy tartsa be a blokádot és lépjen hadba Nagy-Britannia ellen. A kormány habozására válaszként 1807 végén Junot tábornok vezetésével francia csapatok hatoltak be az országba. A régensherceg, az udvar és közel tízezer személy 1807. november 29-én szállt hajóra, másnap pedig Junot bevonult Lisszabonba. (Hahner 2021:194, 370, 624; Saraiva 2010: 242–243; Lockhart–Schwartz 1983: 413–414; Wittman 1971: 233.)

Mivel a francia térnyerést végül angol segítséggel tudták csak feltartóztatni, a brit kormány jelentős befolyásra tett szert Portugáliában.⁵ Ők vették rá a királyi családot arra, hogy a brit flotta védelme alatt Rio de Janeiróba költözzön. A britekkel kialakított szoros kapcsolat jele volt az is, amikor János régensherceg 1808. január 28-án dekrétumban nyilvánította ki, hogy a brazil kikötőket minden baráti ország hajója előtt megnyitják.⁶ Sokan ezt az intézkedést tartják a fordulópontnak Portugália és gyarmata viszonyában, és az első lépésnek Brazília függetlenségének elérése felé.⁷ A következő lépés az 1808. április 1-jén kelt dekrétum volt, mellyel minden korábbi korlátozást eltöröltek az iparcikkek előállítására, majd Rio de Janeiróban létrehozták a Brazil Bankot.⁸

A királyi család amerikai kontinensre költözését követő változások időszakában Nagy-Britannia pozícióit tovább erősítette, hogy 1810-ben kereskedelmi szerződést kötött Portugáliával, melynek értelmében a Brazíliába szállított árukra kivetett 24%-os vámot az angolok esetében 15%-ra mérsékeltek.⁹ Mivel az amerikai kereskedők is hasonló kedvezményeket szerettek volna, Thomas Jefferson elnök a diplomáciai küldetésekben is jártas dél-karolinai kormányzóhelyettest, Thomas Sumter Jr.-t nevezte ki amerikai nagykövetnek Rio de Janeiróba. Megbízólevelét 1810 júniusában adta át.¹⁰ Egyik legfontosabb feladata az volt, hogy olyan egyezményt kössön, mely ugyanolyan feltételeket biztosít az amerikai áruk számára, mint a britek kaptak. Bár a szerződés végül nem jött létre, Brazília már 1809-ben is közel egy millió dollár értékű árut vásárolt az Egyesült Államoktól. Az amerikai kereskedők elsősorban mezőgazdasági termékeket, főként kávéat szereztek be. A következő két évben megduplázódott az

5 A francia megszállással és a vidéken megkezdett rekvirálással szemben gerilla-mozgalom bontakozott ki Portugáliában. 1808-ban Portóban is felkelés tört ki, melynek hatására 1808. augusztus 1-jén Figueira de Foznál brit csapatok szálltak partra, hogy biztosítsák utolsó kontinentális hídfőállásukat. A gyors angol győzelmeket követően 1808. augusztus 30-án került sor a békekötésre, melynek értelmében a franciák Lisszabont is átadták a briteknek. (Saraiva 2010: 246–247; Vadász 2011: 359.)

6 Saraiva 2010: 249–250; Fausto 2011: 71.

7 Lásd például Burns 1970: 100; Saraiva 2010: 249; Fausto 2011: 71.

8 Burns 1970: 102.

9 Horváth 2005: 60; Fausto 2011: 72.

10 Rossi 2017: 42–43.

áruforgalom, utána azonban, az 1812–14-es angol-amerikai háború idején hirtelen hanyatlásnak indult.¹¹

Az 1812–14-es angol-amerikai háború legfőbb kiváltó oka a két ország francia forradalomhoz, illetve napóleoni háborúkhöz való viszonya volt. Miközben Nagy-Britannia a francia terjeszkedés feltartóztatására irányuló európai koalíció fő szervezőjeként jelentős pénzügyi forrásokat és katonai erőt mozgósított, George Washington, az Egyesült Államok elnöke 1793-ban semlegességet deklarált, amit az amerikai kormányzat fenn is próbált tartani.¹² A hadviselő felek azonban a nemzetközi jog értelmében rendszeresen megállították az amerikai hajókat, hogy ellenőrizzék, rakományuk nem tartalmaz-e hadianyagot. A viták és atrocitások miatt mind a francia-amerikai, mind a brit-amerikai viszony feszültté vált. Ráadásul az angolok azzal az indokkal, hogy korábban az ő hajóikról szöktek meg, számos amerikai tengerészt fogtak el és erőszakkal besorozták őket a brit flottába.¹³ A feszültségeket fokozta, hogy a britek nyugtalanságot próbáltak kelteni a kanadai-amerikai határ mentén, az Ohio folyó és a Nagy-tavak közötti területen élő őslakos indiánok körében. Ennek előzményeként fontos megjegyezni, hogy az amerikai függetlenségi háborút lezáró párizsi béke értelmében az Egyesült Államok nyugati határa a Mississippi folyó lett. 1803-ban azonban a szorult anyagi helyzetben lévő Napóleontól az USA megvásárolta a Mississippi nyugati vízgyűjtő medencéjét is, melynek nyomán amerikai telepések ezrei költöztek egyre nyugatabbra, s kerültek konfliktusba a helyi törzsekkel. A britek ezt a helyzetet próbálták meg kihasználni, amikor az őslakosokat a közelükben lévő amerikai telepésekkel szembeni fellépésre bujtogatták, melynek következtében számos esetben fegyveres összecsapás alakult ki. A tengereken és a határvidéken történt incidensek miatt az Egyesült Államok 1812-ben végül hadat üzent Nagy-Britanniának.¹⁴ Az amerikai kongresszus fiatal,

11 Smith 2010: 10.

12 *Washington's Proclamation of Neutrality. April 22, 1793.* (Commager 1973: 162–163.)

13 A napóleoni háborúk alatt valóban tengerészek százai szöktek meg a brit flotta szolgálatából, akik közül sokan amerikai hajókra szegődtek, mert azokon jobbak voltak a körülmények és magasabb fizetést kaptak. Becslések szerint 1793 és 1812 között a britek legalább tízezer tengerészt hurcoltak el az amerikai hajókról, köztük közel kétezer amerikai állampolgárt, akiket csak az európai háborúk végén, 1815-ben engedtek vissza hazájukba. (Magyarics 2014: 49, 51.)

14 *Madison's War Message, June 1, 1812.* (Commager 1973: 207–209.)

terjeszkedéspárti képviselői, az ún. „háborús héják” számára Kanada könnyű prédának ígérkezett, hiszen csak kis létszámú brit erő állomásozott ott, s mivel a függetlenségi háború alatt és után amerikaiak ezrei költöztek át Felső-Kanadába, a kormányzat az ő támogatásukra is számított. A Kanada elfoglalására indított hadműveletek azonban kudarcot vallottak. Az Egyesült Államok még ugyanúgy felkészületlen volt a háborúra, mint az 1793-as semlegességi nyilatkozat idején, s bár a britek haderejének nagy része is a napóleoni háborúk végjátékával volt elfoglalva, az amerikai seregeken könnyen felül tudtak kerekedni. 1814 szeptemberében még Washington D.C.-t is elfoglalták és felgyújtották a főváros középületeit.¹⁵ Bár a konfliktust szokás az Egyesült Államok második függetlenségi háborújának is nevezni, a volt gyarmatot valójában sosem fenyegette az a veszély, hogy az anyaország visszahódítja. Az 1814-ben megkötött genti béke is a háború előtti *status quo*-t rögzítette.¹⁶

A konfliktusban Portugália semlegességet deklarált, annak betartása, illetve be nem tartása azonban feszültségekhez vezetett. Ennek egyik oka az volt, hogy a portugál kormányzat egyértelműen az angolokkal szimpatizált, sőt, a hírek még arról is szóltak, hogy a britek oldalán be kívánt avatkozni.¹⁷ Mivel a brit hajók gyakran találtak menedéket brazil kikötőkben, az amerikaiak a semlegesség megszegésével vádolták Portugáliát. A portugálok pedig azért bírálták az amerikai kormányt, mert nem tudta megakadályozni, hogy dél-amerikai kalózok amerikai kikötőket használnak bázisul az Atlanti-óceánon közlekedő portugál hajókkal szemben. Az esetek miatt a Washingtonba delegált portugál követ, José Correa da Serra nyilvánosan tiltakozott, „fosztogatásnak” és „jogtalan beavatkozásnak” minősítette ezeket.¹⁸

A kapcsolatok kialakítását tovább nehezítette, hogy az Egyesült Államokban erős volt a monarchiaellenes érzés. Habár Thomas Jefferson üdvözölte János herceg amerikai kontinensre érkezését, a republikánus kormányzati formának továbbra is elkötelezett híve maradt. A brazil monarchia anomália volt az Újvilágban, ahol a függetlenné váló államok

15 Az 1812–1814-es háború okaival és hadieseményeivel kapcsolatban lásd: Meinig 1993: 46–48; Molnár 2017: 306–328; Magyarics 2014: 54–56.

16 Hahner 2021: 246, 607–608; Meinig 1993: 49–50; Magyarics 2014: 57–58.

17 Smith 2010: 11.

18 Smith 2010: 10.

mind köztársaságok lettek. Ezért sok amerikai nyíltan támogatta Brazíliában az 1817-es pernambucoi szeparatista felkelést, melynek vezetői azzal érveltek, hogy az amerikai alkotmányos fejlődés inspirálta őket.¹⁹ Az amerikai kormányzat, élén Monroe elnökkel azonban hivatalos közleményében leszögezte, hogy az USA semleges kíván maradni és nem ismerte el a felkelők ideiglenes kormányát.²⁰ A brazil kormányzat hamar elfojtotta a felkelést, ugyanakkor gyanakodva figyelte minden amerikai hajó vagy látogató érkezését, attól tartva, hogy filibuszter vállalkozásba kezdenek a régióban.

A félreértéseket és feszültségeket fokozta az amerikai követ, Thomas Sumter viselkedése. Nagy felháborodást váltott ki Rióban, mert nem volt hajlandó leszállni a lováról, amikor egy alkalommal a királyi család tagjával találkozott az utcán.²¹ Azt, hogy a követ egyenrangúnak tekintette magát a királyi személyekkel, egyértelműen az amerikaiak érzéketlenségének és arroganciájának tartották. Eközben Sumter folyamatosan tiltakozott az ellen, hogy a portugál flottába erőszakkal soroztak be amerikaiakat és megállították az amerikai hajókat, hogy csempészárut keressenek. Mindezek miatt az amerikai diplomata egyre inkább elszigetelődött és végül 1818-ban visszahívták hazájába. John Quincy Adams, amerikai külügyminiszter az eseményekkel kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy azok „kis híján nyílt háborúba torkolltak”.²²

19 A pernambucoi felkelés legfőbb oka az az elégedetlenség volt, ami a portugál udvar Brazíliába költözése nyomán alakult ki. Bár számos pozitív következménye is volt annak, hogy a birodalom központja a tengerentúlra került, a lakosság jelentős része tehertételként élte meg és hamar feszültségek alakultak ki a portugáloknak adott kiváltságok, valamint az udvar és az államapparátus eltartása miatt megnövekedett adók miatt. Különösen igaz volt ez a peremvidékekre, melyek a változásokat úgy élték meg, hogy a gyarmat politikai vezetése a távoli főváros, Lisszabon helyett, egy másik idegen város, Rio de Janeiro irányítása alá került. (Wittman 1971: 234; Fausto 2011: 74; Rossi 2017: 42.)

20 Burns 1970: 99.

21 Smith 2010: 10; Fausto 2011: 75.

22 Smith 2010: 11. Nyilvános leveleiben Adams megvédte Sumtert és nem nagyon mutatott hajlandóságot arra, hogy igazat adjon a brazil kormánynak. Négyszemközt azonban beismerte, hogy Sumter nem volt a legjobb választás, mert állandóan személyeskedő vitákba keveredett, még a királyi család tagjaival is. (Smith 2010: 197.)

A függetlenség elismerése

Az alatt az idő alatt, amíg a portugál udvar 1808 és 1821 között Rio de Janeiróban tartózkodott, nem nagyon kereste az USA politikai kegyeit. Sőt, a semlegesség körüli viták miatt inkább konfliktus jellemezte a két fél kapcsolatát, mint együttműködés. Jelentős mértékben megváltozott azonban a helyzet, miután János herceg, aki 1816-ban VI. János néven király lett, 1822 júliusában visszatért Lisszabonba és a portugál *cortes* elkezdte követelni, hogy Brazília kerüljön vissza korábbi, gyarmati státuszába. Az eseményekkel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy Napóleon 1815-ös vereségét követően már nem volt indok arra, hogy a portugál udvar továbbra is Brazíliában tartózkodjon. A régensherceg ennek ellenére úgy döntött, Amerikában marad. Ezt követően 1815 decemberében Brazíliát a Portugália és Algarve Egyesült Királyság egyenrangú részévé emelte, néhány hónappal később pedig felvette a Portugália, Brazília és Algarve királya címet.²³

Eközben azonban az udvar távollétében Portugáliát egy régenstanács kormányozta, mely továbbra is angol befolyás alatt állt. A kibontakozó gazdasági és politikai válság miatt, valamint a felvilágosodás eszméinek hatására 1820-ban forradalom tört ki. Ezen a ponton VI. János király attól tartva, hogy elveszíti trónját, úgy döntött, hazautazik. 1821 áprilisában több ezer fős kísérettel hajóra szállt, de régensként hátrahagyta fiát, Péter herceget. A *cortes* azonban a liberális reformok kezdeményezése mellett arra tett kísérletet, hogy Brazíliát újra teljesen alárendelje Portugáliának. Döntés született arról, hogy visszaköltöztetik Lisszabonba a korábban Brazíliába telepített intézményeket, katonaságot vezényelnek Rio de Janeiróba és Pernambuco, és visszarendelik Portugáliába a régensherceget. Péter azonban úgy döntött, marad. Ezután már elkerülhetetlenné vált a szakítás. A régensherceg 1822. szeptember 7-én kinyilvánította Brazília függetlenségét, amit szeptember 22-én apjának, VI. János királynak írt levelében megerősített. 1822. október 12-én Rio de Janeiróban Brazília

23 Burns 1970: 105; Horváth 2005: 62.

császárává nyilvánították, 24. születésnapján, december 1-jén pedig I. Péter néven megkoronázták.²⁴

Ezt követően az Egyesült Államokhoz fűződő viszony is megváltozott. Az új uralkodó számára elengedhetetlen volt az európai országok elismerése, hiszen ez legitimizálhatta hatalmát és azt is megakadályozhatta, hogy Portugália megpróbálja visszahódítani volt gyarmatát. A portugál király azonban nem volt hajlandó elismerni Brazília függetlenségét, ami a többi európai hatalmat is óvatosságra intette. Ebben a helyzetben I. Péter és fő tanácsadója, José Bonifácio Andrada e Silva a szomszédos országokban, köztük az Amerikai Egyesült Államokban keresett diplomáciai támogatást.²⁵ Amikor 1822 szeptemberében frissen kinevezett amerikai konzulként Condé Raguet megérkezett Rio de Janeiróba, arról számolt be kormányának, hogy szívélyes fogadtatásban részesült és a brazil kormányzat baráti viszonyt kíván ápolni az Egyesült Államokkal. Jelentésében folyamatosan arról írt, hogy a brazilok mennyire tartanak egy esetleges portugál katonai támadástól és attól, hogy polgárháború tör ki.²⁶ Ilyen körülmények között érkezett meg a hír 1824 januárjában James Monroe elnök 1823 decemberi kongresszusi beszédéről, a Monroe-elv megfogalmazásáról.²⁷ Raguet szerint a beszéd „nagy érdeklődést váltott ki” és a helyiek úgy értelmezték, hogy az elnök ígéretet tett arra, hogy kiáll Brazília mellett (is), ha a Szent Szövetség megpróbálna beavatkozni.²⁸

Fontos megjegyezni, hogy Rio de Janeiróban már a Monroe elnök üzenetéről szóló hír megérkezése előtt döntés született arról, hogy José Silvestre Rebello személyében diplomatát küldenek az Egyesült Államokba azért, hogy elérje a Brazil császárság függetlenségének elismerését.²⁹

24 Robertson 1915: 93; Birmingham 1998: 94–95; Saraiva 2010: 250–259; Fausto 2011: 75–79; Lockhart–Schwartz 1983: 418–418. A brazil társadalom különböző csoportjainak függetlenséghez és monarchiához való viszonyáról lásd: Semsey 2013: 217–221; Szilágyi 2015: 162–164. I. Péter személyiségével és megítélésével kapcsolatban lásd Szilágyi 2009: 13–20.

25 Smith 2010: 11.

26 Smith 2010: 11–12.

27 *The Monroe Doctrine. December 2, 1823.* (Commager 1973: 235–237.) A Monroe-elv megfogalmazásának okaival és körülményeivel kapcsolatban lásd: Perkins 1961: 46–52; Magyarics 2014: 68–70.

28 Smith 2010: 12.

29 Péter herceg még a függetlenség szeptemberi kinyilvánítása előtt, 1822. augusztus 12-én kinevezett egy diplomatát az Amerikai Egyesült Államokba, de Luiz Moutinho

Rebello ugyan Portugáliában született, de Brazíliában nőtt fel és elkötelezett híve volt a függetlenségi mozgalomnak, és a közben császárrá koronázott I. Péternek. Széleskörű történelmi és földrajzi ismeretekkel rendelkezett és beszélt angolul is, így a legjobb választás volt a feladatra. Dolgát megkönnyítette, hogy Condé Raguet számos ajánlólevelet írt számára befolyásos amerikai üzletemberekhez és politikusokhoz.³⁰ Rebello tudott a brazil-amerikai kapcsolatok korábbi vitás eseteiről és az amerikaiak monarchiaellenes nézeteiről is, ugyanakkor azt is tudta, hogy az Egyesült Államok már számos latin-amerikai ország függetlenségét elismerte, köztük Augustin de Iturbide mexikói császárságát. Azt is lehetett tudni, hogy az USA érdekelt volt a gazdasági együttműködés és az áruforgalom bővítésében. Emiatt valójában nem is kellett különösebben kezdeményeznie a kapcsolatfelvételt. Megérkezése után néhány napot Baltimore-ban töltött, majd tovább utazott az amerikai fővárosba, ahová 1824. április 3-án érkezett meg. Amikor tudomást szereztek Washingtonba érkezéséről, 1824. április 6-ra összehívták Monroe kabinetjét, hogy megvitassák Brazília függetlenségének elismerését.³¹

John Quincy Adams, a Monroe kormány külügyminisztere emlékiratában a következőképpen számolt be a történetekről.

[1824. április 6.] „Egy óraker részt vettem a kabinetülésen, [John] Calhoun [hadügyminiszter], [Samuel Lewis] Southard [tengerészeti miniszter] és [William] Wirt [az Egyesült Államok főügyésze] voltak jelen. Az elnök feltette a kérdést, fogadjuk-e Silvestre Rebellót Őfelsége, a brazil császár ügyvivőjeként és ezáltal elismerjük az ország függetlenségét.”³²

Adams leírásából kiderül, hogy William Wirt kivételével mindenki az elismerésre szavazott. Wirt azzal indokolta döntését, hogy Brazíliában

---

Lima Alvares e Silva, a brazil külügyminisztérium tisztviselője végül el sem indult küldetésére és közel másfél év telt el, mire utódját kiválasztották és az útra kelt az amerikai fővárosba. José Silvestre Rebello 1824. január 7-én vette át megbízólevelét, a Monroe elnök üzenetéről szóló hír pedig január 22-én érkezett meg Rióba. (Whitaker 1940: 381–382.)

30 Whitaker 1940: 383–384.

31 Robertson 1915: 94; Whitaker 1940: 385–386.

32 Adams 1874: 281.

monarchia jött létre és nem köztársaság, a császárság elismerése pedig azt sugallhatná, hogy az Egyesült Államok a Szent Szövetség álláspontjával ért egyet és elfogult a monarchiák iránt. Érvelését azzal próbálta alátámasztani, hogy Andrew Jackson sem volt hajlandó elutazni Mexikóba, amikor az még császárság volt. Calhoun erre azt válaszolta, hogy a Dél-Amerikában történekekkel kapcsolatban az amerikai kormányzat politikája mindig is az volt, hogy magának a függetlenségnek a kinyilvánítását vegye figyelembe és a létrejött, *de facto* kormányt mindentől függetlenül elismerje. „Így ismertük el Iturbide császári kormányzatát és fogadtuk követét; csak azért elutasítani a Brazil Császárságot, mert az monarchia, szakítást jelentene az eddig alkalmazott politikával és a külországok belügyeibe történő beavatkozás elvét juttatná érvényre.”³³ Calhoun véleménye szerint Brazília függetlenségének elismerése elengedhetetlen volt, hiszen a vele folytatott kereskedelem már addig is jelentősnek számított és azzal kecsegtetett, hogy értéke jóval meghaladhatja a Dél-Amerika többi részével lebonyolított áruforgalom mértékét.

Az elnök megjegyezte, hogy Brazília császárságként történő elismerése a Szent Szövetség tagjainak körében tompíthatja azt az ellenérzést, amit a korábbiakban függetlenné vált államok amerikai elismerése kiváltott, hiszen ez azt mutatná, hogy az Amerikai Egyesült Államok nem tesz különbséget a függetlenné vált országok között azok államformája alapján. John Quincy Adams a véleményeket úgy összegezte, hogy Wirten kívül a kormány többi tagja pragmatikus szempontokat vett figyelembe, hogy előmozdítsa a békét, a stabilitást és a kereskedelmet. A kormányforma nem befolyásolta döntésüket.³⁴

A kabinet ülésén Adams emlékeztette a tagokat arra, hogy brazíliai tartózkodása alatt maga a portugál király [1815-ben János herceg valójában még csak régens volt] emelte Brazíliát a királyság rangjára és teljesen felszámolta a gyarmati kormányzatot. Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy VI. János Portugáliába történt visszatérése óta az Egyesült Államokat „hivatalosan” még senki sem értesítette brazil részről a függetlenség kinyilvánításáról és a császárság létrehozásáról. Ezért azt kérte, hatalmazzák fel arra, hogy Rebellótól kérjen egy írásos

33 Adams 1874: 281.

34 Adams 1874: 281.

nyilatkozatot, amely dokumentumokkal alátámasztva bizonyítja a Brazil Császárság *de facto* függetlenségét. A diplomáciai elismerés ezt követően, arra alapozva történjen meg, javasolta. A kormány erre felhatalmazta a külügyminisztert.³⁵

John Quincy Adams emlékirataiban részletesen beszámolt a Rebellóval folytatott tárgyalások menetéről. Leírásából kiderül, hogy a brazil diplomata igen határozottan képviselte kormánya érdekeit. Megbízólevelében számos érv szerepelt annak alátámasztására, hogy Brazília függetlenségének kinyilvánítása jogos volt és a kidolgozandó alkotmány és képviseleti rendszer révén annak fenntartása bizonyosan meg is fog valósulni. Rebello minden eszközt bevetett Adams meggyőzésére, bár alkalmanként túlságosan is sok energiát fektetett abba, hogy bizonygassa, a brazil kormányforma nagyon is hasonlít az amerikaiakra. Egyik alkalommal egészen odáig ment, hogy azt állította, I. Péter volt az első republikánus Brazíliában, amihez persze rögtön hozzátette, hogy valószínűleg az egyetlen is.³⁶

Rebello végül 1824. április 20-án adta át Adamsnek a kívánt dokumentumokat.³⁷ Különböző okok miatt azonban csupán egy hónappal később került sor a diplomáciai elismerésre. James Monroe 1824. május 26-án hivatalosan is fogadta José Silvestre Rebellót az elnöki rezidencián, mint a brazil császárság ügyvivőjét. A diplomata rövid beszédet tartott, melyben arról is szólt, hogy létre kellene hozni az amerikai országok összefogását a kontinensen lévő államok függetlenségének megvédésére.³⁸ Adams beszámolója szerint Monroe erre a felvetésre közvetlenül nem reagált, de utalást tett a közös érdekekre és az amerikai kormányzat jószándékára, és a tőle megszokott udvariassággal válaszolt a követnek.³⁹ A brazil kormányzatnak küldött jelentésében Rebello a következőképpen összegezte a történeteket: „Így ismerte el ez a kormány a Brazil Császárság függetlenségét 59 nappal azután, hogy Baltimore-ba megérkeztem.”⁴⁰

35 Adams 1874: 282.

36 Adams 1874: 283–284; Whitaker 1940: 384–387.

37 „Succinct and true exposition of the facts that lead the Prince, now Emperor, and the Brazilian People to declare Brazil a free and independent Nation.” (Manning 1925: 780–790.)

38 Robertson 1915: 95.

39 Adams 1874: 358–359.

40 Whitaker 1940: 389.

A formális elismerés egy hónappal később történt meg. Mivel a brazil kormány tartott egy esetleges portugál támadástól, Rebello arra is utasítást kapott, hogy tegyen javaslatot az Egyesült Államok kormányának egy védelmi szövetség létrehozására.⁴¹ Kérésére udvarias, de határozottan elutasító választ kapott Monroe elnöktől és Adamstól is. Ez azonban nem tántorította el. 1825 januárjában, amikor már az 1824-es választásokon győztes John Quincy Adams volt az Egyesült Államok elnöke, egy beszélgetés során ismét felvetette egy amerikai-brazil szövetség tervét azzal kiegészítve, hogy a többi dél-amerikai államot is meg kellene hívni, hogy csatlakozzon hozzá. Adams arra kérte a brazil diplomatát, foglalja írásba javaslatát.⁴² Másnap Rebello elküldte a tervezetet az elnöknek az amerikai kontinens országainak külpolitikájával és azok összehangolásával kapcsolatban. A brazil ügyvivő először Monroe elnök decemberi beszédének arra a részére tett utalást, mely kinyilvánította, hogy bármely európai hatalom beavatkozását az amerikai kontinens új államainak ügyeibe az Egyesült Államok nem tudná másképp szemlélni, mint a vele szemben tanúsított barátságtalan magatartás megnyilvánulásaként. Ezután azzal érvelt, hogy a kijelentés nem csupán Spanyol-Amerika országaira, hanem Brazíliára is érvényes. Majd félelmét fejezte ki, hogy bizonyos európai hatalmak segítséget nyújthatnak Portugáliának volt gyarmata visszafoglalásában, ezért arra kérte az amerikai kormányt, lépjen fel ennek megakadályozására.⁴³

Nem tudni, Adams hivatalosan reagált-e Rebello felvetéseire, de az biztos, hogy a brazil diplomata 1825 áprilisában ismét levelet írt, immár Henry Clay amerikai külügyminiszternek, melyben megismételte javaslatát. Clay erre azt válaszolta, nincs szükség védelmi szövetségre, hiszen kicsi az esélye, hogy Portugália katonai támadást indítana Brazília ellen. Ő is a Monroe-elvevire hivatkozott és arra, hogy egy ilyen szövetség nem lenne összeegyeztethető az Egyesült Államok semlegességi politikájával, amit a latin-amerikai függetlenségi mozgalmak idején végig gyakorolt.⁴⁴

41 Már Rebello megbízólevelében szerepelt, hogy tegyen javaslatot az Amerikai Egyesült Államok kormányának egy támadó és védelmi szövetség létrehozására. Monroe elnök 1823. decemberi beszéde nyomán pedig minden bizonnyal úgy gondolta, a kezdeményezés támogatásra talál. (Robertson 1915: 94–95; Smith 2010: 13.)

42 Adams 1874: 480.

43 Robertson 1915: 95.

44 Érdekes adalék, hogy Henry Clay utalást tett Rebello tervezetére abban a követutasításban, amit az 1825. április 14-én az amerikai kormány brazíliai ügyvivőjének kinevezett

Erre Rebello azzal érvelt, hogy azért gondolta, hogy Monroe elnök 1823 decemberi beszéde egy ilyen szövetség létrehozását is sugallta, mert abban arról volt szó, hogy az USA fel fog lépni az európai agresszió ellen. Erre a felvetésére azonban már nem kapott választ.

Brazília és az Egyesült Államok érdekeinek közeledése 1824-ben átmenetinek bizonyult. Miközben az amerikaiak tisztában voltak Brazília méretével és gazdasági potenciáljával, úgy tekintettek rá, mint a forrongó latin-amerikai országok egyikére, mely diplomáciai kapcsolatokat keresett és kereskedelmi tevékenységét akarta bővíteni. A brazilok is fontosnak tartották, hogy az USA elismerte függetlenségüket, de nem tulajdonított neki túlságosan komoly politikai, stratégiai vagy gazdasági jelentőséget. Valójában még mindig sokkal inkább Nagy-Britanniára irányították figyelmüket, hiszen a britektől többet remélhettek, mint az amerikaiaktól. Ehhez az is hozzájárult, hogy a brit kormány kifejezetten üdvözölte azt a tényt, hogy Brazília monarchia maradt és megpróbált mindent megtenni annak érdekében, hogy rávegye Portugáliát a brazil függetlenség elismerésére. A közvetítés végül sikerrel járt, az anyaország elismerte Brazília önállóságát. A megállapodást 1825. szeptember 7-én nagy ünnepséggel köszöntötték a császári udvarban. Ezt követően 1826 júliusában Nagy-Britannia is elismerte Brazília függetlenségét. Hamarosan így tettek más európai hatalmak, köztük Ausztria, Franciaország és Poroszország is.⁴⁵

A diplomáciai kapcsolatok kiépítését követően kialakult egy rendszer a külországokkal folytatott kereskedelem szabályozására is. Ehhez az 1827-ben Nagy-Britanniával kötött kereskedelmi egyezmény szolgált mintaként.⁴⁶ Ilyen megállapodásra került sor Ausztriával, Franciaországgal és Poroszországgal, valamint Dániával, Hollandiával és az Egyesült Államokkal is. Utóbbi szerződés létrehozásában nagy szerepe volt az amerikai ügyvivőnek, William Tudornak, melyet ő is írt alá Rio de Janeiróban

---

Condy Raguet számára készített. A külügyminiszter leszögezte, hogy Rebello kérését azért utasították el, mert az Egyesült Államok tartani akarta magát ahhoz a semlegeségi politikához, amit már a korábbi kormányok is gyakoroltak. „A Monroe elnök 1823. december 2-ai kongresszushoz intézett beszédében megfogalmazott elvek mellett a mostani elnök is kitart.” – fogalmazott. (Robertson 1915: 97.)

45 Burns 1970: 116; Smith 2010: 14; Fausto 2011: 81.

46 *Treaty of Amity and Commerce between Great Britain and Brazil, Rio de Janeiro, August 17, 1827.* (British and Foreign State Papers, XIV. 1008–1025.)

1828. december 12-én.⁴⁷ A megállapodás tizenkét évre szólt, amit követően bármelyik fél felmondhatta. Mindegyik szerződésben közös volt, hogy tartalmazta a legnagyobb kedvezmény elvét, ami nem csupán a külföldről behozott áruk vámjára vonatkozott, hanem különböző jogi engedményeket is tett a külföldi állampolgárok számára. Bár a brazil kormányt sok kritika érte az engedmények miatt, arra hivatkozva, hogy így gazdaságilag és politikailag is alárendelt helyzetbe kerülnek, a császár úgy vélte, azok szükségesek a függetlenség elismertetéséhez és elő fogják segíteni az ország gazdasági fejlődését.⁴⁸

A Nagy-Britanniával kötött szerződés egyik különösen vitatott pontja volt az, melyben Brazília megígérte, hogy három éven belül felszámolja a rabszolgakereskedelmet. A későbbi brazil kormányok azonban semmibe vették a megállapodást és a kérdés kapcsán nemvárt szövetségesre találtak az Egyesült Államokban. Bár a rabszolgák behozatalát illegálisnak nyilvánították 1808-ban, az amerikai kormányok nem voltak hajlandók együttműködni a britekkel az Afrikából Brazíliába irányuló rabszolgakereskedelem elfojtásában.⁴⁹ Az 1812–1814-es háború kitörésének hátterében álló okok és a konfliktus kimenetelének tanulságai miatt az USA szembeszegült a britek azon törekvésével, hogy elismertessék, joguk van a nemzetközi vizeken közlekedő amerikai hajókat feltartóztatni és átkutatótani. Ennek következtében viszont a brazilok sokszor amerikaiak által épített vagy amerikai zászló alatt közlekedő hajókat használtak arra, hogy folytassák a rabszolgakereskedelmet.⁵⁰ Ez pedig a nem hivatalos kapcsolatok új formáját is jelentette.

Összegzés

Az Amerikai Egyesült Államok a korábbi spanyol gyarmatok közül már jó néhány elszakadását elismerte, amikor Brazília függetlenségének kérdése napirendre került. José Silvestre Rebello 1824. április elején érkezett

47 *Treaty of Amity, Commerce, and Navigation. December 12, 1828.* (Miller 1934: 451–484.)

48 Smith 2010: 14.

49 A rabszolgaság intézményének fenntartásával vagy eltörlésével kapcsolatos braziliai dilemmákról lásd Anderle 2010: 78–79.

50 Smith 2010: 15.

Washingtonba a Brazil Császárság ügyvivőjeként, de James Monroe elnök kabinetjében nem volt egységes álláspont azzal kapcsolatban, ilyen minőségében fogadják-e őt, s ezzel elismerjék országa függetlenségét. Az ellenérvek közül a legfontosabb az ellen szólt, hogy Brazília monarchia volt, hiszen a spanyol birodalomtól elszakadt közép- és dél-amerikai országok államformája köztársaság lett, köztük – egy rövid monarchikus időszakot követően – ekkorra már Mexikóé is. A kormány többsége Brazília függetlenségének elismerése mellett tette le a voksát, hangsúlyozva, ez jelezheti a világ számára, hogy az Egyesült Államok szemében maga a függetlenség ténye számított és nem a kormányforma. Ugyanakkor az elismerés ellenzőinek táborát növelte az ország északi részén, Pernambuco-ban kitört szeparatista felkelés, mivel az kétségeket vetett fel azzal kapcsolatban, hogy a riói kormányzat ura-e a helyzetnek. Mások azt is megjegyzték, hogy I. Péter császár, aki 1822 szeptemberében maga nyilvánította ki Brazília függetlenségét, váratlanul feloszlatta a brazil alkotmányozó gyűlést, mert a testület által felvázolt politikai kereteket túlságosan liberálisnak találta, és inkább maga készítette el a dokumentum szövegét. Sokan attól tartottak, valójában a portugál uralom visszaállítására készült és hatalmát alá akarja rendelni apjának, VI. János királynak. 1824. május közepén azonban megérkezett a hír az amerikai fővárosba arról, hogy I. Péter letette az esküt a független Brazil Császárság alkotmányára.

José Silvestre Rebello eközben folyamatosan tárgyalt és egyeztetett az amerikai kormány tagjaival, majd átadta azokat a dokumentumokat John Quincy Adams külügyminiszternek, melyek hivatalosan is alátámasztották Brazília függetlenségét. Így már minden akadály elhárult az elismerés útjából. 1824. május 26-án James Monroe elnök fogadta Rebellót a Brazil Császárság ügyvivőjeként. A diplomata ezt követően javaslatot tett egy amerikai–brazil védelmi szövetség létrehozására, valamint az amerikai kontinens államainak összefogására függetlenségük megvédése érdekében. Ezt a felvetését a történészek közül többen a pánamerikai eszme egyik első megnyilvánulásának tartják.⁵¹ Az amerikai kormány azonban Monroe elnök 1823. december 2-án elhangzott kongresszusi beszédére, az abban megfogalmazott be nem avatkozás elvére és az Amerikai Egyesült Államok semlegességi politikájára hivatkozva elutasította Rebello javaslatát.

51 Manning 1918: 124–125; Whitaker 1940: 390–391; Smith 2010: 13.

A brazil ügyvivő 1829 augusztusáig szolgált az amerikai fővárosban. A diplomáciai kapcsolatfelvételt követő jó viszonyt és kölcsönösségre törekvést jelezte, hogy 1825 áprilisában az amerikai kormány is ügyvivőt nevezett ki Brazíliába, a korábbi konzul, Condy Raguet személyében, aki 1827 tavaszáig töltötte be hivatalát. Utóda William Tudor lett, aki többek között fontos szerepet játszott az Egyesült Államok és Brazília együttműködéséről szóló kereskedelmi szerződés megkötésében, melyet maga is kézjegyével látott el 1828. december 12-én.

Források

- Adams, Charles Francis, (ed.) 1874: *Memoirs of John Quincy Adams, Comprising Portions of his Diary from 1795 to 1848*. Vol. 6. Philadelphia. *British and Foreign State Papers*, Vol. 14, 1826–1827. London, 1828.
- Commager, Henry Steele 1973: *Documents of American History*. Vol. 1, to 1898. Englewood Cliffs, New Jersey.
- Manning, William. R. 1925: *Diplomatic Correspondence of the United States Concerning the Independence of Latin American Nations*. Vol. II. New York.
- Miller, David H. (ed.) 1934: *Treaties and other international acts of the United States, 1776–1863*. Vol. 3, 1819-1835. Washington.

Hivatkozott irodalom

- Anderle Ádám 2010: *Latin Amerika története*. Szeged.
- Birmingham, David 1998: *Portugália története*. Budapest.
- Burns, Bradford E. 1970: *A History of Brazil*. New York–London.
- Fausto, Boris 2011: *Brazília rövid története*. Budapest.
- Hahner Péter 2021: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648–1815*. Budapest.
- Horváth Gyula 2005: Császárság Brazíliában és Mexikóban a függetlenség kivívása után. *Világtörténet (27.)* 2. 60–71.
- Lockhart, James – Schwartz, Stuart B. 1983: *Early Latin America. A History of Colonial Spanish America and Brazil*. Cambridge.
- Magyarics Tamás 2014: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek*. Budapest.

- Manning, William R. 1918: An Early Diplomatic Controversy between the United States and Brazil. *The Hispanic American Historical Review* (1.) 2. 123–145. <https://doi.org/10.1215/00182168-1.2.123>
- Meinig, Donald W. 1993: *The Shaping of America. A Geographical Perspective on 500 Years of History. Vol. 2. Continental America, 1800–1867.* New Haven and London.
- Molnár István János 2017: *Kanada története. A kezdetektől a konföderációig, 1000–1867.* Budapest.
- Perkins, Dexter 1961: *The United States and Latin America.* Baton Rouge.
- Robertson, W. S. 1915: South America and the Monroe Doctrine. *Political Science Quarterly* (30.) 1. 82–105. <https://doi.org/10.2307/2141847>
- Rossi, Bruno Gonçalves 2017: Brazil-USA Relations from Tiradentes to Barão do Rio Branco. *Brazilian Journal of International Relations* (6.) 38–60. <https://doi.org/10.36311/2237-7743.2017.v6n1.04.p37>
- Saraiva, José Hermano 2010: *Portugália rövid története.* Budapest.
- Semsey Viktória (szerk.) 2013: *Latin-Amerika 1750–1840 – A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig.* Budapest.
- Szilágyi Ágnes Judit 2015: A társadalom összetétele a függetlenné váló Dél-Amerikában: Argentína, Brazília, Paraguay, Uruguay. *Öt Kontinens. Az Új- és jelenkori Történeti Tanszék Közleményei. Numéro Spécial de la collaboration entre ELTE et l'Université de Szeged* (2013.) 2. 155–168.
- Szilágyi Ágnes Judit 2009: *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és a brazil történelemről.* Szeged.
- Smith, Joseph 2010: *Brazil and the United States: Convergence and Divergence.* University of Georgia Press, Athens, GA. <https://doi.org/10.1353/book11451>
- Vadász Sándor (szerk.) 2011: *19. századi egyetemes történelem, 1789-1914. Európa és az Európán kívüli országok.* Budapest.
- Whitaker, Arthur P. 1940: José Silvestre Rebello: The First Diplomatic Representative of Brazil in the United States. *The Hispanic American Historical Review* (20.) 3. 380–401. <https://doi.org/10.1215/00182168-20.3.380>
- Wittman Tibor 1971: *Latin-Amerika története.* Budapest.

Dr. Hans Luther német exkancellár dél-amerikai repülő körútja 1926-ban, a braziliai *Condor* és a *VARIG* légitársaságok létrejötte

Brazília mint az Európa-Dél-Amerika „Südatlantikprojekt”
amerikai légi hídfője

Fischer Ferenc

Történész, Pécsi Tudományegyetem; fischer.ferenc@pte.hu; ORCID: 0000-0002-3687-8937

Abstract

German Ex-Chancellor Hans Luther's 1926 Air Tour in South America and the Establishment of the Brazilian Condor and VARIG Airlines

In the second half of 1926, German aviation activity in South America, often dubbed as „the last free continent,” experienced a significant surge, when German ex-chancellor Hans Luther embarked on a several months long promotional air tour in Latin America, visiting altogether nine countries. Luther used modern German Junkers and Dornier airplanes for this journey, covering substantial distances, such as the approximately 3,000-kilometre route between Buenos Aires and Rio de Janeiro. One of the most notable outcomes of this tour was the Brazilian government's decision to grant an airmail concession to Condor in 1926 and then to VARIG airlines in 1927, both of which belonged to Lufthansa. Despite their formal national status, these airlines, along with Colombian (SCADTA, 1919) and Bolivian (LAB, 1925) airlines, operated as cover names. Under the guise of national flags, these airlines served Lufthansa's broad, globally interconnected

aviation objectives by purchasing German aircrafts and employing German pilots. Consequently, a significant Franco-German air rivalry emerged, particularly concerning the establishment of the intercontinental air routes between Europe and South America (Natal, Brazil) and the Zeppelin airship route, notably the South Atlantic air bridge. There was also competition for control of Latin American airspace. In the coordinated effort to establish German-owned air routes in Spain and Latin America, priority was given to securing dominance over Spanish and Brazilian airspace. This process resembled the construction of a tunnel connecting the two continents from both ends.

Keywords German Ex-Chancellor Hans Luther, Latin-American Air Tour 1926, Air Mail Concession, Luft Hansa, Condor, VARIG, Franco-German Air Rivalry

A spanyolországi légi hídfő és a „Projekt Spanien-Amerika”

A weimari Németország számára az I. világháború után megnövekedett Spanyolország, valamint a latin-amerikai országok politikai, kereskedelmi jelentősége. Spanyolországnak a világháború alatt megőrzött semlegessége lényegesen befolyásolta azt, hogy öt jelentős latin-amerikai ország, így Mexikó, Kolumbia, Venezuela, Argentína, Chile szintén kitarzott a semlegessége mellett.¹ A Versailles utáni elszigeteltségből a diplomáciai kitörésnek, s egyúttal a háborús blokád évei után a tengerentúli kereskedelmi kapcsolatok újjáépítésének éppen ez a spanyol nyelvű országcsoport – amely Németországgal sem az államközi kapcsolatokban, sem a sajtóban, sem a közvéleményben nem állt ellenséges viszonyban, a német ipari termékeket pedig békeidőben nagy tömegben importálta – kedvező lehetőségeket kínált.

A német kereskedelmi és ipari körök, továbbá az *Auswärtiges Amt*, a *Marineleitung* és a *Reichsverkehrsministerium* az ibériai országnak kiemelt jelentőségű „híd” (*Brücke*) – „hídfő” (*Brückenkopf*) szerepet szántak Dél-Amerika felé az ország – beleértve a Kanári-szigeteket

1 Hartwig 1917: 329–339.

és Spanyol-Szaharát is – geopolitikai helyzetéből adódóan.² Ahhoz, hogy ennek a híd szerepnek Madrid megfelelhessen, Németországnak először magában Spanyolországban kellett biztos pozíciókra szert tennie. E hídfő kiépítésével válhatott valóra a barcelonai főkonzul 1922-es memorandumának központi gondolata, nevezetesen, hogy „Spanyolország jelentősége [abban áll], hogy hidat képez Németország és Spanyol-Amerika között.”³

A hivatalosan 1926 januárjában alapított *Deutsche Luft Hansa*⁴ – s annak spanyol leányvállalata, az 1927-ben életre hívott *Iberia* – a *Zeppelin Művek*, valamint a *Junkers Művek* által alapított dél-amerikai német légi leányvállalatok⁵ közös *Transzeanprojekje*⁶ a weimari Németország legnagyobb szabású – és az állami szubvencióknak köszönhetően – legköltségesebb európai kontinensen kívüli – részben álcázott – vállalkozásává vált.

A spanyol (és dél-amerikai) légtérrel kapcsolatos – alább igen kivonatosan közlendő⁷ – 1925 augusztusában íródott titkos légügyi Memorandum forrásértékét, történeti jelentőségét különösen kiemeli egy fontos körülmény, mégpedig az, hogy az mintegy egy évvel korábban fogalmazódott Dr. Hans Luther exkancellár 1926 utolsó hónapjaiban megvalósított dél-amerikai légi körútja előtt. Annak tartalmát, főbb megállapításait

2 Fischer 2002: 35–60.

3 BAMA Nachlaß Tirpitz. – Freiburg, N 253/211. Az Alfred von Tirpitz admirális hagyatékában található 33 oldalas gépelt memorandum minden valószínűség szerint a barcelonai főkonzul, Ulrich von Hassel gondolatait tartalmazza. A memorandum a szöveggörnyezetből következően feltehetőleg 1922-ben íródott.

4 Bley 1932.

5 A formailag nemzeti légivállalatok, mint az 1919-ban alapított kolumbiai *Sociedad Colombo-Alemana de Transportes*, (SCADTA) az 1925-ben működését megkezdő bolíviai *Lloyd Aéreo Boliviano* (LAB), az 1926-ban bejegyzett brazíliai *Condor-Syndikat* és az ugyancsak brazil 1927-es alapítású *S. A. Empresa de Viacao Aérea Rio Grandese* (VARIG) és az 1927-es életre hívott *Iberia* csupán fedőnevek voltak: német akarat és kezdeményezés állt a háttérben. Álcázó jellegük lehetővé tette, hogy kolumbiai, bolíviai, brazil, spanyol nemzeti zászlók alatt e légitársaságok valójában a *Junkers Művek*, illetve a *Luft Hansa* nagyívű, egymáshoz szisztematikusan kapcsolódó légügyi célkitűzéseit, feladatait lássák el.

6 BAMA RM 20 /329. Der Reichsverkehrminister an das Auswärtige Amt, an den Herrn Reichswehrminister, an den Chef der Heeresleitung, an den Chef der Marineleitung, an den Herrn Reichspostminister, an den Herrn Reichswirtschaftsminister, an den Herrn Reichsminister der Finanzen je besonders. Betrifft: Luftverkehr nach Südamerika. Ergebnis der Besprechung am 28. Juni 1928 im Reichsverkehrministerium. Berlin, 7. Juli 1928. (Gezeichnet: Brandenburg, Ministerialdirektor).

7 A szóban forgó terjedelmes titkos Memorandum minimális rövidítésekkel megtalálható: Fischer 2014. 175–192

kiemelt fontosságánál fogva minden bizonnyal ismerhette maga Dr. Hans Luther is hivatalban lévő kancellárként, hiszen 1925. január 20-tól 1926. május 18-ig töltötte be a *Reichskanzler des Deutschen Reichs* tisztséget. A *Geheim* ügykezelésű titkos jelentés egyértelmű fogalmazásokat tartalmaz: egy szisztematikusan átgondolt, az európai kontinentális dimenzión messze túlnyúló, a spanyol és dél-amerikai, illetve az azt összekötő dél-atlanti légtér feletti dominanciáért folyó német szándékokat mutat az egyre hevesebbé váló francia-német légi rivalizálás közepette.⁸ Az 1920-as években a versailles-i szerződés tiltó rendelkezései ellenére a jórészt külföldre kitelepített német repülőgépipar a francia komoly riválisává vált. Éppen egy olyan pánibériai-pánlatin térségben, azaz az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában, ahol Párizs kívánta betölteni a német katonai vereség utáni látszólag könnyen megszerezhető hatalmi és kereskedelmi pozíciókat, majd az új, nagy távlatokat jelentő légi dimenzió kínálta üzleti és katonapolitikai lehetőségeket. Az I. világháború után a technikailag világszinten is élen járó német repülőgépipar ambíciói által vezérelve⁹ új kül- és hatalmpolitikai szempontként jelenhetett meg már az 1920-as évek közepén Berlin vesztes háború utáni (reváns) törekvéseiben egy soha korábban nem ismert hatalmi státusz, a „légiforgalmi nagyhatalom” (*Luftverkehrgrossmacht*) pozíciójának elérése.

„Titkos!

Beszámoló a Spanyolországban tett útról 1925 áprilistól 1925 júliusáig.

Végrehajtva Grauert kapitány és Jeschonnek hadnagy által.

Madrid–Berlin, 1925. augusztus.¹⁰

- 8 A francia-német dél-atlanti légi rivalizálás kiélezettségére jellemző, hogy a *Latécoère* francia légitársaság 1933-ig 120 repülőgépet veszített.
- 9 „Németország szellemileg és technikailag nem lett legyőzve, és a repülőgépipar terén egy jelentős előnyre tettünk szert, amit a német haza érdekében meg kívánunk tartani és amit továbbfejleszteni akarunk.” Junkers an Geheimen Baurat Offermann, Buenos Aires. Dessau, 1919. december 23. Idézi: Rinke 1996b: 675–676.
- 10 BAMA RM 20/ 284 Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Juli 1925. (A dokumentumban az aláhúzások az eredeti forrásban is szerepelnek.) Hans Jeschonnek a vesztes I. világháború után mint tapasztalt repülő tisz, a *Reichswehrministerium* állományában a betiltott német légierő titkos újjászervezéséért tevékenykedett. 1933-ban a *Reichsluftfahrtministerium*-ban Erhard Milch államtitkár szárnysegédjeként szolgált, majd Hermann Göring légi marsall oldalán a *Luftwaffe* vezérkari főnöke tisztségét töltötte be 1939–1943 között. Ulrich Grauert az 1920-as évek második felétől

[...] Még egyszer ki kell hangsúlyozni, hogy tekintettel a francia törekvésekre [Spanyolországban] a harcot német részről is teljes nyomatékkel fel kell venni. Amennyiben ez nem történik meg, úgy biztosan azzal kell számolni, hogy Németországot fokról fokra visszaszorítják. Ezzel azonban nemcsak azon kevés országok egyike veszik el, amely még napjainkban is egészében véve Németországhoz barátságosan viszonyul, hanem nem marad el majd a visszahatás a dél-amerikai köztársaságokra sem. Spanyolország viszonyulását ezekhez a köztársaságokhoz egészen nyilvánvalóan nem jól mérik fel [Németországban]. Az azonban nem kérdéses, hogy Spanyolország és különösen Madrid úgymond csomópontjává vált ezen [dél-amerikai] köztársaságok és az anyaország közös érdekeinek. Ebből következően Németország számára Spanyolország minden körülmények közepette legalábbis gazdasági híd Dél-Amerika felé.¹¹ [...]

Ez az út végső soron remélhetőleg hozzájárul ahhoz, hogy Németországban olyan országra irányítsuk mértékadó körök figyelmét, mely, mint egyetlen más [ország] sem, a mi légügypolitikai érdekeinket szolgálja, mert nemcsak saját maga kínál kedvező terepet a német légi közlekedés számára, hanem mindenekelőtt természetes hidat képez Dél-Amerika, s különösen Argentína felé. Amennyiben sikerül Argentínát a német légi közlekedésnek meghódítania a Franciaország elleni harcban, úgy ez döntő győzelmet jelent a mi légi érvényesülésünkért folyó harcban, a »háború utáni háborúban.«¹² [...]

---

ugyancsak *Reichswehrministerium* állományában a betiltott német légierő titkos újjászervezéséért tevékenykedett, majd a II. világháború alatt a *Luftwaffe* vezénylő tábornokai közé tartozott a lengyel, a francia s az angol légi hadműveletekben. A német repüléssel, így többek közt az Európa-Dél-Amerika légiútvonal projekttel kapcsolatos légügyi akták jelentős része megsemmisült a II. világháború során. A kölcsönös tájékoztatás eredményeként azonban a német repüléssel kapcsolatos akták átkerültek a hadsereg irattárába is, mint a szóban forgó forrás is, mely a „hadsereg repülésügyi hírei” (*Luftfahrt – Nachrichten der Armee*) aktakötegei közé került. Minden bizonnyal ez az egyik magyarázata annak, hogy ez idáig a német-spanyol-dél-amerikai repülőútvonallal foglalkozó külföldi munkák nem hivatkoztak a fenti forrásra, hiszen nem tűnik kézenfekvőnek, hogy repüléssel foglalkozó kutatók a hadsereg vagy a haditengerészet iratsomói közt kutassanak.

11 Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Juli 1925. BAMA RM 20/ 284

12 BAMA RM 20/ 284. Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Juli 1925.

1. számú melléklet.

Emlékirat Spanyolország repülésügyéről. (Egy madridi bizalmi ember jelentése)¹³

[...]

Egyértelműen abból kell kiindulni, hogy Spanyolországot teljes egészében meg kell hódítani Németország számára. Spanyolországgal egyidejűleg Dél-Amerika is megszerezhető. Spanyolország ugyanis manapság, sokkal inkább, mint bármikor, híd Dél-Amerika felé.¹⁴ [...]

Ha Spanyolországot meg akarjuk hódítani, egy pontot szem előtt kell tartani, ami körül az egész projekt forog, nevezetesen azt, hogy Spanyolország [a repülőgép]-építésben és [a légi] forgalomban önálló akar lenni. Ez katonai szempontból nézve kétségkívül indokolt és szükségszerű, és aki ezt a követelményt nem akarja elismerni, az már az elején kiesik a versenytársak közül.¹⁵

Hogy vajon Spanyolország egyáltalán és mennyiben kerülhet abba helyzetbe, hogy saját erőből ezeket a magasröptű terveket megvalósítsa, az egy más kérdés. Belátható időn belül Spanyolország mindenesetre függő marad attól az országtól, illetve cégtől, ahonnan a segítséget igénybe veszi.

Egyébiránt Spanyolország szűzföld, ahol még nagyjából mindent meg lehet valósítani és megszervezni. A fentiekből adódóan az összprojektet 4 részre kell bontani, melyeket egyidejűleg kell megvalósítani.

Az egyes feladatok Spanyolországban

A következő tennivalókról van szó:

13 Az „Emlékirat Spanyolország repülésügyéről” szerzőjét nem sikerült ez idáig egyértelműen megállapítanunk. A dokumentum mindenesetre szerves részét képezte Grauert kapitány és Jeschonneck hadnagy „Beszámoló a Spanyolországban tett útról 1925 áprilistól 1925 júliusáig” című memorandumának. Az „Egy madridi bizalmi ember jelentése” minden bizonnyal a Junkers Művek Spanyolországban tevékenykedő egyik vezető megbízottját takarja.

14 Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Juli 1925 BAMA RM 20/ 284

15 BAMA RM 20/ 284 Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Juli 1925. Az *Unión-Aérea-Española* németbarát spanyol elnöke, Mariano Moreno Caracciolo éppen egy német repülésügyi szakfolyóiratban megjelent írásában feltűnően hasonló gondolatokat fejtett ki, mint a szóban forgó forrás. Moreno Caracciolo 1926–1926: 61–68.

a) Légiútvonalak üzembe helyezése Spanyolországban, és a Kanári-szigetek felé, beleértve a csatlakozást az európai légiútvonal hálózathoz. (Barcelona-Genf)

b) Légi összeköttetés kiépítése Spanyolországból (a Kanári-szigetektől) Dél-Amerika felé.¹⁶

c) A repülőgép építés megkezdése Spanyolországban.

d) Katonai légiflotta felállítása a hadsereg és a hadiflotta számára (kapcsolódva a kereskedelmi légitársaságokhoz) [...]

Spanyolország számára különleges jelentősége van a Kanári-szigetekkel való összeköttetésnek. Ez a vonal pillanatnyilag kiemelt módon képezi a mérlegelés tárgyát, ámbar a fentebbiekhez képest átmenetileg kevésbé tűnik nyereségesnek. Azonban ez a vonal képezi a Dél-Amerikával való összeköttetés első szakaszát és éppen ezért kétségkívül különösen fontosnak kell tekinteni. (vesd össze a b)-vel)¹⁷ [...]

b) Az érdeklődés előterében a Dél-Amerikával való légi összeköttetés áll. Itt [Spanyolországban] nagy lelkesedéssel fogadták a Zeppelin¹⁸ [léghajót 1924. október 12-én], azonban eközben a megfontoltan gondolkodó spanyolok felismerték, hogy végül bizonyára mégiscsak a repülőgép lesz az (a léghajóval szemben – A Szerző) amelyé a győzelem lesz.

Az összeköttetés [Dél-] Amerikával pénzügyileg is jó üzletet jelentene, hiszen egy gőzhajóút [Dél-] Amerikába meglehetősen sok pénzbe és időbe kerül. Mindenekelőtt a levélforgalom révén lehet jelentős bevételre szert tenni. A projektnek a gazdasági oldal mellett kiemelkedő politikai jelentősége is van. Manapság Franciaország Spanyolországgal ténylegesen azon verseng, hogy kit illet a leendő uralom Dél-Amerikában. Ezért érthető az a kétségbeesett törekvés

16 Az 1920-as évek második felében a német repülésügyi szakirodalom, s ezen belül a geopolitikai írások igen gyakran és kiemelt fontossággal elemezték a fentebbi, 1925-ös Memorandumban jelzett német légügyi törekvés, azaz a „légi összeköttetés kiépítése Spanyolországból (a Kanári-szigetektől) Dél-Amerika felé” kérdését. Fischer von Poturzyn 1925; Kredel 1925; Hennig 1928; Blum 1928; Pollog 1929; Orlovius 1930; Hochholzer 1930; Hennig 1930.

17 BAMA RM 20/ 284. Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Juli 1925.

18 Az Amerikai Egyesült Államok kormánya 1922 júniusában a német jóvátétel keretében egy *Graf Zeppelin* léghajót rendelt. Az LZ 126 1924. október 12-én Sevillából indult az Amerikai Egyesült Államokba.

is, amit Franciaország tesz, hogy a Dél-Amerikával való első [légi] összeköttetést megkaparintsa. Amennyiben Németországnak repülőgépeivel sikerül megvalósítania, mégha spanyol lobogó alatt is, ezt [a Dél-Amerika–Európa légi] összeköttetést, úgy Németország nemcsak Spanyolországban, hanem Dél-Amerikában is erős, és talán döntő befolyást szerezhet. E probléma fontosságát éppen ezért egyáltalán nem is lehet eléggé kihangsúlyozni. A Dél-Amerikába vezető [légi]útvonal nemzetközi probléma és Németországnak az első helyet kell biztosítania magának. Franciaország egészen biztosan ugyancsak kiépíti ezt a [légi] útvonalat, de remélhetőleg majd csak mi utánunk.¹⁹

c) [...]

Németország számára természetesen ez (az álcázott – F. F.) forma, amelyet már a törvényes okoknál fogva is választani kell, azzal az előnnyel jár, hogy itt (Spanyolországban – F. F.), nem akadályozva a versailles-i szerződés által, úgy tervezhet és építhet az ember, ahogy akar.²⁰ [...]

[...]

A 4. pont elkezdésének legcélszerűbb útja

Légiútvonalak kiépítésével kell kezdenünk, mivel a légi forgalomban mutatkozik meg leginkább a német repülőgépek fölénye. [...]

19 BAMA RM 20/ 284. Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Juli 1925. Franciaország két pilótája, Costes és Le Brix kapitányok 1927 októberében megismételték Ramon Franco kapitány 1926-os útját, miközben a Párizs-Buenos Aires repülőutat több szakaszban tíz nap alatt tették meg. PAAA Deutsche Gesandtschaft in Argentinien. Bericht an das *Auswärtiges*. Buenos Aires, 24. 10. 1927. A francia kormány jelentős szubvenciójával az első rendszeres, 10 napig tartó Európa-Dél-Amerika légipostai forgalom 1928. március 1-én indult a Párizs-Perpignan-Alicante-Casablanca-Dakar-Zöld-foki szigetek -Fernando Noronha-szigetek (Brazília)-Recife-Rio de Janeiro- Buenos Aires útvonalon. A repülőgépek akkori kis motorteljesítménye miatt a nagy óceáni távolságot az afrikai partok és a „brazil kiszögellés” között a francia *Aéropostale* légitársaság úgy oldotta meg, hogy Dakar és a Zöld-foki szigetek között hidroplánok, míg a Zöld-foki szigetek és a braziliai Fernando Noronha-szigetek közti óceáni távolságot gyors torpedónaszádok alkalmazásával hidalták át. Fernando Noronha és Recife között ismét vízi repülőgépek biztosították az összeköttetést, majd a brazil partok mentén Buenos Airesig az *Aéropostale* szárazföldi repülőgépei. *Von heut ab Ozeanflugverkehr. Paris - Buenos Aires in 10 Tagen. Viermal umsteigen*. Erste Beilage zur *Vossischen Zeitung*. 1928. március 1. Nr. 52; Milch: 1928.

20 BAMA RM 20/ 284. Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von Apr-Juli 1925.

Tehát állítható az, hogy a polgári légi forgalom kezdete a döntő fordulópont. A [német] érdeklődés homlokterében a Kanári-szigetekre történő repülés áll, mint a Dél-Amerikába irányuló forgalom első állomása, mint ahogy azt már említettük. Átmenetileg mindenestre a Kanári-szigetekre irányuló repülőforgalom nem lesz rentábilis, sőt ellenkezőleg magas szubvenciót igényel.²¹ Ezt a szakaszt egyébként is különösen nehéz repülni, mivel az részben lakatlan területek és sivatag fölött halad át.

A franciáknak a legnagyobb érdekük fűződik ahhoz, hogy maguknak biztosítsák ezt a szakaszt, és hogy megakadályozzák, hogy német vagy angol repülőgépek koncessziót kapjanak. [...] A francia kormány a maga részéről messzemenően támogatja a francia [légi] társaságot (Latécoère), mely verseng a [spanyolországi]koncesszióért. A [Dél-] Amerikába irányuló repülésért folyó konkurrenciaharc tehát ténylegesen a Kanári-szigetekkel folytatott [légi] forgalom megindításáról szól.²²

[...]

Magától értetődő, hogy Spanyolországban a repülőgépfelkészítéshez szükséges összes kísérlet a legmesszemenőbb mértékig tovább folytatható, mivel [Spanyolországban] nemcsak a versailles-i szerződés korlátai szűnnek meg, hanem a Spanyolország – [Dél-] Amerika projekt is számos kísérletet követel még.²³

[...]

Németország és Spanyolország

a) Általános megjegyzések

A versailles-i szerződés béklyói miatt a repülőgépgyártás Németországban nem fejlődhet akadálytalanul. Ezt tehát külföldre kellett kihelyezni, mint ahogy az részben már meg is történt, s ebből kifolyólag bizonyára nincs akadálya annak sem, hogy (Németország – F. F.) Spanyolországban gyártson [repülőgépeket].²⁴

[...]

21 BAMA RM 20/ 284. Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Jul 1925.

22 BAMA RM 20/ 284. Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Juli 1925.

23 BAMA RM 20/ 284. Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Juli 1925.

24 BAMA RM 20/ 284. Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Juli 1925.

Ha az ember Spanyolországban tartózkodik, nem tud megszabadulni attól az érzéstől, hogy Németországban Spanyolország és Dél-Amerika jelentőségét abszolút lebecsülik. [...] mi [németek] új [befolyási, befektetési] területeket biztosíthatunk magunknak éppen Spanyolországban és Dél-Amerikában, melyek pénzügyileg, politikailag és katonailag végtelen jelentőséggel bírhatnak. Ebben a vonatkozásban nagyon sokat tanulhatnánk a franciáktól, akik éppenséggel kétségbeesett erőfeszítéseket tesznek, hogy ezeket a [spanyolországi és dél-amerikai befolyási] területeket meghódítsák maguknak.

[...]

Javaslatok

[...] törekedni kell arra, hogy a spanyol nagyiparosokat érdekeltté tegyük az összprojektben, és hogy velük együtt közös munkát végezzünk. Valószínűleg Horacio Echevarrieta úr megfelelő személyiség erre, aki a közeljövőben Németországba érkezhetsz. [...] Fontos lenne, hogy neki Németországban minden ajtót kinyissunk és számára a hivatalos [német állami] helyek támogatását is kilátásba helyezzük. Megjegyzendő, hogy a király is [XIII. Alfonz] üdvözléne azt, ha Echevarrieta úr átvénné az [Európa–Dél-Amerika] összprojektet.”²⁵

Az I. világháború után gyorsan kibontakozó európai polgári repülés további fejlődésének gátat szabott az, hogy miután Németországnak 1922-től lényegében megtiltották modern polgári repülőgépek gyártását, Németország – élve a repülés adta újkeletű geopolitikai helyzetével, az „Európa légikeresztje” stratégiai pozícióval – ellenlépésként megtiltotta, hogy a francia, illetve angol polgári repülőgépek áthaladjanak a német légtér felett. Így lehetetlenné vált például a legrövidebb Párizs-Varsó, Párizs-Prága, Párizs-Budapest, Párizs-Bukarest, Párizs-Belgrád légiútvonal, illetve az angolok által tervezett London-Kairó-Bombay léghajó útvonal kiépítése. Németország éppen a légi dimenzióknak köszönhetően kedvező külpolitikai alku-helyzetbe került. Ez tükröződött az 1926. májusi Párizsi Légi Egyezményekben.²⁶ Ezekben a megállapodásokban az antanthatalmak

25 BAMA RM 20/ 284. Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von April-Juli 1925.

26 Blum–Pirath 1928; Deák 2009. Az 1926-os Párizsi Légi Egyezményekről lásd: Deák 2022: 189.

lényegében feloldották a német polgári repülőgépgyártás elé emelt akadályokat. Ennek fejében Németország például lehetővé tette, hogy Franciaország és a kisantant országok közötti légiforgalom Dél-Németország felett haladhasson át, és leszállhassanak német repülőtereken, így például Nürnbergben. Franciaország a maga részéről pedig ellentételezésként engedélyt adott arra, hogy a *Luft Hansa* Spanyolország (Dél-Amerika) felé használhassa a francia légteret a Stuttgart-Basel-Marseille-Barcelona útvonalon.

A korábbi évszázadok horizontális – tengerek, szárazföldek felszíne – színterei után a vertikális térdimenzió, a földrajzi-politikai határok felett átívelő globális dimenziójú légtér használata annak lehetőségét tartalmazta, hogy Németország katonai veresége és a versailles-i szerződés tiltó rendelkezései ellenére a polgári légiforgalom németországi, európai és Európán kívüli (Dél-Amerika) gyors kiépítése révén továbbra is ipari-lag-technikailag élenjáró nagyhatalom maradhasson. Sőt, a *Luft Hansa* 1928-ra már nemcsak Európa, hanem a világ legnagyobb légiforgalmú társasága lett. Fejlett német, európai és tengerentúli (Dél-Amerika) légi útvonalhálózata, és a mögötte álló repülőgépgyártási s üzemben tartási kapacitás egyúttal jól szolgálta az egyik legfontosabb kül-, ipari és kereskedelempolitikai célkitűzést, az „egyenrangú az egyenrangúak között” hatalmi pozíció elérését is.²⁷

A német „transzocéán projekt” első meteorológiai programja a Minden gőzhajó fedélzetén (1924. március-június)

Körülbelül ugyanabban az időben, amikor a spanyol légtérrel és a dél-atlanti légi projekttel kapcsolatos, 1925 nyarán íródott titkos német memorandum megfogalmazódott, az Európa-Dél-Amerika interkontinentális repülőjáráttal kapcsolatos projekt tudományos igényű felvetése is nyomon követhető a korabeli német szakirodalomban. A bonni Ibero-Amerikai Kutatóintézet folyóiratában, az *Ibero-Amerikanisches Archiv* 1925. márciusi számában jelent meg egy figyelemreméltó, „Európa és Dél-Amerika közötti légi forgalom. A gazdasági alapok és gazdasági kilátások” című

27 Sachsenberg 1924: 119–127.

írás,²⁸ melynek szerzője a hamburgi meteorológiai intézet kormányzati tanácsadója, dr. Perlewitz volt. Perlewitz 1924 márciusa és júniusa között nagyszabású kutatási meteorológiai programot hajtott végre a hamburgi *Norddeutscher Lloyd* gőzhajótársaság *Minden* gőzhajójával. Az oda- és visszautazás során a Hamburg-Madeira-Pernambuco-Recife-Rio de Janeiro-Santos-Sao Paulo-Buenos Aires útvonalon haladó hajó fedélzetéről 123 magas légköri kutatásokra alkalmas léggömböt eresztettek fel. A német meteorológus az északi passzátszelek övezetén, az egyenlítői térségén és a déli passzátszelek térségén hajózott át, és végezte közben meteorológiai méréseit.

A „transzóceán projekt” második meteorológiai programja: A Meteor kutatóhajó dél-atlanti kutató expedíciója (1925. április–1927. július)

A szisztematikus meteorológiai kutatások német részről folytatódtak, s egészen új dimenziót kaptak akkor, amikor több mint két éven, 1925–1927 között, a *Reichsmarine* egyik speciálisan átalakított hajója, a *Meteor* végzett. A Weimari Németország minden más tengeri és légi hatalmat megelőzve egy olyan alapos, a dél-atlanti térség uralkodó légköri viszonyait komplex módon feltáró speciális légköri mérési munkálatokat hajtott végre, amelyek szükséges előfeltételét képezték a biztonságos, gazdaságos s menetrendszerű – különösen a Nyugat-Afrika- Brazília közötti – dél-atlanti átrepüléseknek. A *Meteor* útja akkoriban nem keltett nagy feltűnést a Németországot legyőző antanthatalmak körében. Ugyanakkor nem utolsó sorban éppen ennek a szisztematikus, a *vertikális dimenziót*, a dél-atlanti légkört, időjárás viszonyokat feltáró munkálatoknak az eredményeként, a weimari Németország óriási szellemi tudást és előnyt halmozott fel a „levegő óceánról” (*Luftozean*), amire építeni tudott akkor, amikor egyidejűleg mind Európában (így Spanyolországban), mind Dél-Amerikában (így különösen Brazíliában) lépésről lépésre megvalósította azokat a feladatokat, amelyeket Grauert kapitány és Jeschonnek

28 Perlewitz 1925: 101–122.

hadnagy vázolt fel 1925 augusztusában a berlini döntéshozóknak készített titkos jelentésükben.²⁹

A *Meteor* kutatóhajó két év s két hónapig tartó útja során a délatlanti térségben több mint 67 500 tengeri mérföldet, azaz az Egyenlítő hosszúságának mintegy háromszorosát tette meg.³⁰ A hamburgi *Institut für Meereskunde* nagyszabású kutatóprojektet dolgozott ki, abból kiindulva, hogy a német tudomány és tudománypolitika a nyílt óceánt, így a dél-atlanti térséget is, mint szabad kutatási területet felhasználhatja, amelyre nem terjedhetnek ki a versailles-i szerződés korlátozásai. A Wilhelmshavenből induló hajó útjáról nagyon kevés hírt adtak. A *Meteor* kutatóhajót a *Marineleitung* főnöke, Zenker admirális 1925. április 15-én búcsúztatta el Wilhelmshavenben. Politikai okokból célszerűnek tűnt, hogy minél kisebb feltűnést keltsenek a nagyszabású expedíció előkészületeinek nyilvánosságra hozatalával. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy pont ugyanabban az időben utazott Spanyolországba két német repülőtsízt, Grauert kapitány és Jeschonneck hadnagy, hogy többek között tanulmányozzák a Spanyolország-Kanári-szigetek–Dél-Amerika német interkontinentális légiútvonal kiépítésének lehetőségeit.

1926 júniusában a *Meteor* cirkáló Afrika és Dél-Amerika közti „cikkcakk” útja során 14 napot töltött „a világ legszebb kikötőjében”, Rio de Janeiróban. A brazil hatóságok nagy figyelemmel fogadták a *Meteor* kapitányát, Fritz Spiess, akit audiencián fogadott Brazília elnöke, Arthur da Silva Bernardes is. Az elnök, a tengerészeti miniszter, a kultuszminiszter és más személyiségek látogatást tettek a *Meteor* fedélzetén. Spiess korvettkapitány a látogatást értékelve kiemelte: „úgy éreztük, hogy a brazil ipar és tudomány nagyon is tudatában van annak, hogy az észak-amerikai és a francia befolyás ellenére milyen sokat köszönhet a német iparnak és a német tudománynak.” A német kapitány úgy vélte, hogy a *Meteor* riói látogatása hozzájárult az egykor ellenséges, az antanthoz hadviselőként csatlakozó Brazíliával való kapcsolatok javításához, és a Brazíliában élő németek helyzetének megerősítéséhez.³¹

29 Fischer 2015. 175–192.

30 Spiess 1928. 81.

31 Spiess 1928: 239.

A meteorológiai megfigyelések különösen ott voltak gyakoriak, ahol az Afrika (Dakar), Zöld-foki-szigetek és Dél-Amerika (Brazília) között a tervezett légi útvonalak a legrövidebbek, azaz a legoptimálisabbak voltak. Miután a *Meteor* kutatóhajó kétéves „cikk-cakk” útja során mindig más hónapokban tért vissza ugyanazokra az útvonalszakaszokra, a meteorológiai vizsgálati eredmények – a *Minden* expedíciójához képest – sokkal gazdagabbnak bizonyultak. Spiess kapitány szerint is „óriási anyagot halmoztunk fel a szabad atmoszféra kutatására”.³² A sok ezer méteres magasságba emelkedő ballonok irányváltásukról, emelkedésük sebességéről minden percben adatokat továbbítottak a hajó fedélzetére, melyeket regisztráltak. Az alsó légköri levegőáramlatok, széljárások rétegződéseinek vizsgálatára szolgáltak a sárkányrepülők. Egy 10 km-es csörlőkötél segítségével először egy fő sárkányt eresztettek fel mintegy 3 km magasságra, majd 1000 méterenként újabb és újabb segédsárkányokat helyeztek el a kötélzeten, így a *Meteor* a fő sárkány mellett 5-6 kisebb segéd-sárkányrepülőgépet is vontathatott. Oly jelentős mennyiségű kutatási anyag halmozódott fel, hogy „a teljes meteorológiai megfigyelési anyag az Atlanti-óceán feletti léghajózás számára jelentett gyakorlati értéket”.³³

Érdekes és új technikai megoldásokat dolgoztak ki: a mérési eredmények egy részét a tengerbe ejtették, melyet aztán a hajó a fedélzetére vett. Az adatok egy részét naponta Berlinbe, illetve Hamburgba küldött táviratokkal továbbították az egész út során. A Kanári-szigetek, majd a Zöld-foki-szigetek után a hajó a „brazil könyök” előtt fekvő szigetcsoporthoz, a Brazíliához tartozó Fernando Noronha szigetekhez többször is visszatért. A tervezett óceáni átrepülések során az Újvilágnak ez volt az Óvilághoz (az afrikai Dakarhoz, illetve a Zöld-foki-szigetekhez) legközelebbi pontja. Éppen ezért a *Meteor* a Fernando Noronha szigetcsoporthoz több alkalommal is körbe hajózta, melynek során négy sárkányt eresztettek a levegőbe. Ily módon igen sok értékes adatot kaptak a brazil partok előtt uralkodó meteorológiai viszonyokról, hiszen a lehetséges repülőgép- és léghajólandolások elsődleges célpontja a „brazil könyök”, Natal-Pernambuco, illetve Fernando Noronha volt.³⁴ Az úgynevezett

32 Spiess 1928: 356.

33 Spiess 1928: 359.

34 Spiess 1928: 81.

kilencedik profil, a brazíliai Sau Roque-fok és az afrikai Freetown közötti szakasz kutatása volt. Itt az Atlanti-óceán mintegy 1500 tengeri mérföldre szűkül össze. Épp ez volt az a tengeri térség, pontosabban légi zóna, légi folyosó, amelyről a projektben részt vevő kutatók azt állították, hogy a közeli jövőben a legkedvezőbb s egyúttal legrövidebb repülési lehetőséget kínálja a német „dél-atlanti légi projekt” megvalósítására. A *Meteor* meteorológusai ezen a szakaszon fejtették ki a legaktívabb tudományos tevékenységet: 18 ballont eresztettek fel, 12 500 méteres magasságtól egészen 18 900 méteres magasságig, de vizsgálatokat végeztek 4 600 és 14 000 méteres magasságokban is. A hetedik és a kilencedik profil között 130 fényképfelvételt készítettek a felhőképződésről, továbbá 13 sárkányrepülő-feleresztést végeztek ebben az Afrika és Dél-Amerika közti legrövidebb tengeri szakaszon 3 370 méteres legalacsonyabb magasság és a legmagasabb, 4 630 méteres magasság között.³⁵

A meteorológiai kutatóút befejeztével 1927. június 23-án Spiess sorhajókapitányt és a *Meteor* legénységét a birodalmi elnök, Paul von Hindenburg fogadta, aki naplójában is megörökítette, hogy „a birodalmi elnök úrnak katonai jelentést tettem az útról”.³⁶ 1934 februárjában, miután kezdetét vette a *Luft Hansa* közvetlen Berlin-Stuttgart-Rio-Buenos Aires posta-forgalmi, heti rendszerességű légi járata, a korszak egyik legismertebb repülési szakértője és számos szakkönyv szerzője, Fischer von Potorzyn *Südatlantikflug* című művében visszatekintett a transzkontinentális repülésekhez elengedhetetlen német meteorológiai kutatásokra, így a *Meteor* expedícióra is. 1934-ben megjelent művében megállapítja, „hogya a német meteorológia 1923-ban kezdett hozzá az Atlantikum repülési, időjárás viszonyainak kutatásához. Ez a »sietség«, amelyet annak idején sokan bíráltak, a későbbiek során nagyon kifizetődővé vált. A 25 000 méter magasságig, egészen a sztratoszféráig nyúló magas légköri szélmérések, [...] melyeket évek óta német tudósok és a német kereskedelmi tengerészet tisztjei végeztek, [...] nagyon előnyösek lesznek a magasan repülő repülőgépek légi forgalma számára. [...] Ezek a piros mérőballonok manapság a légi közlekedés következő fejlődési korszakának útjelzői.”³⁷

35 Spiess 1928: 275.

36 A *Meteor* tisztikarát von Reudel birodalmi belügyminiszter is fogadta, mely fogadáson részt vett Tirpitz admirális is. Spiess 1928: 332.

37 Fischer von Potorzyn 1925: 140.

Paul Behncke admirális egy éves dél- és közép-amerikai útja (1925. január és 1926. január)

Paul Behncke admirális 1920 és 1924 között állt a Weimari Köztársaság haditengerészete, a *Reichsmarine* élén, mint a Tengerészeti Vezetés Főnöke. Mintegy negyedévvvel azt követően, hogy Paul Behncke a *Chef der Marineleitung* posztját átadta Hans Zenker admirálisnak, 1925 januárjától egyéves utat tett Dél- és Közép-Amerikába.³⁸ Egyik legfontosabb feladatai közé tartozott a tervbe vett rendszeres latin-amerikai kiképző cirkáló-utak személyes előkészítése, de feladatai közé tartozott a *Reichsmarine Meteor* kutatóhajója speciális küldetésének, expedíciójának előkészítése is.³⁹ Paul Behncke a *Reichsmarine* egykori főnökének latin-amerikai körutazása minden bizonnyal tesztértékű előképe volt Luther 1926-os útjának.

Behncke utazása 1925 januárjában kezdődött Brazíliában, Rio de Janeiróban és összesen tizenegy hónapig tartott: felkereste többek közt Dél-Brazíliát is, elsősorban az ottani brazil németiséget, ellátogattott Uruguayba, Paraguayba, Argentínába, Chilébe, Bolíviába, Peruba, Ecuadorba, Panamába, Kolumbiába, Venezuelába, Guatemalába és Mexikóba. Németországba Washington és New York érintésével érkezett vissza. Jóllehet Behncke külön kihangsúlyozta, hogy a meglátogattott országokba már szolgálaton kívüli admirálisként érkezik, és útja

38 Behncke útját több német hajóstársaság, valamint hamburgi és a brémai kereskedőházak fizették, de a költséges egyéves úthoz hozzájárult a *Reichswehr* és személyesen Otto Geßler hadügyminiszter is. Jellemző, hogy miután Behncke visszatért, 1926 januárjában és februárjában elsőként éppen a hamburgi és a brémai kereskedelmi kamarában, valamint a Stuttgart székhelyű *Deutsches Auslands Institut*-ban tartott előadást útjáról. BAMA N. 253/148. Vortrag des Admirals a. D. Paul Behncke über seine Reise nach Süd- und Mittelamerika. Gehalten vor der Geschäftsstelle der deutschen Handelskammer in den lateinamerikanischen Ländern in Hamburg, der Handelskammer in Bremen, dem Verein für das Deutschtum im Auslande in Bremen und dem Deutschen Auslandsinstitut Stuttgart im Januar und Februar 1926.

39 Fischer 2004: 31. 1928. november 18-án a *Marineleitung* Groener hadügyminiszter számára beszédtervezetet készített, melyben a távoli vizekre is elvezető külföldi kiképzőcirkáló hasznosságát indokolták. „A külföldi szolgálat a leghatásosabb eszköze a nemzetközi kapcsolatok újjáépítésének és ápolásának, a diplomáciai képviselleteink pozíciói erősítésének, a külföld bizalmának erősítése a német újra-felemelkedéshez, a háborús bűnösség elleni küzdelemhez, a külföldön élő németiség megerősítéséhez és összetartozásához, valamint a kereskedelmi kapcsolatok kiépítéséhez.” Idézi: Dülffer 1973: 62.

„privát” jellegű, az érintett országok elnökei mégis hivatalosan fogadták őt, sőt utazásához rendelkezésre bocsájtottak például vasúti szalonkocsikat, gépkocsikat, vízi járműveket. Behncke admirális feladatai közé tartozott a német piaci részesedés, a német kereskedelem esélyeinek felderítése is az egyes országokban, nem utolsósorban a Latin-Amerikában működő német kereskedelmi házak közvetítése révén. Számos beszélgetést folytatott dél-amerikai német gazdasági-kereskedő körökkel, illetve dél-amerikai vezető katonai, politikai személyiségekkel. Útja során meglehetősen pontos képpel rendelkezett a dél-amerikai országok kereskedelmi, gazdasági viszonyairól, a német export-import lehetőségekről. Hazatérte után Behncke admirális könyvet is írt dél-amerikai tapasztalatairól.⁴⁰

Az admirális számára világos volt, hogy a Dawes-terv után megnöttek a német gazdaság exportpiacok iránti szükségletei, és minden módon segíteni kell az exportra termelő iparágak piacra jutási lehetőségeit. Európán kívül különösen a latin-amerikai országokat tekintette jövőbeni potenciális nagy piacoknak. Egyéves latin-amerikai körútjának tapasztalatai alapján, 1927. június 8-án írt memorandumában Wilhelm Marx kancellárnak a következőket írta: „Mégha természetesen az európai kérdések állnak közelebb hozzánk, és azok a meghatározók, mégiscsak nagy fontossággal bír számunkra, hogy a távolabb fekvő világpolitikai és világgazdasági kapcsolatainkat minden eszközzel támogassuk.”⁴¹

Dr. Hans Luther német exkancellár kilenc országot érintő dél-amerikai repülő körútja 1926-ban

A weimari Németország ugyan „nem hivatalos”, de mégis igen erőteljes külpolitikai nyitása Latin-Amerika felé Dr. Hans Luther német exkancellár Dél-Amerika 9 országát – Venezuela, Kolumbia, Peru, Bolívia, Chile, Argentína, Paraguay, Uruguay és Brazília – érintő 1926-os légi körútja volt.⁴² A kancellár neve akkoriban jól ismert volt szerte a világban, s összefonódott sikeres pénzügyminiszeri tevékenységével, amellyel a német rekordinflációt

40 Behncke 1926.

41 Idézi: Rinke 1996a: 246.

42 Luther vonatot csak egyszer vett igénybe: Chiléből Argentínába.

megfékezte.⁴³ Luther német gyártmányú *Junkers F-13* és *Dornier* (vízi)repülőgépeken tette meg útjának szinte egészét a szubkontinensen, s ez a dél-amerikai „légi reklámút” nem is tévesztette el a várt s kívánt hatást. Az egykori birodalmi kancellár, Hans Luther 1926-os latin-amerikai körútja igazolta a német gazdasági, kereskedelmi körök, különösen a repülőgépgyártók várakozásait a szubkontinensre irányuló német exportot illetően. Ez jól tükröződik Hans Luther Gustav Stresemann külügyminiszternek írott több optimista feljegyzésében is.⁴⁴ A Ruhr krízis befejeződése, a Dawes-terv által felgyorsított pénzügyi konszolidáció, a belpolitikai stabilizálódás, a Locarno-megállapodások 1925 októberében és a weimari Németország belépése a Népszövetségbe 1926 szeptemberében új lehetőségeket teremtettek a Stresemann által fémjelzett német külpolitika számára, hogy az visszaszerezze a *Deutsches Reich* nagyhatalmi pozícióját és nemzetközi egyenrangúságát.⁴⁵ A német külpolitikában megerősödött az öntudat az Európán kívüli világ felé s Latin-Amerika a német külpolitikai érdekek középpontjába került. A német kiképző cirkálók⁴⁶ és prominens személyiségek latin-amerikai utazásai a 20-as évek második felének hivatalos német-latin-amerikai politikájának fontos elemévé váltak. Németország presztízsét igyekeztek ezzel emelni, és a latin-amerikai államokhoz fűződő jó viszonyt megerősíteni. Szemben az I. világháború előtti időszakokkal, a *Reich* már nem tartozott a gyarmattartó hatalmak közé, és az

43 Dr. Hans Luther, mint *Reichsfinanzminister* igen jelentős szerepet játszott a német hiperinfláció megfékezésében. A német küldöttség tagja volt a Dawes-terv tárgyalásai során az 1924. évi londoni konferencián, s a Locarno megállapodás megkötésében is fontos szerepet játszott. Hans Luther 1925. január 20 és 1926. május 18. között töltötte be a *Reichskanzler des Deutschen Reichs* tisztségét. 1933 és 1937 között nemzetiszocialista Németország nagykövete volt az Amerikai Egyesült Államokban.

44 Luther levele Stresemann-nak 1926. augusztus 23. – idézi Rinke 1996a: 51.

45 Ormos-Majoros 1998.

46 Az I. világháború után a *Berlin* kiképző cirkáló tette meg 1924/25-ben az első tesztértékű latin-amerikai vizeken tett látogatását: Kolumbia, Kuba, Mexikó, Panama, Venezuela voltak az érintett országok. A kiképző cirkáló fogadtatása látványosan pozitív volt az USA közvetlen érdekszférájában. A *Berlin* második kiképző körútja 1925. októbertől 1926. februárjáig már egész Dél-Amerikára kiterjedt. (Haiti, Panama-csatorna, Ecuador, Peru, Chile, Argentína, Uruguay, Brazília). A *Hamburg* kiképző cirkáló 1926 tavaszán az eddig nem érintett latin-amerikai országok meglátogatását eredményezte: Guatemala, El Salvador, Honduras. Mindegyik felkeresett államban a kormányzati szervek részéről a cirkáló legénysége nagyon pozitív fogadtatásban részesült.

I. világháború előtt jellemző *deutsche Gefahr* értelmét veszítette a vesztes háború miatt.

1926 nyarán a *Hamburg-Amerika Linie* (HAL) és a *Norddeutsche Lloyd* – Stresemann külügyminiszter ösztönzésére – az éppen hivataláról nemrég lemondott Luther birodalmi exkancellárt egy dél-amerikai oda-vissza hajóútra hívta meg. Luther tervezett utazásának fő célja mindenekelőtt a német dél-amerikai repülési érdekek/érdekeltségek propagálása volt, sőt az is állítható, hogy a Luther utazás a weimari Németország első – az állami és vállalkozói szférát összefogó – igen jól koordinált repülőgéppexport ösztönző akciója volt. Mind az előkészítés, mind a lebonyolítás, mind a finanszírozás vonatkozásában Németország több minisztériuma, továbbá a privát gazdasági szféra részt vett. Az utazási költségekben a hajós társaságok mellett a *Reichsverkehrsministerium* is részt vállalt. A szervezési feladatokban az *Auswärtiges Amt*, a német dél-amerikai nagykövetségek és a brazil *Condor Syndikat* is szerepet vállalt.

A Stresemann külügyminiszter által ösztönzött Luther körutazást az *Auswärtiges Amt* hivatalos szóhasználatában – egy a kancellári funkcióját nemrég befejező személyiség – „privát ügyeként”, úgymond a politikus „külföldi pihenéseként” igyekeztek eladni a gyanakvó külvilág felé, miközben Luther – ámbár a dél-amerikai körutazása során nem rendelkezett magas rangú aktív állami beosztással – kétségkívül a weimari Németország legprominensebb, legbefolyásosabb politikusai közé tartozott, akit pénzügyi szakértelme miatt nemzetközileg is jegyezték, így a személye igen alkalmas volt egy *good will Reise* megvalósítására. A hiperinfláció évei után a weimari köztársaság stabilitása jól tükrözte a német külpolitika új ambícióit, akaratát a Locarno utáni világpolitikai konstellációban. A Dawes-terv által szabályozott német jóvátételi kötelezettség a német export növelésének kényszerét is jelentette. A német csúcstechnikát előállító ipar, így különösen a repülőgépipar támogatása prioritást kapott s ebben a törekvésben fontos szerepet játszottak a latin-amerikai exportpiacok.⁴⁷ Az 1926 májusában megkötött Párizsi légi

47 Németországban a világháborúból örökölt fejlett technikára, ipari hátterére jellemző, hogy 1925-ben az országban 25 jelentősebb repülőgépgyártó cég működött. Mindez igen erős belnémet versengést eredményezett a repülőgépgyárak között, továbbá az antant hatalmak erős kontrollja és korlátozó intézkedései miatt mindez a külpiacon keresésére, Európán kívüli export offenzívára ösztönzött, miközben Latin-Amerika – amely az akkori német szóhasználatban „az utolsó szabad kontinens” volt, hiszen

egyezmény megszabadította a korlátozó béklyóktól a német repülőgép gyártókat, amely így elősegítette a német légi aktivitás gyors kiteljesedését Latin-Amerikában is.

Stresemann külügyminiszter 1926. július 3-án egy körlevélben arra kérte a meglátogatandó dél-amerikai országokban tevékenykedő német diplomáciai képviselők vezetőit (Caracas, Bogota, Lima, La Paz, Santiago de Chile, Buenos Aires, Montevideo, Asunción, Rio de Janeiro), hogy törekedjenek arra, hogy a volt birodalmi kancellárt a legmagasabb szintű latin-amerikai politikusok, és a külföldi német szervezetek vezetői fogadják. S valóban: az *ex-Kanzler* hivatalban lévő államfőknek kijáró protokollban részesült a meglátogatott országokban. A német diplomáciai képviselők óriási sajtóvisszhangról és diplomáciai sikerekről számoltak be.⁴⁸ A weimari Németország *Reisepolitikja* nagyban szolgálta Németország visszatérését a *Weltpolitikba*.⁴⁹ s maga Luther víziói között is szerepelt: „újjáépítésünk, mint nagyhatalom”.⁵⁰

Az *Auswärtiges Amt* az egykori birodalmi kancellárt már a körutazás előtt – majd a több hónapos kint léte során is – számos kereskedelem-politikai feljegyzéssel látta el.⁵¹ A bogotai német követség hasonlóan a többi meglátogatott országhoz „felkészítő munkapapírokat” készített az exkancellár számára. Dr. Luther Bogotába érkezése előtt nyilvánvalóan

---

egyetlen gyarmattartó hatalom sem uralta közvetlenül – hatalmas kiterjedésével, geográfiai struktúrájával, belső közlekedési hálózatának (vasutak) fejletlenségével kiváló lehetőséget teremtett a repülőgéppel való közlekedés számára.

- 48 Rinke 1996a: 187. Neves német személyiségek későbbi látogatásai latin-amerikai látogatásai nem érték el azt a látványos fogadtatást, mint Luther esetében. Így például, amikor 1929-ban Wilhelm Heye a weimari szárazföldi haderő, a *Reichsheer* aktív állományban lévő főparancsnoka tett látogatást Chilében és Argentínában. Fischer 2005: 339–377.
- 49 Luther látványos latin-amerikai körutazása minden bizonnyal hatott a Fehér Ház külpolitikájára is, ugyanis Herbert Hoover elnök 1928/29 fordulóján ugyancsak egy latin-amerikai körutazást tett.
- 50 A német diplomáciai iratokból az is egyértelműen kiviláglik, hogy a német kultúra, a német iskolaügy latin-amerikai propagálása azt a célt is szolgálata, hogy „ellensúlyt képezzen a francia kultúrával szemben” (*Reichskanzler AD Luther über seine Südamerika-Reise, Besprechungen im Auswärtigen Amt*) idézi Rinke 1996a: 417. Ugyancsak fontos szlogen volt a belső szóhasználatban német kultúrpropaganda egy további célja is: „törekedjünk ezen népek szimpátiája megnyeréséért, [...] hogy ellensúlyt képezzünk az Egyesült Államokkal szemben.”
- 51 Hans von Reiszitz követségi tanácsos 1926. szeptemberében rendkívüli megbízatással Chilében tartózkodott, hogy közvetlenül is előkészítse Hans Luther chilei (dél-amerikai) látogatását.

megelégedéssel olvasta ennek első pontját: „A Németország iránti szimpátia Kolumbiában Chilét követően a legnagyobb.”⁵² Luther kolumbiai útja során 1926-ban német pilóták által navigált, s a kolumbiai-német légi vegyesvállalat *Junkers* gépein repült. Erről a vállalatról, a SCADTA-ról (*Sociedad Colombo-Alemana de Transportes Aéreos*) a német követségi feljegyzés úgy tájékoztatta Dr. Luthert, hogy „a legjelentősebb német vállalkozás a SCADTA”.⁵³ A SCADTA formailag ugyan kolumbiai-német vegyesvállalat volt, de tényleges irányítása Berlinből történt. A pilóták, a szerelők (jórészt a császári légierő egykori tisztjei) németek, s mindenekelőtt a gépek (*Junkers*) német gyártmányúak voltak. A versailles-i szerződés légügyi rendelkezései kijátszásának kiemelkedően fontos terepe lett a 20-as években Latin-Amerika, ezen belül is a kolumbiai SCADTA tevékenysége. A meglátogatott latin-amerikai országokban működő német egyesületek, cégek számos fogadást adtak a volt kancellár számára, így például a *Club Germania* Porto Alegre-ben, és a *Verband Deutsch-Brasilianischer Firmen* Rio de Janeiróban 1926 novemberében.⁵⁴

Az 1920-as évek második felében a modern repülőgéptechnika – a kiképző hadihajó látogatások mellett – lépett a *deutsche Flagge* elsődleges külföldi hordozójává. A repülőgép és a léghajó a technikai fejlődés, a csúcstechnika szimbólumává vált a 20-as évek elejétől. A Versailles utáni állapotban épp ez a modern ipari technológia adott reményeket arra, hogy a *Deutsches Reich* gazdaságilag ismét felemelkedhet. A Junkers cég egyik mérnöke mondta például azt, hogy „az I. világháborút elveszítettük, de a világ legjobb repülőgépével, a teljesen fémépítésű F-13 repülőgéppel Németország rendelkezik”.⁵⁵ A német repülőgépek reprezentációs célú igen hatékony felhasználása különösen az egykori birodalmi kancellár, Dr. Hans Luther útja során vált nyilvánvalóvá, hiszen Dél-Amerikán belül szinte mindenütt német gyártású repülőgépekkel utazott, s mindezt a vesztes háború után alig pár évvel: így például a Buenos Aires–Rio de Janeiro közötti közel 3000 km-es távolságot is – több leszállással tette

52 Rinke 1996a: 417.

53 Vertraulich. Bemerkungen über die Verhältnisse in Columbien. Bundesarchiv Koblenz NL. 9. Luther, H. Nr. 29. Columbien 1926.; NL 9 Luther, H. Nr. 37.

54 Rede im Hotel Gloria beim Festessen des Verbandes Deutsch-Brasilianischer Firmen. Idézi Rinke 1996a: 248.

55 Idézi Rinke 1996a: 422.

meg –, ami akkor világszenzációt jelentett. A *Hergestellt in Deutschland*, a *Made in Germany* már az I. világháború előtt is egy bejáratott márkanév volt, s Luther repülő körútja kizárólag német repülőgépekkel a német ipar s tudomány sikeres *public relations* lépése volt. A *Dornier-Wal* és a *Junkers F-13* repülőgépek által végrehajtott repülési szakaszok a német repülőgépipar számára nagy, – s heteken át tartó – sikeres *Werbung*-ot jelentettek nemcsak a meglátogatott 9 latin-amerikai országban, hanem az egész világban. Joggal megállapítható, hogy ez egy látványos, nagystílusú, váratlan diplomáciai lépése volt a Weimari Németországnak, amivel Berlin a német repülőgépipar presztízsét emelte a francia, illetve amerikai versenytársakkal szemben.⁵⁶ Luther útjának egyik legjelentősebb következménye – az óriási propagandasikeren túl – az lett, hogy a brazil kormány repülési koncessziót adott a *Luft Hansa* érdekeltségi körébe tartozó brazil *Condor*, majd *VARIG* légitársaságoknak.

1919. december 5-én a Kolumbiában működő német kereskedőházak és kolumbiai üzletemberek létrehozták a *Sociedad Colombo – Alemana de Transportes Aéreos* (SCADTA) repülőársaságot.⁵⁷ A SCADTA igen hamar megkezdte expanzióját azért, hogy rendszeres légijáratokat indítson Közép-Amerika országaiba. Itt azonban egyre erőteljesebben számolnia kellett az USA ellenérdekeltségével és konkurenciájával. A Fehér Ház mindenekelőtt a Panama-csatorna védelme miatt tekintett aggodalommal

56 Luther 1927: 820. Charles A. Lindbergh 1927-es atlanti óceáni átrepülése – Luther útja fogadtatásához képest – persze messze nagyobb világszenzáció volt. Az Amerikai Egyesült Államok Charles Lindbergh 1927. májusi atlanti-óceáni átrepülését követően, és tekintettel a francia és német dél-atlanti interkontinentális légi ambíciókra, és a már létező európai légiútvonalakra Dél-Amerikában, 1927. végétől igen dinamikus latin-amerikai légügyi politikát folytatott északról dél felé haladva szubkontinentális dimenzióban. Az Amerikai Egyesült Államok nyugati félteke-repülőstratégiájában központi szerepet játszott egy New Yorkot Santiagóval és Buenos Aires-szel összekötő Észak-Dél interkontinentális rendszeres repülőjárat létesítése. Ennek eredményeként, mind Dél-Amerika csendes-óceáni, mind pedig atlanti-óceáni partvidéken interkontinentális légijáratokkal kötötte össze New York-ot Santiagóval és Buenos Aires-szel 1929 végére. Orlovius 1930.

57 1920-ban a SCADTA már két BMW motorokkal felszerelt *Junkers F-13*-as repülőgéppel rendelkezett, és december 11-én a Rio Magdalena folyó mentén az Atlanti-óceánról sikeresen elérték a kolumbiai fővárost, Bogotát. 1921/22-ben a SCADTA újabb négy *F-13*-as repülőgépet kapott Németországból. A SCADTA repülési teljesítménye igen látványosan fejlődött: 1920-ban 4325 repült km 12 utassal és 85 kg teher szállítással kezdődött a látványos fejlődés. 1926-ban 486300 km, 2729 utas és 274475 kg teher, továbbá 26285 kg légipostai küldemény szerepelt a feljegyzésekben. Ezek az adatok 1929-re már több mint a duplájára növekedtek. Rinke 1996b: 665.

a német-kolumbiai aktivitásokra. A Junkers cég Kolumbia mellett Bolíviában szerzett érdekeltséget, és ért el komoly sikereket, a bolíviai német kolónia például egy *Junkers F-13*-t adományozott a bolíviai kormánynak. 1925 nyarán a bolíviai német vállalkozók egy német légitársaságot alapítottak: *Lloyd Aéreo Boliviano* (LAB), mely a bolíviai kormánytól rendszeres szubvencióban részesült.

Az 1926. január 6-án létrehozott *Deutsche Luft Hansa AG* a német légi érdekeltségek súlypontját azonban nem Kolumbiára, hanem egy nagyobb globális kihatású légipolitikai összefüggésrendszer okán, – a „transzocéán projekt” miatt – inkább Brazíliára helyezte. A hatalmas, kontinensnyi méretű Brazíliában, mivel nem épült ki egységes vasúti rendszer, ez jó lehetőséget kínált a légi közlekedés számára.⁵⁸ 1926-ig a német légi törekvések Latin-Amerikában kevésbé voltak koordinálva, inkább a privát kezdeményezések voltak jellemzők. Az 1926-os év azonban fordulatot hozott. Az 1926 januárjában létrejött *Deutsche Luft Hansa* a német minisztériumokkal a legszorosabban együttműködött. 1926. május 21-én aláírt párizsi légi egyezmény kölcsönös átrepülési jogokat biztosított a német, illetve francia repülőgépeknek. Ez különösen Németország számára volt fontos, mert a *Luft Hansa* így Marseille érintésével Barcelonáig repülhetett, ahol viszont ugyancsak német ösztönzésre 1926-ban létrejött az *Iberia* spanyol légitársaság. Így megteremtődtek a szükséges feltételek egy a dél-atlanti térségen átívelő, Brazíliáig terjedő német transzocéáni légiforgalom számára.

A Luft Hansa a Reichsverkehrsministerium és az Auswärtiges Amt által koordinált „transzocéán projekt” a német Latin-Amerika politika egyik

58 Nagy lelkesedést váltott ki, hogy két portugál repülő Gago Cautinho és Sacadura Cabral Lisszabonból Rio de Janeiróba repült 1922. júniusában többszöri leszállással. A Junkers cég 1923. június 25-én próbálta ki az *F-13*-as repülőgépét Brazíliában, de az utasok, így Hugo Junkers idősebbik fia is életét veszítette, és így egy vegyes brazil-német légiközlekedési vállalat alapítására a körülmények akkor nem voltak alkalmasak. Ennek ellenére a Junkers cég braziliai, sőt globális terveit nem adta fel, amint az kivüláglik egy 1923. április 3-án keltezett, a Külügyi Hivatalnak írt dokumentumból. (Junkers-Werke, Abteilung Luftverkehr an Köpke: „A Junkers konszern légügyi politikája. A világ légiforgalmában Németország számára egy olyan részesedés biztosítása, amely a német repülőgépipar teljesítőképességéhez méltó és amely a szükséges piacokat biztosítja [...] a Német Birodalom világban elfoglalt helyének politikai, kulturális és gazdasági helyreállítása érdekében.” Idézi Rinke 1996b: 680.

legfontosabb elemévé vált.⁵⁹ 1927. május 17-én de Haas, az *Auswärtiges Amt* egyik felelős irányítója a következő feljegyzést tette: „Dél-Amerika könnyen érthető okokból nagyon érdeklődik az Európával való légi összeköttetés iránt. Nyilvánvaló, hogy az az európai ország, amely elsőként létesít ilyen összeköttetést, óriási presztízst nyer, és teljesítményét más, különösen ipari területeken is ennek megfelelően fogják értékelni.”⁶⁰ Mind Brazília keleti partvidékén, mind az európai hídfőben, Spanyolországban és annak szigetein igen intenzív munka folyt. Mindebben nagy ösztönző elemet jelentett a francia – hasonló célokat követő – transzocéán projekt. Francia légügyi körök már 1923-tól egy óriás projektben gondolkodtak, amely légi útvonalakon keresztül Franciaországot kötné össze Spanyolországon/Portugálián át Brazíliáig, Uruguay-ig, valamint Argentínáig. A francia légiszál a tervek szerint Toulouse-tól Dakaron át Brazília keleti partvidéke mentén egészen Buenos Airesig tartott. Brazíliában tehát a németek számára a legnagyobb konkurenciát a franciák jelentették. 1924 végétől a Toulouse székhelyű *Latécoères* Argentínában és Brazíliában ért el sikereket. Az Európa (Sevilla) – Dél-Amerika (brazíliai Natal) interkontinentális repülőút vonal – a dél-atlanti légihíd – kiépítéséért a 20-as évek második felétől óriási francia-német légügyi rivalizálás bontakozott ki.

Az első sikeres öt szakaszból álló interkontinentális repülőutat Palos de Moguer (Spanyolország, Kolumbusz útja innen indult) Pernambuco, Rio de Janeiro és Buenos Aires között a Kanári-szigetek, a Zöld-foki-szigetek és a „brazil könyök” érintésével a spanyol Ramon Franco kapitány (Francisco Franco tábornok öccse) hajtotta végre a német *Dornier* cég *Plus Ultra* névre keresztelt *Dornier-Wale* vízi repülőgéppel 1926. január elején, nagy lelkesedést kiváltva a hispán világ országaiban. Német részről úgy gondolták, hogy még ennél is nagyobb nemzetközi visszhangot fog kiváltani, amennyiben egy nemzetközileg is jól ismert német személyiség,

59 A *Luft Hansa* – s annak spanyol leányvállalata, az 1927-ben életre hívott *Iberia* – a *Zeppelin Művek*, valamint a *Junkers Művek* által alapított dél-amerikai német légi leányvállalatok közös *Transozeánprojektje* a weimari Németország legnagyobb szabású – és az állami szubvencióknak köszönhetően – legköltségesebb európai kontinensen kívüli vállalkozásává vált. Tíz év alatt a *Luft Hansa* 32,5 millió birodalmi márka szubvencióban részesült. PAAA. Aufzeichnung. De Haas. 17. 05. 1927.

60 PAAA Aufzeichnung an das *Auswärtiges Amt*. De Haas. Berlin. 17. 05. 1927.

Dr. Hans Luther egy *Reklam Rundreise* keretében egy sor dél-amerikai országot német gyártmányú repülőgépekkel látogat végig.

Berlinben Luther utazásának egyik legfontosabb reklámhatását-hozadékát abban jelölték meg, hogy Braziliában egy olyan – a német szubkontinentális és globális célokat biztosító – légiforgalmú vállalkozás jöjjön létre, amely a német *Transozeandienst*, azaz a világ legelső interkontinentális repülőjárata számára szilárd braziliai hídfő – azaz fogadó és indító repülőtere – lehet, lekörözve-kiszorítva egyúttal a francia hasonló célokat követő konkurenciát. A német és spanyol követségek ezért mindent megtettek annak érdekében, hogy a francia *Latécoère* ne szerezhesen monopol pozíciókat Brazília több ezer kilométeres atlanti-óceáni partvidékén.⁶¹ Mind a franciák, mind a németek tehát egyre nagyobb figyelmet szenteltek a tervezett braziliai hídfő légikoncesszióinak megszerzéséért. Hans Luther 1926 második felében tett dél-amerikai körútjának legfontosabb célországa – a nyolc meglátogatott ország után – éppen ezért egyértelműen Brazília volt, ahol látogatása eredményeként a brazil kormány koncessziót adott a *Luft Hansa* dél-amerikai leányvállalatának tekinthető, de formailag brazil cégnek, a *Condor* légitársaságnak. A *Condor* légitársaság először a Rio de Janeirotól délre, majd északra Natalig építette ki belső légijáratát, melyet – német részről – egy köztes légi szakasznak tekintettek Berlin és Buenos Aires között.

Hans Luther riói látogatása alatt számos prominens brazil politikust és újságíró-t vittek Junkers gépen sétarepülésre, ezzel bizonyítva a nagy távolságokkal rendelkező országban a repülés gyorsaságát, hatékonyságát, biztonságosságát, és feledtetni egyúttal az 1923-ban lezuhant *Junkers F-13* emlékét. A német származású brazil közlekedési miniszter, Victor Konder nagy támogatója volt a *Condor Syndikat*nak, akinek repülését Rióból Florianopolisba nagy figyelem kísérte. A németek – mindenekelőtt Konder segítségével – a francia rivális légitársaság törekvéseit blokkolták. A *Condor Syndikat* koncessziót kapott a Rio de Janeiro–Rio Grande légi vonalra, melynek első szakaszát Rio Grande-ból Porto Alegre-be 1927 februárjában helyezték üzembe.

A Rio Grande do Sur szövetségi államban braziliai német üzletemberek, befolyásos politikusok, iparmágnások 1927 májusában megalapítottak

61 A francia levéltári forrásokból ismert, hogy a Braziliában tevékenykedő francia katonai misszió nagy aggodalommal figyelte a németek légi aktivitását Braziliában.

egy új légitársaságot: *S.A. Empresa de Viacao Aérea Rio Grandense* (VARIG). A VARIG 1927 júniusától működtette a Rio Grande–Porto Alegre légi útvonalat Pelotason keresztül. 1927. december elsején Rio de Janeiro székhellyel létrejött a formailag/jogilag tisztán brazil *Syndicato Condor Limitada*. A korábbi német alapítású *Condor Syndikat* formailag megszűnt, de annak német származású vezetői, munkatársai átkerültek a *Syndicato Condor*-hoz. A *Luft Hansa* a részvények többségével rendelkezett, és így brazil *Syndicato Condor* a német *Luft Hansa* anyavállalattól függött. Brazil állami szubvencióknak és *Luft Hansa* támogatásnak köszönhetően lehetővé vált a brazíliai belső légi útvonal hálózat fokozatos bővítése. Először a Rio de Janeiro – Porto Alegre szakasz üzembe helyezése történt meg, amelynek csatlakozása volt a VARIG-gal. A *Syndicato Condor* 1928 januárjában már egész Brazíliára kiterjedő koncessziót kapott. A *Condor* és a VARIG szorosan együttműködött, miközben a VARIG tevékenységét csak a Rio Grande Do Sur államra korlátozta. 1927 és 1930 között a *Condor* pilótáinak száma 12-ről 29-re, a német gyártású repülőgépek száma pedig 13-ról 66-ra növekedett. A repülések száma megtízszereződött, 158-ról 1514-re emelkedett, miközben a repülőórák száma is látványosan emelkedett 844-ről 9879-re. A megtett kilométerek száma pedig 119 585-ről 1 513 915-re nőtt. A brazil kormánykörök elégedettek voltak a brazíliai belső légiforgalom dinamikus fejlődésével, amely az Európával való légi összeköttetés perspektívájával is rendelkezett. 1930 elején a *Syndicato Condor* forgalomba helyezte – a *Luft Hansa* érdekeinek megfelelően – az egyébként nem rentábilis brazíliai északi szakaszt Rio de Janeiro-tól Natalig, ahol csatlakozási lehetőség volt Nyugat-Afrika/Európa/Spanyolország, pontosabban Berlin felé.⁶²

Összegezve elmondható, hogy a német légügyi politika fő célja 1926 és 1930 között az volt, hogy előkészítse a csak repülőgépekkel történő „transzocéáni” repülést. Ebben játszott kulcsszerepet a brazíliai és a spanyol szakasz, illetve hídfő. Az ibériai félsziget, mint hídfő, mint ugródeszka, kettős értelemben is fontos volt a német légi politika számára,

62 1930. májusában repült a *Zeppelin* léghajó először Brazíliába, mégpedig egy „háromszögletű” út keretében: Friedrichshafen-Sevilla-Pernambuco-Rio de Janeiro-Lakehurst (USA). Pernambuco-ban a *Syndicato Condor* repülőgépei átvették a Berlinből (Sevillából) érkezett légi postai küldeményeket, melyet aztán továbbszállítottak Rióba a *Condor* gépei. 1931-ben három *Zeppelin* járat volt Brazíliába a Friedrichshafen-Pernambuco útvonalon. 1932–1933-ban már kilenc repülés történt. A *Condor* szállította légipostai küldemények továbbítása így a Berlin-Rio távolságon csupán öt napot igényelt.

részben a *Zeppelin* léghajó, részben a *Deutsche Luft Hansa* repülőgépei miatt. A *Luft Hansa* ösztönzésére 1927 márciusában létrejött a spanyol légitársaság, az *Iberia Cía Aérea de Transportes*. Az *Iberia* esetében ugyanúgy, mint a braziliai *Syndicato Condor* esetében a részvények többségét a németek spanyol bizalmi emberei szerezték meg. A német-spanyol légügyi megállapodást 1927. december 9-én írták alá, melynek eredményeként az *Iberia* rendszeres légijáratot létesített a Madrid-Barcelona útvonalon, amely így egy közvetlen összeköttetést biztosított Berlinnel. 1928–29-ben mind az *Iberia*, mind a *Luft Hansa* számos tesztrepülést hajtott végre a Berlin-Sevilla-Kanári-szigetek útvonalon, magát Spanyolországot – pontosabban annak repülőtereit és légtérét – mint „ugródeszkát” használva a fő célkitűzés, a közvetlen Berlin-Rió-Buenos Aires légijárat megvalósítása érdekében.

Luft Hansa katapulthajók alkalmazása a Súdatlantik Projekt keretében Brazília és Brit-Gambia között

Miután a Kanári-szigetekre indított tesztrepülések sikeresek voltak, illetve a *Syndicato Condor* 1930 elején már üzemeltette a braziliai északi szakaszt Riótól egészen Natalig, az atlanti-óceáni nyílt óceáni szakasz biztonságos átrepülése került előtérbe. A francia kormány 1930-ban olyan megállapodást kötött Portugáliával, melynek keretében monopoljogokat szerzett a francia *Latécoère* légitársaság. Franciaország gyakorlatilag légi barrikádott állított fel a *Luft Hansa* dél-atlanti projektjével szemben, mivel a Dél-Amerikába tartó német repülőgépek így nem használhatók – repülőgépek rádiuszából következő technikailag elkerülhetetlen köztes leszállásokra – sem a francia nyugat-afrikai gyarmatokat, sem pedig a brazil könyökhöz legközelebb fekvő portugál Zöld-foki-szigeteket. Ebben a helyzetben a német kormány a britekhez fordult, hogy támogatásukat kérje ahhoz, hogy a *Luft Hansa* a francia szenegáli Dakar közelében fekvő Brit-Gambiában, Bathurst-ban logisztikai segítséghez jusson.⁶³

63 Rosenstock 2001; Deák 2021; Deák 2013; Deák 2022. A Dél-Amerikába, pontosabban Braziliába történő átrepüléshez Észak-Nyugat-Afrika az olasz repülés számára is kínált közbülső leszálló helyeket.; Benito Mussolini ösztönzésére Italo Balbo egy látványos és egyúttal a közeli jövő légi hadászatára is nagy hatást gyakorló 14 hidroplánból

A *Luft Hansa* 1931-től a brit kormány engedélyével kísérleti repüléseket folytathatott a gambiai Bathurstból. A brit igenlő válasz hátterében az állt, hogy London nem kívánt Dél-Amerikába kiépíteni interkontinentális légi járatot, mivel *via* Egyiptom hosszú távú birodalmi járatait részesítette előnyben Dél-Afrikába, illetve Ausztráliába. Az Európa-Dél-Amerika légi-útvonal kapcsán tehát nem ütköztek London és Berlin érdekei, miközben a francia-angol ellentétekből adódóan London semmiképpen sem volt érdekelt abban, hogy Európa és Dél-Amerika közötti légiútvonalat Párizs monopolizálja.

A *Luft Hansa* az Amerika és Dél-Amerika közötti óceáni szakasz áthidalására egyfelől nagy teljesítményű, hosszú távú repülésekre képes hidroplánokat fejlesztett ki a nagy óceáni szakasz áthidalására. Másfelől a *Luft Hansa* egy „úszó szigetet”, a *Westfalen* katapulthajót állította szolgálatba, mely az Atlanti-óceán közepén cirkálva a hidroplánokat a fedélzetére vette, ahol üzemanyaggal föltöltötték és katapult-starttal indították őket Brazília vagy Afrika irányába. Ennek a hidroplán-katapulthajó kombinációnak vált 1932-től logisztikai hátterévé a brit engedély birtokában Brit-Gambia.⁶⁴ A sikeres tesztrepülések után a csak repülőgépekkel lebonyolított *Transozeandienst* 1934. február 3-tól működött menetrendszerűen Berlin – Rio – Buenos Aires között, mely így a világ legelső interkontinentális menetrend szerinti légi járata lett.⁶⁵

álló kötelékrepülést hajtott végre 1930. december 17 és 1931. január 15 között nyolc leszállással az itáliai Orbetello és Rio de Janeiro között. Balbo, Italo. Repülőrajokkal az óceánon át. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Szerk.: Cholnoky Jenő. Budapest, 1931.

64 Fischer von Poturzyn 1934.

65 A *Luft Hansa* dél-atlanti kéthetenkénti menetrendszerű légiútvonala 1934. februárjától az alábbi volt: (Berlin) Stuttgart-Sevilla (*via* Marseilles - Barcelona) 2000 km (egymotoros *Heinkel H 70*); Sevilla-Kanári-szigetek, Las Palmas (*via* Spanyol-Marokkó, Juby) 1500 km (3 motoros *JU 52*); Las Palmas-Bathurst, Brit Gambia, 1900 km (3 motoros *JU 52*); Bathurst-Natal (*via Westfalen* katapulthajó), 3500 km (2 motoros *Dornier-Wale* hidroplán); Natal-Rio de Janeiro (*via* Bahia) 2000 km (3 motoros *JU 52*); Rio de Janeiro-Buenos Aires (*via* Santos-Rio Grande-Montevideo) 2700 km (3 motoros *JU 52*). Fischer 2006: 261–340.

Kitekintés: brazil (dél-amerikai) – német légi kapcsolatok, 1934–1939

Az Európa-Dél-Amerika közvetlen – csak repülőgépekkel lebonyolított – *Luft Hansa* légi postai járat az 1924–1934 közötti évek intenzív fejlesztései és számos – dél-amerikai, dél-európai, illetve nyugat-afrikai légtérben végrehajtott – tesztrepülés után 1934 februárjától menetrendszerűen kéthetenként közlekedett öt napos menetidővel Berlin és Buenos Aires között. Eközben a rivális francia légitársaság, a *Latécoère*, illetve a társaságot 1934-ben átvevő *Air France* – Franciaország afrikai gyarmatbirodalma geopolitikai előnyeire építve – továbbra is a szenegáli Dakar és a brazíliai Natal, azaz az afrikai és amerikai kontinens között a repülőgépeknél lassúbb torpedónaszádokkal hidalta át a 3500 km-es óceáni távolságot. Ezzel időhátrányba került a német Európa–Dél-Amerika légi postai szolgálattal szemben, mely a *Graf Zeppelin* óriás léghajó 1929-es földkörüli, majd az 1930. májusi első Brazíliába történt repülése után 1931-től dél-amerikai útjaival – a *Luft Hansa* járatokkal kooperálva – rendszeres tengerentúli légi postai, sőt személyszállítási szolgálatot tett lehetővé.

A transzatlanti útvonalon 1934 februárjában indult *Luft Hansa* menetrendszerű légi járat politikai és kereskedelmi konzekvenciái szinte azonnal jelentkeztek.⁶⁶ Az argentin légtér feletti német pozíciók kiépítésére irányuló törekvések a húszas évek második felében nem jártak eredménnyel, az argentin légi postai forgalmat ugyanis a francia *Aeropostale* légitársaság bonyolította le. Justo argentin elnök azonban 1934 áprilisában aláírta azt a dekrétumot, mely a brazil *Condor* légitársaságnak négy évre szóló légi postai koncessziót adott a Rio de Janeiro–Buenos Aires útvonalra. Ugyan az *Air France* korábbi légi postai koncessziója megmaradt, de monopolhelyzete e szerződéssel megszűnt. Német részről óriási sikernek tekintették az Argentínával kötött légi postai megállapodást, mert ettől egy, – az egész kontinensre kiterjedő – lavinaszerű folyamat elindulását

66 A *Deutsche Lufthansa* a megnövekedett igények miatt rövidesen már 4 katapultahajót alkalmazott, a *Westfalen* után a *Friesenland*, a *Schwabenland* és az *Ostmark* szolgálatba állítása történt meg. Rosenstock, Jürgen: i. m.; 1934 február 3-tól 1939. augusztus 28-ig a 3050 km hosszú brit gambiai Bathurst és a brazíliai Puerto Natal óceáni szakaszon összesen 481 katapultálás történt, s míg kezdetben a *Dornier* hidroplánok 10 000 levelet, addig 1938-ban már 80 000 levelet szállítottak Berlinből (s persze egész Európából) Buenos Airesig (egész Latin-Amerika számára). Deák 2022: 151.

várták. 1934-től a nemzetiszocialista postaügyi minisztérium irányításával valóságos „légipostai expanzió” vette kezdetét, melynek eredményeként *Luft Hansa* járatokon szállították például Nagy-Britannia, Belgium, Olaszország, Svájc, Spanyolország légipostai küldeményeit, és egyúttal a *Condor* légitársaság, illetve a *Luft Hansa* egyre több dél-amerikai ország légipostai küldeményeit is szállította Európába.

Németország légügyi politikája a transzóceáni szolgálat jelentős áttöréseként könyvelhette el az Arturo Alessandri chilei államelnök által 1935 októberében aláírt megállapodást, melynek eredményeként a *Condor* légitársaság üzemeltethette az úgynevezett *Andesi Szolgálatot* (*Andendienst*), azaz a Buenos Aires és Santiago de Chile közötti légipostai járatot. E megállapodással *non stop* légi útvonal jött létre Frankfurtból az Atlanti-óceánon és a dél-amerikai szárazföldön át a Csendes-óceán partjáig, Santiago de Chiléig, illetve Valparaisóig. Buenos Aires egyre fontosabb elosztópont lett a *Luft Hansa* számára mind északi irányban Brazília, mind pedig Chile és Bolívia felé.⁶⁷ Tekintettel a Buenos Aires–Santiago közötti *Andendienst* nehéz repülési viszonyaira, 1939 elején már az akkori legkorszerűbb hárommotoros *JU-52*-es repülőgépet állítottak szolgálatba, a nagyobb biztonság és a gyakoribb postajáratok biztosítása végett. A *Graf Zeppelin* léghajó először 1934 júliusában repült Rióból az arg Kitekintés: brazil entin fővárosig, Buenos Airesig, melynek igen jelentős propaganda-hatása volt. A Sevilla és Buenos Aires közötti léghajójárat 1924-ben kigondolt terve így pontosan tíz év múltán, 1934-ben valósult meg.⁶⁸

A nemzetiszocialista Németország légipostai expanzióját egyfelől a *Condor Syndikat*, másfelől a *Lloyd Aereo Boliviano* (*LAB*) egyre bővülő Bolívián belüli, illetve a Peruba és Ecuadorba irányuló tevékenysége segítette. A *Luft Hansa* szubkontinentális dimenziójú légipostai hálózatához 1937 novemberében csatlakozott Kolumbia, Venezuela és Brit-Guayana, valamint a közép-amerikai államok jelentős része. 1937–1938-ra nyilvánvalóvá vált, hogy a *Luft Hansa*, illetve annak dél-amerikai leányvállalatai, azaz a *Condor Syndikat*, a *LAB* és a *SCADTA* szerteágazó, az egész dél-amerikai kontinenst vertikálisan és horizontálisan is átfogó, egymásba kapcsolódó hálózatot hozott létre.

67 *Berliner Börsen Zeitung*, 1936. június 22.

68 Warthausen 1937.

1937 ősze és 1939 tavasza között újabb lényeges változás következett be a *Luft Hansa* dél-amerikai légi politikájában. 1937-ig a *Lufthansa* járatai a braziliai Natalban végződtek, ahonnan a légipostai szállítmányokat a *Lufthansával* szoros kapcsolatban álló, de formailag brazil légitársaság, a *Condor* vitte tovább. 1937 ősztől azonban tárgyalások kezdődtek el arról, hogy a Natal, Rio de Janeiro, Buenos Aires, Santiago de Chile útvonalon a *Condor* légitársaság mellett a *Lufthansa* közvetlenül is részt venne. Az ABC-országokkal folytatott tárgyalások eredményeként a *Lufthansa* megkapta a koncessziót közvetlen légi járat üzemeltetésére Frankfurtból Natalon át Rio de Janeiro és Buenos Aires érintésével egészen Santiagóig. Mivel a *Condor-Syndikat* is fenntartotta ugyanezen repülőjáratait, így egymás mellett működtek – nagyobb forgalomsűrűséget elérve – a *Luft-hansa* és a német-brazil *Condor Syndikat* repülőjáraai.

A német légipostai aktivitás kétségtelen csúcspontját jelentette, amikor a *Lufthansa* 1938 májusában tárgyalásokat folytatott arról, hogy közvetlen légi járatot létesít a perui Lima és Frankfurt am Main között, Rio de Janeiro és La Paz közbülső leszállóhelyekkel. 1938-ban a perui kormánnyal folytatott tárgyalások eredményeként 1939 elejétől rendszeres közvetlen légi járat működött Frankfurt–Natal–Rio de Janeiro–La Paz érintésével Limába. Ez természetesen a német légi pozíciók hallatlan megerősítését jelentette Dél-Amerikában, hiszen így újabb keresztirányú vonal jött létre a dél-amerikai kontinensen.⁶⁹ A Buenos Aires – Santiago járat után a Rio – Lima *Lufthansa* légi útvonal beindításával az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig terjedő második német kelet-nyugati *horizontális légifolyosó* metszette az Amerikai Egyesült Államok *vertikális észak-déli*, amerikai ikerkontinensen belüli, mind a keleti, mind a nyugati parton végig húzódó légi útvonalhálózatát. Az Amerikai Egyesült Államok légiügyi politikája egyre kevésbé nézte jó szemmel a *Lufthansa* dél-amerikai aktivitását, mivel ezek a légi útvonalak kulturális, gazdasági, ideológiai német expanziós tengelyeket is jelentettek a dél-amerikai kontinensen.

A *Deutsche Lufthansa* közvetlen légi járat működtetésének eredményeként egy olyan sűrű légi hálózat formálódott, mely a korábbi regionális mellett egyre inkább szubkontinentális jelleget öltött. Az Amerikai Egyesült Államokban mind inkább fenyegetőbbnek érezték a *Lufthansa*

69 Trotz 1975: 172.

légipostai aktivitását, hisz azt az átkaroló légi útvonal hálózatot, melyet az Amerikai Egyesült Államok 1927-től kezdődően alkalmazott Dél-Amerika keleti és nyugati partvidékén, tíz év múltán, 1937–1938-ban igen dinamikus formában a nemzetiszocialista Németország megismételte. Az Amerikai Egyesült Államok dél-amerikai légifolyosóinak vertikális és horizontális átmetszése potenciálisan a Monroe-doktrína megkérdőjelezését, hatályon kívül helyezését jelentette. A Fehér Ház 1937 végétől kezdődően már nemcsak a német érdekeltségű *SCADTA*, *LAB* és *Condor* légitársaságokra figyelt, hanem sokkal inkább magára a *Lufthansára*. Úgy tűnt, hogy a fentebbi – formailag bolíviai, brazíliai és kolumbiai – cégek az előző évek során nemcsak teljesítették a „helycsinálás”⁷⁰ funkcióját, hanem azok a *Lufthansa* közvetlen dél-amerikai jelenléte révén még inkább az „elnémetesedés” (*Verdeutschung*) irányába mutattak.

Az Amerikai Egyesült Államok részéről különösen azt tartották veszélyesnek, hogy 1939 elejére a dél-amerikai kontinenst kétszer is „kettémetszette” a *Lufthansa* közvetlen járata, nevezetesen a Rio de Janeiro–La Paz–Lima útvonal a Csendes-óceántól az Atlanti-óceánig, illetve attól délre, ugyancsak az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig a Buenos Aires–Santiago de Chile légifolyosó szakasz. Komoly veszélyként értelmezték Washingtonban azt a harapófogószerű stratégiai átkarolást is, mely Nataltól Buenos Airesig a *Luft Hansa* és a *Condor Syndikat* együttműködése révén valósult meg, s mint egy harapófogó egyik szára fenyegettek az Atlanti-óceán partján az észak-amerikai légi politikai törekvéseket. A másik oldalon, a Csendes-óceán partján a kolumbiai *SCADTA* jelentett potenciális veszélyt, különös tekintettel a Panama-csatorna közelségére. 1937–1938-ban egy olyan időszakban, amikor a spanyol polgárháború alatt Németország, a Luftwaffe a *Condor*-légióval Franco számára igyekezett biztosítani a spanyol légteret, az abszolút légifölényt, a dél-amerikai térségben ezzel párhuzamosan zajló német légi aktivitást illetően nem lehettek kétségei az Amerikai Egyesült Államoknak, hogy az egykori *Luft Hansa dél-atlanti projekt* messze túlnőtt már a húszas évekbeli korlátozott légipostai célkitűzéseken. A Németország–Amerikai Egyesült Államok – a *Lufthansa/PANAM* – légi rivalizálásban már a dél-amerikai légtér feletti

70 A német kortárs irodalomban gyakran használt fogalmak a „helycsinálásra”: *Platzmachen*, *Handauflegen*, *Platzsichern*.

domináns német kontroll és az USA háttérbe szorításának lehetősége jelentette a központi kérdést.

A *Reichsverkehrsministerium* és a *Lufthansa* által koordinált *Südatlantikflug-Projekt*, az Óvilág és a spanyol-portugál nyelvű Újvilág közti Európa-Afrika-Dél-Amerika gyors interkontinentális légi összeköttetés biztosítása természetesen óriási kihívást jelentett a német repülőgépipar és a hagyományos hadihajó-diplomácia mellé felzárkózó, majd azt jelentőségében egyre inkább felülmúló „repülőgép-diplomácia” számára. A hatalmas légi távolságok áthidalása, a nyílt óceáni térségek feletti repülés számtalan megoldandó technikai-kiképzési kérdést is felvetett. Így a Berlin–Rio–Buenos Aires mintegy 14 000 km-es német interkontinentális légiútvonal a legjobb „civil” módszernek bizonyult arra, hogy a versailles-i szerződés korlátozó-tiltó katonai rendelkezései alól a német repülőgépipar kibújjon. A hivatalosan nem létező német katonai légierő valójában már 1933-ig újabb és erősebb – a katonai repülésben is használható – igen korszerű repülőgépmotorokat és egyre megbízhatóbb típusokat fejlesztett ki és tesztelt a spanyol, a dél-amerikai és dél-atlanti – megszorításoktól mentes – nyílt óceáni, valóban „nagy tér” (*Grossraum*) légtérben. A *Luft Hansa* szolgálatában és a dél-atlanti projekt keretében Spanyolországban és Dél-Amerikában technikusok és pilóták százai a műszaki és repülési tudás olyan óriási tárházát építették ki, melyekre aztán építeni lehetett az 1933 után elkezdődött német légi újra felfegyverkezésben.

A 30-as évek legvégén az Amerikai Egyesült Államok nagyon erős nyomást gyakorolt a dél-amerikai légitársaságokra, különösen a kolumbiai kormányra, hogy bocsássa el német személyzetét, s helyükbe alkalmazzanak észak-amerikai pilótákat és repülőgépeket. A Panama-csatornához (illetve annak nagyon könnyen megrongálható zsilipjeihez) oly közeli kolumbiai repülőterek, pontosabban a SCADTA gépei, és azok német személyzete aggasztotta leginkább az USA politikai-katonai vezetését. A Fehér Ház nyomása eredményeként a SCADTA helyébe a PANAM észak-amerikai légitársaság lépett.⁷¹

Nicholas J. Spykman az Amerikai Egyesült Államok egyik legnagyobb hatású geopolitikusa, az *Institute of International Studies* igazgatója

71 Pommerin1977.

1943-ban, közvetlenül a halála előtt az Amerikai Egyesült Államok és Németország 1930-as évek végi Dél-Amerikával kapcsolatos geopolitikai, légtér politikai rivalizálásáról az alábbiakat írta: „[...] még ha lehetséges is lett volna, hogy Európa miatt elkerüljük a háborút Németországgal, a dél-amerikai hegemonia miatt nem volt elkerülhető a háború Németországgal.”⁷²

Források

Bundesarchiv (BA) Koblenz NL. 9. Luther, H. Nr. 29. Columbien 1926.;
Vertraulich. Bemerkungen über die Verhältnisse in Columbien. NL 9
Luther, H.

Bundesarchiv-Militärarchiv (BAMA), Freiburg, N 253/211 Nachlaß Tirpitz.

BAMA N. 253/148. Vortrag des Admirals a. D. Paul Behncke über seine
Reise nach Süd- und Mittelamerika. Gehalten vor der Geschäfts-
stelle der deutschen Handelskammer in den lateinamerikanischen
Ländern in Hamburg, der Handelskammer in Bremen, dem Verein
für das Deutschtum im Auslande in Bremen und dem Deutschen
Auslandsinstitut Stuttgart im Januar und Februar 1926.

BAMA RM 20 /329. Der Reichsverkehrminister an das Auswärtige
Amt, an den Herrn Reichswehrminister, an den Chef der Heeres-
leitung, an den Chef der Marineleitung, an den Herrn Reichspost-
minister, an den Herrn Reichswirtschaftsminister, an den Herrn
Reichsminister der Finanzen je besonders. Betrifft: Luftverkehr
nach Südamerika. Ergebnis der Besprechung am 28. Juni 1928 im
Reichsverkehrministerium. Berlin, 7. Juli 1928. (Gezeichnet: Bran-
denburg, Ministerialdirektor).

BAMA RM 20/ 284 Geheim! Bericht über die Reise nach Spanien von
April-Juli 1925.

Politisches Archiv des Auswärtiges Amt (PAAA), Bonn. PAAA Deutsche
Gesandtschaft in Argentinien an das *Auswärtiges*. Buenos Aires, 24.
10. 1927.

PAAA Aufzeichnung an das *Auswärtiges Amt*. De Haas. Berlin. 17. 05.
1927.

72 Idézi: Trotz 1975b: 217; Spykman 1942; Epstein 1941.

- Behncke, Paul 1926: *Reiseeindrücke aus Latein-Amerika*. Münster. (Deutschum und Ausland. Studien zum Auslandsdeutschum und zur Auslandkultur 5.)
- Bley, Wulf 1932: *Deutsche Luft Hansa*. Berlin.
- Blum, Otto – Pirath, Carl 1928: *Lebensfragen der deutschen Luftfahrt*. Stuttgart.
- Epstein, Fritz T. 1941: *European Military Influence in Latin America*. (Kézirat) Washington.
- Fischer von Poturzyn, Friedrich A. 1925: *Luft-Hansa. Luftpolitische Möglichkeiten*. Leipzig.
- Fischer von Poturzyn, Friedrich A. 1934: *Südatlantikflug. Luftreise zur schwimmenden Insel „Westfalen“ über Spanisch-, Französisch-, Britisch-Afrika*. Mit einer flughistorischen Einleitung von Dr. Heinz Orlovius. München.
- Hartwig, Alfredo 1917: Die politische Stellungnahme der südamerikanischen Staaten im Weltkriege. *Deutsche Rundschau*. (44.) 173. 329–350.
- Hennig, Richard 1928: Geopolitische Wirkungen des beginnenden Weltluftverkehrs. *Geographische Zeitschrift*. 10. 580–587.
- Hennig, Richard 1930: *Weltluftverkehr und Weltluftpolitik*. Berlin.
- Hochholzer, Hans 1930: Zur Geopolitik des Flugwesens. *Zeitschrift für Geopolitik* (7.) 3. 243–254.
- Kredel, Ernst 1925: Deutschland im europäischen und Weltluftverkehr. *Weltwirtschaft* 13. 146–148.
- Luther Hans 1927: Südamerikanische Reiseindrücke. Vortrag gehalten vom Herrn Reichskanzler am 1. März 1927. *Lateinamerika (B). Mitteilungen über Brasilien*. (8.) 91/93. 820.
- Milch, Erhardt 1928: *Regelmässiger Transozeanverkehr?* *Berliner Tageblatt*. 1928. september 15
- Moreno Caracciolo, Mariano 1926–1927: Spanien und die Luftfahrt. *Jahrbuch für Luftverkehr* 61–68.
- Orlovius, Heinz 1930: Amerika im Luftverkehr. *Zeitschrift für Geopolitik* (7.) 3. 233–243.
- Perlewitz, J. 1925: Der Luftverkehr zwischen Europa und Südamerika. Wissenschaftliche Grundlagen und wirtschaftliche Aussichten. *Ibero-Amerikanisches Archiv. Zeitschrift des Ibero-Amerikanischen Forschungsinstituts* (1.) 3. 101–122.

- Pollog, Carl Hans 1929: *Der Weltluftverkehr. Seine Entwicklung, geographische und wirtschaftliche Bedeutung*. Leipzig–Berlin.
- Sachsenberg, Gotthard (Junkers-Werke, Dessau) 1924: Luftverkehrspolitik und Oekonomie. *Jahrbuch für Luftverkehr* 119–127.
- Spiess, F. 1928: *Die Meteor-Fahrt. Forschungen und Erlebnisse der Deutschen Atlantischen Expedition, 1925–1927*. Berlin.
- Spykman, John Nicolas 1942: *America's Strategy in World Politics*. New York.
- Warthausen, Fiedrich Karl 1937: *Der regelmäßige deutsche Luftverkehr nach Südamerika und seiner wirtschafts- und politisch-geographischen Bedeutung*. (Doktori disszertáció) Eberhard Karls Universität, Tübingen.
- Berliner Börsen Zeitung*, 1936
- Vossischen Zeitung*, 1928.

Hivatkozott irodalom

- Deák Máté 2009: A német polgári repülést fejlődését korlátozó versailles-i békeszerződés pontjainak revíziója brit külügyi dokumentumok tükrében (1925–1926). In: Kokovai Szabina – Pohánka Éva (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére*. Pécs, 62–72.
- Deák Máté 2012: Gambia – el trampolín de los alemanes hacia el espacio aéreo de América Latina en los años treinta. In: Fischer Ferenc–Domingo Lilón (szerk.): *Iberoamericana Quinceeclesiensis 10*. Pécs, 283–294.
- Deák Máté 2013: Afrika szerepe Észak- és Dél-Amerika légtereinek brit geopolitikai szempontból történő megítélésében, 1919-1939. *Afrika Tanulmányok* (7.) 4. 61–72.
- Deák Máté 2022: *Német szárnyak Latin-Amerika felett*. Pécs.
- Dülffer, Jost 1973: *Weimar, Hitler und die Marine*. Düsseldorf.
- Fischer Ferenc 2002: „Spanyolország jelentősége, mint Németország és Spanyol-Amerika közti híd” Titkos spanyol-német katonai és légi kapcsolatok az 1920-as években. In: J. Nagy László (szerk.): *A modernizáció határai. Tradíció és integráció Kelet-Európa (hazánk) és a Mediterráneum történetében, 19–20. század*. Szeged, 35–60.
- Fischer, Ferenc 2004: Die südamerikanischen Ausbildungsreisen der deutschen Kreuzer: Theorie und Praxis des Kreuzerkrieges, 1924–1938. In: Weber, Wolfgang (Hg.): *Regionalgeschichten – Nationalgeschichten: Festschrift für Gerhard Wanner zum 65. Geburtstag*. Feldkirch, 349–380.

- Fischer Ferenc 2005: La visita „privada” del Chef del Heeresleitung der Reichswehr del General Wilhelm Heye durante las maniobras militares en Chile en 1929. *Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae* (20.) 2. 339–377.
- Fischer, Ferenc 2006: Actividad militar de Alemania de Weimar en el espacio aéreo, marítimo y terrestre en los países iberoamericanos, 1919–1933. In: Ferenc, Fischer – Gábor, Kozma – Domingo Lilón (eds): *Iberoamericana Quinqueecclesiensis* 4. Pécs, 261–340.
- Fischer Ferenc 2015: La dimension „vertical” para eludir el tratado de Versalles: el papel de las expediciones meteorológicas marítimas de los alemanes por el Atlantico Sur (1924–1927) en el establecimiento de las líneas aéreas según el itinerario Alemania-America del Sur. *Öt kontinens* 2015. (8.) 2. 169–194.
- Fischer Ferenc 2014: „A háború utáni háború” 1919–1933: a versailles-i szerződés kijátszása. A weimari Németország haditengerészeti, légi és katonai aktivitása Ibero-Amerika országaiban. Budapest–Pécs.
- Ormos, Mária – Majoros, István 1998: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás*. Budapest.
- Pommerin, Reiner 1977: *Das Dritte Reich und Lateinamerika*. Düsseldorf.
- Rinke, Stefan 1996a: „Der letzte freie Kontinent” *Deutsche Lateinamerikapolitik im Zeichen transnationaler Beziehungen, 1918–1933*. Band 1. Stuttgart, 1996. (Historamericana 1.)
- Rinke, Stefan 1996b: „Der letzte freie Kontinent” *Deutsche Lateinamerikapolitik im Zeichen transnationaler Beziehungen, 1918–1933*. Band 2. Stuttgart, 1996. (Historamericana 1.)
- Rosenstock, Jürgen 2001: *Flugboote über dem Atlantik. Die abenteuerlichen Expeditionen der Lufthansa, 1934–1939*. München.
- Trotz, Joachim 1975a: *Die deutsche Luftfahrttätigkeit in Lateinamerika 1919–1942. Instrument der Lateinamerikapolitik des deutschen Imperialismus*. Band 1. Leipzig.
- Trotz, Joachim 1975b: *Die deutsche Luftfahrttätigkeit in Lateinamerika 1919–1942. Instrument der Lateinamerikapolitik des deutschen Imperialismus*. Band 2. Leipzig.

Geopolitikai változások, modernizációs stratégiák és a szubimperializmus koncepció újrágondolása: a brazil eset

Szilágyi István

Jogász-politológus, Pécsi Tudományegyetem; szortega@freemail.hu;
0000-0002-3935-272X

Abstract

Geopolitical Changes, the Strategies of Modernization, and the Rethinking of „Sub-Imperialism.” The Brazilian Case

The aim of this study is to analyze theoretical questions using examples from the main geopolitical changes occurring worldwide. In the 1980s and 1990s, in the three semi-peripheral regions of the world, namely Southern Europe, Latin America, and Eastern-Central Europe, authoritarian and bureaucratic dictatorships collapsed. Subsequently emerging countries, including members of the BRICS-group, began to play a significant part in world politics. In Latin America, the era of the so-called „Exceptional States,” followed by a transition to democracy, came to end, resulting in hybrid political systems. New regional integrative organizations such as Mercosur, UNASUR, the Shanghai Cooperation Organization, the Asia-Pacific Economic Cooperation, and the Eurasian Economic Union were reorganized and established. During the years of transition, international relations underwent significant changes. The bipolar world system gradually gave way to a multipolar system. Concurrently, the notion of „sub-imperialism,” initially developed by Ruy Mauro Marini in the 1970s, began to be reconsidered and reevaluated. This shift prompted several questions: Is the concept formulated by Ruy Mauro Marini fifty years still applicable today? Can it effectively describe phenomena unfolding during this period? Should we classify Brazil as a great power or as a sub-imperialistic state?

Keywords geopolitical changes, BRICS, Brazil, sub-imperialism, Ruy Mauro Marini

Geopolitikai változások a világban: a brazil függetlenség és modernizáció kontinentális aspektusai

A tizenkilencedik század első harmadában kontinentális felszabadító háború bontakozott ki Latin-Amerikában. Ennek egyik legfontosabb állomásaként és eseményeként 1822. szeptember 7-én sor került a független Brazil Császárság kikiáltására.¹ Az új portugál nyelvű állam kezdettől meghatározó politikai, gazdasági és szellemi/kulturális szerepet játszott a térség életében. Százharminc évvel később a kontinentális modernizációs és társadalomátalakító stratégiák és kísérletek egyik fő terepévé, az 1964. április elseji katonai hatalomátvétellel pedig a kivételes államokat létrehozó új militarizmus rendszereinek első képviselőjévé vált.²

Ezeknek a történelmi változásoknak és mozgásoknak alapjául az 1950-es, 1960-as évtized kezdetétől Latin-Amerikában a gazdaság, a politika és a társadalom szférájában kiéleződött strukturális válság ellentmondásai szolgáltak. Kimerültek az importhelyettesítő gazdaságpolitikai modell fejlődési lehetőségei. A kontinensen *különböző típusú modernizációs és társadalomátalakító stratégiák és reformprogramok* fogalmazódtak meg, kormányzati szintű reformkísérletek indultak be, amelyek a jelzett válság leküzdését, a gazdasági függés és a kontinentális alulfejlettség felszámolását, a világgazdasági rendszerhez való illeszkedés, a világgazdasági centrumokhoz történő felzárkózás és az új tőkefelhalmozási módra történő áttérés megvalósítását tűzték ki célul. E törekvések és modernizációs stratégiák és modellek alkalmazása és bevezetése terén is kulcsszerepet játszott Brazília.

A hidegháború jelzett periódusában Brazíliában két, történelmi szempontból is jelentős modernizációs kísérletre került sor. *Juscelino Kubitschek* elnöksége idején (1956. január 31- 1961. január 31.) beindult a harmincegy elemet tartalmazó *Tervcélok (Planes de Metas)* elnevezésű, gyors ütemű változások megvalósítását előírányzó nemzeti fejlesztési típusú (*nacional-desenvolvimentismo*) *reformprogram*, mely „öt év alatt ötven év” feladatait kívánta elvégezni.

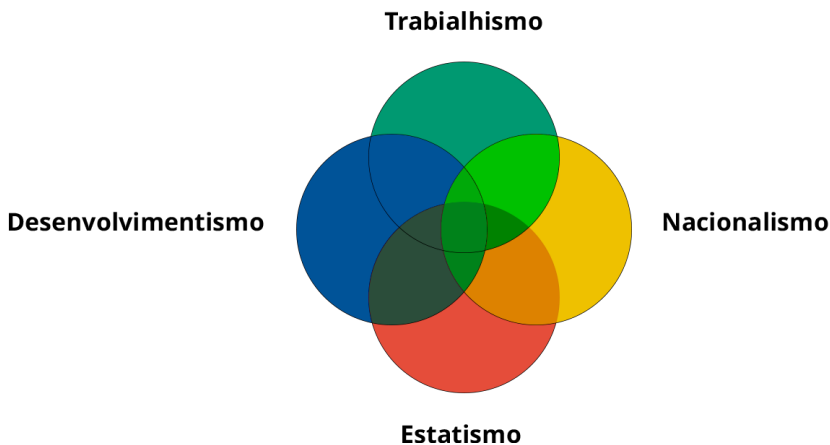
1 1889. november 15-én a hadsereg vértelen puccsal megdöntötte a császárságot, és köztársasági államformát vezetett be.

2 Részletesen lásd: Szilágyi 2022.

Juscelino Kubitscheket az 1961. január 31-én hatalomra került Jânio Quadros - João Goulart kettős követte az ország élén. A sok tekintetben kiszámíthatatlan és a politikai játszmákat kedvelő elnök azonban hét hónap múlva Getulio Vargas halálának napján, augusztus 24-én váratlanul lemondott. Rövid és intenzív politikai és parlamenti közjátékot és tárgyalássorozatot követően, az alkotmányos előírásoknak megfelelően, 1961. szeptember 7-én sor került Quadros alelnökének, João Goulartnak elnöki beiktatására.³ Ezzel kezdetét vette a *trabalhizmus* gazdasági-társadalmi alapértékein, azaz a dolgozói érdekek védelmén, a nemzeti fejlesztéspolitikán, a hazafias elkötelezettségen és az állami szerepvállaláson alapuló, a John Fitzgerald Kennedy amerikai elnök által Punta del Estében 1961 augusztusában meghirdetett „Szövetség a Haladásért” programmal, valamint a Kubitschek éra törekvéseivel rokonságot mutató második reform típusú modernizációs kísérlet Brazíliában.

1. ábra: A brazil trabalhizmus állandó elemei

(Forrás: Cássio Silva Moreira: *O projeto de Nação do Governo João Goulart: o Plano Trienal e as Reformas de Base (1961–1964)*. Porto Alegre. 2011. 94. o.)

Az alapreformok című dokumentum programjára épülő Hároméves terv végrehajtása és megvalósítása azonban nem járt sikerrel. A João

3 Részletesen lásd: Szilágyi 2021; Szilágyi 2022.

Goulart által beindított modernizációs kísérlet és reformpolitika vereséget szenvedett. 1964. április 1-jén bekövetkezett az új militarizmus katonai diktatúrájának hatalomátvétele Brazíliában.

A múlt század nyolcvanas-kilencvenes évtizedeiben azonban alapvető és történelmi geopolitikai változások mentek végbe a világban. A három félperifériális régióban, Dél-Európában, Latin-Amerikában és Kelet-Közép-Európában összeomlottak a különböző típusú tekintélyuralmi és bürokratikus diktatúrák. Megjelentek és a világpolitika színpadára léptek a feltörekvő országok, különösen a BRICS csoport tagjai.

Latin-Amerikában véget ért a kivételes államok korszaka, demokrati-zálódási folyamatok indultak be és létrejöttek a hibrid demokrácia politikai rendszerei. A világ különböző részein megszerveződtek és újjászülettek az új típusú regionális integrációk (Mercosur, UNASUR, Sanghaji Együtműködési Szervezet, a Csendes-óceáni Együtműködési Fórum, az Eurázsiai Gazdasági Unió stb.).

Megváltoztak a nemzetközi viszonyok. Véget ért a kétpólusú világrendszer és megindult a multipoláris világrendszer kiépítésének és kiépülésének folyamata.

Az említett folyamatokkal és jelenségekkel párhuzamosan a második évezred elején sor került az 1970-es évtizedben Ruy Mauro Marini által kidolgozott szubimperializmus koncepció újragondolására. Felmerül a kérdés: milyen aktualitással és érvényességgel rendelkezik a Ruy Mauro Marini által kidolgozott elmélet napjainkban? Alkalmas-e az ötven évvel ezelőtt kidolgozott koncepció a napjainkban tapasztalható jelenségek leírására? Annak ellenére, hogy Brazília a huszonegyedik század első évtizedeiben az államok hierarchiájában a hetedik/nyolcadik helyet foglalja el, és mint feltörekvő országról és jövőbeni nagyhatalomról írnak róla, megválaszolásra vár az a kérdés is, hogy a végbement változások alapján hogyan jellemezhető az ország? Brazília nagyhatalom, és/vagy szubimperialista állam?

Mielőtt azonban e felvetésekre válaszolnánk, meg kell vizsgálnunk a kontinensen az 1960-as, 1970-es évtizedben bevezetett katonai diktatúrák, és a Latin-Amerikában az elmúlt hat évtizedben érvényesülő modernizációs modellek és stratégiák jellegzetességeit.

A strukturális válság és következményei Latin-Amerikában

Amint azt tanulmányunkban jeleztük, az elmúlt hét évtizedben a latin-amerikai kontinensen kiéleződtek a strukturális válság ellentmondásai a gazdaságban, a társadalomban és a politikában. Kimerültek az importhelyettesítő gazdaságpolitika fejlődési lehetőségei. Színre léptek a strukturális válságot, a gazdasági függőséget, a kontinens gyengén fejlettségének felszámolását, a világgazdasági rendszerhez való illeszkedést és a világgazdasági centrumokhoz történő felzárkózást célzó különböző stratégiák, reformprogramok és kísérletek.

E válaszok egyikének az *új militarizmus neoliberais válságmegoldó stratégiája* tekinthető. A hadsereg intervenciója reakció volt a nemzetközi munkamegosztásba való fokozott és hatékony bekapcsolódás és az új tőkefelhalmozási módra való áttérés szükséglete által kiváltott politikai válságra és az uralkodó hatalmi tömb hegemoniájának megrendülésére. Mindez az államapparátus, a politikai és gazdasági rendszer radikális átalakulására és átalakítására irányuló kísérletben öltött testet.

Az új militarizmus, avagy az új golpizmus korszaka a kontinensen a brazil Fegyveres Erők 1964. április elsejei katonai beavatkozással vette kezdetét. Ez egyben a hagyományos *caudillismo* végét, Gabriel García Márquez regényének címét kölcsön véve a pátriárka alkonyát is jelentette.⁴

Melyek ennek a rendszernek az alapvető és legfontosabb jellemzői?

Az új militarizmus legfőbb jellemzője, hogy a már említett hagyományos *caudillismo*, avagy katonai hatalomátvétel, katonai puccs (*pronunciamiento militar*) egyszemélyi diktatúráját a Fegyveres Erők intézményes hatalomátvétele és hatalomgyakorlása váltotta fel és helyettesítette. A hadsereg az érintett társadalmak totális, minden szférára (gazdasági, politikai, ideológiai) kiterjedő *újjászervezésére, átszervezésére (reorganización) és újr alapítására (refundación)* vállalkozott. Kivételes Államokat (*Estados Excepcionales*) és autoritárius rendszereket hozott létre,

4 García Márquez 1978.

megkezdte a társadalmi, a gazdasági és a politikai élet már említett, teljeskörű átalakítását, és egy új tőkefelhalmozási mód és modernizációs modell feltételeinek megteremtését.

A *kivételes államok* formailag a fegyveres erők intézményes hatalomátvétele útján jönnek létre, ahol a hadsereg sajátos és egyetlen politikai pártként az érintett társadalmak totális, minden szférára (gazdasági, politikai, ideológiai) kiterjedő újjászervezésére, és modernizálására törekszik.

Ennek megfelelően *funkciójuk is sokrétű*, és lényegét tekintve *öt csomópont köré csoportosítható*: 1. A sajátos belső és külső elnyomó (válságkezelő és globális rendszerkonzerváló); 2. Az új típusú felhalmozást biztosító, gazdasági szerkezet átalakító, újraalapító és modernizáló; 3. A hatalmi tömb hegemoniáját újjászervező és a hatalmi pozíciókat az uralkodó osztályokon belül, a transznacionális tőkével társult hazai monopoltóke javára újraelosztó; 4. Az ideológiát szolgáltató; valamint 5. A nemzetpolitikát és a társadalmi kohéziót újradefiniáló funkció köré.

Mindezek külső és belső oldalai összeolvadnak, áthatják egymást, a külső tényezők interiorizálódnak, belsővé válnak, együttesen egységes rendszer építőköveit alkotják és a valóságos folyamatokat figyelembe véve nem is szakíthatók szét egymástól.

Modernizációs modellek és modernizációs stratégiák

A latin-amerikai új militarizmus kivételes államai modernizációs diktatúráknak tekinthetők, amelyek hatalomra kerülésük után megkezdik a társadalmi, a gazdasági és a politikai rendszer teljes átszervezését.⁵

A modernizáció a társadalom és a társadalmi alrendszerek egyre bonyolultabbá, komplexebbé váló differenciálódásával, a különböző társadalmi alrendszerek közötti koordinációs mechanizmusok együtteseként megvalósuló hatékony és racionális döntéshozatali struktúrákkal és intézményi szabályozással írható le. A modernizációra jellemző hívószavak a rendszer elemei közötti *koherencia*, a *differenciálódás* és az *adaptáció*. A modernizációnak nincs egységes és univerzális modellje.

5 A latin-amerikai modernizációval kapcsolatban lásd: Szilágyi 2019.

E folyamat lényege megítélésünk szerint a Talcott Parsons amerikai szociológus által kidolgozott AGIL rendszer továbbfejlesztésével, az AGILS diagram felrajzolásával értelmezhető, magyarázható és ábrázolható. Ez utóbbi annyiban különbözik az immár klasszikussá vált megközelítéstől, hogy ötödik elemként a szociális és jóléti (állami) alrendszert (welfare system - well-being system) is beépíti a modellbe. Az adaptációs (gazdasági), a célelérő (politikai), az integrációs (jogi) és a latens mintafenntartó (ideológiai-kulturális értékek) alrendszer kiegészül az önálló elemként megjelenő szociális-jóléti szférával.

A sikeres modernizáció nem választható el a történelmileg különböző alakot öltő, a társadalmi-jövedelmi különbségeket csökkentő, szociális biztonságot garantáló jól-léti (well-being)⁶⁷ rendszer kiépítésének, kiépülésének kritériumától.

Az eredményes modernizáció adaptív struktúrája szorosan kapcsolódik a fenntartható fejlődést biztosító eredményes és hatékony gazdaságpolitika alkalmazásához és a demokratikus politikai rendszer intézményesítéséhez.

A modernizációnak a történelmi fejlődés során három modellje alakult ki. Az *északi vagy német (bismarcki) modell*, a *brit modell*, valamint a *latin modell*. A különbség közöttük az államtípusok jellegében, az állami szerepvállalás módjában, mértékében és az alkalmazott gazdaságpolitikában mutatható ki.

2. ábra: Az AGILS modell

A (daptation) - Adaptációs alrendszer- gazdasági alrendszer	G (oal attainment) - Célelérő alrendszer- politikai alrendszer
I (ntegration) - Integrációs alrendszer - jogi alrendszer/ normák	L (attent pattern maintenance) - látens mintafenntartó alrendszer - kulturális alrendszer/ értékvilágok
S (ocial Service System - Welfare System, well-being sytem) Szociális-jóléti és jól-léti rendszer	

(Forrás: a szerző összeállítása)

6 A problémakör magyar nyelvű vizsgálatát és elemzését lásd: Hervainé-Folmeg 2014.

A *német modell* az univerzális biztonság szociáldemokrácia által is felkarolt eszméjét valósította meg a konzervatív politikai jobboldal vezetésével, a szavazati jog kiterjesztése útján. Ebben a konstrukcióban az új elit kezdettől fogva versenyre kényszerült hazai és külföldi vetélytársaival. A gazdaságban és a szociális szférában jellemző volt az erős állami jelenlét. Tekintélyelvű vezető és vezetés irányításával alakult ki az autoritárius politikai rendszer intézményi hálózata. Sajátos társulás jött létre az állam és az egyén között. A modell a megkésett fejlődés következtében a gyors ütemű felzárkózás útjára lépett országok esetében eredménnyel járt.

A másik sikeres forogatókönyvet és megoldási módot a *brit modell* képviselte. Ebben az esetben a szociális szférában az állami beavatkozás részleges és minimális volt. A fejlődés motorját a piac és az egyéni kezdeményezés jelentette. A demokratikus politikai berendezkedés szerves fejlődéssel, reformok sorozatával párosult. Ezekben az országokban a tradíció vált hagyománnyá. Az 1940-es évektől azonban a brit modellben megjelent a jóléti állam által megtestesített közhatalmi-intézményi alrendszer is.

Latin-Amerikában és a világ más félperifériális térségeiben ezekkel szemben a *latin-modell* keretében megvalósuló modernizációs kísérletről beszélhetünk. E társadalomátalakító programra jellemző a szociális szféra negligálása és a gazdaság területén az átalakítások első fázisában megvalósuló erőteljes és erőszakos állami intervenció. Ezt követően a gazdaság területén az állami szubszidiaritás, politikai téren pedig az állami mindenhatóság, az állami onnipotencia érvényesül. Ennek megfelelően a neoliberais gazdasági modell működésének és irányításának politikai feltételeit a tekintélyuralmi-diktatórikus politikai berendezkedés biztosítja. A modell általánosságban sikertelen vagy részben sikeres, erőltetett ütemű modernizációs és felzárkózási kísérletként értékelhető.

Barrington Moore Jr. 1966-ban angolul,⁷ majd 1975-ben portugálul is megjelent könyvében⁸ a latin modernizációs modell helyett a *konzervatív modernizáció* (*Modernização conservadora*) koncepcióját és elméletét vázolja fel. Következtetéseinek alapját a polgári forradalom és a tőkés fejlődés klasszikus útjától eltérő német és japán eset vizsgálata képezi,

7 Moore 1966.

8 Moore 1975.

amelyek azonban paradigmátikus jellegüknél fogva alkalmasnak bizonyultak a latin-amerikai fejlődés magyarázatára is.

Barrington Moore a modernizáció három lehetséges útjáról ír. Az elsőt a preindusztriális gazdasági és politikai viszonyokkal és az ancien rezsimmel radikálisan és gyökeresen szakító *demokratikus polgári forradalom* jelenti. Ez jellemzi Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok történelmét. Ezekben az esetekben a tőkés modernizációban érdekelt társadalmi csoportok elegendő erővel rendelkeztek ahhoz, hogy kompromisszumoktól mentesen végigvigyék a gazdasági, társadalmi, politikai átalakulást és megnyerjék a hatalomért folytatott küzdelmet.

A kapitalista fejlődés második útját a tőkés polgári átalakulásban érdekelt erők viszonylagos gyengesége jellemzi. A demokratikus polgári forradalom ezért vereséget szenved. A radikális gazdasági-társadalmi-politikai változásban érdekelt ipari és kereskedelmi szektorok szövetség kötésre kényszerülnek a hatalmat gyakorló (földbirtokos) oligarchia különböző csoportjaival. Ez a kompromisszum lehetetlenné teszi a következő modernizációhoz szükséges átalakítások véghezvitelét. Ez *a felülről jött forradalom konzervatív modernizációt*, politikailag pedig a faszmusig terjedő elnyomó rendszerek létrejöttét eredményezi. Ez jellemzi a német és a japán fejlődést, de ezek sorába tartoznak a felzárkózás programjával színre lépő, az agrár-oligarchiával szövetséget kötő, félperifériális térségek hatalmi rendszerei is, amelyek gyengeségéhez a külföldi, transznacionális tőke befolyása is hozzájárul.

Mindezek együttesen a függő kapitalizmust intézményesítik ezekben a régiókban. André Gunder Frank múlt század hetvenes évtizedében írott munkája szerint ezekben az országokban a lumpenburzsoázia jut hatalomra, amely csak imitálja a felzárkózást. Az általa irányított modell ezért csupán lumpenfejlődést eredményez.⁹

A preindusztriális társadalomból az adaptív struktúrákat eredményező berendezkedéshez vezető fejlődés és modernizáció harmadik típusát a falusi, vidéki, paraszti bázisra alapozott, ám magát proletárdiktatúrának nevező, az Oroszország és Kína által reprezentált *kommunista út* jelenti.

A nyugatosodás, avagy westernizációs mintakövetéssel szemben e rendszerek az általunk *easternizáció, avagy keletiesedés* elnevezéssel

9 Gunder Frank 1973.

illetett fejlődési utat képviselik. A szovjet tapasztalatok mechanikus – olykor kényszerű – átvételét megvalósító berendezkedés azonban államkudarckokat eredményezett és történelmi zsákutcának bizonyult.

Tiszta modellek és ideáltipikus formák a valóságban nem léteznek. A dél-európai és a kelet-közép-európai uniós országok felzárkózási, illeszkedési és modernizációs kísérleteire is érvényesnek tekinthető azonban a gazdasági fejlettség, a politikai demokrácia és a szociális-jóléti szféra összekapcsolására és elválaszthatatlanságára vonatkozó AGILS-típusú modernizáció kritériumrendszere.

A latin-amerikai modernizációra és fejlődésre vonatkozó koncepciók és paradigmatis értelmezések áttekintése után hangsúlyozni kívánjuk, hogy a kontinensen a tizenkilencedik század második felétől az *1990-es évtizedben születő* új demokráciák regionális integrációk, stratégiai partneri együttműködések és multilaterális nemzetközi rendszer kialakítására irányuló erőfeszítéseit megtestesítő *posztdemokratikus periódusig* az elmaradottság leküzdésének három gazdaságfejlesztési modelljéről és stratégiájáról beszélhetünk.

Kronologikus sorrendben *a nyersanyag-exportőr gazdálkodás szakaszáról (1850–1930), az importhelyettesítő iparosítás korszakáról (1930–1970) és a neoliberais fordulat (1980-tól) periódusáról.*

E gazdaságfejlesztési kísérletekhez történelmi szakaszonként és országonként eltérő politikai-kormányzati rendszerek, reformprogramok, társadalomátalakító stratégiák és kísérletek társultak.

Közös sajátoságként azonban a hadsereg domináns beavatkozása, a forradalmi fenyegetettségtől és a külső beavatkozástól való félelem, a tekintélyuralmi politikai rendszer intézményesítésének meghatározott formája és a kormányzati dirigizmus említhető. Ez 1930 és 1970 között befelé forduló, sok tekintetben autarkias gazdaságpolitikával, nemzetközi elszigeteltséggel, a piac korlátozására irányuló törekvéssel, – s ahol a populizmus uralkodó irányzattá és domináns társadalom-és államszervező erővé vált—, az (szakszervezeti) érdekvédelem állami irányítású korporációs rendszer létrehozásával társult. Az 1960-as évtized második felétől megjelenő progresszív és regresszív, új típusú katonai diktatúrák *a konzervatív forradalommal párosuló bismarcki-latin modell* állam- és társadalomépítő gyakorlatát testesítették meg. Ez gátolta a társadalmi mobilitást, nem járult hozzá a szociális különbségek csökkenéséhez az adott társadalmak stabilitását eredményező középrétegesedéséhez.

Módosította ugyan az eredeti latin modell paramétereit, a politikai-társadalmi modernizáció szempontjából azonban végeredményét tekintve sikertelennek bizonyult.¹⁰

A hadsereg az 1980-as évtizedben visszavonult a laktanyákba és átadta a hatalmat a posztdemokratikus állami berendezkedéseknek. A kivételes államok bukása után megszületett és bevezetett új demokráciák „hibrid rendszereinek” működésére, külső és belső mozgásterére azonban nagy hatást gyakorolnak az öröklött tekintélyuralmi enklávék, struktúrák, intézmények és a nemzetközi viszonyok rendszerében uralkodó és érvényesülő tendenciák.

Történelmi tény, hogy az új golpizmus, avagy új militarizmus által képviselt neoliberális gazdasági és politikai modell vereséget szenvedett. Vereséget szenvedett többek között azért, mert nem csökkentette a társadalmi egyenlőtlenséget, sőt nőtt a jövedelmi különbség a társadalmi osztályok és csoportok között. Nem sikerült megszüntetni a rendkívüli szegénység (*extrema pobreza*) és a társadalmi kirekesztettség (*exclusión social*) magas fokát/arányát.¹¹ Hiányzott a szerves modernizáció egyik alapfeltétele, a demokratikus politikai rendszer megteremtése. A gazdasági téren elért részleges sikerek ellenére ez az a terület, ahol a katonai rendszerek eredményei megkérdőjelezhetők és elégtelennek bizonyultak.

Ruy Mauro Marini és a szubimperializmus koncepció megjelenése

Az 1980-as évek második felében, az 1990-es évtized első felében létrejött hibrid demokráciákban fennmaradtak a történelmileg öröklött tekintélyuralmi enklávék és a különböző politikai eliteket egyaránt érintő rendszerszintű korrupció.

A latin-amerikai új demokráciáknak szembe kellett nézniük másfelől a gazdasági-szociális egyenlőtlenségből, a viszonylati függésből, a világ-

10 Brazília és Chile ezirányú tapasztalatairól lásd: Szilágyi 2015; Szilágyi 2022.

11 A társadalmi egyenlőtlenségek mérésére a Gini-index szolgál, amely 0 és 1 között méri a különbségeket. Minél közelebb vannak az értékek a nullához, annál kisebbek a társadalmi egyenlőtlenségek az adott országban. Ennek az ellenkezőjét jelentik az egyhez közeli értékek. Brazíliában a diktatúra időszakában a Gini-index 0,6-os értéket mutatott.

gazdaságba történő illeszkedés nehézségeiből, a társadalmi nyomorból és kirekesztettségéből, a bűnözésből, valamint az integrációk és integrációközi együttműködés problémáiból fakadó ellentmondásokkal is.

Az elmúlt évtizedekben végbement fejlődés és modernizáció ellenére a kontinens alapvető problémáinak felszámolására és kezelésére nem fogalmazódtak meg és nem jöttek létre meggyőző, hiteles válaszok és kísérletek.

Ezek a tényezők magyarázzák az 1970-es évtizedben népszerű és széles körben elterjedt koncepciók és értelmezések ismételt megjelenését és újjá-születését.

A térség problémáival foglalkozó elemzők egyre nagyobb többsége egyre gyakrabban fordul a Ruy Mauro Marini által teoretizált függés, elmaradottság, tőkefelhalmozás, kontinentális szuperkizsákmányolás, relatív érték-többlet, demokrácia, diktatúra, és szubimperializmus kérdéseinek ismételt vizsgálata felé.

Ez a magyarázata annak is, hogy az 1997-ben elhunyt brazil szerző korábbi művei a második évezredben új kiadásokban jelennek meg.

Carlos Eduardo Martins szerint: „Ruy Mauro Marini munkássága a XX. század egyik legfontosabb és legeredetibb [...] társadalmi gondolkodásának tekinthető. Latin-Amerikában nagyon elterjedt [...]”.¹² Megítélése szerint az elmélet fejlődéséhez való legfontosabb hozzájárulást a függő kapitalizmus elmélete és mint fogalmak: a szuperkizsákmányolás, (*superexplotación*), a szubimperializmus, a felkelés ellenes állam (*Estado de contrainsurgencia*) és a negyedik hatalom állama (*Estado de cuarto poder*) jelenti.¹³ Carlos Eduardo Martins ezt a továbbiakban a következőkkel egészíti ki:

„Marini munkássága négy nagy témakör esetében bír relevanciával. Első helyen a függő gazdaság problémaköre emelhető ki, amely az 1990-es évtizedtől a globalizáció gazdaságpolitikájaként jelenik meg. A második nagy témát a latinamerikai politikai modell elemzése képezi. Harmadikként a szocializmus, mint politikai mozgalom és mint állami és civilizációs kísérlet vizsgálata emelhető ki máig ható érvényességgel. A negyedik elemet a latinamerikai gondolkodás jelenti, amelynek alapvető irányzatait ő rendszerezte és elemezte.

12 Martins 2013: 31.

13 Martins 2013: 31.

Ez az 1990-es évtizedben mint a XXI. századi kihívások felé fordulás kritikai revíziója fogalmazódott meg.”¹⁴

Adrian Sotelo Valencia Ruy Mauro Marini gondolatainak időszerűségéről írva a következőképpen érvel:

„[...] Ruy Mauro Marini gondolatai, [...] a XXI. században is megőrizték érvényességüket azon oknál fogva, hogy azokat a feltételeket, amelyeket függőség dialektikája kapcsán felfedezett (a munka szuper kizsákmányolása, egyenlőtlen csere, szubimperializmus és a negyedik hatalom állama) továbbra is jellemzik a tőkés világ gazdaságot.”¹⁵

Raul Zibechi az 1964-es államcsíny óta érvényesülő brazil gazdasági és politikai expanziós törekvések fontosságára hívja fel a figyelmet. Ezek jellemezték a brazil hibrid újdemokrácia kormányainak tevékenységét is a Fernando Henrique Cardoso, a Lula és a Dilma Russef és a Jair Bolsonaro korszakban egyaránt. Emiatt az „imperialista” és hegemon jellegű aspirációk miatt.

„A brazil tőke és a brazil állam offenzívája következtében a dél-amerikai régióban a legkevésbé se meglepő módon a politikai és az akadémiai szférában zajló vitákban ismét megjelent a „szubimperializmus” kifejezés. Három évtizeddel Ruy Mauro Marini *A világméretű tőkefelhalmozás és a szubimperializmus*¹⁶ című híres műve után ismét aktualításra tett szert a felfogás. Az elmúlt években különböző munkák vitatták a témát és a hírközlési eszközök is gyakran alkalmazták a „szubimperializmus”,¹⁷ illetve az imperializmus fogalmakat. Brazília felemelkedése lehet ennek a megújult érdeklődésnek az egyik oka. A nagy brazil vállalatok szomszédos kis országokban támadt konfliktusai (a Petrobras Bolíviában, az Odebrecht Ecuadorban egyebek mellett), világossá tették Brazília szerepét a régióban.”¹⁸

14 Martins 2013: 32–33.

15 Valencia 2017: 30.

16 Marini 1977a.

17 Részletesebben lásd: Féliz 2018.

18 Zibechi 2018: 32.

Tegyük fel ismét a kérdést: miért aktuálisak Ruy Mauro Marini gondolatai? Azért, mert mint az előzőekben idézett hivatkozások is mutatják, a brazil szerző munkái ugyanazokkal a problémákkal foglalkoznak, amelyek hatvan évvel ezelőtt felmerültek és amelyek mind a mai napig nem oldódtak meg. Azok a gazdasági-politikai jelenségek és elméleti kérdések, mint az elmaradottság, a társadalmi egyenlőtlenség, a centrum-periféria viszony, az elmaradott országok szuperkizsákmányolása, a növekedés elmaradottsági modellje és az ebből fakadó problémák a huszonegyedik század első évtizedeiben is aktuálisak és égető fontosságúak. Mindezek az állapotok a jelenkori kapitalizmus fejlődésében és változásaiban gyökereznek.

A múlt század hatvanas-hetvenes évtizedeiben az elmaradottság leküzdése a latin-amerikai országok esetében forradalmi és radikális változások bevezetésével reális alternatívának és lehetőségnek tűnt. Ezzel kapcsolatban különböző teóriák születtek. Ezek egyikének tekinthető a kontinens fejlődésével kapcsolatban a Fernando Henrique Cardoso, Celso Furtado, Raul Prebisch és Osvaldo Sunkel vezetésével és nevével fémjelzett cepalista koncepció¹⁹ és a már említett André Gunder Frank által képviselt lumpenfejlődés elmélet. Ebbe a sorba illeszkedik a Theotonio dos Santos által felvázolt szocializmus vagy fasizmus alternatíva is.²⁰

Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik Ruy Mauro Marini *Elmaradottság és forradalom*,²¹ *A függés dialektikája*,²² *A világméretű tőkefelhalmozás és a szubimperializmus*,²³ az *Állam és válság Brazíliában*,²⁴ a *Latin-Amerika:*

19 A CEPAL, a Gazdasági Bizottság Latin-Amerika és a Karib-térség számára (*Comisión Económica para América Latina y el Caribe*) az ENSZ 1948-ban alakult szakosított szervezete, amelynek alapvető feladatát a jelzett térség gazdasági fejlődésének és modernizációjának elősegítése jelentette. Az ebbe a körbe tartozó közgazdászok Latin-Amerika felzárkózásával kapcsolatos terveket és programokat dolgoztak ki, amelyek a centrum-periféria viszonyból fakadó hátrányos helyzet felszámolásán és az állam gazdasági, gazdaságfejlesztési szerepvállalásán (*desarrollismo*) alapult. Legismertebb képviselői a már említett: Raul Prebisch, Celso Furtado, Osvaldo Sunkel és az 1995–2002 közötti periódusban Brazília elnökének választott Fernando Henrique Cardoso voltak.

20 Dos Santos 1978.

21 Marini 1971.

22 Marini 1973.

23 Marini 1971.

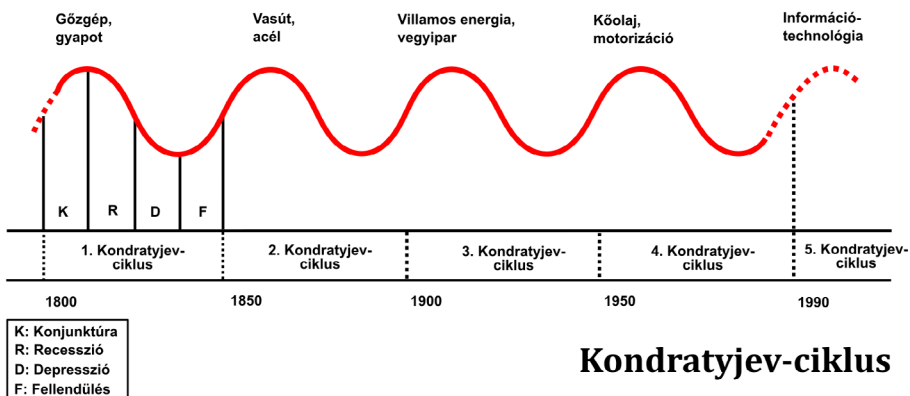
24 Marini 1977b.

függés és integráció,²⁵ valamint a *Latin-Amerika, függés és globalizáció*²⁶ című műveiben.

Az említett és vágyott átalakítások éles és frontális összecsapások révén a bipoláris világ körülményei közepette is elérhetőnek tűntek. A megoldásra váró problémákra a Kondratyev-ciklus alkalmazásával kínáltak elméleti magyarázatot, ahol az egyes szakaszok végét a hanyatlás, vagy recesszió jelentette, ami egyben egy új, gazdaságélénkítő szakasz kezdetét, új húzóágazat színrelépését, egy új tőkefelhalmozási módra történő áttérés kezdetét, a gazdasági fejlődés új periódusának bekövetkezését is jelezte. Az 1990-es évektől ezt az új fázist a globalizálódott világ transznacionális monopolkapitalizmusa, az űrkor, az informatika, az elektronika és a nanotechnológia korszaka jelenítette meg.

A Kondratyev-ciklus (más néven K-Hullám) kitalálójáról, Nyikolaj Kondratyevről kapta nevét. Az elmélet szerint egy gazdasági ciklus körülbelül 50 éves időszakonként ismétlődik. Ahogy az alább közölt ábrán is látszik az elmélet vonalát a fontosabb találmányok alapján lehet tagolni. Gőzgép, vasút, elektromosság, nehézipar, olaj, autógyártás, informatika, lézertechnika, űrkorszak. Mivel azonban a ciklusok igen hosszúak, így egyrésztől nehezen igazolhatóak, vagy a pontosságuk terén van eltérés. Mindenesetre a 2008-as gazdasági világválság jól illeszkedik a Kondratyev-ciklusba.

3. ábra: A globális gazdaság szakaszai a Kondratyev-ciklus alapján

(Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Kondratyev-ciklus>)

25 Marini 1992.

26 Marini 2015.

Ahogy a 3. számú ábra mutatja, 1800 és 2019 között a Kondratyev-ciklusok a következő csomópontok és kulcságazatok szerint alakultak. Az első ciklus 1800-tól az 1850-es évekig tartott. A gőzgép és elterjedése kapcsolódik hozzá. A második ciklust, az 1850–1900 közötti éveket, a vasútépítés korának nevezhetjük. A harmadik ciklus (1900–1950) az elektromosság és a vegyipar korszaka. A negyedik ciklus (1950–1990) az autógyártás és a petrokémia, az ötödik ciklus (1990–2008) az informatika és a lézertechnika kora. A 2008-as gazdasági válság beköszönté már az úrkorszak nyitányát jelzi. A jelzett tényezők természetesen nem hozhatók mechanikus módon ok-okozati összefüggésbe egymással. Mindenesetre a bemutatott szakaszolás világosan jelzi a történelmi helyzet komplex jellegét, bonyolultságát, és a felgyorsulás tényét.

Marini megállapításai és állításai

Visszatérve Ruy Mauro Marini munkásságára, tanulmányunkban megkíséreljük tézisszerű tömörséggel összefoglalni a brazil szerző legfontosabb megállapításait és állításait, amelyek a következők:

1. *Az elmaradott világ gazdasága elválaszthatatlan a fejlett világ gazdaságától.*
2. *A függés csak a fejlett országok és hatalmak gazdasági uralmának másik arcát jeleníti meg, szorosan kapcsolódva a centrum-periféria viszonyhoz.*

A latin-amerikai fejlődés problémáit és dilemmáit vizsgálva, Ruy Mauro Marini azokat *történelmi és gazdasági* okokkal magyarázza. A brazil szerző álláspontja szerint a latin-amerikai kontinens integráns és szerves részét képezi a világgazdaságnak. Fejlődése elválaszthatatlan a világgazdaságban bekövetkező változásoktól.

„A latin-amerikai elmaradottság története – írja – a kapitalista világgazdasági rendszer története. Tanulmányozása elengedhetetlen azok számára, akik meg akarják érteni azt a helyzetet, amellyel a rendszer jelenleg szembenéz és azokat a perspektívákat, amelyek megnyílnak a jövőben. Más szóval csak a kapitalista világgazdaság fejlődésének és mechanizmusának biztos megértése nyújtja

Latin-Amerika problémái elemzésének és megfelelő keretek közé helyezésének a lehetőségét.”²⁷

3. Marini által alkalmazott diskurzus *megjeleníti továbbá az imperializmus (nagyhatalmi centrum), valamint az attól való függés elválaszthatatlan egységét:*

„A függélmélet számára – olvashatjuk – mindkettő a tőkés világ-gazdaság fejlődésének terméke az imperializmus pedig nem a függés valamiféle valami külső tényezője. Éppen ellenkezőleg, az imperializmus áthatja a gazdaság és a függő társadalom egészét; társadalmi-gazdasági struktúrájának, államának és kultúrájának alapvető tényezőjét jelenti. Az elemzés e perspektívájának elfogadása új lehetőségeket nyit a történelmi és politikai tanulmányok számára Latin-Amerikában.”²⁸

4. *A világgazdaság hierarchikus formában fejlődik.* A latin-amerikai országok világgazdasági integrációját az egyenlőtlen csere és a kiegyensúlyozatlan munkamegosztás jellemzi. Iparosodásuk és gazdasági fejlődésük a nemzetközi munkamegosztás formájától és körforgásától függ.

„Latin-Amerika tőkés világgazdaságba történő illeszkedése az iparosított országok relatív értéktöbblet által meghatározott szükségleteihez alkalmazkodik. Ezen azt értjük, hogy a bérből élő munkaerő kizsákmányolásának formája alapvetően a termelés technikai átalakulásának bázisán és a munkaerő árának tényleges leértékelésén alapszik. Anélkül, hogy elmélyülnénk a kérdés részletes tárgyalásában, elegendőnek tartunk néhány, témánkhoz kapcsolódó pontosítást. Ennek lényege, hogy *eloszlatjuk a relatív értéktöbblet és a termelékenység közötti összefüggés kérdésben kialakult zavart.* Jóllehet a relatív értéktöbblet alapfeltételét a munkatermelékenység növekedése képezi, ez azonban önmagában véve nem biztosítja a relatív értéktöbblet növekedését.”²⁹

27 Marini 1971: 3.

28 Marini 1992: 90.

29 Marini 1973: 116.

A termelékenység növekedésével a munkás csupán azonos időn belül több terméket, nem pedig nagyobb értéket állít elő (hiányzik a hozzáadott érték).

5. „A latin-amerikai iparosodás – folytatja Marini – annak az új nemzetközi munkamegosztásnak felel meg, amely keretei között a függő országokba helyeződik át az ipari termelés korábbi szakaszára jellemző termelési struktúra [...], megtartva az imperialista centrumokban a legélenjáróbb termékek [...] és az ennek megfelelő technológia monopóliumát. Továbbmenve, megkülönböztethetők a nemzetközi gazdaságban azok a lépcsőfokok, amelyeken nem csupán az újonnan iparosodott országok, hanem a korábban élenjárók is elhelyezhetők. [...] Ami szemünk előtt kibontakozik, az a tőkés világgazdaság új hierarchiája, melynek alapját a kapitalista világgazdaság nemzetközi munkamegosztásának az elmúlt 50 évben bekövetkezett újra meghatározása adja.”³⁰

A világgazdaság hierarchizálódása súlyos gazdasági és politikai következményekkel jár. Az elmúlt hat évtizedben egyes latin-amerikai és ázsiai államok – mint korábban említettük, elsősorban a BRICS országok – jelentős és látványos gazdasági fejlődést értek el, közelítettek a fejlett országokra jellemző küszöbértékekhez, felhasználták a regionális és interregionális integrációk előnyeit. Transznacionális vállalataik megjelentek a világpiacra és nagy gazdasági, politikai és ideológiai befolyást gyakorolnak szomszédjaikra is. Ezek csoportjába tartozik Brazília is.

A gazdasági fejlődés meghatározott szintjét elérő országok közül egyeseket szubimperializmusnak, vagy nagyhatalmi ambíciókkal rendelkező és fellépő, felemelkedő országnak nevezhetünk. Ez az ország már saját érdekekkel, saját mozgástérrel rendelkezik. Regionális és szubregionális integrációk szervezőjeként lép fel. Egyszóval: szeretné kialakítani, meghódítani és létrehozni saját befolyási övezetét. 1964 áprilisa, a katonai hatalomátvétel, azaz az új militarizmus modernizáló diktatúrájának hatalomra jutása óta Brazília a dél-amerikai régióban nagyhatalmi jellegzetességeket mutató szubimperializmusként lép fel és tevékenykedik.

Marini már hivatkozott *A világméretű tőkefelhalmozás és a szubimperializmus (La acumulación capitalista mundial y el subimperialismo)* című tanulmányában a szubimperializmus fogalom tartalmát a következőképpen határozza meg:

„A szubimperializmust egy más alkalommal a függő kapitalizmus monopóliumok és fináncsóke korszakába érkezett formájaként határoztuk meg. A szubimperializmus két alapvető elemet foglal magában: egyrészt a világskálán a közepesen fejlett, szerves kompozíciót alkotó nemzeti termelési apparátussal rendelkező szervezetrendszert, másfelől pedig egy relatíve autonóm expansionista politikai gyakorlatot jelent, amely nem csupán a nagyobb imperialista termelési integráció kísérőjelensége, hanem amely az imperializmus nemzetközi rendszerének keretein belül, annak fenntartása céljából tesz szert hegemon befolyásra. E kategóriákban gondolkodva úgy véljük, hogy [...] csupán Brazília valósítja meg Latin-Amerikában teljes mértékben e jelenség által hordozott tartalmat.”³¹

A szubimperializmus fogalma tehát egyben a világgazdaság hierarchikus fejlődésének egyik formáját és megnyilvánulási módját jelenti.

A múlt század hetvenes évtizedében a Georgetown Egyetem és a brazil Legfelső Hadi Akadémia közötti együttműködés eredményeként került sor a világhierarchia modell, vagy világhierarchia koncepció kidolgozására. Ez volt az a korszak, amikor Ruy Mauro Marini szubimperializmusról szóló tételét megfogalmazta.

Az említett modell gazdasági, politikai, katonai tényezők és akarati-érzelmi elemek összekapcsolása révén vizsgálta az országok nemzetközi viszonyok rendszerében játszott szerepét. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy melyek azok a tényezők, amelyek egy állam világhatalmi pozícióját, befolyását és súlyát meghatározzák. Ennek alapján Carlos de Meira Mattos tábornok, brazil geopolitikus azt állította, hogy 1977-ben Brazília a hatodik/hetedik helyet foglalta el az országok világhierarchiájában.³²

31 Marini 1977a: 14.

32 Részletesebben: Meira 1975.

„A hatalom, a tábornok meghatározása szerint annak képessége, hogy az egyik fél a másikra kényszeríti akaratát, úgy pszichikai, mint fizikai értelemben és ezt a koncepciót kiszélesítve és gondosan alkalmazva a brazil hatalom és más országok, vagy nagyhatalmak viszonylatában is alkalmazhatjuk”³³ – hangsúlyozza Phil Kelly a Carlos de Meira Mattos tiszteletére írott könyvben olvasható tanulmányában.

A nemzeti hatalom Meira Mattos által kidolgozott és alkalmazott formulája a következő:

Elismert Hatalom

$$Eh = (Krt+Gk+ Kk) \times (Sc+A+Kh)$$

Ahol:

Eh= Államok elismert hatalma

Krt= kritikus tömeg- népesség és terület

GK= gazdasági kapacitás

Kk= katonai kapacitás

Sc= állam által elfogadott stratégiai koncepció

A= nemzeti akarat

Kh= kényszerítő hatalom

Összegezve az adatokat, Brazília a vizsgált korszakban a világhierarchiában a hatodik helyet foglalta el a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nyugat-Németország, Franciaország és Kína után. Az olyan stratégiai elemeket tekintve, mint a nemzeti akarat, a kényszerítő képesség, Brazília a második helyen áll, mások, különösen a gazdasági tényezők esetében a nyolcadik. Meira Mattos úgy véli, hogy nemzete „egy felemelkedő hatalom, amely, mint Kína a legjobb lehetőségekkel rendelkezik ahhoz, hogy a nagyhatalmi státuszt elnyerve szuperhatalommá váljék.”³⁴

33 Kelly 2007: 22.

34 Meira 1975: 22.

Konklúzió

Brazília a történelem folyamán mindig meghatározó szerepet játszott a latin-amerikai kontinens életében, úgy a modernizációs stratégiák megfogalmazása, kialakítása, mind azok gyakorlati alkalmazása során. A múlt század hatvanas-hetvenes évtizedében a szubimperializmus az új militarizmus kivételes államának formájában jelent meg. *A szubimperialista államok közepesen fejlett gazdasággal, az elismert hatalom kritériumrendszerével, saját expanziós jellegű mozgástérrel rendelkező felemelkedő országok/hatalmak – és ezt a tényt a világhierarchia modell is tükrözi.*

E rezsimek – Ruy Mauro Marini kifejezésével élve felkelésseljes államok – összeomlását, bukását követően a hibrid posztdemokrácia rendszerei a modernizáció negyedik típusát kívánják megvalósítani. Elutasítják mind a Washingtoni konszenzuson, mind annak kiterjesztett és korrigált változatán alapuló neoliberais modernizációt. Ugyanakkor ezekben az országokban fennmaradtak az öröklött tekintélyuralmi enklávék, valamint tovább él és virágzik a rendszerszintű korrupció, amelyek együtt lerontják és rombolják e rendszerek, a meghirdetett programok, tervek, ambíciók, célkitűzések és erőfeszítések hatékonyságát. Megakadályozzák ugyanakkor a szubimperialista országok álmainak és lehetőségeinek valóra váltását is. Ennek vizsgálata azonban már egy másik történet. Mi most Ruy Mauro Marini gondolatainak időszerűségét és érvényességét kívántuk bemutatni és elemezni a multipoláris és interdependenssé váló nemzetközi rendszer körülményei között.

Hivatkozott irodalom

Dos Santos, Theotonio 1978: *Fascismo o socialismo. El nuevo caracter de la dependencia y el dilema latinoamericano*. México.

Féliz, Mariano 2018: El subimperialismo brasileño y la integración regional latinoamericana. In: Alcántara Manuel – García Montero Mercedes – Sánchez López Francisco (coords): *Estudios Políticos. Memoria del 56. Congreso internacional de Americanistas*. Salamanca, 625–663.

García, Márquez Gabriel 1978: *A pátriárka alkonya*. Budapest.

Gunder, Frank André 1973: *Lumpenbúrguesía: lumpendesarrollo*. Ediciones Periferia. Buenos Aires.

- Hervainé Szabó Gyöngyvér – Folmeg Márta (szerk.) 2014: *Társadalmi válságok, konfliktusok a jól-lét kontextusában*. Székesfehérvár.
- Kelly, Philip 2007: O pensamento geopolítico do General Meira Mattos. In: *O General Meira Mattos e a Escola Superior de Guerra*. Rio de Janeiro, 17–39.
- Marini, Ruy Mauro 1971: *Sudesarrollo y revolución*. Siglo Veintiuno Editores SA. México.
- Marini, Ruy Mauro 1973: *Dialéctica de la dependencia*. México.
- Marini, Ruy Mauro 1977a: La acumulación capitalista mundial y el subimperialismo. *Cuadernos Políticos* (12.) 1–20.
- Marini, Ruy Mauro 1977b: Estado y crisis en Brasil. *Cuadernos Políticos* (13.) 76–84.
- Marini, Ruy Mauro 1992: *América Latina: dependência e integração*. São Paulo.
- Marini, Ruy Mauro 2015: *América Latina, dependencia y globalización*. Buenos Aires.
- Martins, Carlos Eduardo 2013: El pensamiento de Ruy Mauro Marini y su actualidad para las ciencias sociales. *Argumentos* (26.) 72. 31–54.
- Meira, Mattos de Carlos 1975: *Brasil – geopolítica e destino*. Rio de Janeiro.
- Moore, Jr. Barrington 1975: *As origens sociais da ditadura e da democracia: senhores e camponeses na construção do mundo moderno*. São Paulo.
- Moore, Jr. Barrington 1966: *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston.
- Silva, Moreira Cássio 2011: *O projeto de Nação do Governo João Goulart: o Plano Trienal e as Reformas de Base (1961–1964)*. Porto Alegre.
- Sotelo, Valencia Adrián 2017: Vigencia del pensamiento de Ruy Mauro Marini y la Teoría Dependencia. *Textos&Contextos* (16.) 1. 29–48. <https://doi.org/10.15448/1677-9509.2017.1.27246>
- Szilágyi István 2015: Kivételes állam, modernizáció és posztdemokrácia Latin-Amerikában. In: Hervainé Szabó Gyöngyvér (szerk.): *A 21. század eleji államiság kérdőjelei*. Székesfehérvár, 155–217.
- Szilágyi István 2019: Modernizációs modellek és alternatív stratégiák Latin-Amerikában a XX. században. In: Horváth Emőke – Lehoczki Bernadett (szerk.): *Diplomácia és nemzetközi kapcsolatok. Amerika a XIX- XXI. században*. Budapest, 45–64.

Szilágyi István 2021: Egy modernizációs kísérlet tapasztalatai Brazíliában. João Goulart kormányzásának három éve. *Mediterrán Világ* (50.) 5–26.

Szilágyi István 2022: *Modernizációs stratégiák és kivételes állam Brazíliában (1955–1985)*. Pécs.

Zibechi, Raúl 2018: *Brasil potência. Entre integração regional e um novo imperialismo*. Consequência. 2ª Edição Revista. Rio de Janeiro.

Ernesto Che Guevara braziliai látogatásának szerepe Jânio Quadros bukásában

Krajcsi Sándor Roland

PhD-hallgató, ELTE BTK TDI Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori program; krajcsi17@outlook.hu; ORCID: 0009-0000-2684-5085

Abstract

The Role of Ernesto Che Guevara's Visit to Brazil in the Fall of Jânio Quadros

Perhaps a lesser-known aspect of Brazil's history is the one-day official visit to Brazil by Cuban revolutionary Ernesto Che Guevara in 1961. Nevertheless, it is still significant due to the high cost of the diplomatic visit. After the meeting, President Janio Quadros lost his position, and Guevara's visit had sparked protests in the country. This paper aims to explore the meeting and its background in more depth. In doing so, it will provide Hungarian historians an insight into an event that is a significant and sensational part of Brazilian history but has not yet received enough attention in Hungarian historiography.

Keywords Cuba, Brazil, Jânio Quadros, Che Guevara, diplomacy, foreign policy, independence

A független Brazília 200 éves története nem volt mentes az izgalmasabbnál izgalmasabb, fordulatokkal teli eseményektől. Ezek közé tartozik az az eset is, amikor a híres-hírhedt argentin származású kubai forradalmár, Ernesto Che Guevara 1961-ben Brazíliába látogatott az akkori elnök, Jânio Quadros meghívására. Egy diplomáciai látogatás általában mindig nagy jelentőséggel bír a fogadó ország számára, főleg akkor, ha egy olyan személy érkezik a vendéglátó államba, mint amilyen Che Guevara volt. A kubai forradalmár látogatása azonban különösen emlékezetes maradt Brazília számára, annak ellenére, hogy a Commandante csupán egyetlen napot töltött az országban. Látogatását követően ugyanis

váratlanul lemondott a brazil elnök. De pontosa miért is? Illetve ebben volt-e bármiféle szerepe annak, hogy Guevarát meghívta az országba? Egyáltalán mi okból hívta meg a brazil elnök Guevarát Brazíliába? Jelen írás ezen kérdésekre keresi a választ amellet, hogy ismerteti Ernesto Che Guevara Brazíliába való látogatásának előzményeit, valamint a forradalmár álláspontját az 1960-as évek elején útjára indított új, független brazil külpolitikai törekvésekről.

Jânio Quadros és a független brazil külpolitika

Brazília külpolitikáját és gazdaságát a 20. század elején, az 1929–1933-as gazdasági világválság nyomán az importhelyettesítő gazdaságpolitikára állította át, ezzel szakítva az addigi exportorientált külpolitikájával. Ennek megvalósításához azonban a belső ipar fejlesztésére volt szükség, amely az 1930-as évektől kezdődően gyors fejlődésnek indult, s ez a lendület egészen az 1950-es évek végéig fennállt, mígnem az 1960-as évtized beköszöntére lelassult.¹ Ennek háttérében az '50-es évek külpolitikai változásai álltak, mindenekelőtt Japán és Nyugat-Európa gazdasági talpraállása és megerősödése, a dekolonizáció folyamatának megindulása, amely a nemzetközi közösség kibővülését és újabb gazdasági szereplők megjelenését eredményezte a világgazdaság színpadán. Továbbá a szóban forgó évtizedben vette kezdetét a szocialista blokk konszolidációja, illetve a kétpólusúvá vált világra adott válaszként jött létre 1955-ben Jugoszlávia, Egyiptom, India és Indonézia vezetésével egy, a tömbökön kívüli politikát hirdető tömörülés is, az ún. el nem kötelezettek mozgalma.² Végezetül nem szabad megfeledkeznünk a Latin-Amerikában kiéleződő gazdasági, társadalmi és politikai problémákról, amely megoldására számos forгатókönyv jött létre a szubkontinensen, amelyek közül az egyik, ha nem a leghíresebb a kubai forradalom 1959-es győzelme volt. Ez ugyanis a térség országaiban működő különböző társadalmi, politikai, valamint fegyveres mozgalmakat ihlette meg, mint a fennálló gondok lehetséges orvoslása, arról nem is beszélve, hogy ez az esemény elhozta Latin-Amerika területére is a hidegháborús szembenállást.

1 Horváth 1985: 66; Kerekes 1974: 183–184.

2 Szilágyi Á. J. 2009: 410.

A brazil gazdasági csoda megtorpanása és az 1950-es években történő világpolitikai változások nyomán Brazília kénytelen volt addigi külpolitikáját megváltoztatni, s kiszélesíteni azt. Ennek nyomán került meghirdetésre a *Política Extrema Independente*, azaz a független külpolitikai irányvonal. Ezen új politika fő szószólói Jânio Quadros és João Goulart³ elnökök voltak.⁴ Jelen alfejezetben Quadros tiszavirág életűnek számító, mindössze 7 hónapos elnöklését kívánjuk bővebben bemutatni, ezen belül is külpolitikájára koncentrálva.

A tanár végzettségű Jânio Quadros politikai pályája bukásáig szép ívet mutatott. Először, mint Sao Pauló-i városi képviselő (1947–1951) érintkezik a nagypolitikával, majd a város polgármestere (1953–1955), később pedig a tartomány kormányzója lett (1955–1959).⁵ Az 1960 októberére kiírt választásokon pedig a Nemzeti Demokrata Unió (*União Democrática Nacional* – UDN) támogatásával megszerezte az elnöki pozíciót. Quadros a választások során a belpolitika korrupciótól való megtisztítására tett ígéretet. Ezzel szemben jelentéktelennek tűnő intézkedéseket hozott,⁶ illetve döntéseivel a bal- és jobboldal igényei között lavírozott, mellyel igazából egyik félt sem tudta igazán megnyerni magának.⁷

Ezzel szemben Quadros elnök külpolitikai törekvései már sokkal komolyabbnak mutatkoztak, ugyanis – ahogy arra már fentebb is tettünk említést – a külpolitikai nyitás az ő nevéhez köthető. Ennek egyik igen fontos sarokköve a szocialista országok felé való nyitás volt. Quadros pár hónapos elnöksége alatt ugyanis Brazília kereskedelmi kapcsolatot létesített Bulgáriával, Jugoszláviával, Romániával, Magyarországgal, Csehszlovákiával, Lengyelországgal és Albániával.⁸ Míg az alelnököt, João Goulartot Moszkvába és Pekingbe küldték hivatalos látogatásra, hogy a kapcsolat

3 João Belchior Marques Goulart (1919–1976): brazil politikus, 1952 és 1965 között a Brazil Munkáspárt (Partido Trabalhista Brasileiro – PTB) elnöke volt. 1956-tól 1961-ig Brazília alelnöke, majd az 1964-es katonai puccsig az ország elnöki pozícióját töltötte be. A nagyközönség egyszerűen csak Jangoként emlegette.

4 Szilágyi Á. J. 2009: 410.

5 Kutasi Kovács 1985: 11.

6 Ilyen volt többek között a parfümszórók, bikinik és a kakasviadalok betiltása. (Fausto 2011: 260.)

7 Fausto 2011: 259–260.

8 Szilágyi Á. J. 2009: 421.

felvételtől tárgyaljon ezen országok vezetőivel.⁹ A tárgyalások eredményeként Brazília még az évben diplomáciai kapcsolatot létesített mindkét állammal. A szocialista országokkal való kapcsolat építésén túl Brazília nyitni kezdett a dekolonizáció folyamán sorra felszabaduló afrikai és ázsiai országok felé is.¹⁰

Az új külpolitikai irányvonal azonban nagy port kavart, amely nyomán vita alakult ki a brazil politikusok körében, s két nagy tábor, egy a nyitás mellett és az az ellen érvelő tömörülés születését eredményezte. A kontra érvek képviselői (elsősorban antikommunisták, a hadsereg tagjai, vezetői, egyházi személyek) attól tartottak, hogy a nyitás politikája, különösképpen a szocialista országok felé történő közeledés potenciális biztonságpolitikai veszélyt hordozhat magában. Ugyanis az új irány ellenzői úgy vélték, hogy a keleti tömb országai által Brazíliában létrehozandó diplomáciai rezidentúrák ügynök- és kémközpontokként üzemelnének. S így teremtenék meg a kommunizmus erőletörését az országban. Ezzel szemben a pro-álláspontot képviselők a szocialista országokkal, ezen belül is a Szovjetunióval való kapcsolatépítést pragmatikus okokból, valamint gazdasági jelentősége révén támogatták. Illetve a külkereskedelem diverzifikálásával az Egyesül Államoktól való egyoldalú gazdasági függést kívánták csökkenteni.¹¹

Kuba és Brazília kapcsolata

Az új brazil külpolitika hatással volt az ország Kubával való kapcsolataira is. Ennek ellenére Brazília már a független irányvonal meghirdetése előtt is markáns álláspontot képviselt a szigetországban 1959. január 1-jét követően hatalomra jutó forradalmi kormánnyal kapcsolatban.

9 A Szovjetunió irányába tett kapcsolatfelvételi kísérlet valójában egy helyreállítási próbálkozás volt, ugyanis Brazília 1945 és 1947 között diplomáciai kapcsolatban állt a Szovjetunióval, ám a vasfüggöny leereszkedésével és a kétpólusú világ kialakulásával megszakadt a két ország közötti reláció. (Horváth E. 2020: 11.)

10 Szilágyi I. 2021: 10; A braziliai válság. *Magyar Nemzet* 1961. augusztus 29. 3.

11 A külpolitikai nyitás nyomán kialakult vitáról részletesen lásd: Szilágyi Á. J. 2009: 409–425.

Jânio Quadros elődje, Juscelino Kubitschek¹² ugyanis még elnöki ciklusa végén, 1961 januárjában kijelentette, hogy „kormányja nem szándékozik megszakítani diplomáciai kapcsolatait Kuba forradalmi kormányával.”¹³ Ezzel pedig Kubitschek szembement az Egyesült Államok akaratával, amely újabb szankciókat helyezett kilátásba a szigetország gazdasági elszigetelése érdekében, amely keretein belül többek között megkérte Brazíliát, hogy szakítsa meg kapcsolatait Kubával. Ám erre az akkori brazil elnök nemet mondott, csakúgy, mint az őt követő Quadros, illetve az ő utódja, Goulart is.¹⁴

Jânio Quadros Kubával való jó kapcsolatának kialakításában fontos szerepet játszott az a lépés, hogy még elnökké választása előtt Kubába utazott, ahol Fidel Castróval találkozott, akiről meglehetősen pozitív véleményt alakított ki, ezzel megalapozva későbbi jó kapcsolatát a kubai vezetővel. Emellett szintén a kubai úthoz köthető a későbbi brazil elnök azon kijelentése, miszerint Brazíliának el kell mélyíteni kapcsolatát a Szovjetunióval, ám ekkor még közeli barátai is azt mondták, „hogy Quadros-tól távol állnak ilyen fajta politikai elképzelések”.¹⁵ Azonban ismerősei tévedtek, a választási győzelmeket követően valóban megkezdődtek a két ország kapcsolatainak elmélyítésére irányuló törekvések.

Quadros elnöksége alatt többször is kiállt Kuba mellett az azt érő USA támadásokkal és retorziókkal szemben. Ennek egyik igen látványos mozzanata volt az a nyilatkozat, amelyet a brazil kormány az 1961. április 17–21 között zajló Playa Girón-i invázió¹⁶ nyomán levelet küldött Osvaldo Dorticos kubai elnöknek,¹⁷ amelyben Brazília támogatásáról biztosította

12 Juscelino Kubitschek (1902–1976): anyai ágról cseh felmenőkkel rendelkező brazil orvos és politikus. 1940 és 1945 között Belo Horizonte, a braziliai Minas Gerais állam fővárosának volt polgármestere. 1956-tól 1961-ig pedig Brazília elnöki pozícióját töltötte be. Elnöksége alatt lett Brazília fővárosa Brazíliaváros.

13 Brazília és Argentína fenntartja a diplomáciai kapcsolatokat Kubával. *Magyar Nemzet* 1961. január 10. 2.

14 Nazario 1986: 68.

15 Brazília új elnöke verset írt Izrael szépségéről. *Új Kelet* 1960. október 10. 7.

16 Playa Girón-i invázió: 1961. április 17-én egy, a CIA által kiképzett kubai emigránsokból álló zsoldos csapat szállt partra Kubában a Disznó-öbölnél (Playa Girón) azzal a céllal, hogy megdöntsék Fidel Castro hatalmát. A kubai kormány azonban április 21-re a hadsereg és a helyi milíciák segítségével leverte a szigetországba betolakodó fegyveres csoportot. Az eseményről részletesen lásd: Anderle 2004: 124.

17 Osvaldo Dorticos Torrado (1919–1983): kubai jogász, politikus, 1959 és 1976 között Kuba elnöke volt.

Kubát.¹⁸ Ezt követően pedig május 10-én egy nyilatkozatot adott ki a brazil kormány, amelyben „Kuba önrendelkezési joga mellett nyilatkozik meg és tiltakozik az ellen, hogy bárki is beavatkozzék Kuba belügyeibe”.¹⁹ Emellett a Quadros-kormányzat felajánlotta a segítségét a Kuba és az Egyesült Államok közötti közvetítéshez is, amely mindkét fél esetében süket fülekre talált.²⁰ Később 1962-ben, a rakétaválság idején a Kennedy-adminisztráció már nyitott lett volna a brazil kormány által felajánlott közvetítő szerepre, ám Kuba ezt nem fogadta el.²¹

Ernesto Che Guevara braziliai látogatásának közvetlen előzményei

A másik, s egyben nagy visszhangot kiváltó eleme a brazil-kubai kapcsolatoknak Ernesto Che Guevara augusztusi látogatása volt Braziliában. A kubai forradalmár meghívására az 1961. augusztus 5–17. között, az uruguay-i Punta del Estében megrendezett Amerika-közi Gazdasági és Szociális Tanács konferenciáján került sor. Az eseményen Ernesto Che Guevara, mint a kubai delegáció vezetője vett részt és jómaga is felszólalt.²² A hivatalos programok mellett a kulisszák mögött is igen érdekes események zajlottak, az egyik ilyen volt az argentin (Horatio Larretta), illetve a brazil (Edmundo Barbosa Da Silva) küldöttség vezetőinek közvetítése nyomán létrejött Guevara–Richard Goodwin megbeszélés is, amely végül eredménytelenül zárult. A két fél ugyanis egyedül a beszélgetés folytatásáról egyezett meg formálisan, de erre végül nem került sor a későbbiekben.²³

A Guevara–Goodwin találkozó azonban más aspektusból is fontos volt, ugyanis az észak-amerikai képviselő távozását követően Guevara még ott maradt beszélgetni a brazil és argentin képviselőkkel, akik felajánlották neki, hogy a konferenciát követően látogasson el országukba. Guevara elfogadta mind az Argentínába, mind pedig a Braziliába való meghívást.

18 Kolláth 1979: 38.

19 A válság filmje. Quadrostól Goulart bukásig. *Magyarország* 1964. április 19. 9.

20 Nazario 1986: 68.

21 Hersberg 2004: 4, 7–8.

22 Anderle 2004: 125., 126.

23 Horváth–Anderle 2000: 255, 256; FRUS, 1961–1963, Cuba, Vol. X. 257. számú irat.

Előbbi talán nem is oly meglepő, hisz a forradalmár maga is argentin származású volt. Míg a brazil látogatás elfogadásának háttérében Guevara az országról és annak elnökéről, Jânio Quadrosról alkotott pozitív képe állt, amelyet az 1962-ben megjelent, a Punta del Estében szerzett tapasztalatait összegző *Kuba és a „Kennedy-terv”* című írásában is megörökített. Ebben ugyanis Quadros elnökről, mint követendő példáról beszél az olyan latin-amerikai országok számára, „amelyek az Egyesült Államoktól függenek ugyan, de megőrizték a polgári szabadságjogok valamelyes látszatát”. Ehhez pedig hozzáteszi Guevara, hogy

„ezekben az országokban a szabad általános választások új emberek hatalomra kerülését eredményezhetik. Persze ezeknek az embereknek a választási hadjárat során körülbelül úgy kell beszélniük, ahogy Jânio Quadros elnök beszélt. Ígérniük kell valamit, és ígéreteiket igyekezniük kell teljesíteni”.²⁴

Továbbá a kubai forradalmár azt is kiemeli, hogy Punta del Estében – Bolívia és Ecuadoron kívül – Brazília volt az a latin-amerikai ország, amely „Kubára nézve kedvező hivatalos álláspontot foglalt el” az értekezleten.²⁵ Ám, hogy ez pontosan mit is takart, azt nem részletezi írásában a forradalmár.

Guevara Brazíliával kapcsolatos álláspontját tovább erősíti Alfonso Airos brazil külügyi államtitkár 1961 augusztusi jelentése a Punta del Este-i konferenciáról, amelyben alapvetően a Guevara és Goodwin közötti beszélgetésről számolt be. Ám emellett a jelentés záró részében beszámol a brazil nagykövet, Barbosa da Silva és a kubai forradalmár között lezajlott beszélgetésről is. Ebből pedig az derül ki, hogy „Guevara úr legfőbb vágya, hogy találkozzon Quadrosszal [...] hogy így erősítse meg a nem-beavatkozó irányvonalat, és eloszlassa a Szovjetunióval való szövetség vagy politikai hovatartozását illető kétségeket”.²⁶ Ez utóbbival kapcsolatban Guevara azt a kubai álláspontot szerette volna megerősíteni Quadrosban

24 Guevara 1962: 58.

25 Guevara 1962: 48.

26 WCDA *Telegram from the Brazilian Secretary of State for External Relations (Afonso Arinos) for the Cabinet in Brasilia, 19 August 1961, describing conversation between Ernesto „Che” Guevara and Richard Goodwin, Montevideo, Uruguay, 18 August 1961 3.*

– illetve Argentínában Arturo Frondiziban – hogy a szigetország csupán gazdasági kapcsolatban áll a Szovjetunióval, nem pedig politikai szövetségben.²⁷

Jânio Quadrosnak már elnökségét megelőzően is lehetősége nyílt megismerkedni Ernesto Che Guevarával. Először 1959-ben találkozott Guevarával,²⁸ amikor mindketten Kairóban tartózkodtak Gamal Abden-Nasszer egyiptomi elnök vendégeként. Ezt követően Quadrosnak, a már említett 1960 március–áprilisi havannai látogatásán nyílt lehetősége arra, hogy ismét szót váltson a kubai forradalmárral.²⁹

Quadrosban a találkozók nyomán igen pozitív kép alakult ki a kubai Che Guevaráról. Ez pedig nem is csoda, hiszen nézeteik több ponton is egybecsengtek, legalábbis ami a szuverenitást és a nemzeti (gazdaság) fejlődést érinti. E kérdésekben ugyanis mindketten a külpolitika diverzifikálását látták kulcsfontosságúnak, mivel egy országnak – ahogyan Guevara fogalmaz – „nincs saját gazdasága, ha idegen tőke hatja át, nem tud szabadulni annak az országnak a gyámsága alól, amelytől függ”.³⁰ Ezt a függőséget pedig csakis úgy lehet felszámolni, ha az adott ország „[...] szerződésekkel, az egész világgal folytatott kereskedelemmel biztosítja, hogy egyetlen külföldi hatalom sem tehessen olyan egyoldalú lépést, amely megakadályozza abban, hogy fenntartsa termelési ütemét”.³¹ A *Commandante*³² ezen megállapításai a külpolitikai diverzifikációról több pontban megegyeztek a korábbiakban már ismertetett, új brazil külpolitikai irányvonallal. Így nem is csoda, hogy Quadros már a Punta del Este-i értekezletet megelőzően is tett próbálkozást Guevara Brazíliába történő meghívására, vagy legalábbis információt szerezni arról, hogy a forradalmár el szeretne-e látogatni Brazíliába.

27 WCDA *Telegram from the Brazilian Secretary of State for External Relations (Alfonso Arinos) for the Cabinet in Brasilia, 19 August 1961, describing conversation between Ernesto „Che” Guevara and Richard Goodwin, Montevideo, Uruguay, 18 August 1961 3.*

28 1959 júniusában Che Guevara 3 hónapos diplomáciai útra indult az el nem kötelezettek országaiba, hogy ott piacot találjon a kubai cukornak, illetve új kereskedelmi partnereket a szigetország számára. Ennek keretein belül látogatott el a kubai forradalmár Egyiptomba. Erről részletesen lásd: Horvtáh–Anderle 2000: 238, 239, 240.

29 Dominguez Avia 2023: 38.

30 Guevara 1985: 98.

31 Guevara 1985: 100–101.

32 Che Guevara rangja, jelentése: őrnagy. Ezt a címet Fidel Castro adományozta neki, még a kubai forradalom idején.

Erre pedig az az esemény szolgáltatott ürügyet, hogy 1960. augusztus 4-én az Uruguayban megrendezett értekezletre tartó kubai küldöttség gépe nem tudott leszállni az ország fővárosában, Montevideóban. Így ehelyett Rio de Janeiróba kellett landolnia a repülőnek. Itt egy éjszakát töltöttek a kubaiak. Ezt az alkalmat pedig Quadros megragadta és követet küldött a városba, hogy kipuhatolja azt: Guevara hajlandó lenne-e egy hivatalos látogatásra eljönni Brazíliába a Punta del Este-i konferenciát követően.³³ Erre a választ, ahogyan az már a fentiekből is kiderült, csak az értekezleten adta meg, ami nem más volt, mint, hogy igen.

Che Guevara Brazíliában

Ernesto Che Guevara a Punta del Este-i értekezletről egyenesen Argentínába utazott, hogy ott titkos tárgyalásokat folytasson Frondizi elnökkel (hivatali idő: 1958–1962). Ezt követően pedig augusztus 18-án 23:30-kor Brazíliába érkezett egy egynapos hivatalos látogatásra. A látogatás protokolláris jellegű, vagy, ahogy Guevara fogalmazott „udvariassági látogatás volt”.³⁴ Ezt jól reprezentálja a forradalmár braziliai programja is. A kubai küldöttséget augusztus 19-én már korán reggel fogadta Jânio Quadros brazil elnök, a *Plaza de los dos Tres Podresen* (Három Hatalom tere), ahonnan továbbmentek a tér területén található, elnöki palotába a *Palácio do Planatoba*. Itt Quadros Guevarával egy zártkörű megbeszélésre vonult el. Ezt követően sajtótájékoztatóra került sor, majd a kubai forradalmár együtt ebédelt Brazíliaváros polgármesterével, Paulo Tarsóval. Az ebéd után városnézés következett, majd délután három órakor hazarepült a kubai küldöttség Havannába.³⁵

A Quadros–Guevara tárgyalás, ahogyan azt már előbb is kiemeltük, zárt ajtók mögött folytak, így a két politikus által átbeszélte témakörök tekintetében elhangzott információkról igen kevés adat áll rendelkezésünkre. Ám az biztos, hogy szóba kerültek a két ország közötti gazdasági kapcsolatok, valamint a bebörtönzött kubai katolikusok,³⁶ és a Kubában

33 Leira 2021.

34 Leira 2021.

35 Comendador 'Che' fez Janio Parar. *Diário Da Noite*, 1961. augusztus 19. 5.; Leira 2021.

36 A kérdéstről részletesen lásd: Horváth 2022: 94–106.

a brazil nagykövetségre menekült és ott tartózkodó, a Castro-rezsim által ellenforradalmároknak minősített kubaiak kérdése. Ez utóbbi két téma tekintetében a brazil államfő azt kérte Guevarától, hogy a kubai kormány részéről az érintett személyek humánus eljárásban részesüljenek. Mindemellett Quadros felajánlotta a Havanna és Washington közötti ellentétek megoldásában való közreműködést. Továbbá ígéretet tett arra, hogy Brazília – ahogyan eddig is – maximálisan támogatja Kuba önrendelkezéséhez való jogát. Guevara pedig arra tett ígéretet, hogy Kuba nem válik a Szovjetunió szatellit államává. Mindezt a felek a tárgyalást záró hivatalos sajtótájékoztatón is kijelentették.³⁷

A két ország közötti kereskedelemről szóló kérdések megvitatását kifejezetten érdekesnek és fontosnak tartotta Che Guevara, amely keretein belül szóba került egy kétoldalú kereskedelmi és pénzügyi megállapodásnak a lehetősége, ám konkrét egyezség nem született. Quadros a kérdéssel kapcsolatban csupán azt erősítette meg, amit a tárgyalást követő sajtótájékoztatón mondott beszédében is hangsúlyozott, hogy a két ország közötti gazdasági kapcsolat megerősítésében érdekelt a brazil kormány és nép is.³⁸ Quadros a megbeszélések zárásaként (immár hivatalos körökben) a Dél Keresztje Renddel (*Ordem do Cruzeiro do Sul*) tüntette ki Che Guevarát, amely a legmagasabb olyan kitüntetés volt, amit külföldi állampolgár Brazíliában kaphatott.³⁹

A Quadros és Guevara között lefolytatott beszélgetés szintén arra erősít rá, hogy ez egy protokolláris találkozó volt, de épp ezért merül fel a kérdés, hogy a brazil elnök számára miért is volt ennyire fontos Ernesto Che Guevara hivatalos látogatásra való meginvitálása az országba. A megbeszélés programpontjai alapján az a válasz olvasható ki, hogy a kubai forradalmár meghívásának háttérében brazil részről az ország, azaz Brazília jó presztízsből való feltüntetése és függetlenségének hangsúlyozása húzódnak meg. Quadros, véleményünk szerint, egyfajta jóságos nagytestvér képében szerette volna feltüntetni országát azáltal, hogy Guevarát Brazíliába hívta. Ezzel egyfelől azt próbálta megerősíteni a külvilág felé, hogy Brazília jó viszonyt kíván ápolni Kubával, a hatalmon

37 Dominguez Avia 2023: 38, 39.

38 Dominguez Avia 2023: 39; Botega 2011: 12.

39 Taibo 1996: 448; A braziliai váltság. *Magyar Nemzet* 1961. augusztus 29. 3; A váltság filmje. Quadrostól Goulart bukásig. *Magyarország*, 1964. április 19. 9.

lévő rezsimtől függetlenül, és épp ezért hivatalos találkozóira is hajlandó az ország jeles politikai személyeivel. Sőt mi több, támogatja Kuba önrendelkezéshez való jogát. Emellett Quadros minden bizonnyal azt is meg akarta mutatni, hogy ő nem hisz a Washington és Havanna között fennálló rossz viszony erőszakos úton történő rendezésében, mint egyetlen potenciális megoldás. Ehelyett ő inkább a párbeszédet javasolja, mint lehetséges békítő eszközt, gondoljunk itt a közvetítő szerepének felajánlására. Ezeket a gesztusokat azonban úgy teszi meg Kuba irányába, hogy közben nem hagyja figyelmen kívül az emberi jogokat sem, ugyanis a szigetország melletti kiállást a vallási és politikai foglyokkal való humánus bánásmód feltétele mellett biztosítja. Továbbá az a tény, hogy a brazil kormány hivatalos látogatásra hívja a híres-hírhedt Ernesto Che Guevarát, aki egy emblemikus alakja az Egyesült Államok által a kontinensen legveszedelmesebb ellenségének tartott Castro-féle Kubának, és ráadásul ezt a személyt kitünteti egy igen magas állami kitüntetéssel, abszolút Brazília külpolitikai függetlenségének, az USA és általában véve a nagyvilág felé történő kihangsúlyozása volt.

Röviden érdemes szót ejtenünk arról is, hogy kubai szemszögből miért is volt fontos Guevara villámlátogatása Brazíliában. Az ok a szigetország részéről is külpolitikai jelentőségű. Egyfelől így próbálta meg megakadályozni Havanna, hogy teljesen elszigetelődjön a szubkontinensen, vagyis igyekezett jó viszonyt kiépíteni Latin-Amerika legnagyobb és legerősebb gazdaságával rendelkező országával, Brazíliával, amelynek épp ezért vezető szerepe van a térségben. Így akár képes hatni a többi amerikai országra, még akár az északi nagytestvérré is. Itt érdemes megjegyezni, hogy hasonló okok vezérelték Guevara argentin látogatását is, ugyanis Argentína volt a szóban forgó időszakban a térség második legnagyobb gazdaságával bíró ország. Másfelől a találkozó révén Kuba is jelezni kívánta politikai függetlenségét a nagyvilág, azon belül is elsősorban Washington felé. Ezzel az üzenettel egyrészt azt kívánta sugallni a szigetország, hogy nincs rászorulva az USA kizárólagos segítségére, mert olyan erős gazdasággal rendelkező partnerei vannak, mint például Brazília. Továbbá igazolni kívánta azt is Havanna, hogy nem szatellit állama a Szovjetuniónak. Erre a magyarázat kubai részről pedig az előzőhöz hasonló, azaz a kis karibi szigetország tárgyalásokat folytat és jó viszonyban van más gazdaságilag erős államokkal is.

A látogatás hatásai

A Quadros–Guevara találkozóval kapcsolatban mindenképpen érdemes kihangsúlyozni, hogy sem Guevara meghívása, sem pedig az érdemrenddel való kitüntetés nem a szocializmus és kommunizmus elismerését és/vagy támogatását jelentette Jânio Quadros részéről.⁴⁰ Ez csupán egy diplomáciai húzás volt az elnöktől. De valójában ez a lépés tényleg helyes és jól megfontolt volt? Illetve összefüggésben állt ez a döntés az államfő politikai karrierjének végével? A következőkben erre a kérdésekre kívánunk választ adni.

Ernesto Che Guevara érkezését nagy várakozás előzte meg a brazil nép körében, különösen Rio de Janeiróban és Sao Paulóban, ahol emberek ezrei vonultak ki az utcákra kubai zászlókkal és Guevara képeivel.⁴¹ Azonban a lakosság egy részében, mégpedig a katonák és konzervatívok körében, akik egyébként is elleneztek a Quadros-féle külpolitikai nyitást, rosszalást váltott ki a kubai forradalmár látogatása – derül ki egy korabeli, CIA által készített jelentésből.⁴² Ennek ellenére erőteljesebb fellépésre nem került sor a Guevara-találkozó nyomán az ellenzék részéről egészen addig, amíg Quadros a kubai forradalmárnak nem adományozta a Dél Keresztje érdemrendet.

Ezt a gesztust Quadros külpolitikájának ellenzői és a lakosság egy része ugyanis a kommunizmus elismeréseként értelmezte, révén, hogy Kuba a Playa Girón-i inváziót követően hivatalosan is bejelentette, hogy a szocializmus útjára tért. Vagyis egy szocialista ország befolyásos politikai személye lett kitüntetve, aki maga sem tagadta meg a marxista tanokat. Guevara kitüntetése nyomán tiltakozási hullám indult Brazíliában, amely megmozdulások élén Quadros korábbi támogatója, Carlos Lacerda,⁴³ Guanabara állam⁴⁴ kormányzója állt.⁴⁵

40 Fausto 2011: 260.

41 Leira 2021.

42 JFKPOF *Following Memorandum on Quadros' Registration prepared by CIA*, 25 August 1961. 1.

43 Carlos Frederico Werneck de Lacerda (1914–1977): brazil újságíró és politikus. 1960 és 1965 között Guanabara állam kormányzója volt. Az 1961-es választások idején Jânio Quadros mellett kampányolt. Lacerda azonban ellenezte a keleti nyitást, ő maga inkább a nyugati irányzat híve volt.

44 Guanabara államot 1960-ban hozták létre a Guanabara-öbölnél, amely magában foglalta Rio de Janeiro városát is. Végül 1975-ben Rio de Janeiro államba olvasztották be Guanabarát.

45 CIA FOIA *Central Intelligence Bulletin*, 22 August 1961. 5.

Annak háttérében, hogy Lacerdának a zavargásokban vezető szerepe volt, és egyben annak szószólójává vált, a Quadrosban való csalódása húzódtott meg. Lacerda ugyanis az elnök által útjára indított független külpolitikai irányvonalat, amely keretein belül Brazília nyitni kezdett a szocialista országok irányába, árulásnak tekintette. Ez pedig nem is csoda, hiszen az amerikai titkosszolgálati jelentések beszámolója alapján Lacerda volt a korabeli „brazil közélet legelkötelezettebb és legszókimondóbb antikommunistája”.⁴⁶ Mindezt pedig tökéletesen bizonyítja azon megnyilvánulása, amellyel Guevara kitüntetését illette: „Legnagyobb kitüntetésünket egy nemzetközi gonosztevőnek adományozták [...] Keresztet helyeztek egy ördög mellé.”⁴⁷ Emellett magának az elnöknek, Quadrosnak is címzett egy kérdést a gesztussal kapcsolatban: „Mit tett Guevara Brazíliáért, hogy kitüntessék?”⁴⁸ Szintén igen beszédes volt a kormányzó azon lépése is, amikor Guevara látogatását követően átadta Rio de Janeiro város kulcsát Tomny Varonának, a kubai emigránsok egyik vezetőjének, ezzel is kifejezve nemtetszését a kubai forradalmár állami kitüntetésével kapcsolatban.⁴⁹ Ezen kívül Lacerda azzal kívánta tovább szítani a feszültséget Quadrossal szemben, hogy elkezdett egy olyan hírt terjeszteni, miszerint „Quadros a törvényhozás rovására próbálja megerősíteni hatalmát”.⁵⁰ Vagyis Lacerda ezzel burkoltan azt állította, vagy legalábbis azt kezdte el pedzegetni, hogy az elnök diktatúrát kívánt kialakítani Brazíliában pozíciója megerősítése érdekében.⁵¹

Lacerda mellett agitált néhány brazil ellenzéki lap is, amelyek közül az egyik Brazília megsértéseként értékelte a kereszt adományozását, derül ki egy korabeli CIA jelentésből.⁵² A szóban forgó CIA dokumentum továbbá arra is rávilágít, hogy a Quadros elleni tüntetés nem volt előzmény nélküli, és tulajdonképpen a Guevarának adott kitüntetés már csak az utolsó csepp volt a pohárban az új brazil külpolitikai irányvonalat

46 JFKPOF *Request for Appointment with the President for Governor Carlos Lacerda, of the State of Guanabara (Brazil)*, October 18, 1961.

47 Idézi: Kerekes 1974: 184–185.

48 *Diário do Noite*, 1961. augusztus 21. 10.

49 Goulart, Denys, Farias, Brizzola, Lacerda... A brazil válság főszereplői. *Dél amerikai Magyarság* 1961. szeptember 7. 2.

50 JFKPOF *The Situation in Brazil*, 28 August 1961. 1.

51 Brazil kérdőjelek. *Észak-Magyarország*, 1962. május 16. 2.

52 CIA FOIA *Central Intelligence Bulletin*, 22 August 1961. 5. A jelentésben azonban nem szerepelt a brazil lap címe.

ellenzők számára. Ezt látszik alátámasztani a *United State Intelligence Board* (USIB) értesülése is, miszerint már augusztus 8-án, azaz tíz nappal Guevara érkezése előtt az USA hírszerzése jeleket vett észre arra vonatkozóan, hogy Quadros szocialista blokk felé történő nyitása egy potenciális belső konfliktus kialakulásának lehetőségét hordozza magában.⁵³

A CIA továbbá a tiltakozás egyik katalizátoraként értékelte Quadros augusztus 18-ai lépését is, amikor is „[...] a brazil elnök nyilvánosságra hozta válaszat a Szovjetunió Minisztertanácsának levelére”.⁵⁴ Quadros ebben ugyanis kijelentette, „örül annak, hogy a Szovjetunió elismerte Brazília aktív és független jelenlétét a nemzetközi szintén”.⁵⁵ Az elnök ellenzéke ezt a kijelentést akár a kereskedelmi kapcsolatokon túl egy szívélyes baráti kötelék kiindulópontjaként is értékelhette. Ám ez utóbbinak vajmi kevés esélye lehet. Véleményünk szerint ugyanis a brazil elnök válasza – csakúgy, mint Guevara kitüntetése – egyfajta gesztus volt a Szovjetunió felé, hogy az elnök így erősítse meg Brazília független külpolitikai irányvonalát. Egy azonban biztos, a CIA jól látta, hogy ez a gesztus is tovább növelte az elnökkel szembenálló katonák és konzervatívok ellenszenvét.

Jânio Quadros bukása

Az Ernesto Che Guevara kitüntetése nyomán keletkezett tiltakozások „Quadros elnököt kellőképpen aggasztották [...] ezért Brazíliavárosból visszatért Rio de Janeiróba, hogy ott egy sor találkozót tartson a tiltakozó mozgalom vezetőivel”.⁵⁶ Azonban a tárgyalások nem jártak sikerrel, s a Quadrossal szembeni tiltakozások tovább folytatódtak. Mígnem Jânio Quadros augusztus 25-én váratlanul bejelentette lemondását, miután az ezt megelőző napon Lacerda a rádióban arról beszélt, hogy az igazságügyi miniszter, Oscar Pedroso Horta egy Quadrost támogató puccskísérletet

53 JFKPOF *Following Memorandum on Quadros' Registration prepared by CIA*, 25 August 1961. 2.

54 CIA FOIA *Central Intelligence Bulletin*, 22 August 1961. 5.

55 CIA FOIA *Central Intelligence Bulletin*, 22 August 1961. 5.

56 CIA FOIA *The President Intelligence Checklist*, 22 August, 1961. 4.

tervez végrehajtani.⁵⁷ Ezzel hét hónapot követően véget ért Quadros elnöki ciklusa. 1961. augusztus 29-én pedig Jânio Quadros családjával együtt egy brit hajón, előre be nem jelentett úticéllal elhagyta Brazíliát.⁵⁸

Quadros lemondásának pontos oka azonban nem teljesen tisztázott, ugyanis az elnök tartózkodott az egyenes és tényszerű válaszdástól.⁵⁹ Egy azonban biztos: az elnök, amikor úgy vélte, hogy a brazil független külpolitikai irányvonal nevében az ország egyik legmagasabb kitüntetését odaítéli egy olyan sokakat megosztó személynek, mint Ernesto Che Guevara, az minden bizonnyal valóban hozzájárult ahhoz, hogy megrendüljön a politikai renoméja Quadrosnak. Továbbá mindez ürügyként szolgált ahhoz, hogy politikai ellenfelei ellenállást szítsanak az elnökkel szemben. A fentiekben többször is ismertetett USA titkosszolgálati jelentésekből viszont az is egyértelműen kiolvasható, hogy a Quadros külpolitikájával szembeni feszültség már Guevara látogatását megelőzően is egyre csak növekedett. Így a Commandante kitüntetése az egyik legmagasabb brazil állami érdemrenddel egyszerűen szétfeszítette a brazil társadalom konzervatív tagjainak ellenszenvével teli léggömböt, amely egy heves tiltakozás formájában öltött testet, s végül az elnök lemondását eredményezte. Mindezek ellenére Quadros egy későbbi nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy joga volt odaítélni a díjat Guevarának, mert ezzel is szembeszállt a külföldi erőkkal,⁶⁰ vagyis országa függetlenségét hangsúlyozta és védelmezte ezen tétével.

Quadros lemondásának egy másik okát Boris Fausto fogalmazta meg, a magyar nyelven is elérhető *Brazília rövid története* című munkájában. A szerző ebben azt vázolja fel, hogy Quadros lemondása egy politikai taktika része volt, ugyanis

„az elnök azt remélte, hogy egy ilyen teátrális húzással nagyobb arányú kormányzati hatalomra tehet szert, miközben bizonyos mértékig megszabadul a kongresszustól, illetve a pártoktól. Azt gondolta magáról, hogy az elnökválasztás során nélkülözhetetlen

57 Horta tagadta ezt a vádat. (Fausto 2011: 261.)

58 JFKPOF *CIA Bulletin*, 23 January – 23 October, 1961. 3.

59 Fausto 2011: 261.

60 Brésil L'ancien président Janio Quadros dénonce le régime militaire. *Le monde*, 1968. június 22.

a pártok számára, illetve, hogy elnökként Brazília számára is pótolhatatlan.” – írja a brazil történész.⁶¹

Ha valóban ez vezérelte Quadrost abban, hogy lemondjon, akkor viszont nem is olyan biztos, hogy alaptalan volt Lacerda azon állítása, miszerint az elnök diktatúrára, vagy legalábbis autoriter rendszer kialakítására törekszik.

Szintén az elnök tudatos lemondásáról számol be a CIA 1961. augusztus 28-i jelentése is, miszerint Quadros „lehet, hogy indulatában lemondott, remélve, hogy közkívánatra visszahívják, de talán azt is érezte, hogy ha nem hívják vissza, akkor az ország megkapja azt a káoszt, amelyet megérdemel”.⁶² Mind Fausto gondolatmenetéből, mind pedig a CIA jelentésből az elnök dölyfössége, valamint igen erős egója olvasható ki, miszerint saját magát pótolhatatlannak találta Brazília éléről, és talán lehet épp ez okozta a bukását. Quadros ugyanis eltaktikázta magát, politikai népszerűségét pedig túlértékelt. Lemondásával nemhogy nagyobb befolyásra nem tett szert, de a megdöbbenésen kívül még nagyobb társadalmi ellenállást sem váltott ki hívei és szimpatizánsai körében.⁶³ Ennek ellenére támogatói nehezteltek a volt elnökre, ugyanis Quadros ezen lépését követően elárulva, elhagyatottnak érezték magukat. S ahogy a francia *Le Monde* napilap egy 1968-as számában fogalmazott: „[...] kevés brazil bocsájtotta meg Jânio Quadrosnak, hogy 1961-ben lemondott köztársasági elnöki címéről.”⁶⁴ Ez utóbbi idézettel kapcsolatban érdemes azt is megemlíteni, hogy azon cikk, amelyből az idézett mondat származik már az 1964-es katonai puccs után keletkezett, vagyis itt már a diktatúra alatt élő brazil nép utólagos véleményét halljuk vissza Quadros politikájával és lemondásával kapcsolatban.

Quadros bukása azonban nem jelentette egyben a független külpolitikai irányvonal vesztét, ugyanis az elnöki hivatalban 1961. szeptember 7-től alelnöke, João Goulart követte őt, aki tovább folytatta elődje külpolitikai törekvéseit. Ennek nyomán pedig Goulart elnöksége alatt 1962-ben

61 Fausto 2011: 261.

62 JKPOF *The Situation in Brazil*, 28 August 1961. 2.

63 Szilágyi I. 2021: 11.

64 Brésil L'ancien président Janio Quadros dénonce le régime militaire. *Le Monde*, 1968. június 22.

létrehoztak egy, a keleti blokkal folytatott kereskedelmet koordináló hivatal, a *Comissão Lestét* (*Colest*), azaz a Keleti Bizottságot. Ezt megelőzően még 1961 novemberében Brazília és a Szovjetunió diplomáciai kapcsolatot létesített egymással.⁶⁵

Ami pedig a brazil-kubai kapcsolatokat illeti – ahogyan arra már a tanulmány során korábban is utaltunk – Goulart sem volt hajlandó végrehajtani az USA által kért megszorító intézkedéseket a szigetországgal szemben. Ezt jól példázza az is, hogy Brazília az 1962. év elején Kuba gazdasági elszigetelésének céljából megrendezett, s a szigetország Amerikai Államok Szervezetéből (AÁSZ) való kizárását eredményező II. Punta del Este-i értekezletet követően sem szakította meg diplomáciai kapcsolatait a kis karibi állammal.⁶⁶ A Punta del Estében megrendezett konferenciával kapcsoltban érdemes megjegyezni azt is, hogy ott Brazília (Argentína, Bolívia, Chile, Ecuador és Mexikó mellett) tartózkodó álláspontot foglalt el Kuba AÁSZ-ből történő kizárásával kapcsolatban. Sőt, mi több, a brazil delegáció az elszigetelés helyett azt a javaslatot tette, hogy Kuba lépjen a semlegesség útjára, olyan formában, mint ahogyan azt Finnország tette 1948-ban, amikor is a Szovjetunióval egy baráti, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási megállapodást kötött meg. Ezt az opciót azonban Fidel Castro elutasította.⁶⁷ A brazil-kubai viszony csak 1964-ben, Goulart bukását követően romlott meg, amely a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok szüneteltetését eredményezte.

A független brazil külpolitikai irányvonal 1964-ben végül mégis vereséget szenvedett, miután áprilisban a hadsereg puccsal átvette a hatalmat. Azonban teljes vereségnek ez sem volt mondható, ugyanis az új irányvonal keretében létesített kapcsolatait nem szakította meg Brazília

65 Szilágyi Á. J. 2009: 421.

66 A II. Punta del Este-i értekezlet 1962. január 22-én vette kezdetét, ahol az Egyesült Államok azt kívánta elérni, hogy a latin-amerikai országok mindenféle diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatot szüntessenek meg Kubával. Ezzel szemben „csak” a szigetország Amerikai Államok Szervezetéből (AÁSZ) való kizárása valósult meg, valamint az, hogy a maradék hét latin-amerikai ország (Argentína, Brazília, Bolívia, Chile, Ecuador, Mexikó és Uruguay) közül, amely még fenntartotta kétoldalú kapcsolatait a szigetországgal, Argentína és Ecuador szakítson Kubával. Erről részletesen lásd: Kerekes 1979: 113–115.

67 Brazília Kuba „finnlandizációjára” tett kísérletéről, és annak kubai oldalról történő elutasításáról részletesen lásd: Horváth E. 2022: 162.

a katonai diktatúra időszakában, csupán jegelte azokat, ezen belül is elsősorban a szocialista országokkal (köztük Kubával is) fenntartott relációt.⁶⁸

Összegzés

Ernesto Che Guevara Brazíliába való meghívásával Jânio Quadros elnök alapvetően a független brazil külpolitikai irányvonalat kívánta erősíteni, még jobban kihangsúlyozni azt. Ez azonban fordítva sült el, és az elnök hivatalába került a kubai forradalmár látogatása. Így összességében megállapítható az, hogy Quadros lemondásában volt szerepe Che Guevara braziliai látogatásnak. Ám Quadros esetében a fő indok mégsem ez volt. Ugyanis az elnök által folytatott új külpolitika már sokkal korábban megosztotta a brazil politikai szereplőket, illetve a társadalom egy részét is. Épp ezért Guevara látogatása már csak az ürügy volt arra, hogy nemtetszésüket nyílt formában is kifejezzék Quadros ellenzői. Mindazonáltal ez még mindig csak egy részét képezte az elnök lemondásának. A másik ok ugyanis Quadros saját személyébe vetett túlzott bizalma volt, miszerint, ha lemond, hívei szemében mártírrá válhat, s ezzel pedig még jobban megerősítheti saját hatalmát. Az elnök azonban tévedett, a megdöbbenésen kívül nem váltott ki egyebet lemondása.

68 Szilágyi Á. J. 2009: 421.

Források

Central Intelligence Agency Freedom of Information Act Electronic Reading Room (CIA FOIA)

Central Intelligence Bulletin, 22 August 1961. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79T00975A005900110001-4.pdf> – utolsó letöltés: 2023. április 17.

The President Intelligence Checklist, 22 August, 1961. https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0005959010.pdf – utolsó letöltés: 2023. április 17.

Foreign Relations of the United States (FRUS)

1961–1963, Cuba, Vol. x. 257. számú irat. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v10/d257> – utolsó letöltés: 2023. december 15.

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. President's Office Files, Boston (JFKPOF)

CIA Bulletin, 23 January – 23 October, 1961. https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/jfkpof-112-013#?image_identifier=JFKPOF-112-013-p0061 – utolsó letöltés: 2024. január 13.

Following Memorandum on Quadros' Registration prepared by CIA, 25 August 1961. https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/jfkpof-112-013#?image_identifier=JFKPOF-112-013-p0056 – utolsó letöltés: 2024. január 13.

The Situation in Brazil, 28 August 1961. https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/jfkpof-112-013#?image_identifier=JFKPOF-112-013-p0069 – utolsó letöltés: 2024. január 13.

Request for Appointment with the President for Governor Carlos Lacerda, of the State of Guanabara (Brazil), October 18, 1961. https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/jfkpof-112-013#?image_identifier=JFKPOF-112-013-p0104 – utolsó letöltés: 2024. január 13.

Wilson Center Digital Archive, Washington (WCDA)

Telegram from the Brazilian Secretary of State for External Relations (Alfonso Arinos) for the Cabinet in Brasilia, 19 August 1961, describing conversation between Ernesto „Che” Guevara and Richard Goodwin, Montevideo, Uruguay, 18 August 1961. <https://digitalarchive.wilson-center.org/document/91152/download> – utolsó letöltés: 2023. április 19.

Délamerikai Magyarság, 1961.

Diário do Noite, 1961.

Észak-Magyarország, 1962.

Magyar Nemzet, 1961.

Magyarország, 1964.

Le Monde, 1968.

Új Kelet, 1960.

Guevara, Ernesto Che 1962: Kuba és a „Kennedy-terv”. *Béke és Szocializmus* (6.) 2. 47–58.

Guevara, Ernesto Che 1985: Soberanía política e independencia económica. In: Aricó José (Ed.): *El socialismo y el hombre nuevo*. Madrid, 95–112.

Hivatkozott irodalom

Anderle Ádám 2004: *Kuba története*. Akkord Kiadó Szeged.

Botega, Leonardo da Rocha 2011: A visita do revolucionário errante: Che Guevara na Argentina e no Brasil. *Revista Semina* (9.) 1. 1–19.

Dominguez Avia, Carlos Federico 2023: Jânio Quadros, a questão cubana e a Guerra Fria Latino-Americana, 1961. Testando os limites da Política Externa Independente. *Varia Historia* (39.) 79. 1–48. <https://doi.org/10.1590/0104-87752023000100004>

Fausto, Boris 2011: *Brazília rövid története*. Equinter Kiadó, Budapest.

Hershberg, James G. 2004: The United States, Brazil, and the Cuban Missile Crisis, 1962 (Part 1). *Journal of Cold War Studies* (6.) 2. 3–20. <https://doi.org/10.1162/152039704773254740>

Horváth Emőke 2020: Az első Havannai Nyilatkozat keletkezésének körülményei. *ORPHEUS NOSTER* (12.) 7–20. <https://doi.org/10.51384/cert-07.14>

Horváth Gyula – Anderle Ádám 2000: *Perón – Che Guevara*. Pannonica Kiadó, Budapest.

Horváth Gyula 1985: A demokratikus erők Brazíliában (1968-1964). *Párt-történeti Közlemények* (31.) 2. 65–92.

- Kerekes György 1979: *A kubai forradalom (1959–1975)*. Európa Kiadó, Budapest.
- Kerekes György 1974: *Kubától-Chiléig. Forradalmak és ellenforradalmak Latin-Amerikában*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kolláth György 1979: A jelenlegi brazil külpolitika néhány sajátossága. *Külpolitika - A Magyar Külügyi Intézet elméleti-politikai folyóirata* (6.) 1. 34–50.
- Kutasi Kovács Lajos 1985: Brazil változások. *Amerikai Magyar Népszava* 1985. február 8. 11.
- Leira, Lois Perez 2021: Brasil. A 60 años de la visita oficial de Ernesto Guevara al país. *Resumen Latinoamericano* <https://www.resumenlatinoamericano.org/2021/08/21/brasil-memoria-60-aniversario-de-la-visita-oficial-de-ernesto-guevara-al-pais/> - utolsó letöltés: 2023. december 15.
- Nazario Olga 1986: Brazil's Rapprochement with Cuba: The Process and the Prospects. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* (28.) 3. 67–86. <https://doi.org/10.2307/165708>
- Szilágyi Ágnes Judit 2009: Magyarország és a független külpolitikai törekvéseket övező vita Brazíliában az 1950-es és 1960-as évek fordulóján. In: Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit (szerk.): *Két világ kutatója (Urbán Aladár 80 éves)*. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 409–425.
- Szilágyi István 2021: Egy modernizációs kísérlet tapasztalatai Brazíliában. João Goulart kormányzásának három éve. *Mediterrán Világ* 50. 5–35.
- Taibo, Paco Ignacio 1996: *Ernesto Guevara, tambien conocido el Che*. Editorial Joaquín Mortiz, Mexico.

A függetlenség más útjai

A chilei nemzetállam és a mapuche-kérdés a 19. században

Zolcsák Attila

Történész, független kutató; zolcsaka@gmail.com; ORCID: 0009-0006-8307-011X

Abstract

The Chilean Nation-State and the Mapuche Question in the Nineteenth Century

The Chilean nation-state was consolidated in the nineteenth century, and one of the greatest challenges it faced was how to deal with the plight of the autonomous indigenous people, the Mapuches or Araucanas, who had resisted Spanish conquest for centuries. The aim of this article is to explore and interpret this problem, which has had a unique importance in the history of the Chilean nation-state, but has not been an equally significant issue in other Latin American countries. The study also examines the extent to which it is justified to trace the roots of the current conflict back to the Pinochet era alone.

Keywords Chile, colonization, indigenous peoples, national identity, agrarian question, Latin America, Mapuche

A chilei állam és az őslakos mapuche kisebbség viszonya a XIX. századi Chile történetének egy fontos aspektusát jelenti. A mapuchék Chile legnagyobb bennszülött kisebbségét – az őslakosság 90%-át –, 2012-es adatok szerint az ország összlakosságának 10%-át teszik ki. Történetük szorosan összefügg a chilei identitással, és megkerülhetetlenek Chile történetében. Jelentőségük több tényezőn alapul. Többségük Chile középső részének déli felén, egy földrajzilag kulcsfontosságú területen, Araukánia tartományban él, ahol az összlakosság 33%-át teszi ki. Egyedüli őslakos népként 300 évig sikerrel ellenálltak a hódításnak, még Allende és Pinochet

korszakára is hatást gyakoroltak, és jelenleg is fontos szereppel bírnak. Az előzmények bemutatása mellett szükséges kitérni az araukán harcok hatására a chilei nemzeti tudat formálódásában, a mapuchék függetlenségi háborúban betöltött szerepére, az önálló Araukán Királyság létesítésének kísérletére, és végül a terület Chile általi meghódítására, röviden érintve a mapuche-kérdést a huszadik században és a jelenkorban.¹

A források és a szakirodalom tükrében a tanulmány amellezt érvel, hogy a napjainkban is zajló mapuche-konfliktust téves visszavezetni Pinochet-korszakra. A mapuchék törekvéseinek és az azokra adott chilei reakcióknak a megértéséhez elengedhetetlen megvizsgálni, hogy a történelmi múlt mennyiben befolyásolta azt, hogy a mapuchék mozgalma a kortárs Chile egyik központi kérdésévé és Latin-Amerika egyik legaktívabb őslakos mozgalmává válhatott.

Araukánia a gyarmati korszakban

Elsőként érdemes megjegyezni, hogy a mapuche és az araukán elnevezés ugyanarra a népcsoportra vonatkozik: a saját nyelvükön a mapuche elnevezést használják, mely a valóságban több törzs összefoglaló elnevezése. A mapuchék első említése a spanyol hódítás előtti inka korszakból származik. A perui központú Inka Birodalom 1532-ig egy óriási területi expanzió ment át, melynek során a mai Chile északi részéig jutott. Itt ütközött a helyi mapuche törzsek ellenállásába, akik közül csak a legészakabbikat sikerült legyőznie. Az inkákat a szintén Peruból érkező spanyol hódítók követték. Első képviselőjük Pizarro harcostársa, Diego de Almagro volt, de a történetírás Chile tulajdonképpen meghódítójának Pedro de Valdiviát tekinti. Valdiviát 1540-ben az arany utáni vágy vonzotta a területre. A mai Chile északi részét sikerült meghódítania – Santiago de Chile mellett több várost is alapított – és az indiánok leigázásával létrehozta a spanyol kolóniákon általános *encomienda*-rendszert. A mapuche törzsek heves ellenállást tanúsítottak, és meglepően tanulékonyak bizonyultak. Nagyon gyorsan elsajátították a lovaglást és az európai harcászat elemeit.

1 Legrövidebb összefoglaló a téma elismert szakértőjétől Bengoa 2011; a jelenkorig tartó kitekintéssel Herscowitz 2019. A szomszédos Argentína nem témája a cikknek, bővebben Valverde 2005: 167–184.

Széttagolt törzsekben éltek, melyek csak háború esetén egyesültek; ezt az egységet egy Lautaro nevű főnök valósította meg, aki Pedro de Valdivia személyes szolgáljaként leste el a spanyol hadviselés fortélyait. „A Biubiu folyótól fél mérföldnyire egy völgyben, néhány édesvízi lagúna közelében vertem táborot. [...] A második éjjel, éjfél után, három csapat indián jött ránk, több mint húszezren, olyan nagy kiáltással és lendülettel, hogy a föld elsüllyedni látszott, és olyan keményen kezdtek harcolni ellenünk, hogy harminc éve harcolok különböző nemzetekkel és népekkel, és még soha nem láttam olyan szívós küzdelmet, mint amilyen kitartóan harcoltak ellenünk” – írta Valdivia 1550-ben V. Károlynak.² Nemcsak a szokásos túlzásokról van szó: Lautarónak 1553-ban sikerült győzelmet aratnia a spanyolok felett, és a csatában maga Valdivia is elesett.³

Ezt követően egy hosszú háborúskodás vette kezdetét. Spanyolország az 1590-es években kénytelen volt kiüríteni a Chile középső részét nyugatkelet irányba átszelő Biobío folyótól⁴ délre eső területeit. Az itt elpusztult városokat csak a 19. században alapították újra. A 17. század első felében még Chile teljes feladása is felmerült a korona részéről, sőt, a rivális Hollandia is megjelent a térségben, szövetséget ajánlva a mapuche törzseknek. A háború az 1641-es quilíni egyezményrel jutott többé-kevésbé nyugvópontra, mely a határvonalat a Biobío folyó vonalánál húzta meg. A kapcsolatot 1641 után a kereskedelem és a kölcsönös rablóportyák keveréke jellemezte, melyeket időnként a status quo-t megerősítő tárgyalások (*parlamentos*) során rendeztek. Az 1726-os negrete-i egyezmény után többnyire békés volt a viszony a két fél között, egészen a függetlenségi háború kezdetéig.⁵

Az indiánkérdés a 19. század elején Chilében tehát nem egy társadalmon belüli elnyomott kaszt problémájaként, hanem egy egyenrangú ellenfél külső katonai fenyegetéseként jelent meg – más szóval kívül álltak a gyarmati társadalmon. Az 1641-es egyezményben egyenrangú felek tárgyaltak, és a spanyol korona elismerte a mapuche önállóságot, ami páratlan a hódítás történetében. A mapuchék a korai chilei irodalomban is megjelentek:

2 Valdivia 1550: A sus apoderados en la corte. Santiago, 15 de octubre 1550.

3 Rector 2005: 22–33.

4 A Biobío Chile második leghosszabb folyója, ami az ország központi és déli régiójának természetes határát jelenti és Concepción városánál ömlik a Csendes-óceánba.

5 Rector 2005: 33–39. Bengoa 1987: 37–38.

Alonso de Ercilla y Zuñiga 1569-ben írta meg Chilében a *La araucana* című művét, amely az Iliász mintájára ábrázolja a spanyol konkviztádorok és az araukánok harcát. Érdeemes megjegyezni, hogy az indiánokat a szerző – konkviztádor létére – meglepő megértéssel és tisztelettel ábrázolja, és mivel műve a chilei identitás egyik alapja, ez a chileiek mapuchékhez való viszonyára is rányomta a bélyegét.⁶ Ez a helyzet a chilei identitást más módon is befolyásolta: a határt jelentő Biobío folyó vonala egy katonai határvidék lett, reguláris fegyveres erővel; a leszerelt spanyol katonák Chilében telepedtek le, míg a gyarmati terület indián lakossága délre szivárgott, a Biobío folyón túlra.⁷

A mapuchék sikerének titka a társadalmi szervezetükben és az életmódjukban rejtett. Halászó-vadászó társadalomként alkalmasak voltak a hadviselésre, és a természeti erőforrások bősége miatt a lélekszámuk is magas volt. A centralizált hatalom hiánya megakadályozta, hogy Mexikó és Peru esete megismétlődjön, ahol II. Moktezuma, illetve Atahualpa elfogása döntő jelentőséggel bírt. Ezen kívül nem voltak olyan alávetett népelemek, melyek közönnyel, esetleg örömmel szemlélték volna a spanyol előretörést.⁸ Nem utolsó sorban pedig meg kell említeni a háborús taktikájukat: ahogy az egyik araukán vezető, Caupolicán fejti ki Alonso de Ercilla y Zuñiga eposzában:

„Vagyon a győzelem a mi kezünkben,
hiszen ezerszer biztosabban járunk
mocsárban tóban, lápokba merülten
zord hegyekben hol épül a mi várunk,
araukánok edződtek ily tűzben,
falaik közt a spanyolok, ott hazájuk.

[...]

Ezt mondom nektek, szavam megértsétek,
biztosabban szerezzünk diadalmat,

6 Magyarul 2006 és 2008 között jelent meg Simor András fordításában. De Ercilla 2006–2008.

7 Rector 2005: 33, 40–43; Bengoa 1987: 51–52. Magyarországon Fischer Ferenc foglalkozott a 19. századi chilei hadüggyel, és a császári Németországgal létrehozott katonai kapcsolatokkal Dél-Amerika poroszai című tanulmányában. Ezt azzal egészíthetjük ki, hogy a történelmi múlt eleve szerepet játszott abban, hogy a chilei hadsereg egy porosz szintű ütőképességre törekedjen. Fischer 1999.

8 A tűzfegyverek elsajátítására ugyanakkor soha nem került sor. Bengoa 1987: 37.

bosszútok jogos, igaz ügyet védtek,
de mi válasszuk ki helyét a harcnak”

A fordító, Simor András szavaival, „mintha a gerillaháború alapelvét hirdetné meg az araukánok vezére, Mao, Che Guevara 16. századi elődjeként”.⁹

A mapuchéokra is hatást gyakorolt a szomszédság: az európai hadművészet mellett elsősorban a mezőgazdaság megerősödését, mindenekelőtt az állattenyésztés megjelenését kell megemlíteni, mely által a világ-gazdaság vérkeringésébe is bekapcsolódtak: állatot, sőt és textilt exportáltak egészen Limáig és Buenos Airesig, és gabonát, használati eszközöket, valamint bort importáltak. A Bourbon dinasztia által a 18. század második felében bevezetett reformok tovább élénkítették a gazdasági kapcsolatokat. Noha a föld magántulajdona nem jelent meg, megfigyelhető a belső vagyoni különbségek kialakulása és a főnökök (*lonko*) hatalmának erősödése, mely által egyre nagyobb és stabilabb területi egységek jöttek létre. Ezzel párhuzamosan belső harcok is kialakultak, sőt, az Andokon túl más indián népek rovására még terjeszkedtek is a korszakban. A 19. századra a főnöki rang kezdett öröklődővé válni, emellett megjelent a munkamegosztás, a társadalom elkezdett vagyoni alapon rétegződni. Megfigyelhető a meszticizálódás és a spanyol nyelv használatának terjedése is.¹⁰

Chile függetlenségi harca és Araukánia

A 18. század végén Latin-Amerikában egyre nőtt az elégedetlenség a Bourbon-dinasztia reformjaival szemben.¹¹ A függetlenségi mozgalom vezéralakja a venezuelai Francisco de Miranda volt, aki maga köré gyűjtötte Latin-Amerika függetlenségi harcának majdani vezetőit – így Simón de Bolívert, Argentínából José de San Martínt, illetve Chiléből Bernardo O’Higinst – és egy szabadkőműves páholyba szervezte őket.

9 de Ercilla 2006: 234.

10 Pinto 2003: 34–59; Culliney –Peterson –Royer 2013: 2; Crow 2014: 286–287; Bengoa 1987: 41–50, 60–68.

11 Ennek egyik oka, hogy a spanyol anyaországból kivándorlási hullám indult meg, és az újonnan érkezett spanyolok és a helyi kreol arisztokrácia között egyre nőtt a feszültség. Utóbbiak egyenesen egy új konkvisztának nevezték az anyaországiak térfoglalását. Lynch 2008: 22–28.

A függetlenség hívei közül sokan a spanyolok elleni harcok korszakában kerestek történelmi előfutárokat: Bernardo O'Higgins javaslatára a páholy déli részlege Lautaro nevét kapta, mivel a spanyolok elleni sikeres harc legjobb példáját a mapuchék jelentették. Az őslakosok heroizálását a történelmi példa keresése mellett a felvilágosodás hatása, mindenekeelőtt Rousseau is segítette: a „nemes vadember” képe termékeny talajra talált Chilében, mindenekeelőtt Bernardo O'Higgins gondolkodásában.¹²

A függetlenségi háború a mapuche törzseket nem érintette közvetlenül, így egységes fellépésük sem valósult meg. A háború 1810 és 1814 közötti első szakaszában mind a két fél próbálta megnyerni a helyi törzsfőket, de jelentős mapuche részvételtől nem beszélhetünk. A fentebb említett ambivalencia már ebben a korszakban is megfigyelhető: Chile címerében az araukán harcos alakja is megjelent, a kormány közlönye az *El Monitor Araucano* nevet viselte. Az indiánokra vonatkozóan ugyanakkor alig találunk információt a hasábjain, egy, a helyzetüket szabályozó rendelet kivételével: ez a Biobío folyótól északra élő bennszülöttek egyenjogúságáról, a tulajdonuk védelméről rendelkezett, valamint előírta a kereszténység szellemében való oktatását.¹³

Chilei oldalon ekkor még nem O'Higgins, hanem José Miguel Carrera volt a legkiemelkedőbb szereplő. 1813 és 1814 folyamán Carrera csapatai behatoltak a területükre, ahol a spanyol erők menedéket találtak, a mapuche-spanyol koalíció azonban kiűzte a chilei haderőt. A következő években a mapuche nép fontos szektora a spanyol korona mellett harcolt annak érdekében, hogy a spanyolok tiszteletben tartsák területük korábbi megállapodások és szerződések által rögzített autonómiáját és szuverenitását. A háború első szakaszát az 1814-es rancagua-i csata zárta le, ami ideiglenesen helyreállította a spanyol fennhatóságot. A spanyol uralomnak 1818-ban véget vető maipú-i csata után a királypártiak maradéka gerillaharcra rendezkedett be, és részben mapuche területekre húzódva hajtott végre betöréseket, amelyekben a mapuchék is szívesen részt vettek. Noha több törzsfő felsorakozott az új chilei vezető, Bernardo O'Higgins

12 Érdemes megemlíteni, hogy Bernardo O'Higgins maga is beszélt a mapuche nyelvet és jól ismerte a kultúrájukat is. A nyelvet araukán barátaitól sajátította el a jezsuita kollégiumban, ahol a főnökök fiai is tanultak – ez egyben jelzi az európai kulturális hatást is.

13 *El Monitor Araucano*, 1813. július 1. Reglamento a favor de los Ciudadanos Indios.

mellett, a döntő többség vagy semleges maradt, vagy a királypártiakat támogatta. Ezek az utóvédharcok – melyeket a chilei történetírás *guerra a muerte* (1819–1824) néven ismer – véresebbek voltak a tulajdonképpeni háborúnál.¹⁴

Az a sajátos helyzet alakult ki tehát, hogy a spanyol uralom elleni harc példaképei többnyire Chile ellen harcoltak a spanyolok oldalán. A jelenség több okra vezethető vissza: a spanyol-mapuche kapcsolatok a korszakra rendezetté váltak (a meglévő szerződéseket a spanyol királlyal kötötték), a mapuche területeken aktív ferencesek királypárti propagandát folytattak. A legfontosabb tényező azonban vélhetőleg az volt, hogy a háborús pusztítás és a gazdaság szétzilálódása zsákmányszerző hadjáratokra kényszerítette a mapuchékat, és ezeket csak Chile rovására hajthatták végre.¹⁵

O'Higgins igyekezett szövetséget teremteni Chile és a mapuchék között, igyekezve az utóbbiakat a spanyolok ellen fordítani. Napjainkban sokat idézett 1819-es rendeletében kvázi elismerte a mapuche függetlenséget. „Az Arauco bátor törzsei és a déli rész más indiánjai több mint három évszázadon át ontották vérüket, hogy megvédjék szabadságukat ugyanazzal az ellenséggel szemben, amely ma a miénk. [...] Ezek a harcosok, akik az ókori spártaiak utáncói voltak a függetlenség iránti lelkesedésükben, ádázul harcoltak a mi fegyvereink ellen, egyesültek a királyi hadsereggel, és ennek nem volt más eredménye, mint hogy némileg késleltették vállalkozásainkat, és látták, hogy vérpatakok folynak Caupolicán, Tucapel, Colocolo, Galvarino, Lautaro és más hősök utódaiból, akik ragyogó hőstetteikkel halhatatlanná tették hírnevüket. [...] Mi lett volna ennek a szövetségnek a gyümölcse Chile spanyol leigázása esetén? Bizonyára a szövetségeseik [...] araukánok, cunchók, huillichék és az összes déli indián törzsek azonnali leigázása [...] egy szabad és szuverén nép vezetője beszél önökhöz, aki elismeri függetlenségüket, és azon van, hogy ezt az elismerést egy nyilvános és ünnepélyes aktussal megerősítse, aláírva egyúttal szövetségünk nagyszerű chartáját, hogy azt a világnak államaink szabadságának bevehetetlen falaként mutassa be.”¹⁶ A gyakorlatilag

14 Crow 2014: 289–291; Figueroa 2009: 82–86.

15 Figueroa 2009: 76–77, 86–88; Pinto 2003: 72.

16 Gazeta Ministerial de Chile, 1819. március 13. 1–2.

ugyanekkor kiadott rendelete szerint a lakosság chilei állampolgársággal vett volna részt a közügyekben: „A liberális rendszer, amelyet Chile elfogadott, nem engedheti meg, hogy fajunk eme értékes része továbbra is ilyen csüggedt állapotban maradjon. Ezért kijelentem, hogy ezentúl chilei és szabad állampolgároknak nevezzék őket, mint az állam többi lakosát, akikkel egyenlő hangjuk és képviselőjük lesz.”¹⁷ Vagyis önállóságuk és egyenjogúságuk elismerését a chilei államiság keretein belül, és nem azon kívül képzelte el. O’Higgins mindezek elismerése mellett a „civilizálásukat” is szükségesnek tartotta, vagyis egy sajátos kettősséget figyelhetünk meg, amely az egész chilei gondolkodásra rányomta bélyegét.¹⁸

A korszakban a chilei fennhatóság alatt élő indiánok helyzetében lényeges változások történtek. Az alapvető rendezést biztosító 1823-es törvényben a „felesleges” indián tulajdont állami felügyelet alatt kiárúsították, az indiánok pedig egyénileg tarthatták meg földjeik egy részét. A törvény rendelkezett emellett telepések behozataláról is. Gyakorlatilag „privatizálták” az indián tulajdont, egyben hozzájárulva közösségeik szét-töréséhez és a fejlődő kapitalizmus számára szükséges bérmunkás-réteg kialakulásához.¹⁹ Mindez az Araukánia meghódításakor történt rendezést vetítette előre.

Ez a helyzet az 1820-as évek elején lassan megváltozott. A mapuche vezetők – akik közül Francisco Mariluán nevét érdemes megemlíteni – egyre inkább hajlottak arra, hogy a Spanyolországgal kialakított viszony mintájára rendezzék kapcsolatukat Chilével. Annál inkább, mivel több mapuche csoport a bizonytalan rablóhadjáratok helyett az Andok túloldala-lára való települést választotta – ez pedig a „királypárti” mapuchék súlyának a csökkenését jelentette.²⁰ Emellett figyelemmel kísérték a chilei történéseket is, egy mapuche vezető az 1823 elején megbuktatott O’Higginsnek írt levelében például menedéket ajánlott.²¹

17 Vonatkozó törvényt idézi Barros 1896: 128–129.

18 Lynch 2008: 150.

19 Enríquez 2011: 643–645; Lobos Camerati 2022: 57–59. A „felesleges” földek kisajátításáról több rendelet is született, lényegében az 1813-es rendezés elve alapján, ezeket idézi Barros 1896: 71–72.

20 Figueroa 2009: 96.

21 Venancio Koñvepang: Carta a Bernardo O’Higgins”. Talcahuano? circa 1825. Közli Pavez 2008.

A chilei állam és a mapuche vezetők 1825-ben kötött taphue-i egyezménye lényegében a klasszikus spanyol „parlamento” rendszer folytatása volt, mivel elfogadta a mapuche önállóságot a Biobío folyótól délre, továbbá a chilei állam eltörölte a mapuchékat érintő rabszolgaság intézményét. Az egyezmény ugyanakkor formálisan Chile szuverenitását is kimondta Araukánia felett – megteremtve a majdani annektálás jogi alapját – és gyengítette a királypártiak helyzetét; az 1826-os közigazgatási törvény így – elvben – Araukániára is kiterjedt.²²

A taphuei egyezmény egy nagy kísérlet volt a mapuchék békés annektálására, és mapuche jogászok napjainkban is ebből vezetik le az autonómiára való törekvéseket. A szöveg világosan elkülönítette egymástól a Chilei Köztársaságot és Araukániát, a kettő együttesére *la gran familia chilena* néven utalva; ugyancsak külön kezeli a korabeli kormányt (*Gobierno*) és azt, amelyben a mapuchéknak is helyet adnának (*Gobierno Supremo*). A mapuche társadalomban ez megfelelt a legfelsőbb, választott főnökök szerepének, akiknek a fő feladata a közvetítés volt. A chilei nemzetépítés koncepciója a mapuchékat illetően még képlékeny volt, ahogyan arra a korabeli parlamenti viták is rávilágítanak. A békés és szövetséges viszonyon alapuló annektálásra való törekvés a mapuche és chilei belviszályok után fokozatosan erejét veszítette.²³

Továbbá a háború is folytatódott: Mariluán egy levelében beszámol a királypárti spanyol és velük szövetséges mapuche erőkkal történt összecsapásokról, vagyis a függetlenségi háború a mapuchékat is megosztotta; az egyes törzsek egymással is szembekerültek és a 18. században kibontakozó centralizálódási folyamat megszakadni látszott.²⁴ Azokat, akik a végsőkig harcoltak a királyi oldalon a lázadó chileiek ellen, zaklatták és üldözték, így ők arra kényszerültek, hogy tömegesen elköltözzenek az Argentínában található La Pampa vagy Patagónia területére. Chile függetlenedése után egy békeperiódus következett, és a mapuche területeken az európai kulturális hatás tovább nőtt.²⁵

22 A törvényt idézi Barros 1896: 53–54.

23 Lobos Camerati 2022: 89–108, 146–155.

24 Pavez 2008: 177–181. Francisco Marilwan: Carta al capitán Juan de Dios Luna. Pilguen, noviembre, 20 de 1826. (I-II) Lobos Camerati 2022: 79–81.

25 Crow 2014: 292–296.

A függetlenségi háborútól az Araukán Királyság kísérletéig

Az új chilei állam a spanyol uralomtól megszabadulva gyors fejlődésnek indult, amelynek útjában az önálló mapuche régió több okból kifolyólag egyre nagyobb akadályt jelentett. A rézérc és más ásványkincsek mellett az 1840-es évektől Chile mezőgazdasági exportja az élelmiszerek növekedése miatt egyre nagyobb szerepre tett szert, az 1870-es években már arra is találunk példát, hogy az élelmiszerexport értéke meghaladta az ásványkincsekét.²⁶ Noha az új állam figyelme eleinte észak felé irányult, a termékeny mapuche földterület egyre csábítóbb célpontot jelentett, másrészt – mint láttuk – nem foglalta magában a mai Chile teljes déli területét: Araukánia kikerülésével – a valdiviai enklávéból kiindulva – Chile expanzióba kezdett a Tűzföld irányába. Mivel Araukánia területe a Csendes-óceán partjaitól az argentin határig húzódott, ezért a chilei állam két, földrajzilag nem összefüggő részre tagolódott, mely a déli terjeszkedéssel párhuzamosan egyre nagyobb akadállyá vált. A korszakban a spanyol uralom tárgyalásos módszereihez tértek vissza: a mapuchék integrálására való törekvés fokozatosan eltűnt.²⁷ Megfigyelhető, hogy a korszak chilei közbeszédében a korábbi nemes vadember képét fokozatosan felváltotta a civilizálandó vadember alakja. A chilei nemzettudatnak a mapuchékat illető sajátos kettőssége figyelhető meg: a szabadságért küzdő araukán harcossal való azonosulás, és a primitív mapuche lenézése.²⁸ Utóbbihoz hozzájárult a chilei nemzettudat erős Európa-centrikussága is.²⁹

Ez a fordulat 1830-tól keltezhető, amikor a Diego Portales által vezetett konzervatívok vették át a hatalmat, akik – a korábbi föderációs elképzelésekkel szakítva – az államhatalom centralizálására törekedtek; ez magában hordozta Araukánia bekebelezésének lehetőségét is. 1842-ben létrejött a *Sociedad de Industria y Población* (Ipari és Betelepítési Társaság). Az erőszakos hódítás nem élvezett támogatást: az 1849-es Varas-jelentés

26 Rector 2005: 106, 121.

27 Pinto 2003: 73–82.

28 del Valle Rojas–Osorio Solano 2018: 253–255.

29 Pinto 2003: 119.

a chilei Kongresszus számára a kereskedelem, az oktatás és a missziók fejlesztésével kívánta a terület integrálását elérni. A fegyveres erő alkalmazására tett 1853-as javaslatot a Kongresszus elutasította.³⁰ A chilei kolonizálás azonban az 1850-es években felgyorsult: 1852-ben formálisan is megszületett Araucania régiója – a törvény szerint „indián területként” – ám a chilei közigazgatás keretei közé illesztve.³¹ A helyzetet súlyosbította az 1857-től kibontakozó gazdasági válság, melynek enyhítésére a chilei elit egyre nagyobb hányada Araukánia annectálásában látta a megoldást, és a faji felsőbb- és alsóbbrendűségekre vonatkozó érvelés is egyre nagyobb teret nyert. A mapuchék ki lettek rekesztve a „chileiségből”, a chilei nemzetállam lemondott indián gyökereiről és a mapuchék beillesztéséről a chilei nemzetbe: csak a területük kellett.³² A nyomást az ottani törzsek is érzékelték, támogatták az 1851-es és 1859-es, decentralizációra törekvő liberális felkelést, más törzsek az asszimilációra törekedve baráti viszonyt tartottak fenn a chilei állammal. A föderalista – tehát decentralizációs – erők bukása azonban nehéz helyzet elé állította őket.³³

A korszakban az állam által ellenőrzött módon – a mapuche törzsekkel kötött egyezmények/vásárlás által – a határ menti területeken egyre több földterület került chilei kézre, ahová egyre több európai bevándorló települt le – mindenekelőtt a németeket érdemes kiemelni.³⁴ A korszak levelezésében a mapuche vezetők ismertetik a főbb problémákat: föld kiárusítása telepéseknek jóváhagyás nélkül; tulajdonjog kétségbe vonásával annak „gazdátlaná” nyilvánítása, de arra is találunk példát, hogy rivális törzs

30 1853-as javaslatot közli Stuyen 2014: 5–7. A missziós munka fenntartására született rendeleteket idézi Barros 1896: 105–121. Mindazonáltal a missziók a felvilágosodás gondolkodókörének terjedése miatt visszaszorultak. Lobos Camerati 2022: 29–30. A fegyveres hódítás 1835-ben is felmerült. A javaslat feltűnő eleme az indián rassz lenézése, illetve a gabonatermelő vidék megszerzésének a hangsúlyozása. Idézi Saavedra 1870: 265–271. Az 1848-as jelentés a békés és igazságos módszerek hangsúlyozása mellett a Magellán-földdel való földrajzi összeköttetés fontosságát emeli ki. Saavedra 1870: 272–333. A terület annectálásának a gondolata a mapuchék integrálásának elutasításával már 1828-ban felmerült. Pinto 2003: 110–112.

31 Ley de 2 de Julio de 1852. Barros 1896: 56–58.

32 Pinto 2003: 132–136; 139–143. Ellenvélemény is volt: a „Revista Católica” folyóirat következetesen a mapuchék pártjára állt. Pinto 2003: 160–167.

33 A korabeli chilei államról bővebben Donghi 1985: 267–275. Bengoa 1987: 87–93.

34 de la Cuadra Luque 1870: 31–36. Eleinte az előrenyomulás békés volt, ahogyan erről Saavedra is beszámol. Saavedra 1870: 39–50. Indián földek kiárusításáról szóló korabeli rendeleteket idézi Barros 1896: 131–143, 265–294.

tagjai adják el a másik földterületét.³⁵ Mangil Wenu – a törzsek háborúra megválasztott vezetője – Manuel Montt elnöknek címzett levelében tételes felsorolja a rablásokat, gyilkosságokat és erőszakos területfoglalásokat, utóbbinál megjegyezve, hogy a hadsereg tisztjei személyesen is igyekeznek földtulajdonra szert tenni. Levelében az elnököt a BioBío határvonalának betartása mellett a helyzet rendezésére kérte,³⁶ de választ nem kapott.³⁷ Figyelemreméltó azonban, hogy – szövetségeseiket keresve – az Andok argentin oldalán élő mapuchékkal és az argentin hatóságokkal is felvette a kapcsolatot.³⁸

Araukánia bekebelezésének közvetlen előzményeként egy kalandregénybe illő fordulat szolgált. Alonso de Ercilla már említett „La Araucana” című eposza Chilén kívül is ismertté vált, és lelkes rajongókra tett szert világszerte. Ezek egyike egy francia ügyvéd, Orelie Antoine de Toumens volt, aki a fejébe vette, hogy ő lesz Araukánia királya. 1858-ban Araukániába utazott, és 1860-ban több törzsfő valóban királlyá választotta. Ennek valószínűsíthető oka az volt, hogy a mapuchék érzékelték az egyre növekvő chilei nyomást, és egy nemzetközileg elismert állam létrehozásában vélték a megoldást, annál is inkább, mivel Orelie a III. Napóleon vezette Franciaország támogatását ígérte. A „király” Patagónia királyának a címét is felvette, amit már a szomszédos Argentína is nehezményezett. Noha ez az állam csak papíron létezett, 1862-ben a chilei hatóságok végül elfogatták a királyt és visszaküldték Franciaországba.³⁹ Habár nincs nyoma annak, hogy a Második Császárság komolyan foglalkozott volna az ügygel, érdemes figyelembe venni, hogy nem sokkal ezt

35 Juan Felipe Wentekew: Carta al Intendente de la provincia de Valdivia, Juan Francisco Adriasola. sin lugar, abril 26 de 1849 Közli Pavez: 2008: 257–260; José Pünolefí: Carta al Intendente de la provincia de Arauco, Francisco Bascuñán Guerrero, sin lugar circa 1855–1856 Közli Pavez: 2008: 266; José Antonio Waykiwala: Carta al Intendente de la provincia de Arauco, Francisco Bascuñán Guerrero, sin lugar circa 1855–1856. Közli Pavez: 267–268. 1850-es évek erre vonatkozó törvényei és rendeleteit idézi Barros 1896: 131–144.

36 Mangil Wenu: Carta al Presidente de la República de Chile, Manuel Montt. Mapu, septiembre 21 de 1860. Közli Pavez 2008: 319–325. Szintén megfigyelhető, hogy a chileiekre következetesen a „spanyolok” elnevezést használja.

37 Mangil Wenu: Carta a José María Guzmán. sin lugar, noviembre de 1860 Közli Pavez 2008: 331.

38 Mangil Wenu: Carta al general Justo José de Urquiza. Territorio Indígena, abril 30 de 1860. Carta a Juan Kalfükura. Dumo, mayo 1 de 1860 Közli Pavez 2008: 315.

39 Bengoa 1987: 186–189.

követően került sor Franciaország mexikói beavatkozására. Mindez Chilében megerősítette azt a véleményt, hogy Araukánia annexiója elkerülhetetlen: továbbá Argentína is megindult dél felé a pampákon, és Chile nem engedhetett meg magának egy esetleges argentin előrenyomulást az Andok nyugati oldalán; Argentína ezzel párhuzamosan Chilére, és annak expanzionista terveire gyanakodott.⁴⁰

Araukánia meghódítása

Araukánia fokozatos meghódítása az 1860-as években vette kezdetét és 1883-ban ért véget. Az 1860-as évek elején több javaslat is született. A Saavedra-terv 1861-ben a terület fokozatos megszállásával, a földkérdés rendezésével és a betelepítéssel törekedett megoldani a helyzetet.⁴¹ A liberálisabb Godoy-terv pusztán a part menti területek megszerzésére koncentrált az indián tulajdon fokozottabb tiszteletben tartásával.⁴² Végül az előbbit fogadták el. Chile formális célja a mapuchék „civilizálása” volt, amit még a fegyveres módszerek korabeli ellenzői is elfogadtak.⁴³ Feltűnő a párhuzam a korszak európai gyarmatosításának ideológiájával.

A mapuchék és a chilei identitás összetett viszonya a korszakban tovább formálódott. A bennszülöttekkel rokonszenvező lengyel származású földrajztudós, Ignacio Domeyko 1845-ös úti beszámolójában „dekadens” rasszként ábrázolta őket, akiknek már nem sok közük van az őseikhez: idevágó érdekes megfigyelése a 19. század elejéig követhető – és abban az időszakban megerősödő – politikai egységesülés széthullása volt: a területi egységek kisebbekké és ennek megfelelően számosabbá váltak, és a gyarmati korszakkal ellentétben az egységes fellépés is meggyengült.⁴⁴

A történész és politikus Benjamín Vicuña Mackenna 1868-ban teljesen fejtetőre állította a függetlenségi háború korszakában kialakult képet. A chilei identitás araukánokhoz való kötését mítosznak minősítette,

40 Bengoa 1987: 99–104.

41 A tervet közli Saavedra 1870: 6–22. A terv a kolonizálást és a földkérdés rendezését is magában foglalta, utóbbit az 1820-as évek megoldásához hasonlóan.

42 Idézi Saavedra 1870: 334–364.

43 de la Cuadra Luque 1870: 5–10.

44 Domeyko 1845: 46–47.

kimutatva, hogy de Ercilla hős araukánja soha nem létezett; ugyanakkor kiemelte a spanyol konkvisztádorok erényeit és hősiességét, hangsúlyozva, hogy az araukánok morálisan alacsonyabb rendűek. A „parlamentos” intézményét két testvéri nép együttműködése helyett a „barbár” főnökök rendszeres, ajándékokkal történő megvesztegetésének tartotta. Kiemelte továbbá, hogy a függetlenségi harcnak semmi köze az araukánokhoz, lévén, hogy ezek ellene harcoltak, továbbá azt, hogy a chileiek felmenői európaiak és a Biobío folyótól északra élő indiánok. A Domeyko által is megfigyelt széttagoltsághoz érdekes adalékként hozzáteszi, hogy ebben a chilei politika is szerepet játszott, valamint azt, hogy az erőviszonyok teljesen megváltoztak: Chile demográfiailag, gazdaságilag és katonailag is sokkal erősebb lett, mint a konkvisztádorok korában, míg Araukániában azóta sem történt említésre méltó változás. Mindezek hangsúlyozása nem volt véletlen: ideológiai alapot kellett teremteni az anektáláshoz.⁴⁵

1866-ban a chilei állam saját magát nyilvánította a „gazdátlan” araukániai földterületek tulajdonosának – elvben döntést hozva a bennszülöttek rendelkezésére álló földterület kijelöléséről – ez azonban nem valósult meg. Emellett folytatódtak a visszaélések: a bennszülöttek földjét gyakran nem létező személyek adták el a telepéseknek, ahogyan arról a megszálló csapatok vezetője, Cornelio Saavedra ezredes is beszámol.⁴⁶ Törvények és rendeletek születtek az európai telepéseket illetően.⁴⁷ Ezt követően vette kezdetét az első fegyveres összecsapás – ennek vezéralakja Quilapán volt, aki 1870-ben még Orelie királyt is visszahívta –, amely 1871-ben átmeneti fegyverszünettel zárult.⁴⁸ Noha Quilapán az Argentínában élő törzsekkel is felvette a kapcsolatot, a Chilével kiegyező törzsekkel is fegyveres összecsapásokba keveredett.⁴⁹ Az elfoglalt területek közel háromnegyede

45 Mackenna 1868: 1–10, 14–18.

46 Ley de 4 de Diciembre de 1866. Barros 1896: 74–77. Stuvén 2014: 15. Saavedra 1870: 78–79, 159–160.

47 Barros 1896: 71–101, 159–188, 259–264.

48 A kolonizációt az állam végezte, illetve a megszállt északi területeken vasutat, erődöket és távirót és új városokat építettek. A hadsereg a rövid békeperiódusban tovább erősödött. Bengoa 1987: 252–278. SA megszálló erőket vezető Saavedra ezredes éves gondosan összegyűjtött dokumentációja értékes forrásokat nyújt 1870-ig bezárólag. Saavedra 1870: 51–67, 67–100, 152–165, 196–216.

49 Pinto 2003: 214–215. A belviszályok a korszak levelezésében is feltűnnek. Domingo Meliñ: Carta al Capitán de Amigos Luis Barra. Quillín, febrero 22 de 1869. Közli Pavez 2008: 453.

került chilei kézre, döntően azok „gazdátlaná” nyilvánításával, kisebb részben vásárlás útján; az önként behódoló törzsek jobban jártak.⁵⁰ 1878-ban a chilei hadsereg újabb területet szállt meg, ezzel párhuzamosan Argentína is támadásba lendült az Andok másik oldalán.⁵¹ E harcok fontos hozadéka volt, hogy a hadsereg ütőképessége megnőtt, ami döntőnek bizonyult az 1879-ben kezdődő csendes-óceáni háborúban Peru és Bolívia ellen. 1881-ben, Lima elfoglalása után, a győztes chilei hadsereg délre fordult, megszállva a megmaradt mapuche területeket. Ekkor robbant ki egy általános fegyveres felkelés, mely a mapuchék teljes vereségével zárult. A spanyol konkvisztádorok elleni sikeres taktika a 19. században már nem működött.⁵² Az ismétlőpuskák megjelenése jelentett döntő fordulatot. 1883-ra a teljes terület chilei megszállás alá került. A chilei állam a mapuche földek jelentős részét gazdátlaná nyilvánította, az őslakosságot korábbi területeik egyhuszad részére szorítva vissza, az elkobzott területekre chilei és európai bevándorlók tódultak az etnikai viszonyokat is átalakítva. A folyamat szimbolikus lezárása a 16. században elpusztított Villarica városának 1883-as újjáalapítása volt. A folyamatban a mapuche lakosság vérvesztesége is óriási volt, a „*pacificación de Araucania*” „*guerra de exterminio*”-vá vált, amit a chilei társadalmon belül is erősen bíráltak. Az új Chilében másodrendű állampolgárokká süllyedtek, „civilizálásuk” a hagyományos kultúrájuk elsorvadásához, a földjeik elvesztése pedig nyomorhoz vezetett.⁵³

A hódítás nem oldotta meg Chile alapvető problémáit. Az elfoglalt területeken erős nagybirtokrendszer alakult ki, a várakozásokkal ellentétben nem enyhítve, hanem fokozva z országban belüli szociális feszültségeket.

50 Saavedra 1870: 244–245, 253–254. Kivételek mindazonáltal voltak. A Chile mellé állókat is gyakran kisémmizték. Jacinta, viuda de Linkongürü. Carta al Intendente de la Provincia de Arauco. Angol, julio 13 de 1869. Pavez 2008: 457–459. Vonatkozó törvények és rendeletek Barros 1896: 145–157, 211–254.

51 A két ország egymással is összehangolta a hadműveleteket. Pinto 2003: 206–207. A kisa-játítások folytatódtak: korabeli panaszlevél Domingo Meliñ: Carta al Ministro de Guerra y Marino de la República de Chile, Cornelio Saavedra. Angol, septiembre 23 de 1878 Közli Pavez 2008: 698–699.

52 Utóbbi alapja a villámgyors roham volt, mely a spanyol erőknek nem hagyott időt a puskáik újratöltésére. A gerillaháborút idéző taktika a korabeli beszámolók alapján semmit sem változott. de la Cuadra Luque 1870: 10–11, 48–51. Saavedra 1870: 204–205.

53 Bengoa 1987: 170–331. Az 1880-as és 1890-es évek vonatkozó törvényei és rendeletei Barros 1896: 3–51.

A hódításra az exportorientált gazdaságpolitika kiegészítéseként volt szükség, miközben már érlelődött az átmenet az „importhelyettesítő iparosítás” periódusába, mely egészen a Pinochet-korszakig meghatározó hatást gyakorolt Chile fejlődésére.⁵⁴

Araukánia meghódításától napjainkig

Végezetül röviden tekintsünk ki a 20. századra és a jelenkorra. A 20. században Chilében is megjelent az indigenismo szellemi áramlata, mely mindezekelőtt az irodalomban növelte az őslakosok iránti érdeklődést. Chilében az irodalmi Nobel-díjas Pablo Nerudát érdemes megemlíteni, aki újra felfedezte az araukán múltat:

„Szálanként tépte le Araukániáról
a büszke tollakat az alkohol,
lesöpörte a söntés,
eltakarta a mindenféle ügynök
a rabló hódítók szolgálatában,
[...]
Így pusztult az indián észrevétlen,
s nem is látta, ahogy kótyavetyélték
örökségét: a zászlókat se látta,
nem zúdított nyílesőt a hajókra,
amíg apránként lassan összezúzták
tisztviselők, tolvajok és földesurak.”⁵⁵

Ezzel párhuzamosan Chile számtalan szociális feszültséggel küzdött, melyek legfontosabbika a földkérdés volt. A nagybirtok fojtogató uralma elleni harc magától értetődően érintette a mapuche kisebbséget is, amely ősi területeinek a visszaszerzésére törekedett, így a földkérdés és

54 Pinto 2003: 287–288.

55 Pablo Neruda: A teljes ének – részlet. Somlyó György fordítása. Dél Keresztje. Latin-amerikai költők versei. Budapest, Európa könyvkiadó, 1957.

a mapuche-kérdés összefonódott.⁵⁶ Az első változások az 1960-as években kezdődtek. 1970-ben a szocialista Salvador Allende nyerte meg a választásokat, és nyitóbeszédében az általa vezetett Népi Egység koalíciójára mint Lautaro utódjára hivatkozott. Kormánya nem csak felgyorsította a földosztást, hanem kollektív földtulajdon kialakítására törekedett, amelybe a létező mapuche közösségek tökéletesen illeszkedtek, ugyanakkor minden kulturális reform ellenére a mapuche-kérdés a földkérdésnek alárendelve jelent meg, vagyis osztály- és nem etnikai alapon kezelték a kérdést.⁵⁷

A folyamatnak Augusto Pinochet tábornok 1973-as puccsa vetett véget. A megtorlás a mapuche közösségeket is érintette. A szocializmus chilei útját egy neoliberais politika váltotta fel. A kettő közötti egyik fontos különbség az volt, hogy míg a Népi Egység kollektív földtulajdonra törekedett, addig a Pinochet-rendszer az utóbbi teljes privatizációjára, amit a mapuche közösségi földekre is kiterjesztett. Ez a jelenség világosan mutatja a diktatúra neoliberais fordulatának egyik fontos aspektusát: a katonák a privatizációt nem gazdasági, hanem politikai okokból fogadták el: a cél a veszélyesnek tartott kollektivizmus gondolatának felszámolása volt, ami a mapuche közösségek széttörésén keresztül akarta az indiánkérdést megoldani. Mindez két hatással járt: egyrészt megjelent egy tulajdonnal bíró mapuche réteg, és a közösség egy része Pinochet támogatójává vált, sőt, 1989-ben a diktatúra által létrehozott mapuche szervek Pinochetet legfőbb törzsfővé is megválasztották. Másrészt a neoliberalizmus azt is maga után vonta, hogy az újdonsült kisbirtokosok nem számíthattak állami támogatásra a multinacionális korporációkkal szemben. 1974-től a nagy fakitermelő vállalatok egyre nagyobb befolyásra tettek szert Araukániában, ami tovább növelte a feszültséget; egyre több őslakos vándorolt a városokba, mindenekelőtt Santiagóba. A diktatúra által alkalmazott eszköz végül fordítva sült el: a mapuche identitás megerősödéséhez járult hozzá. Így jelentős mapuche szervezetek tűntek fel, melyek szemben álltak a diktatúrával. Araukánia területének többségi, nem-mapuche lakossága ugyanakkor jelentős részben támogatta a rendszert.

56 Rector 2005: 160–174; Bengoa 1987: 386–401. Noha a chilei jobboldallal való kapcsolat-felvételre is történtek kísérletek, a mapuche kisebbség szervezetei végül a szocialista, anarchoszindikalista és kommunista mozgalommal találtak közös hangot.

57 Bővebben Albizú Labbé, Francisco 2014. Pairician–Urrutia 2021: 6–11.

Az 1988-as népszavazáson, amely a Pinochet-rendszer bukását jelentette, Araukániában a Pinochetet támogató szavazatok kerültek többségbe.⁵⁸

Az 1989-es rendszerváltás után egy 1993-as törvény szabályozta a mapuchék kisebbségi jogait, földalapot hozva létre, mely a földterületek legális megvásárlásával próbálta rendezni a helyzetet; ez azonban nem ért el jelentős eredményeket, ugyanis a földárak a térségben az egekbe szöktek. A földkérdés rendezetlensége összefonódott az autonómiakérdéssel, a vízkérdéssel, a fakitermelő vállalatok elleni harccal és a Biobío folyóra tervezett vízerőművek elleni tiltakozással.⁵⁹

1997-től keltezhető a napjainkig tartó „mapuche konfliktus” (*conflicto mapuche*) korszaka. A mapuche mozgalom, mint korábban, ezúttal sem egységes: követeléseik közös pontja a földkérdés rendezése. A politikai követelések a részvételiség és az autonómia különböző szintjeit foglalják magukban, de az önálló államiság gondolata is megjelent. A tiltakozások formái a békés tüntetésektől és útlezárásoktól gyújtogatásokig, útblokádokig és közintézmények megszállásáig terjednek. Utóbbiakra a chilei karhatalom a diktatúra 1984-es antiterrorista törvénye alapján keményen reagált, több halálos áldozattal, ami nemzetközi bírálatot is kiváltott.⁶⁰ A 2019-es chilei társadalmi robbanásban a mapuche szervezetek szintén fontos szerepet játszottak, és a radikális paramilitáris egységek is egyre aktívabbá váltak. 2021-ben Piñera, Chile akkori elnöke hadsereget vezényelt a térségbe, és a szükségállapotot rövid habozás után az új elnök, Gabriel Boric is jóváhagyta, valamint négy fegyveres csoportot nyilvánított terroristának.⁶¹

A 2022 szeptemberi, új alkotmányról tartott népszavazás eredménye 62%-os elutasítás lett. A felmérések szerint ennek fő oka a mapuche autonómia elutasítása, illetve Chile egységének megszűnésétől való félelem volt. Meg kell jegyezni, hogy a tervezetet a mapuche lakosság egy jelentős része szintén elvetette, mivel a chilei identitástudat is fontos sokuk számára: a mapuche-identitásban Chile képe ugyanúgy ambivalens,

58 Pairician–Urrutia 2021: 11–12.

59 Rector 2005: 235. Culliney–Peterson–Royer 2013: 6–9

60 Pairician–Urrutia 2021: 12–14.

61 Gabriel Boric da un giro político y echa mano a los militares en una zona de reclamo mapuche *EL PAÍS Chile*

mint a mapuchék képe a chilei identitásban.⁶² A 2023 decemberi népszavazáson az új alkotmánytervezetet – mely a megelőzővel ellentétben elutasító volt a mapuchék törekvéseivel szemben – szintúgy elvetették.⁶³

Konklúzió

A mapuche-konfliktus gyökerei túlmutatnak a Pinochet-korszakon: az integrálásukra való 19. századi törekvés kudarcára és az erőszakos asszimiláció elvének győzelmére vezethetők vissza, a diktatúra törekvései szintén. A mapuchékat a 19. században nem sikerült a nemzetalkotási projekt összetevőjévé tenni, ugyanakkor beolvasztani sem. Kortárs mozgalmuk meglepő életerejében döntő szerepet játszik az a tényező, hogy három évszázadig képesek voltak megőrizni függetlenségüket. Túlzás nélkül kijelenthető, hogy a mapuchék az európai hódításnak legsikeresebben ellenálló őslakos nép Amerikában. Jelenkori céljaik elválaszthatatlanok ettől a tradíciótól és a 19. század végi leigázásuktól.

A Chile függetlenségi harcától Araukánia leigázásáig eltelt időszak segít rávilágítani az országban elfoglalt sajátos kettős helyzetükre is. Ahogy a chilei függetlenségi mozgalmak számára a spanyolok elleni harcnak, úgy a jelenkorban a 19. század óta fennálló chilei berendezkedés elleni harcnak is szimbolikus képviselőivé váltak, vagyis az előbbi esetben a függetlenség hívei, az utóbbiban pedig a chilei baloldal tekintett rájuk természetes szövetségesként, például a Pinochet-diktatúra ellen harcoló gerillaszervezetek egyike Lautaro nevét viselte.⁶⁴ Megfigyelhető azonban az a chilei attitűd is, ami elmaradott és ellenséges etnikumként kezeli őket, ennek oka ugyancsak a történelmi múltban keresendő, nem utolsósorban abban a tényben, hogy a függetlenségi háború korszakában döntő részben a spanyolok oldalán harcoltak, a jelenkorban pedig abban, hogy a chilei status quo megváltoztatásával fenyegetnek.

62 El „rechazo” se impuso en las comunas con mayoría indígena en el plebiscito en Chile - Infobae

63 Resumen y resultado del Plebiscito Constitucional 2023 de Chile

64 A MAPU-Lautaro szervezete csak részben kötődött a mapuchékhez; ugyanakkor a rivális gerillaszervezetekkel ellentétben nemcsak a diktatúra, hanem a teljes chilei kapitalista állam elleni harcot hirdette. E tény indokolta a névválasztását.

Források

Barros, Julio Zenteno 1896: *Recopilación de leyes i decretos supremos sobre colonización: 1810-1896*. Santiago de Chile.

de la Cuadra Luque, Luis 1870: *Ocupación i civilización de Arauco*. Santiago de Chile.

Domeyko, Ignacio, Maria Paradowska, and Andrzej Krzanowski: 1845 *Araucanía y sus habitantes*. Santiago de Chile.

de Ercilla, Alonso 1569, 1568, 1589: *Araukánok könyve*. I–III. köt. Ford.: Simor András. Budapest, 2006–2008.

Mackenna, Benjamín Vicuña 1868: *La conquista de Arauco: discurso pronunciado en la Cámara de Diputados en su sesión de 10 de agosto*. Santiago de Chile.

Neruda, Pablo 1957: *Dél Keresztje. Latin-amerikai költők versei*. A teljes ének – részlet. Ford.: Somlyó György. Budapest.

O'Higgins Riquelme, Bernardo: El Supremo Director del Estado a nuestros hermanos los habitantes de la frontera del Sur. *Gazeta Ministerial de Chile*, 1819. március 13. 1–2.

Pavez, Jorge 2008: *Cartas mapuche. Siglo xix*. Santiago de Chile.

Saavedra, Cornelio 1870: *Documentos relativos a la ocupación de Arauco que contienen los trabajos practicados desde 1861 hasta la fecha*. Santiago de Chile.

Valdivia: *A sus apoderados en la corte*. Santiago, 15 de octubre 1550.

Gazeta Ministerial de Chile, 1819.

El Monitor Araucano, 1813, 1814.

Interneten elérhető források

Gabriel Boric da un giro político y echa mano a los militares en una zona de reclamo mapuche *EL PAÍS Chile* <https://elpais.com/chile/2022-05-18/gabriel-boric-da-un-giro-politico-y-echa-mano-a-los-militares-en-una-zona-de-reclamo-mapuche.html> – utolsó letöltés: 2023. március 25.

El „rechazo” se impuso en las comunas con mayoría indígena en el plebiscito en Chile - <https://www.infobae.com/america/america-latina/2022/09/05/el-rechazo-se-impuso-en-las-comunas-con-mayoria-indigena-en-el-plebiscito-en-chile/> – utolsó letöltés: 2023. március 25.

Resumen y resultado del Plebiscito Constitucional 2023 de Chile <https://cnnespanol.cnn.com/2023/12/17/plebiscito-constitucional-2023-de-chile-en-vivo-votaciones-resultado-y-noticias> – utolsó letöltés: 2023. december 29.

Hivatkozott Irodalom

- Albizú Labbé, Francisco 2014: El indigenismo de la Unidad Popular (Chile 1970–1973). Estado y Nación entre reformismo y realidad. *América Latine Histoire et Mémoire* 28. <https://journals.openedition.org/alhim/5116> – utolsó letöltés: 2024. március 30. <https://doi.org/10.4000/alhim.5116>
- Bengoa, José 1987: *Historia del pueblo mapuche: (siglo XIX y XX)*. Santiago de Chile.
- Bengoa, José 2011: Los Mapuches: historia, cultura y conflicto. *Cahiers des Amériques latines* 68. 89–107. <https://doi.org/10.4000/cal.118>
- Crow, Joanna 2017: Troubled Negotiations: The Mapuche and the Chilean State (1818–1830). *Bulletin of Latin American Research* (36.) 3. 285–298. <https://doi.org/10.1111/blar.12481>
- Culliney, S. M., M. Peterson - I. Royer 2013: *The Mapuche struggle for land and recognition: A legal analysis*. Portland, Oregon.
- Donghi, Tulio Halperin 1985: *Historia de América latina Vol. 3*. Madrid
- Enríquez, Lucrecia Raquel 2011: La república chilena ante la cuestión indígena (1810-1830) *Hispania sacra* (63.) 128. 627–652. <https://doi.org/10.3989/hs.2011.v63.i128.286>
- Figuerola, Eduardo Cavieres 2009: Desplazando el escenario: Los Araucanos en el proceso de independencia de Chile. *Studia historica. Historia contemporánea* (27.) 75–98.
- Fischer, Ferenc 1999: „Dél-Amerika poroszai”: *Németország és Chile katonai-tengerészeti kapcsolatai (1885–1931)*. Budapest.
- Herscowitz, Jack 2019: The Mapuche-Chilean Land Conflict and Justice: Re-Contextualizing 21ST Century Violence. *Towson University Journal of International Affairs* (52.) 2. Towson, Maryland.
- Lobos Camerati, Nelson Javier 2022: Independence, Autonomy or Mapuche Surrender?. (Szakdolgozat) Universidad de Concepción.
- Lynch, John 2008: *Las revoluciones hispanoamericanas 1808–1826*. Barcelona.

- Pairican, Fernando, and Marie Juliette Urrutia 2021: The permanent rebellion: An interpretation of Mapuche uprisings under Chilean colonialism. *Radical Americas*. (6.) 1. <https://uclpress.scienceopen.com/hosted-document?doi=10.14324/111.444.ra.2021.v6.1.012> – utolsó letöltés: 2024. március 30. <https://doi.org/10.14324/111.444.ra.2021.v6.1.012>
- Rector, John L. 2005: *The History of Chile*. New York.
- Rodríguez, Jorge Pinto 2003: *La formación del Estado y la nación, y el pueblo mapuche. De la inclusión a la exclusión*. Santiago de Chile.
- Stuven, Ana María 2014: La cuestión indígena: un problema histórico. *Documento de Trabajo ICSO 6*. https://icso.udp.cl/cms/wp-content/uploads/2014/01/ICSO_DT6_Stuven.pdf – utolsó letöltés: 2024. március 30.
- del Valle Rojas, Carlos – Osorio Solano, Susana Alejandra 2018: El conflicto estado-pueblo Mapuche en Chile. Análisis crítico, argumental y descolonial del discurso del diario El Mercurio. *Chasqui: Revista Latinoamericana de Comunicación* 139. 245–265.
- Valverde, Sebastián 2005: La historia de las organizaciones etnopolíticas del pueblo mapuche. *Revista de Historia* 10. 167–184.

José Rizal és a Fülöp-szigeteki függetlenség kérdése

Stempler Ádám

Történész, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék; stempler.adam@btk.elte.hu; ORCID: 0000-0002-8529-0611

Abstract

José Rizal and the Question of Philippine Independence

The Philippines' primary national hero is undoubtedly José Rizal. His role in shaping Philippine identity and nationhood is unquestionable. It is also little disputed that, although Rizal enjoyed considerable fame and respect in his lifetime, the US colonial administration had significantly contributed to his reputation as a national hero. Following the Spanish-American War, the victorious new colonial authorities' first impressions of Rizal, who had been executed a few years earlier in 1896, were that he was a moderate, anti-revolutionary reformer. As a result of American propaganda, it soon became the generally accepted view that Rizal not only opposed the revolution but also supported assimilation with Spain. However, from the 1960s onwards, more and more people began to question this assertion. The primary aim of the study is to examine Rizal's views on independence and revolution in depth, based primarily on his published writings and surviving correspondence.

Keywords José Rizal, The Philippines, Spanish East Indies, independence, revolution

„Esetünkben a forradalmunk vezetője nem a nemzeti hőszünk volt. Valójában José Rizal ellenezte ezt a forradalmat. Kétségtelenül szembe helyezkedett Bonifacioval és azokkal a filippínókkal, akik az ország szabadságáért harcoltak. Valójában, amikor letartóztatták, éppen Kubába tartott, hogy orvosi képességeit Spanyolország szolgálatában

kamatoztassa.”¹ Renato Constantino *Veneration without understanding* című tanulmányában azt állította, hogy habár José Rizal jelentősége elvitathatatlan, igazából egy „amerikaiak által létrehozott” nemzeti hős volt. William Howard Taft, a Fülöp-szigetek első amerikai kormányzója 1901-ben azt javasolta, hogy Rizal váljon a gyarmat nemzeti hőségé, mivel első értesüléseik alapján egy mérsékelt, a forradalmat elutasító, és kizárólag reformokat támogató személy volt. Az amerikai propaganda hatására gyorsan elterjedt az a nézet, hogy Rizal ellenezte a forradalmat, és kizárólag liberális reformok bevezetését, valamint az anyaországgal való asszimilációt támogatta. Ahogy azt az idézet is tükrözi, végül ez a nézet vált elfogadottá Rizal kapcsolatban. *Bevezetés Délkelet-Ázsia történelmébe* című könyvében Balogh András is úgy fogalmaz, hogy Rizal a „spanyollá lenni program” híve volt.² Az 1960-as évektől kezdve azonban egyre többen kezdték ezt az álláspontot megkérdőjelezni. Ezek közül mindenképpen érdemes kiemelni León Ma. Guerrero 1963-as Rizal-életrajzát, melyben a szerző már „vonakodó forradalmárként” hivatkozott rá. Később, az 1990-es években Onofre Corpuz, illetve John N. Schumacher egyaránt azt állították, hogy Rizal szeparatista nézeteket vallott, míg Foloro C. Quibuyen igazi forradalmárként jellemezte. Jelen tanulmány elsődleges célja Rizal függetlenséggel és forradalommal kapcsolatos álláspontjának beható vizsgálata, elsősorban megjelent írásai, illetve fennmaradt levelezései alapján. A történelmi előzmények rövid bemutatását követően a tanulmány első felében Rizal formálódó nemzetképéről esik szó, majd ezt követően az „első filippínó”³ függetlenséggel kapcsolatos gondolkodásmódja kerül kifejtésre.

Történelmi előzmények

A délkelet-ázsiai országok közül a Fülöp-szigetek állt leghosszabb ideig gyarmati uralom alatt. A spanyol felfedezők már a 16. század első felében megvetették lábukat a szigetországban, a század második felében pedig

1 Constantino 1972: 3.

2 Balogh 2015: 155.

3 León Ma. Guerrero Rizal-életrajzának a címe.

már a tudatos gyarmatosítás is megkezdődött. A spanyol uralom azt is jelentette, hogy a létrejövő Spanyol Kelet-India szinte teljes mértékben elszigetelődött a térség többi államától. A gyarmati fővárosa, Manila, egyben a rendkívül jövedelmező galleon-kereskedelem egyik kikötőjévé⁴ is vált. Tekintve, hogy a spanyoloknak a Fülöp-szigetek elsősorban kereskedelmi szempontból voltak fontosak, a belső területek fejlesztésére nem fordítottak különösebb figyelmet. Ráadásul a jelentős földrajzi távolság következtében nem is közvetlenül Spanyolországból kormányozták a területet, hanem Acapulcóból, Új-Spanyolország alkirályán keresztül. Ez a későbbiek folyamán azt eredményezte, hogy a gyarmat közvetlen igazgatásáért a különböző keresztény szerzetesrendek váltak felelőssé. Kezdetben e szerzetesrendek még a térítésre és az oktatásra koncentráltak, a 19. századra azonban a gyarmatosítás meghatározó eszközeivé és képviselőivé váltak. A helyi, világi papok, akik a reformmozgalom előfutárjainak tekinthetők, a spanyol klérussal megegyező jogokat követeltek maguknak. Fontos megjegyezni, hogy a helyi papság felemelkedésében nagyon fontos szerepet játszott a spanyol nyelvű oktatás elérhetősége. Ez összefüggött a szabad kereskedelem 19. századi előretörésével, ami azt eredményezte, hogy egyre több európai érkezett az országba, akik a Fülöp-szigeteken is európai típusú oktatásban szerették volna részesíteni gyerekeiket.

Az imént említett lehetőség idővel a helyi lakosság egy szűk, az elithez tartozó rétegének is elérhetővé vált. A nyugati típusú oktatás révén felemelkedő helyi értelmiséget jelentős mértékben befolyásolták a spanyol belpolitika liberális időszakai is. Ezek közül az 1868-ban kezdődött érdemes kiemelni, melynek során a gyarmatra érkező főkormányzó, Carlos María de la Torre y Navacerrada liberális reformokat vezetett be.⁵ Annak ellenére, hogy ezeket a reformokat hamar visszavonták, de la Torre intézkedései, illetve a liberális időszak lehetővé tette, hogy a kialakulóban lévő nemzeti mozgalom jelentősebb képviselői előtérbe kerüljenek, illetve szélesebb körben is ismertségre tegyenek szert. Mindazonáltal fontos kiemelni, hogy mind az értelmiség, mind pedig az említett nemzeti mozgalom jelentősebb alakjai ekkor még a helyi papság soraiból kerültek ki. A de la Torre-t

4 A másik két állomás Acapulco és Makaó voltak.

5 Corpuz 2005: 7–13.

leváltó fő kormányzó konzervatív fordulópontot hozott a gyarmat történelmében, azonban igazi mérföldkőnek az 1872-es év tekinthető. Ekkor ugyanis Cavite térségében egy kisebb katonai lázadásra került sor, nagyjából kétszáz fő részvételével.⁶ A felkelést a gyarmati hatóságok a kialakulóban lévő reformmozgalom elnyomására használták fel. Hiába nem vettek részt a lázadásban, a legjelentősebb vezetőket lázítással és összeesküvéssel vádolták meg. Több vezetőt kivégeztek, a reformmozgalom számos tagját pedig vagy bebörtönözték, vagy száműzték. A kivégzett vezetők a reformmozgalom mártírjaivá, a helyi papság körében kibontakozó reformtörekvések pedig hamarosan nemzeti kérdésekké váltak. A megtorlások mély nyomot hagytak a társadalomban, a következő húsz évben nem is került sor hasonló megmozdulásra. Ez azt is jelentette, hogy a Fülöp-szigeteki reformmozgalmat, mely egyre inkább nemzeti ügyeket képviselve lépett fel, elsősorban az Európában tartózkodó, úgynevezett *ilustrado*⁷ réteg karolta fel. A reformmozgalomnak majd csak az 1890-es években lesz ismét a Fülöp-szigetek a színtere, de ekkor már egy sokkal radikálisabb formában, mely végül az 1896-os forradalomhoz, illetve Rizal kivégzéséhez vezetett.

José Rizal nemzetképének kialakulása

José Protasio Rizal Mercado y Alonso Realonda, közismert nevén José Rizal, 1861-ben született Manilában. Nagy tekintélyű kínai mesztic családból származott, így a Fülöp-szigeteken azon kevesek közé tartozott, akik nyugati típusú oktatásban részesülhettek. Az *Ateneo Municipal* középiskolába járt, ami ekkor a jezsuiták felügyelete alatt állt. Rizal még az *Ateneón* töltött ideje alatt kezdett el verseket írni, melyek közül több is a haza kérdésével foglalkozott.⁸ Rizal műveit olvasva világossá válik, hogy ekkor még Spanyolországot tekintette hazájának. Ennek fényében kijelenthető, hogy egy külön filippínó identitás, valamint egy Spanyolországtól elkülönülő filippínó haza gondolata csak a középiskola elvégzése után

6 Corpuz 2005: 24.

7 A „felvilágosult”, értelmiségi filippínó megnevezése.

8 Guerrero 1971: 51.

fogalmazódott meg benne. A későbbiekben Rizal a Santo Tomás Egyetemen folytatta felsőfokú tanulmányait. A jezsuitákról általában pozitívan vélekedett, az egyetemet irányító dominikánus szerzetesek azonban jelentős mértékben hozzájárultak a Fülöp-szigeteki spanyol papsággal szembeni ellenszenvének kialakulásához. A domonkos szerzetesek egyetemi, illetve egyetemen kívüli visszaélései következtében fokozatosan elhatárolódott az anyaországtól⁹.

Egyetemi tanulmányai során részt vett egy irodalmi versenyen, ahol az *A la Juventud Filipina* (A Fülöp-szigeteki ifjúsághoz) című versével elnyerte az első díjat¹⁰. Rizal 1879-es versében már a Fülöp-szigeteket jelölte meg szülőföldjének. Ennek fényében úgy tűnik, hogy egy – földrajzi értelemben vett – filippínó ország fogalma már akkor elkezdett körvonalazódni Rizalban, amikor a Santo Tomás Egyetemre járt. Egy Spanyolországtól elkülönülő ország képe még tisztábbá vált, amikor 1882-ben¹¹ egy gőzhajón Európába indult. Jóllehet az utazása során írt naplójában a szigetvilág őslakosait még mindig *indio*¹²-ként emlegette.¹³ A filippínó kifejezést csak a Fülöp-szigeteken élő külföldiekre¹⁴ használta. Ez azt jelzi, hogy a kialakulóban lévő nemzetkép ellenére egy, egész Spanyol Kelet-Indiára kiterjedő közös identitás még nem fogalmazódott meg benne. Mindazonáltal Spanyolországba érkezve egyre nyilvánvalóbbá váltak a Fülöp-szigetek és Spanyolország közötti különbségek, ami tovább erősítette Rizalban a különállás gondolatát. Nem sokkal azt követően, hogy elhagyta a Fülöp-szigeteket, Rizal elkezdte hiányolni a „hazáját”. Nem véletlen, hogy legelső cikke *El Amor Patrio* („Hazaszeretet”) címmel jelent meg.¹⁵ Bár az esszét Spanyolországban írta,¹⁶ a manilai székhelyű

9 Rizal életében két konkrét esemény is történt ebben az időben. Először is, nem tiszteltgett egy hadnagy előtt, amiért a gyarmati hatóságok megverték. Másodsor, Rizal apja földbirtokos volt Calambában, a dominikánusok pedig önkényesen megkésztették a földadót, ami ellen a család nem tehetett semmit. (Palma 1950: 37.)

10 Ordoñez 1998: 73.

11 Testvére, Paciano, segített neki ebben.

12 Spanyolok által a helyi népekre használt megnevezés.

13 Ordoñez 1998: 75–76.

14 Például japánokra és amerikaiakra.

15 Bonoan 1996: 299.

16 Később a *La Solidaridad* egyik 1890-es számában is megjelent, azonban „Laon Laang” álnév alatt közölték.

kétnyelvű újságban, a *Diariang Tagalogban*¹⁷ jelent meg. A szóban forgó írást gyakran úgy említik mint Rizal irodalmi karrierjének a kezdetét. Annak ellenére, hogy a verset áthatja a nemzeti érzés és a hazaszeretet, fontos kiemelni, hogy Rizal nem határozta meg konkrétan, melyik országhoz fűződő érzéseiről írt.

Spanyolországba megérkezve, a következő években Rizal a madridi *Universidad Central de Madrid* felsőoktatási intézményében folytatta tanulmányait, ahol orvostudományt és filozófiát is tanult. Ez idő alatt keletkezett írásaiból és nyilatkozataiból egyértelműen kiderül, hogy a Fülöp-szigetektől alkotott elképzelései jelentős változáson mentek keresztül. Például, amikor 1883-ban részt vett egy újévi banketten, amelyet a filippínó diákok számára rendeztek a *Café de Madridban*, Rizal a következő kijelentést tette: „[...] ha a Fülöp-szigetek megkérdeznék tőlem, hogy mit tettem zarándoklatom során [...] azt mondanám: »szívemben elnyomtam minden szeretetet, kivéve a szülőföld iránti szeretetet [...] és ajkaim elfelejtették a Fülöp-szigeteken élő őslakos fajok nevét, hogy ne mondjak többet, mint filippínók«”.¹⁸ Az imént említett idézetben Rizal már minden őslakos fajt filippínónak nevezett, ami egyenlőséget feltételezett a Fülöp-szigeteken született spanyolokkal, hiszen a kifejezés eredetileg esetükben volt használatos. Továbbá az a tény, hogy a rendezvényt a Spanyolországban tanuló őslakosok számára szervezték, arra utal, hogy tudatos kísérlet tettek a közös identitással rendelkező filippínók egyesítésére. Hat hónappal később Rizal újabb beszédet tartott, melyben szintén a filippínók egyenlőségét hangoztatta. Ezúttal egy olyan eseményen, amelyet Juan Luna és Félix Resurrección Hidalgo filippínó festők tiszteletére hívtak össze, amiért első és második helyezést értek el a madridi képzőművészeti kiállításon. Rizal hangsúlyozta, hogy a két festő egyaránt tekinthető Spanyolország és a Fülöp-szigetek büszkeségének, majd a következő kijelentést tette: „A Fülöp-szigetek patriarchális korszaka elmúlik [...] és a faj [a filippínók– A Szerző]¹⁹, mely letargiában volt a történelmi éjszaka alatt, miközben a nap más kontinenseket világított meg, kezd felébredni [...] és visszaszerezni a fényt, az életet, a civilizációt, amelyet

17 A spanyol-tagalog újság szerkesztője, Basilio Teodor személyesen kérte meg Rizalt, hogy küldjön cikkeket publikálásra.

18 Rizal 1961b: 9.

19 Magyarázat, nem része az eredeti idézetnek.

egykor örökségként hagytak rájuk, megerősítve ezzel az állandó fejlődés, az átalakulás, a periodicitás, a haladás örök törvényeit.”²⁰ A megjegyzés alapján arra lehet következtetni, hogy Rizal ekkor még a spanyol korona általi reformoktól várta a filippínó faj „felébredését”. A következő évek során azonban rájött, hogy valódi előrelépést nem lehet úgy elérni, ha kizárólag a spanyol kormánytól várják a reformokat.

A madridi egyetem elvégzése után Rizal Németországba utazott, hogy jogi tanulmányokat folytasson. A képzést azonban hamarosan abbahagyta, hogy első regénye megírására összpontosíthasson, mely végül 1887-ben jelent meg *Noli Me Tángere* (Ne érints meg) címmel. Egy 1888-as levélből,²¹ amelyet Rizal közeli barátjának, Ferdinand Blumentrittnek²² címzett, kiderül, fontolóra vette, hogy esetleg franciául írja meg a regényt. Végül azonban a spanyol nyelv mellett döntött, hogy művét a spanyol oktatásban részesülő „honfitársai” is olvashassák. Rizal abban reménykedett, hogy regénye segít felébredzeni hazája „szunnyadó lelkét”, valamint ellensúlyozni a „szerzetesek és a spanyolok” által írt könyvek negatív hatását. A regény célját a következőképpen határozta meg: „[...] példát kell mutatnom honfitársaimnak, hogy leküzdjék rossz tulajdonságaikat, és aztán ha megjavultak, közülük sok író fog felemelkedni, akik képesek lesznek hazámat képviselni a büszke Európa előtt.”²³ Rizal már egyértelműen nem a spanyoloktól várta a reformokat. A regényében arra szólította fel a filippínókat, hogy aktív és tudatos szerepet vállaljanak országuk felvirágoztatásában. Úgy vélte tehát, hogy hazája nem függhet többé Spanyolországtól, így a filippínóknak maguknak kell kezdeményezniük a reformokat. A *Noli*-t gyakran a szerzetesrendek elleni támadásnak tekintik, Rizal azonban egyfajta iránytűnek is szánta honfitársai számára.

Bár a függetlenség vagy a forradalom kérdése nem szerepel konkrétan a regényben, John N. Schumacher azt állítja, hogy amennyiben Rizal korabeli magánlevelezéseivel együtt olvassuk a *Nolit*, a szerző szeparatista tendenciái egyértelműen megmutatkoznak.²⁴ Schumacher egy 1887-es levelet hoz fel példaként, amelyben szó esik a szeparatizmus kérdéséről.

20 Rizal 1961b: 19.

21 Rizal 1938a: 293–294.

22 Osztrák etnográfus, aki rendszeresen publikált a Fülöp-szigetekről.

23 Rizal 1938a: 294.

24 Schumacher 1991: 94.

A Blumentritt által írt levél nem áll rendelkezésre, Rizal válasza azonban rávilágít annak tartalmára is. A függetlenséggel kapcsolatban Rizal azt írta, hogy nem tudja elképzelni a spanyol uralom békés megszüntetését, mivel a korona nem vonta le a tanulságot dél-amerikai gyarmatbirodalmának elvesztéséből.²⁵ Majd hozzáteszi, hogy „Spanyolország még mindig elnyerhetné a filippínók bizalmát, ha észszerűen viselkedne”.²⁶ A jelenlegi körülmények között a filippínók csak jobb kormányzásra, valamint parlamenti képviselőre vágnak. Rendkívül sokatmondó azonban, hogy Rizal a „*Quos vult perdere Jupiter, prius dementat!*”²⁷ latin közmondással zárja a gondolatmenetét, jelezve, hogy nem fűz túl nagy reményt a reformok végrehajtásához. Egy hónappal a fent említett levél után Rizal ismét kitér a szóban forgó kérdésre: „A filippínók már régóta vágytak a hispanizációra, és tévedtek ezen törekvésükben. Az ország asszimilációját inkább Spanyolországnak, nem pedig a Fülöp-szigeteknek kellene kívánnia.”²⁸ E levél alapján az is világosabbá válik, hogy Rizal miért szerette volna a *La Solidaridad*²⁹ propagandáját a spanyolok helyett elsősorban a filippínóknak címezni.³⁰ Schumacher nem idézi, azonban érdemes megemlíteni egy másik, 1887-ben Blumentrittnek küldött levelet, amelyben Rizal kijelenti, hogy nem áll szándékában részt venni egy erőszakos forradalomban. Mindazonáltal hozzáteszi, hogy „[...] ha a filippínók inkább meghalnának, minthogy tovább tűrjék a nyomorúságukat, akkor én is az erőszakos eszközök mellett fogok állni. Spanyolországon múlik, hogy a békét vagy a pusztulást választja.”³¹ A levélből egyértelműen kiderül, hogy Rizal ekkor már egyáltalán nem számolt a spanyol reformok lehetőségével. Mindemelett úgy vélte, hogy amennyiben a gyarmati hatalom továbbra is elhanyagolja a szigetvilág fejlődésének ügyét, akkor előbb vagy utóbb elképzelhetővé válik egy erőszakos forradalom kitörése. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy Rizal sem azt nem állította egyértelműen,

25 Rizal 1938a: 67.

26 Rizal 1938a: 67.

27 Jelentése: „Akit az isten el akar veszíteni, annak előbb az eszét veszi el.”

28 Rizal 1938a: 67.

29 A Spanyolországban élő *ilustrado*-k 1889-ben alapított lapja, melyben majd Rizalnak is megjelennek írásai. Céljuk a spanyol kormány meggyőzése volt a reformok szükségességéről.

30 Rizal 1931: 209.

31 Rizal 1961a: 189.

hogy támogatná a forradalmat, sem pedig azt, hogy liberális reformok bevezetése esetén felhagyna szeparatista nézeteivel.

A magánlevelezésén kívül Schumacher még két másik fontos tényezőt emel ki, amiket figyelembe kell venni Rizal nézeteinek elemzése során³² Először is szem előtt kell tartani, hogy az *ilustradok* nem fejezhették ki magukat szabadon a nyilvánosság előtt. Másodszer, a *Nolit* nem különálló műként, hanem egy trilógia részeként kell olvasni. A két másik mű Antonio de Morga *Sucesos de las Islas Filipinas* című művének jegyzetekkel ellátott változata, valamint az *El Filibusterismo* (A felforgatás), a *Noli* folytatása. A filippínó történész szerint a három könyv együttesen Rizal azon szándékát tükrözik, hogy a szigetvilág lakossága számára iránymutatást adjon arról, hogyan szabadulhatnak meg a spanyol uralomtól, és hogyan vezessék be a fejlődés új korszakát a Fülöp-szigeteken. Tekintve, hogy Rizal kételkedett a spanyol reformokban, ugyanakkor elképzelhetetlennek tartotta, hogy a spanyolok önként lemondanának a Fülöp-szigetéről, Schumacher arra a következtetésre jutott, hogy akár akarta, akár nem, a filippínó nacionalista a forradalmat látta az egyetlen lehetséges végkimenetelnek.³³ Amint látható, Schumacher álláspontja eltér a Rizal asszimilációs szándékait hangsúlyozó vélekedésektől. Utóbbit Floro C. Quibuyen még határozottabban vitatja, *Rizal and the revolution* és *Towards a Radical Rizal* című tanulmányaiban vitathatatlan forradalmárként mutatja be Rizalt.

Érdeemes megjegyezni, hogy Quibuyen állítását olyan forrásokra is alapozza, melyeket Schumacher nem idézett. Továbbá Rizal „radikalizálódását” is későbbi időpontra teszi. A Schumacher által is felhasznált magánlevelezésén kívül Quibuyen több olyan reformer beszámolójára is támaszkodott, akik reflektáltak Rizal Spanyolországtól való függetlenséggel kapcsolatos nézeteire. Quibuyen megemlíti például José Alejandrínót, Rizal németországi szobatársát, aki megjegyezte, hogy korai életrajzírói eltorzították az 1896-os forradalommal kapcsolatos álláspontját. Rizal unokatestvére, Galicano Apacible megerősítette Alejandrino kijelentését, majd azt állította, hogy aki szerint Rizal ellenezte a Spanyolországtól való elszakadás ügyét, az bizonyára nem állt szoros kapcsolatban a politikussal. Hozzátette továbbá, hogy amikor Rizal Spanyolországban

32 Schumacher 1991: 93.

33 Schumacher 1991: 92.

csatlakozott hozzá, „rendíthetetlen szeparatista volt.”³⁴ Míg Schumacher a *Noli*hoz köti Rizal szeparatista nézeteinek kezdetét,³⁵ addig Quibuyen ezt az időpontot inkább 1887 körülre teszi. Emellett Quibuyen úgy véli, hogy az úgynevezett „Calamba-i hacienda incidens” volt a vízvonal, mely végül Rizal forradalmi álláspontjához vezetett.³⁶ A Calamba-i hacienda bérlői megpróbálták harcolni a földjeik feletti tulajdonjogért, azonban végül alulmaradtak a dominikánusokkal szemben. Az incidens még zajlott, amikor Rizal 1888-ban visszatért a Fülöp-szigetekre, így első kézből tapasztalhatta meg a szerzetesek visszaéléseit, mivel a családjának is voltak földjei Calambában. Rizalt ráadásul állandó fenyegetések érték. A *Noli* érthető módon ellenérzéseket váltott ki a gyarmati adminisztrációból. A helyzet végül odáig fajult, hogy Rizal kénytelen volt ismét elhagyni a Fülöp-szigeteket, mindössze hat hónappal a visszatérése után. Távozása után a gyarmati hatóságok kilakoltatták a családot Calambából, és még Manuel Hidalgót, Rizal sógorát is deportálták. Ahogy Quibuyen is felhívta rá a figyelmet, a következő időszakban egyfajta radikalizálódás figyelhető meg Rizal gondolkodásmódjában.

Nacionalizmustól a szeparatizmusig

A Calamba-i incidens tagadhatatlanul jelentős hatással volt Rizalra, amint azt a következő idézet is bizonyítja: „Azt hiszem, már túl késő; a filippínók többsége már elvesztette a Spanyolországba vetett reményeit! Most már Istentől és magunktól várjuk a sorsunkat, de soha többé semmilyen kormánytól!”³⁷ Rizal már a földtulajdonosok kilakoltatása előtt is kifejezte, hogy nem fűz reményt a spanyol reformokhoz, és ezt az álláspontját a fent idézett levelében is megismétli. Mindazonáltal nem lenne megalapozott azt állítani az idézett sorok alapján, hogy Rizal – egyértelműen az incidens hatására – a forradalom gondolatát kezdte támogatni. Rizal frusztráltsága egyértelmű, és az is igaz, hogy második európai tartózkodása alatt megfigyelhető egy bizonyos fokú radikalizálódás, azonban nincs

34 Quibuyen 1997: 225.

35 Habár maga a regény végül csak 1887-ben jelent meg, Rizal már 1885-ben elkezdte írni.

36 Quibuyen 1998: 156.

37 Rizal 1938a: 265.

olyan fennmaradt dokumentum, amely egyértelmű összefüggést mutatna a kilakoltatások és a fegyveres felkelés pártolása között. Ennek fényében indokoltabb csupán arra a megállapításra szorítkozni, hogy Rizal Fülöp-szigetéről való kényszerű távozását, illetve családjának kilakoltatását követően radikálisabban gondolatokat kezdett megfogalmazni, ez azonban nem jelentette a forradalom nyílt támogatását. Annak ellenére, hogy már több mint fél éve kijelentette, hogy a filippínók elvesztették minden reményüket, továbbra is azt írta Blumentrittnek, hogy „[v]ágyunk a Fülöp-szigetek boldogságára, de ezt nemes és igazságos eszközökkel akarjuk elérni, mert az értelem a mi oldalunkon áll, és ezért nem szabad semmi rosszat tennünk”.³⁸ Majd hozzáfűzte: „Ha hazám boldoggá tétele érdekében aljasul kellene cselekednem, nem tenném meg, mert biztos vagyok benne, hogy ami homokra épül, az előbb-utóbb összeomlik... Ha most lehetetlen is lenne legyőzni ellenségeinket, [...] eljön majd egy másik nap.”³⁹ Az idézett levél is alátámasztja, hogy a calambai incidens ellenére Rizal továbbra sem támogatta egy fegyveres forradalmat. Ebben azonban Rizal azon nézete is szerepet játszott, miszerint közömbösségükből fakadóan a filippínók még a békés eszközökkel elért függetlenségre sem voltak felkészülve, nemhogy egy forradalomra. Jóllehet a felkészületlenséget és az „indolenciát”⁴⁰ a több mint 300 éves spanyol gyarmatosításnak tulajdonította, amire honfitársai figyelmét is igyekezett felhívni. Rizal elkezdte megírni a *Noli* folytatását, azonban hamar félbehagyta, miután felismerte, hogy először a Fülöp-szigetek múltját szükséges behatóbban megismernie: „A *Noli me tángere*-ben elkezdtem hazánk jelenlegi állapotának a kifejtését: az a hatás, amelyet esszém kiváltott, megértette velem, hogy mielőtt folytatom a többi egymást követő kép felfedését, először a múltat kell megismernem, hogy jobban megítélhessem a jelent, és felmérhessem a három évszázad alatt megtett utat.”⁴¹

Blumentritt hívta fel Rizal figyelmét arra, hogy a berlini királyi könyvtárban elérhető egy példány Antonio de Morga⁴² *Sucesos de las*

38 Rizal 1938b: 396.

39 Rizal 1938b: 396.

40 Utalás Rizal 1890-es *Sobre la indolencia de los filipinos* című cikkére, amelyről később lesz szó.

41 Morga–Rizal–Blumentritt 1890: v.

42 A Fülöp-szigetek 16. századi alkormányzója.

*Islas Filipinas*⁴³ című művéből.⁴⁴ 1888-as kényszerű távozása után Rizal egy ideig utazgatott, majd végül úgy döntött, hogy Londonba megy, hogy a British Museumban végezzen kutatásokat Morga művének kommentálásához. Kezdetben megpróbálta meggyőzni Blumentrittet, hogy ő írja meg a Fülöp-szigetek történetét, azonban végül magára vállalta a feladatot, mivel osztrák barátja nem mutatott különösebb hajlandóságot.⁴⁵ Rizal elsődleges célja annak bizonyítása volt, hogy a Fülöp-szigetek a spanyol gyarmatosítás előtt egyfajta „ősi nemzeti identitással” rendelkezett, amely később a gyarmatosítás következtében megszűnt. A mű céljával kapcsolatban Rizal a következőképpen fogalmazott: „Ha a könyvnek sikerül felébresztenie bennetek a múltunk tudatát, amelyet kitöröltek az emlékezetből, és helyrehozni azt, amit meghamisítottak és hamisan állítottak, akkor nem dolgoztam hiába, és ezzel az alappal, bármilyen kicsi legyen is, mindannyian képesek leszünk a jövő tanulmányozásának szentelni magunkat.”⁴⁶ Rizal megpróbálta felhívni filippínó honfitársai figyelmét a szigetvilág korábbi nemzeti jellegére, remélve, hogy ezzel elősegíti a közös nemzeti identitás (újra)kialakulását. Nem meglepő módon Rizal jegyzetekkel ellátott változatát a Fülöp-szigeteki spanyol hatóságok rögtön betiltották.⁴⁷ Megközelítőleg egy időben a *Sucesos* kiadásával, Rizal elkezdett írni a *La Solidarid* folyóiratba is. Ahogy már korábban is szó esett róla, Rizalnak erős fenntartásai voltak a spanyol reformok esetleges bevezetésével kapcsolatban, ezért úgy vélte, hogy az *ilustrado* újság propagandájával elsősorban a filippínókat kellene megszólítani. A következő időszakban több európai városban is járt, és ez idő alatt a helyi könyvtárakban és levéltárakban folytatta kutatómunkáját. Elsősorban hazája múltja, illetve jövőbeli lehetőségei foglalkoztatták. A *La Solidaridad*ban megjelent két leghíresebb publikációja is egyértelműen e törekvését tükrözi. Ezzel kapcsolatban 1890 augusztusában a következőket írta Del Pilarnak:⁴⁸ „Szorgalmasan tanulmányozom az országunkban zajló fejleményeket. Hiszem, hogy semmi sem válthat meg minket

43 Eredtileg 1609-ben íródott.

44 Salazar 1998:117.

45 Rizal 1938a: 116.

46 Morga–Rizal–Blumentritt 1890: v.

47 Ocampo 1998: 202.

48 A *La Solidaridad* egyik alapítója.

jobban, mint az intelligencia [...] Még mindig kitartok e hitem mellett.”⁴⁹ A levélből az is kiderül, hogy a filippínó reformmozgalom egyik legfontosabb követelését, a parlamenti képviselőket Rizal hosszú távon nem tekintette kifizetődőnek, hiszen a Fülöp-szigetek továbbra is csak a gyarmati rendszer keretein belül létezhetett volna. Egyedül azért támogatta a reformtörekvést, mert a filippínók mentalitását és általános közömböségét figyelembe véve egyelőre nem tudott jobb alternatívát. Elsődleges feladatnak tehát a népesség „felemelését” tekintette. A fent említett két *La Solidaridad*-cikk, a *Filipinas dentro de cien años* (A Fülöp-szigetek egy évszázad múlva) és a *Sobre la indolencia de los filipinos* (A filippínók indolenciájáról) is ezzel a célkitűzéssel vannak összhangban.

Az első cikkben Rizal megismételte azt, amit már a *Sucesos* kommentált változatában is igyekezett hangsúlyozni. Azt állította, hogy a spanyol gyarmatosítás következtében a filippínók „fokozatosan elvesztették ősi hagyományait, emlékeiket”, és végül a gyarmatosítók „egy ész és szív nélküli társadalmat hoztak létre”.⁵⁰ Ráadásul a több mint 300 éves spanyol kormányzás csak megerősítette ezt a jelenséget. Ilyen körülmények között nem véletlen, hogy az őslakosok az évszázadok során többször fellázadtak a spanyol uralom ellen. Mindazonáltal mindegyik lázadást sikeresen leverték, mivel nem volt tömeges támogatásuk. A szerzetesek és a köztisztviselők visszaélései miatt azonban napról napra nő az elégedetlen emberek száma, így a korai kudarcok ellenére előbb-utóbb be fog következni egy sikeres lázadás. Ebből a gondolatmenetből kiindulva Rizal azt jósolta, hogy reformok nélkül „[...] egy napon a Fülöp-szigetek végzetesen és sikeresen függetlennek fogja nyilvánítani magát”, azonban csak miután „vérbe áztatja magát és az anyaországot”.⁵¹ Kijelentését arra alapozta, hogy egyre több filippínó érzi úgy, hogy már nincs vesztenivalója. Meglátása szerint azt is figyelembe kell venni továbbá, hogy a Fülöp-szigeteken az őslakosok sokkal nagyobb számban élnek, mint a spanyolok, így idővel biztosan képesek lesznek meghaladni a spanyolok erejét. Jóllehet Rizal ismét hangsúlyozza, hogy „[...] senkinek sem szabad vágyania vagy reménykednie egy ilyen szerencsétlen szakításban, amely mindenki számára

49 Rizal 1933: 9–10.

50 Rizal 1961b: 137.

51 Rizal 1961b: 147.

rossz lenne, és csak a végső megoldás a legreménytelenebb kényszerhelyzetben”.⁵² Konklúzióként megállapítja, hogy ha Spanyolország meg akarja tartani a Fülöp-szigeteket, és el akarja kerülni ezt a sorsot, akkor a koronának nagyobb szabadságot kell biztosítania gyarmata lakosságának. Rizal a szabad sajtó és a parlamenti képviselőt kérdését nevezte meg a két legsürgetőbb reformként. Ugyanakkor, ahogyan korábban említettem, Rizal magánlevelezéséből ismert, hogy csak a filippínók közömbössége miatt támogatta a képviselőt ügyét. A szabad sajtó azonban tényleges eredményeket hozhatott volna azáltal, hogy elősegíti az említett közömbösség leküzdését, valamint hozzájárulhatott volna egy „felvilágosult” népeesség létrejöttéhez, amely már készen állna a függetlenség kikiáltására.

Bár Rizal a *Sobre la indolencia de los filipinos* című cikkében – amint arra a cím is utal – elsősorban a filippínók indolenciájára reflektált, számos korábbi állítását is kifejtette. Ennek az volt az oka, hogy a lakosság indolenciájának okát is a spanyol gyarmatosítás negatív hatásaiban látta. Európában végzett kutatásai lehetővé tették számára, hogy számos spanyol beszámolót olvasson a gyarmatosítás előtti Fülöp-szigetéről. Ezekre előszeretettel hivatkozott is, így próbálva alátámasztani a gyarmatosítás negatív hatásaival kapcsolatos állításait, amelyeket a *Sucesos* óta egyre határozottabban hangoztatott. Rizal meglátása szerint az elnyomó spanyol gyarmati politika következtében a nép sem szellemileg, sem fizikailag nem volt azonos a korai spanyol beszámolóknak megjelenő lakossággal. A gyarmati adminisztráció intézkedéseit egyenesen „brutálisnak, depresszívnek és embertelennek” minősítette.⁵³ Nézete szerint a szerzetesek és a civil közigazgatás olyan környezetet teremtettek, hogy a bennszülöttek „[...] nem tudhatták, hogy látják-e kicsírázni a magot, amit elvetettek, hogy földjük lesz-e a sírjuk, vagy a termésük a hóhérjukat fogja-e táplálni”.⁵⁴ Fontos megjegyezni, hogy Rizal nem vitatta a filippínók közönyösségét, ezt azonban elsősorban a spanyol imperializmus visszaéléseinek tulajdonította.⁵⁵ Véleménye szerint a gyarmatosítás egyik legkárosabb hatása a szigetvilág nemzeti jellegének felszámolása volt,

52 Rizal 1961b: 147.

53 Rizal 1961b: 251.

54 Rizal 1961b: 241.

55 Az éghajlat fontosságát is hangsúlyozza. Szerinte a rendkívüli hőség miatt nem várható el a lakosságtól, hogy annyit dolgozzanak, mint valaki a jóval hűvösebb Európában.

melynek eredményeként a társadalom már csak leigázott egyénekből állt, akiket megfosztottak az egyesülés jogától. Következésképpen lehetetlenné vált az elnyomó gyarmatosító intézkedésekkel szembeni kollektív fellépés. Az ehhez hasonló körülmények pedig Rizal véleménye szerint csak egy erőszakos forradalmat eredményezhetnek: „A gyűlölet és a neheztelés az egyik oldalon, a bizalmatlanság és a harag a másikon végül erőszakos és szörnyű összeütközéshez fog vezetni.”⁵⁶ Rizal úgy látta, az egyetlen lehetséges kiút a tétlenség és a leigázás állapotából a nemzeti érzés és a forradalmi eszmék felébresztése. Rögtön hozzáfűzte azonban, hogy jelentős változást és az „új eszmék győzelmét” érti „forradalmi” alatt.

Ahogy látható volt, Rizal már az 1880-as évek közepe óta szkeptikusan nyilatkozott reformer társainak az esetleges spanyol liberális kormányzással kapcsolatban. A *La Solidaridad*, illetve az egész „Propaganda Mozgalom”⁵⁷ sikertelennek bizonyuló törekvései csak megerősítették abban a meggyőződésében, hogy valódi haladást csak maguk a filippínók érhetnek el: „A csatátér a Fülöp-szigeteken van; ott kell találkozunk. Ott kell segítenünk egymásnak; ott kell együtt szenvednünk vagy győznünk.”⁵⁸ Mielőtt azonban visszatért volna a Fülöp-szigetekre, Rizal be akarta fejezni második regényét, amely végül 1891-ben jelent meg Gentben. Első regényét, a *Nolit*, a Fülöp-szigeteknek ajánlotta („*A Mi Patria*”), az alcíme azonban még „*Novela Tagalog*” volt. A folytatás megírásának idejére viszont már megfogalmazódott Rizalban annak a filippínó nemzetnek a képe, amely még az *Ateneo Municipal*ban töltött időszaka alatt kezdett halványan körvonalazódni benne. Ennek megfelelően az *El Filibusterismo* már egy „*Novela Filipina*” volt⁵⁹. A *Noli*hoz hasonlóan Rizal második regénye is részletezi a gyarmati kormány és a spanyol papság visszaéléseit. Az *El Filibusterismo*ban a visszaélések már két sikertelen forradalmat is eredményeztek. Mindazonáltal Rizal magánlevelezéséből ismert, hogy nem azonosította magát a főhőssel, aki kétségbeesésből, utolsó mentsvárként próbálta kirobbantani a forradalmakat.⁶⁰ A regény vége felé Florentino atya a következőképpen kommentálja a két sikertelen

56 Rizal 1961b: 159.

57 A 19. századi filippínó reformmozgalom gyakori megnevezése.

58 Rajaretnam 1996: 36.

59 Ordoñez 1998:77.

60 Quibuyen 1998: 228–229.

kísérletet, illetve a főhős forradalom kirobbantására irányuló törekvését: „Nem azt akarom mondani, hogy a szabadságunkat karddal kell kivívni. A kard ma már nagyon keveset számít korunk sorsának alakításában, így azt mondom, hogy szabadságunkat úgy kell elnyernünk, hogy azt megérdemljük; az elme fejlesztésével és az egyén méltóságának növelésével.”⁶¹ Aztán az Atya megkérdezi: „Mi haszna a függetlenségnek, ha a ma rabszolgái a holnap zsarnokai lesznek?”⁶² Mint látható, az El Filibusterismo azt a forradalmat ábrázolja, amelyet Rizal évek óta kilátásba helyezett. Azonban csak úgy, mint a valóságban, a történet szereplői sem álltak még készen a függetlenségre.

Mielőtt Rizal visszatért volna a Fülöp-szigetekre, még Hongkongban kísérletet tett egy Spanyolországtól különálló enkláve létrehozására Borneó szigetén, kifejezetten a filippínók számára.⁶³ Miután azonban tervei meghiúsultak, elkezdte felvázolni a *La Liga Filipina* alapszabályait. A Rizal által 1892-ben alapított szervezet fő célja az volt, hogy egyesítse egész Spanyol Kelet-Indiát, illetve elősegítse egy közös filippínó identitást létrejöttét. Bár az alapszabályban ez nem volt egyértelműen megfogalmazva, Rizal szándéka az volt, hogy beteljesítse azt, amiről évek óta írt: a filippínók felkészítését a függetlenségre. Három nappal a szervezet megalakulása után azonban Rizalt letartóztatták és Dapitanba⁶⁴ száműzték, ahol élete utolsó négy évét töltötte.⁶⁵ Mint ahogy azt fentebb bemutattam, Rizal a *Noli* kiadása óta meglehetősen következetesen nyilatkozott a törekvéseiről. Ezeknek a nyilatkozatoknak azonban a későbbi megnyilvánulásai – elsősorban a börtönben⁶⁶ tett kijelentései – élesen ellentmondanak. Azok a kortárs filippínók, illetve kutatók, akik azt állítják, hogy Rizal asszimilációs és reformpárti volt, elsősorban ezekre a kijelentésekre alapozzák álláspontjukat. A leggyakrabban idézett dokumentumok

61 Guerrero, 1974: 284–285.

62 Guerrero, 1974: 285.

63 Palafox, 2012.

64 Település Mindanao szigetén.

65 Rizal száműzését követően egy sokkal radikálisabb kör emelkedett fel Andres Bonifacio vezetésével. A forradalmi szellemiségű fiatalokat a Bonifacio által létrehozott *Katipunan* nevű szervezet tömörítette, melynek legfőbb célja a spanyol gyarmati uralom megdöntése volt.

66 Rizalt november elején börtönözték be lázítás vádjával. Már úton volt Spanyolországba, hogy aztán onnan egyenesen Kubába menjen önkéntes orvosnak.

Rizal december 12-ei memoranduma, illetve december 15-ei manifesztója. Memorandumában Rizal a következő kijelentést tette: „Egy nép lehet szabad anélkül, hogy független lenne, és egy nép lehet független anélkül, hogy szabad lenne. Mindig is szerettem volna demokratikus jogokat a Fülöp-szigetek számára, és mindig is ennek tudatában fejeztem ki magam. Az, hogy én is hittem abban, hogy apránként elérhető lesz az autonómia, majd idővel a függetlenség, az igaz.”⁶⁷ Az 1896-ban kirobbant forradalommal⁶⁸ kapcsolatban pedig azt állította, hogy „[a] kezdetektől fogva, amikor először tudatosult bennem, hogy mit terveznek, elleneztem, harcoltam ellene, és megmutattam teljes lehetetlenségét”.⁶⁹

A december 15-i manifesztója alapján egyértelműen kijelenthető, hogy Rizal ellenezte a forradalmat. Nem véletlen, hogy legtöbbször erre a kijelentésre alapozzák azt a nézetüket, miszerint Rizal kizárólag progresszív reformokat támogató volt. Ezzel szemben, akik arra az álláspontra helyezkednek, hogy Rizal valójában támogatta a forradalmat, gyakran hivatkoznak arra, hogy a szóban forgó kijelentés nem vehető figyelembe, minthogy Rizal börtönben volt, és csak a kivégzését szerette volna elkerülni. Quibuyen, aki szerint Rizal minden kétséget kizáróan támogatta a fegyveres felkelést, azzal próbálja feloldani az ellentmondást, hogy Rizal valójában még december 10-én írta a manifesztót, így a két nappal későbbi memorandum annak magyarázataként is szolgálhat.⁷⁰ Retana forrásgyűjteménye⁷¹ alapján annyi biztosnak látszik, hogy Rizal már december 10-én kérvényezte manifesztója nyilvánosságra hozását. Ennek fényében könnyen elképzelhető, hogy a manifesztó már írott formában is létezett. Ezt figyelembe véve a forradalom elutasítására tett kijelentés akár úgy is értelmezhető, hogy Rizal nem magát a spanyolok elleni forradalom gondolatát utasította el, hanem csak az 1896-ban kirobbant forradalmat. Úgy gondolhatta, hogy sem az adott körülmények nem megfelelőek, sem pedig a lakosság nem áll készen a forradalomra, legfőképp nem egy független ország kormányzására. Erre az álláspontra helyezkedik Onofre Corpuz

67 Retana 1907: 338.

68 A Bonifacio-vezette titkos társaság lelepleződött, melynek következtében a forradalom kirobbantása mellett döntöttek.

69 Retana 1907: 340.

70 Ezt feltehetően Guerrero Rizal-biográfiája alapján állítja.

71 Címe: *Vida y escritos del dr. José Rizal*.

is. A történész azzal érvel, hogy Rizal nem csupán politikai intézkedések bevezetését, hanem az egész társadalom megreformálását tűzte ki célul, így az 1896-as eseményeket még elhamarkodottnak látta. Hiába győzött volna a forradalom, hiába függetlenedett volna a nemzet, a társadalom nem állt volna készen.⁷²

Quibuyen a két dokumentum mellett Pio Valenzuela beszámolójára is támaszkodik, jóllehet a Katipunan tagja 1896-ban még azt állította, hogy amikor közölte Rizallal látogatása célját,⁷³ ő erre azt válaszolta, hogy „nem, nem, nem, ezerszer is nem”.⁷⁴ Később azonban Valenzuela az 1914-ben megjelent memoárjában ezzel szemben már azt írja, hogy az elfogását követő kihallgatáson csak azért állította ezt, hogy védelmezze Rizalt. Valójában Rizal a következőképpen reagált: „Az egyesület⁷⁵ határozatai nagyon helyesek, hazafiasak és mindenekelőtt időszerűek, mert most Spanyolországot meggyengíti a kubai forradalom. Jóváhagyom ezeket az állásfoglalásokat, és azt javaslom, hogy a lehető leghamarabb teljesítsék azokat a lehetőség kihasználása érdekében.”⁷⁶ Ezzel szemben Schumacher, Glenn May monográfiája⁷⁷ alapján azt állítja, hogy Valenzuelát nem elfogták, hanem önként megadta magát és információkkal látta el a spanyolokat.⁷⁸ Arra való tekintettel, hogy Pio Valenzuela állításai rendkívül sok ellentmondást tartalmaznak, valamint figyelembe véve azt, hogy a forradalom során elsősorban saját magát igyekezett menteni, kijelenthető, hogy a Rizallal és a forradalommal kapcsolatos megnyilvánulásai nem tekinthetők megbízható forrásoknak. A kivégzés előtti egy hónap leghitelesebb forrásai tehát magától Rizaltól származnak. Jóllehet azt továbbra is homály övezi, hogy kijelentéseivel vajon a spanyol hatóságokat próbálta-e meggyőzni; vagy a filippínó forradalmárookra kívánt hatni abból a célból, hogy megakadályozzon egy elhamarkodott forradalmat, ami rengeteg életet követelne. A helyzet tragikus iróniája, hogy végül

72 Corpuz 2005: 231–232.

73 A Katipunan lelepleződése után Pio Valenzulát küldték Dapitánba, hogy kikérje Rizal véleményét a forradalomról.

74 Quibuyen 1997: 232.

75 Katipunan.

76 Quibuyen 1997: 229.

77 May, G. A. (1996). *Inventing a hero: the posthumous re-creation of Andres Bonifacio*. Madison: Center for Southeast Asian Studies, University of Wisconsin-Madison.

78 Schumacher 2000: 551.

december 30-án José Rizalt egy olyan forradalom állítólagos pártolásáért végezték ki, amit a korabeli beszámolók, illetve a később általános nézetként elfogadott álláspont alapján nem is támogattott.

Konklúzió

Jelen tanulmány elsődleges célja José Rizal függetlenséggel és forradalommal kapcsolatos álláspontjának beható vizsgálata volt. Rizal fennmaradt írásaiból és levelezéseiből álló elsődleges források alapján megállapítható, hogy az a széles körben elterjedt nézet, miszerint legfőbb célja az anyaországgal való egyenlőség és asszimiláció volt, nem állja meg a helyét. Fiatalkorában valóban Spanyolországot tekintette hazájának, ekkor még nem alakult ki benne egy, a birodalomtól elkülönülő nemzet képe – ez majd csak az 1880-as évek első felében kezd körvonalazódni. Ahogy kialakult egy filippínó haza fogalma Rizalban, egyre kevésbé tudta elképzelni nemzete jövőjét a gyarmati rendszeren belül. Úgy tűnik, hogy még a *Noli me tângere* megírásának kezdete előtt feladta a spanyol reformokhoz fűzött reményeit. Rizal magánlevelezései alapján minden kétséget kizáróan elmondható, hogy 1887-től már országa függetlenségét támogatta, bár a lakosság nagy részét ekkor még nem tartotta alkalmasnak az aktív politizálásra, valamint egy független állam kormányzására. Ennek fényében a következő években elsődleges céljává a filippínó nemzettudat kialakítása, illetve a „forradalmi eszmék” elterjesztése vált. Hazatérését követően az 1892-ben megalapított *La Liga Filipina* már egyértelműen e célokat képviselte. Elmondható tehát, hogy 1887-től egy jól követhető, konzisztens tendencia látszott kirajzolódni, Rizal letartóztatása azonban cezúrát jelentett ebben a folyamatban. Azt viszont még a december 12-i memorandum, illetve a három nappal későbbi manifesztó ismeretében is tévedés lenne állítani, hogy száműzetése, vagy a börtönben töltött idő alatt változtak volna Rizal nézetei. Mindazonáltal Quibuyen állítását sem tartom alátámaszthatónak, miszerint Rizal egyértelműen támogatta volna a forradalmat, hiszen erre egyetlen egyszer sem tesz utalást. Véleményem szerint az elemzett elsődleges források alapján az a következtetés vonható le, hogy Rizal támogatta a filippínó függetlenség ügyét, egy forradalom kirobbanásától azonban kifejezetten tartott, ugyanakkor spanyol gyarmati kormányzás változatlansága esetében elkerülhetetlennek tartotta

a fegyveres összecsapást. Ezért legfőbb célnak azt tekintette, hogy még a forradalom kirobbanása előtt létrejöjjön egy öntudatra ébredt filippínó nemzet.

Források

- Rizal, José 1961a: *Cartas entre Rizal y el profesor Fernando Blumentritt. Primera Parte*. Manila.
- Rizal, José 1931: *Epistolario Rizalino. Tomo Segundo: 1887–1890*. Manila.
- Rizal José 1933: *Epistolario Rizalino. Tomo Tercero: 1890–1892*. Manila.
- Rizal, José 1938a: *Epistolario Rizalino. Tomo Quinto. Primera Parte. Cartas de Rizal a Blumentritt en Alemán 1886–1888*. Manila.
- Rizal, José 1938b: *Epistolario Rizalino. Tomo Quinto. Segunda Parte. Cartas de Rizal a Blumentritt en Alemán 1888–1896*. Manila.
- Rizal, José 1961b: *Escritos políticos e históricos*. Manila.
- Morga, Antonio – Rizal, José – Blumentritt, Ferdinand 1890: *Sucesos de las Islas Filipinas*. Manila.
- Retana, Wenceslao E. 1907: *Vida y escritos del dr. José Rizal*. Madrid.

Szakirodalom

- Balogh András 2015: *Bevezetés Délkelet-Ázsia történelmébe*. Budapest.
- Bonoan, Raul J. 1996: Rizal's First Published Essay: „El Amor Patrio.” *Philippine Studies* (44.) 3. 299–320. <http://www.jstor.org/stable/42634612> – utolsó letöltés: 2023. április 13.
- Constantino, Renato 1972: Veneration without understanding. *Journal of Contemporary Asia* (1.) 4. 3–18. <https://doi.org/10.1080/00472337185390141>
- Corpuz, Onofre Dizon 2005: *The roots of the Filipino nation*. Vol. 1. Diliman, Quezon City.
- Guerrero, León María 1971: *The First Filipino: A Biography of José Rizal*. Quezon City.
- Ocampo, Ambeth R. 1998: Rizal's Morga and Views of Philippine History. *Philippine Studies* (46.) 2. 184–214. <http://www.jstor.org/stable/42634257> – utolsó letöltés: 2023. április 13.

- Ordoñez, Elmer A., National Centennial Commission, & International Conference on the Centenary of the Philippine Revolution the First Asian Republic 1998: *Toward the first Asian republic: papers from the Jakarta International Conference on the Centenary of the Philippine Revolution and the First Asian Republic*. Manila.
- Palafox, Quennie Ann J. 2012: Rizal's Settlement Project in Sabah. *National Historical Commission of the Philippines* 2012. szeptember 18. <https://nhcp.gov.ph/rizals-settlement-project-in-sabah/> – utolsó letöltés: 2023. április 13.
- Palma, Rafael – Ozaeta, Roman. 1950: *The pride of the Malay race: a biography of José Rizal*. New York.
- Quibuyen, Floro C. 1996: *Imagining the nation: Rizal, American hegemony and Philippine nationalism*. (PhD-disszertáció) University of Hawaii, Manoa.
- Quibuyen, Floro C. 1997: Rizal and the Revolution. *Philippine Studies* (45.) 2. 225–257. <http://www.jstor.org/stable/42634230> – utolsó letöltés: 2023. április 13.
- Quibuyen, Floro C. 1998: Towards a Radical Rizal. *Philippine Studies* (46.) 2. 151–183. <http://www.jstor.org/stable/42634256> – utolsó letöltés: 2023. április 13.
- Rajaretnam, M. (ed.) 1996: *Jose Rizal and the Asian renaissance*. Kuala Lumpur–Manila.
- Salazar, Zeus A. 1998: *The Malayan connection: ang Pilipinas sa dunia Melayu*. Lunsod Quezon.
- Schumacher, John N. 1991: *The making of a nation: essays on nineteenth-century Filipino nationalism*. Manila.
- Schumacher, John N. 2000: Review: Rizal and Filipino Nationalism: A New Approach. *Philippines Studies* (48.) 4. 549–571. <https://www.jstor.org/stable/42634426> – utolsó letöltés: 2023. április 13.

„A szabadság fantomjai”

Anarchista gerillaharcosok a Franco-rendszer árnyékában¹

Poór Péter

PhD-hallgató, ELTE BTK TDI Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék;
poorpeter321@gmail.com; ORCID: 0009-0004-0777-9421

Abstract

“The Phantoms of Liberty.” Anarchist Guerillas in the Shadow of Franco’s Regime

The rise to power of General Francisco Franco in Spain was followed after an extremely subversive civil war and bloody reprisals, which led most to perceive his system as oppressive and dictatorial. Correspondingly, various forms of anti-Francoist resistance characterized the regime from the moment of its establishment until its final days. One of the most radical and heroic forms of resistance was guerilla warfare, which unfolded over the years. Among its representatives were active, persistent, and self-sacrificing participants from the anarchist movement in Spain. They either operated in the underground movement or were forced into exile after the civil war. This study attempts to briefly summarize the most important features of the guerilla activities maintained by anarchists, including its chronological and geographical aspects, as well as its tactics and methods. It also examines certain key actors – individuals, groups, and organizations – along with their motivations and the results they achieved.

Keywords Spain, Franco-era, anarchism, armed resistance, guerilla

Mint az közsímert, Francisco Franco tábornok az 1936–1939 között zajló spanyol polgárháborúban aratott győzelme révén került hatalomra, rendszere pedig – különösen a kezdeti időszakban – megtorló és elnyomó

1 A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

intézkedések sorát fogatosította ellenfeleivel szemben. Ennek illusztrálására elég csupán utalni a diktatúra által kivégzett több tízezer emberre,² a bebörtönzött vagy koncentrációs táborokba zárt százezrekre,³ vagy épp a megtorlások elől külföldre menekült mintegy félmillió spanyolra,⁴ akiknek tekintélyes hányadát (mintegy 80 ezer főt) a Spanyol Liberter Mozgalom (MLE)⁵ militánsai képezték.⁶

A Franco-rendszerrel szemben azonban már annak születése pillanatában kibontakozott az ellenállás, úgy Spanyolországban, mint a külföldi száműzetésben, s ebben a liberterek (más szóval anarchisták) kezdettől fogva meghatározó szerepet játszottak. Az általuk folytatott fegyveres küzdelem gyökereit részben az 1930-as évek felkeléseiben, de leginkább magában a polgárháborúban kell keresnünk. 1936 júliusában az anarchisták elsők között ragadtak fegyvert és szerveződtek milíciákba, hogy felvegyék a harcot a katonatisztek lázadásával szemben. Bár Franco hadseregének győzelme a vele szembeni reguláris hadviselést lehetlenné tette, az aszimmetrikus hadviselés⁷ a következő években folytatódott és meghatározóvá vált. Legjelentősebbnek és a rendszerre nézve

- 2 Herrerín López több történeti összefoglaló munka szintetizálása útján mintegy 80 ezerre taksálja a polgárháború után a francóisták által agyonlőtték számát. (Herrerín López 2004c: 375–376.)
- 3 A Franco-rendszer hivatalos szervei által készített összeírások szerint 1939 végén 271 ezren voltak börtönben, 250 ezren pedig koncentrációs táborokban, s bár a politikai foglyok száma a következő években fokozatosan csökkent, az 1940-es évek első felében még mindig sokakat tartottak fogságban. Ráadásul a bebörtönzöttek számának csökkenése nem pusztán a szabadon engedések, hanem a rossz körülmények miatti elhalálozások, továbbá a kivégzések miatt is történhetett. (Harsányi 1988: 64–65.) García mind a kivégzettek, mind a bebörtönzöttek esetében ennél jóval magasabb számokat közöl, könyvét és forrásait azonban e téren okkal tekinthetjük elfogultnak és megbízhatatlannak. (García 1973: 249–250.)
- 4 Preston 2012: xi.
- 5 Az MLE hivatalosan 1939. február 26-án Madridban jött létre az addig autonóm módon működő három anarchista/anarchoszindikalista szervezet, az Országos Munkakonföderáció (CNT), az Ibériai Anarchista Föderáció (FAI) és a Liberter Ifjúság Ibériai Föderációja (FIJL/JLL) egyesüléséből. (Heine 1983: 52.) Kisbetűs írásmódban a liberter mozgalom kifejezést tágabb értelemben, a többféle irányzatot és szervezetet felölelő spanyol anarchista mozgalom szinonimájaként használom.
- 6 Herrerín López 2004b: 27. Az anarchistákra vonatkozó számadat José Peiratstól, a CNT egykori főtitkárától származik.
- 7 Aszimmetrikus hadviselésnek nevezzük a nem közel azonos erejű felek között zajló fegyveres konfliktusokat. A gerillaharc természeténél fogva ebbe a kategóriába sorolandó. A fogalom használatával és a gerilla-hadviselés sajátosságaival kapcsolatban lásd Békés vonatkozó tanulmányát: Békés 2016: különös tekintettel 17–19.

legfenyegetőbbnek kétségkívül a gerillaharcot tekinthetjük, de érdemes utalni rá, hogy az anarchisták aktívak voltak Franco elleni merényletek szervezésében éppúgy,⁸ mint különféle direkt akciók kivitelezésében Spanyolországban belül és külföldön egyaránt.⁹

Mindezek ellenére a spanyol liberter mozgalom 1939 utáni történetének hazai feldolgozása lényegében teljesen hiányzik. Harsányi kandidátusi értekezésében egy rövid fejezet erejéig kitér ugyan a köztársasági oldal vereségét követő időszakra, de inkább csak a polgárháborús eseményekkel összefüggésben.¹⁰ Spanyolországi anarchizmussal foglalkozó tanulmányában ugyanő pusztán egy rövid és nem túl sokatmondó bekezdést szentel a mozgalom polgárháború utáni történetének.¹¹ Mindezt az MLE prominens, habár vitatott megítélésű vezetőjéről, Federica Montsenyről szóló életrajzi összefoglalója alig egészíti ki néhány adalékkal.¹² Ebből fakadóan az anarchisták által a polgárháború lezárulta után tovább folytatott antifrancóista ellenállás kvázi ismeretlen témának számít a magyar történeti irodalomban. Egyes rendszerváltás előtt megjelent, Franco-korszakot tárgyaló összefoglaló munkák kitérnek ugyan a gerillaharc témakörére, fókuszuk azonban minden esetben a Spanyol Kommunista Párt (PCE) tevékenységének bemutatására irányul, melyhez képest az anarchista harcosok csak marginálisan jelennek meg, s politikai-ideológiai okokból fakadóan jellemzően lekicsinylően nyilatkoznak róluk.¹³ A magyar nyelven kiadott későbbi, nem pártos írások közül Beevor könyvének zárófejezete az, amely valamelyest betölti ezt az űrt és ellenpontozza a korábbi történetírás markánsan anarchistaellenes élet.¹⁴ A spanyolországi fegyveres antifrancóista ellenállás a gerillahadviselés elméletével és általános történetével foglalkozó hazai szakirodalom fehér

8 A Caudillo elleni merényletek tervezésében és szervezésében vitathatatlanul az anarchisták jártak az élen; csak az 1939 utáni időszakból legalább 15 támadási kísérletük-ről tudunk. Ezzel kapcsolatban lásd a téma legfontosabb alapművét: Bayo 1976b.

9 Lásd például az olasz anarchisták által elkövetett genovai spanyol konzulátus elleni 1949-es támadást vagy Isu Elias tiszteletbeli milánói spanyol alkonzul 1962-es elrablását. Téllez Solá 1995–1996.

10 Harsányi 1988: 287–291.

11 Harsányi 2006: 86.

12 Harsányi 1993: 292–294.

13 Ibárruri 1964: 212–234; García 1973: 269–272, 295–297, 307–308; Toderó 1976: 116–119.

14 Beevor 2002: 627–642.

oltját jelenti.¹⁵ Az említett foszlányok a Franco-korszak alatti anarchista ellenállás két emblemikus figurájáról, Francisco Sabatéről (*El Quico*) és Antonio Téllez-ről írt saját szerény hozzájárulással egészíthetők csak ki.¹⁶

Az alábbiakban éppen ezért – „a szabadság fantomjai” kifejezésnek mintegy alternatív jelentést kölcsönözve – a Franco-diktatúrával szemben fegyveres ellenállást tanúsítók, ha úgy tetszik, szabadságharcosok egy bizonyos típusát, az anarchista gerillaharcosokat kívánom bemutatni, mindenekelőtt releváns, spanyol és angol nyelvű nemzetközi szakirodalmakra, valamint az események résztvevőivel készült interjúkra és egyéb forrásokra támaszkodva. Jelen tanulmányban – mely jellegénél fogva nem kívánhat több lenni, mint a téma vázlatos összefoglalása, melynek bővebb kibontása további kutatásokat és publikációkat feltételez – megkísérlem felrajzolni a spanyol anarchisták által a polgárháború utáni időszakban folytatott fegyveres antifrancóista küzdelem körvonalait, bizonyos alapfogalmak tisztázása, valamint az időbeli és térbeli keretek meghatározása után felvázolva harcosaik és szerveződések legfontosabb jellemzőit, bemutatva az általuk folytatott ellenállás változatos formáit és eszközeit, kitérve a gerillaharc további feltételeire és az annak megszűnéséhez vezető okokra és körülményekre.

Terminológiai kérdések

A gerilla spanyol eredetű kifejezés („kis háborút” jelent), amely a napóleoni hódítással szemben kibontakozó fegyveres népi ellenállás nyomán terjedt el széles körben.¹⁷ A spanyol *guerrillá*val szemben a magyar nyelvben a gerilla többjelentésű szó, mellyel egyaránt írhatunk le mozgalmat, szervezetet vagy személyt. Ezért az egyértelműség kedvéért a továbbiakban a gerillamozgalom vagy gerillaharc, a gerillacsoport vagy gerillaszervezet, illetve az ezek résztvevőit vagy tagjait jelentő gerillaharcosok fogalmakkal fogok operálni.

15 Vö. pl. Békés 2016; Forgács 2020.

16 Poór 2022, 2023.

17 Békés 2016: 5.

A nemzetközi szakirodalomban találkozhatunk még a *maquis* kifejezéssel is, melyet eredetileg Franciaország német megszállását követően a náci uralommal szembeni fegyveres ellenállás leírására használtak.¹⁸ Mivel ebben az ellenállásban sok Franciaországba szakadt spanyol vett részt, akik Franco ellen is harcoltak, a kifejezést szokás az antifrancóista fegyveres harc szinonimájaként is használni, a harcosokat pedig *maquisard*-ként leírni. Mivel azonban a magyar nyelvben ennek a szóhasználatnak nincs hagyománya, inkább a gerilla kifejezéshez fogok ragaszkodni.

A témával foglalkozó egyes irodalmakban (főleg a PCE párttörténetével összefüggésben) időnként előfordul még a partizán terminus is. Bár a legfrissebb hadtörténeti irodalomban szokás e szót a gerilla szinonimájaként használni,¹⁹ a magam részéről ezt némiképp pontatlannak tartom, mivel az antifrancóista ellenállás nem idegen, megszálló hadsereggel szembeni fegyveres harcot jelentett.

Tekintve, hogy a Franco-rendszer számára a fegyveres ellenállás jelentette a legfenyegetőbb belső veszélyt, a gerillaharcot kezdettől fogva igyekeztek jogi és karhatalmi intézkedésekkel keményen elfojtani, a közvélemény szemében pedig politikai tartalmától megfosztva diszkreditálni. Ennek hathatós módját jelentette többek közt az az 1947 tavaszán hozott törvényerejű rendelet, melynek értelmében a letartóztatott fegyveres ellenállók ügyét katonai bíróságok elé utalták, melyek gyorsított eljárás keretében hozták meg mindig igen szigorú ítéletüket. A gerillacsoportok vezetőire automatikusan halálbüntetést szabtak ki, csakúgy, mint az emberi élet kioltásával vagy súlyos fizikai bántalmazással együjtjáró tettek elkövetőire. Minden más esetben a harcosok hosszú börtönbüntetésnek nézhetek elébe. Egérutat a rendelet csak azok számára kínált, akik árulónak álltak és nyomra vezették a hatóságokat.²⁰ Ez a dekrétum jogilag is szentesítette a gerillaharcosokat folyvást útonállóknak, banditáknak és terroristáknak bélyegző francóista narratívát, melyet a rezsím sajtója kezdettől fogva magáévá tett és kitartóan képviselt még jóval a klasszikus gerillaharc periódusának lezárultát követően is. Halálakor például *El Quicót* egy madridi hetilap „az utolsó

18 Sánchez Marco 2018: 34–35. A *guerrilla* és a *maquis* szó etimológiájával és jelentés-tartalmával kapcsolatban lásd még: Camuñas Álvarez 2014: 16–19.

19 Forgács 2020: 17–22.

20 BOE-A-1947-4518.

spanyol banditaként” (*el último bandido español*) emlegette.²¹ Egy héttel később pedig egy spanyol-marokkói bűnügyi hetilap a „rabló és terrorista” (*atracador y terrorist*), valamint a „rettenetes fegyveres” (*terrible pistolero*) jelzőkkel illette őt.²² Más fegyveres ellenállók esetében a rezsim propagandagépezete hasonlóképpen működött, de sokszor előfordult az is, hogy a francóista média egyszerűen elhallgatta a nyugtalanság keltésére alkalmas és a rendszer instabilitását sugalló híreket.²³ Bár a korszak hivatalos fogalomhasználatát fontos ismerni és helyesen értelmezni tudni, nyilvánvaló, hogy a történész nem ragaszkodhat egy adott rendszer politikailag motivált és szándékoltan negatív konnotációjú terminusaihoz a téma bemutatásakor.

Fontos utalni rá, hogy a gerillaharcossá válásra nem mindig az egyén szabad akaratából került sor. Igen gyakran a pusztá félelem hajtotta az embereket a hegyekbe, és az elszenvedett üldöztetés, valamint a társadalomba való visszaintegrálódás lehetetlensége vett rá sokakat arra, hogy a fegyveres ellenállást válasszák. Voltak ugyanakkor olyan menekülők is, akik erre képtelennek bizonyultak, és inkább elrejtőztek. Ebből fakadóan irodalmárok, publicisták, illetve maguk a túlélők is gyakran illeték a gerillaharcosokat a „farkas”,²⁴ míg a hosszú ideig (akár évekig, sőt évtizedekig) bujkálókat a „vakond” megnevezéssel.²⁵

21 *El Caso*. Núm. 401. 9 de enero de 1960: 2–7.

22 *Suspense. Crónica del Suceso Mundial*. Núm. 82. 16 de enero de 1960: 8–9.

23 Lásd pl. *Solidaridad Obrera (Francia)*. Núm. 110. 15 de marzo de 1947: 2.

24 E tekintetben sokatmondó Llamazares regényének címe és alábbi részlete: „María háttal lágyan hozzám simul. – Hegyszagod van – mondja. – Olyan a szagod, mint a farkasoké. – Hát nem az vagyok én is? [...] – Ez így nem mehet tovább, Ángel. Nem élhettek úgy, mint az állatok. Még rosszabb: az állatokat nem üldözik úgy, mint benneteket. – És mit tehetnénk? Eresszünk golyót a szánkba, vagy adjuk fel magunkat, és ők majd megkímélnék bennünket a feladattól?” (Llamazares 2004: 77.)

25 Erre legjobb példát a Torbado–Leguineche páros túlélőkkel készített interjúin alapuló *A rejtékhely* (eredetileg *Los topos* [Vakondok]) c. dokumentumregénye kínálja: „Ami a vakond megjelölést illeti, nagyon régen született meg [...] don Saturnio de Lucasnak az elbeszéléséből: ő maga hasonlított a létét ennek az állatnak az életéhez. Később többen is ugyanazt a képet használták. Nem pejoratív kifejezés [...]” (Torbado–Leguineche 1981: 20.)

Az anarchista gerillaharc periodizációja

A gerillaharc nem volt országos szinten egységes és centralizált, ezért univerzális érvényű periodizáció megalkotása aligha lehetséges. További nehézséget jelent, hogy az antifrancóista ellenállás más résztvevői (pl. a PCE) esetében a kronológia eltérő lehet.

Annyi bizonyosan állítható, hogy a gerillaharc már a polgárháború idején kezdetét vette a francóisták által megszállt területeken, földrajzi kiterjedése pedig Franco győzelmei nyomán tovább növekedett. A polgárháborús vereség azonban meglehetősen nehéz helyzetbe hozta a belföldi ellenállást, melyet a tengelyhatalmak előretörése a következő időszakban csak tovább tetézt, megfosztva a földalatti mozgalmat és a gerillaharcosokat a potenciális külföldi támogatástól.²⁶

A II. világháború frontjain a szövetségesek javára bekövetkezett fordulatok új várakozásokat teremtettek: felcsillant a remény, hogy a tengelyhatalmak küszöbön álló veresége egyben a francóizmus bukását is elhozza majd. Franciaország felszabadítása után a spanyolországi gerillamozgalom támogatása nagyobb méreteket öltött, kiegészült továbbá külföldről indított támadásokkal is (leghírhedtebb ezek közül az 1944. októberi Aran-völgyi invázió volt), melyek – bár nem érték el céljukat – ösztönzőleg hatottak az évek óta küzdő gerillaharcosokra és a lakosság bizonyos szegmenseire.²⁷ Noha ezek szervezőjeként leginkább a PCE-t szokás emlegetni, fontos hangsúlyozni, hogy a támadásokban számos anarchista vett részt. A Franciaország területéről indított gerilla-offenzívák kudarca egyúttal elősegítette a kialakulóban levő antifasiszta egységfront bomlását is,²⁸ s ennek következtében az anarchisták egyre inkább saját erőforrásaikra támaszkodva próbálták meg folytatni az ellenállást.

Az 1940-es évek második felében zajlottak az igazán intenzív összecsapások a gerillamozgalom, valamint a rendszer fegyveres erői között, mindkét oldal számára komoly veszteségeket okozva. A Biztonsági Főigazgatóság (DGS) 1946–1949 közötti időszakra vonatkozóan készített

26 Sánchez Marco 2018: 26–27.

27 Heine 1983: 208–215.

28 Poór 2023: 193–195.

kimutatása szerint a „társadalmi béke megzavarásának” vádjával fogvatartott 7885 személy 20%-át azonosították anarchistaként, mely a kommunisták után a második legnagyobb csoportot jelentette. A kimutatás tartalmazott továbbá egy 447 főre (az összes fogvatartott 6%-ára) vonatkozó „banditák és útonállók” rubrikát is, ami részben a fogvatartott gerillaharcosokat jelölte, noha az ő politikai hovatartozásukról közelebbit sajnos nem tudunk.²⁹ Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy a fegyveres ellenállók tetemes hányada a karhatalommal folytatott összecsapások során hunyt el, vagy épp ítélték halálra és végezték ki záros határidőn belül, emiatt ők nem kerültek be ebbe a statisztikába.

Az 1940-es évek végére a különböző politikai nézetű antifrancóista erők zöme elfordult a gerillaharc stratégiájától, egyes anarchisták azonban kitartóbbnak bizonyultak, s tovább folytatták rendszerellenes tevékenységüket. Az 1950-es években azonban a fegyveres ellenállás már csak sporadikus volt, erős rendszertelenség jellemezte, ráadásul mindinkább nélkülözte az MLE szervezeti támogatását, ennél fogva pusztán kisebb csoportok és végsőként elszánt egyének akcióira korlátozódott, határfoka pedig ehhez mérten szignifikánsan lecsökkent. Az anarchista gerillaharc szimbolikus lezárásának az olyan veterán militánsok halálát tekinthetjük, mint amilyen *El Quicó* volt 1960 januárjában³⁰ vagy Ramón Vila Capdeviláé (*Caraquemada*) 1963 augusztusában.³¹

Az érdemi gerillatevékenység tehát az 1950-es évek első felében megszűnt, az 1960-as évek elejétől fogva, az utolsó fegyveres harcosok bukásával pedig a klasszikus gerillaharcnak végérvényesen leáldozott, s a megváltozott körülmények és egy új generáció színrelépése az anarchista ellenállás más formáit tolta előtérbe.³²

A gerillaharc alapvető földrajzi vonatkozásai

Ha vidéki gerillaharcról beszélünk, elsődleges követelményként a földrajzi feltételekről szükséges szót ejteni. Spanyolország esetében – éppúgy,

29 Herrerin López 2004c: 389–394.

30 Poór 2022: 496.

31 Téllez Solá 1996.

32 Romanos 2014: 243, 245.

mint másutt – alapvetően a hegyvidéki, dombvidéki területek és a sűrűbb vegetációjú földrajzi környezet bizonyult optimálisnak a vidéki gerillaharcosok számára, akik ennél fogva a következő országrészekben fejtettek ki fegyveres ellenálló tevékenységet: az északi zónában Galiciában, valamint Asztúria és Kantábria, illetve León és Palencia tartományokban; a központi zónában Extremadurában, valamint Toledo és Ciudad Real tartományokban; a levantei zónában Cuenca, Teruel, Tarragona, Valencia és Castellón tartományokban; továbbá a déli zónában Málaga, Córdoba, Granada és Jaén tartományokban.³³ Rajtuk kívül azonban beszélhetünk urbánus gerillaharcosokról is, akik néhány nagyobb városban (pl. Madridban és Barcelonában) koncentráltak, s összességében az irreguláris hadviselés modernebb formáját testesítették meg. Míg a vidéki fegyveres ellenállást legkomolyabban és legátfogóbban a PCE szervezte (más világnézetű antifrancóisták aktív szerepvállalása mellett), addig a városi gerillaharc mögött 1946 februárjától lényegében kizárólag a liberter mozgalom állt.³⁴

A gerillaharc szempontjából a külföld tényezője két okból is kiemelt fontossággal bírt: egyrészt ez jelenthette a menekülőutat a harcosok és segítőik számára, mikor az ellenállás végképp kilátástalanná vált. Másrészt a külföld potenciális támogatói bázisként is szolgálhatott: a határon keresztül fegyver, ellátmány, pénz vagy épp újabb harcosok érkezhettek. E tekintetben kétségtelenül Franciaország bírt a legnagyobb relevanciával.³⁵

A gerillaharcosok számára nélkülözhetetlen volt a terep és az ott élők ismerete. A vidéki ellenállók esetében ez kevesebb problémába ütközött, mivel többnyire a lakóhelyükhöz közel eső hegyekbe vonulva vették fel a harcot. A határon való átjutás, illetve a külföldről Spanyolországba érkező harcosok helyzete azonban ilyen szempontból nehezebbnek bizonyult, s rendszerint feltételezte a belföldi segítséget.

33 Sánchez Marco 2018: 36–37.

34 Preston 2015: 134–135.

35 Romanos 2014: 239, 242, 244–249.

Anarchista gerillaharcosok

A fegyveres ellenállás résztvevői döntő többségében férfiak voltak, méghozzá fiatal és középkorú férfiak, akik jellemzően paraszti vagy munkáscsaládból származtak. Szinte mind rendelkeztek már valamilyen mozgalmi tapasztalattal, kapcsolódtak anarchista szervezetekhez és a viharos 1930-as években szocializálódva telve voltak idealizmussal és militanciával. A polgárháború mindannyiuk meghatározó élménye volt: ha előbb nem, sokan szinte biztosan átestek a tűzkeresztségen, és számos olyan ismeretre szert tettek, melyet a későbbi ellenállás során hasznosítani tudtak, míg a fiatalabbakra alapvetően családi tragédiák és személyes traumák formájában nyomta rá bélyegét ez az időszak. A háború pszichés szempontból is fontosnak bizonyult: résztvevőit hozzászoktatta a harchoz, a nélkülözéshez és kérlelhetetlenné tette őket ellenségükkel szemben. Azok, akik 1939 folyamán elhagyták Spanyolországot és Franciaországban telepedtek le, gyakran a náccal szembeni ellenállásban is további hasznos tapasztalatokat szereztek. Ez az óhatatlanul sematikus kép több tucatnyi anarchista gerillaharcos biográfiájának áttekintésén alapul, melyhez alapvetően Téllez,³⁶ Garcia³⁷ és a Vargas Golarons–Costa Puyal szerzőpáros életrajzi összefoglalói,³⁸ valamint Iñiguez alapos és részletes enciklopédiájának vonatkozó szócikkei³⁹ szolgáltak forrásul. Eredményeink javarészt összevágtnak a Marco⁴⁰ által megrajzolt (nem kifejezetten anarchista) antifrancóista gerillaportré általános sajátosságaival, megjegyzendő ugyanakkor, hogy az általa leírt paraszti háttér – melyet ő mindenekelőtt Andalúziára vonatkozó vizsgálataira alapozott – Katalónia esetében már nem állja meg a helyét: e tartomány urbanizáltabb és iparosodottabb jellegénél fogva az itteni militánsok jellemzően városi környezetből és munkáscsaládból érkeztek.

36 Téllez Solá 1994: 10–45.

37 Garcia 2005: 1–16.

38 Vargas Golarons–Costa Puyal 2020: 189–317.

39 Iñiguez 2001. A hivatkozott enciklopédiában a *guerrilla* kifejezés összesen 119-szer szerepel és 93 különböző személy életrajzában fordul elő. Ugyanezek a számok a *guerrillero(s)* terminus esetében 117, illetve 95. Erre való tekintettel a pontos oldalszámok megadásától itt most eltekintek.

40 Marco 2016: 21–38.

A nők antifrancóista ellenállásban betöltött szerepére érdemes külön kitérni. Noha a polgárháború idején létezett egy 20–30 ezres tagsággal rendelkező anarchafeminista nőszervezet (*Mujeres Libres*), a vereséggel mindez semmivé lett.⁴¹ A Franco-rendszer nőkkel szembeni elnyomó attitűdje közismert és mindez hatványozottan igaz volt politikai ellenállásai vonatkozásában (ők voltak a „vörös nők” vagy a „vörösök női”). Nekik a polgárháború alatt és után állandó zaklatás, megszegényítés, bántalmazás, nemi erőszak, bebörtönzés, kínzás vagy halál jutott osztályrészül. Még ha közel sem olyan szélsőséges formában, mint a francóisták esetében, de a patriarchális felfogás bizonyos formában jelen volt az egyenlőségért és emberi emancipációért küzdő spanyol munkásmozgalomban is, emiatt a nők az antifrancóista ellenállásban is valamelyest háttérbe szorultak. Ami konkrétan a gerillaharcot illeti, a nők szerepe elsődlegesen a különféle kisegítő, támogató feladatok ellátására korlátozódott (egy-egy térségben ezeket 40–50%-ban nők látták el). Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy tevékenységük ne lett volna fontos és értékes, hiszen támogatói hálózat nélkül egyetlen gerillamozgalom sem lehetett tartós.⁴² Ismerünk persze fegyveres ellenállónőket is, akiknek a száma valahol 150–200 fő között mozgott, habár önekik csak töredékük azonosítható be egyértelműen anarchistaként.⁴³ A leghíresebb liberter gerillanők közül megemlíthető a Téllez Sabaté életrajzában María álnéven szerepeltetett Joaquina Dorado Pita, aki már az 1936. júliusi és 1937. májusi barcelonai fegyveres harcokban kitüntette magát, majd a franciaországi száműzetésben kivette a részét az antináci ellenállásból. 1946-ban tért vissza először Spanyolországba, s ettől kezdve több anarchista akciócsoporttal együttműködve részt vett a Franco-rendszerhez köthető gazdasági érdekeltségek elleni támadásokban, valamint az anarchistából rendőrinformátorrá lett Eliseo Melis likvidálására irányuló akcióban.⁴⁴

41 Ackelsberg 1991: 197.

42 Yusta Rodrigo 2005: 12–34.

43 Imanol 2015, 2022.

44 IISG COLL00128-307 Fotografía hecha el 1º de febrero de 1973 en el domicilio de Antonio Téllez Solá, 156, Boulevard de Charonne, París, XX; Téllez Solá 1998: 160–175; Vargas Golarons–Costa Puyal 2020: 261–265.

Gerillacsoportok és -szervezetek

A gerillaharcosok jellemzően nem magányos ellenállók voltak, hanem kisebb-nagyobb csoportokba szerveződtek, s önvédelmük és hatékonyságuk biztosítása érdekében állandó mozgásban voltak. Összetételük gyakran változhatott a hozzájuk újonnan csatlakozók vagy éppen az elesők, a fogságba kerülők és az elmenekülők kiáramlása révén.

A vidéki gerillacsoportok, mivel sokszor a túlélés pusztá kényszere szülte őket, kevésbé törődtek ideológiai kérdésekkel, mint a külföldi száműzetésben (újja)szerveződő elvtársaik. Emiatt rendszerint heterogenitás jellemezte őket: az eredetileg különböző politikai platformokhoz tartozó személyek vállvetve küzdöttek közös ellenségükkel szemben. Így volt ez például az 1942-ben megalapított León–Galiciai Gerillaföderációval (FGL–G) is, melynek 24 tagja között szocialistákat, anarchistákat, sztálistákat, valamint szervezeti hovatartozás nélkülieket egyaránt találunk. Mi több, megalapításától kezdve e szövetség tudatosan törekedett a pluralizmus megőrzésére, feltételezhetően azért, mert alapítói tisztában voltak vele, hogy a belviszály csak gyengítené őket.⁴⁵

Az ennél kisebb csoportok, főleg a városokban, viszont jellemzően közelebbi elvtársi kötelékeken alapultak. A szoros ismertség, a társakért való felelősségvállalás jellemezte őket, működésük affinitáscsoport jellegű volt. Az akciók kitervelésében, a tevékenységek végrehajtásában közösen vettek részt, bár gyakran megfigyelhető, hogy rátermettségének köszönhetően egy-egy karizmatikusabb gerillaharcos vette kezébe az irányítást. Ezt a jelenséget példázza, hogy sok csoportot valamely tagja után neveztek el. E tekintetben *El Qucio* mellett a szintén sokáig (1957-ig) tevékenykedő José Lluís Facerías (*Face*) neve is mindenképp említést érdemel. Más esetekben a túlélők visszaemlékezései lehetnek iránymutatók: az Arrabal és utódja, a Los Maños csoport egyik tagjával készített későbbi interjúkból például megtudjuk, hogy mindkét formáció szervezésében és akcióinak kivitelezésében Wenceslao Jiménez Orive (*Wences*) játszott a főszerepet.⁴⁶

Nagyobb és régebb óta működő csoportok esetében előfordult, hogy idővel megindult a szervezetedés folyamata, mely mindenekelőtt

45 Rodríguez Gutiérrez 2011: 7–9.

46 Gómez 1976: 1; Téllez Solá 1992: 32, 34.

a hatékonyabb ellenállást, illetve a lokális szintről való elmozdulást volt hivatott szolgálni. Az említett FGL–G esete erre is jó példát kínál: 1943-ban az addigi Irányítóbizottságot Vezérkarral helyettesítették, felállítottak továbbá egy Gerillatörvényszéket is, mely árulás vagy nemi erőszak esetén halálbüntetést szabott ki az elkövetőkre. Ezek az intézményesülési folyamatok jellemzően együttjártak a PCE tagjainak csoporton belüli térnyerésével, hatalmi ambícióival, valamint a stratégiai elképzeléseikből fakadó szigorú fegyelem érvényesítésével. Ez a jelenség ugyanakkor sokszor konfliktushoz vezetett a centralizált és hierarchikus modellt elutasító anarchistákkal.⁴⁷

Tipikus gerillatevékenységek

Az anarchista gerillaharcosok tevékenysége rendkívül szerteágazó volt, s nem merült ki pusztán a karhatalommal folytatott fegyveres küzdelemben. A harc anyagi bázisának megteremtése érdekében számos fegyveres kisajátítási akcióra került sor, melyek célpontjai gazdag üzletemberek, bankok, vállalatok egyaránt lehettek, akik, illetve amelyek egyben a rezsim támogatói is voltak, így kirablásuk a rendszerre mért gazdasági csapást is jelentett. Példaképp megemlíthetők itt *El Quico* bravúros bankrablásai: 1955. május 6-án akciócsoportja a *Banco de Vizcaya* egyik barcelonai fiókjából 700 ezer pesetát zsákmányolt, egy évvel később pedig a város Központi Bankját, valamint a *Cubiertas y Tejados* céget is kisajátította.⁴⁸ Ritkább esetekben az ellenállás költségeinek fedezésére szolgáló összeg előteremtéséhez nem fegyverre, hanem inkább furfangra volt szükség: 1947 februárjában például az állomásfőnök egyenruháját felöltő egyik terueli gerilla több mint 700 ezer pesetát emelt el minden nehézség nélkül a vasútállomáson várakozó postavagonból.⁴⁹

A gazdasági károkozás másik – számos esetben politikai célokat is szolgáló – formáját a szabotázsakciók jelentették. Néhány példa a sok

47 Camuñas Álvarez 2014: 30–33., A gerillamozgalmon belüli fegyelmezetlenség kérdését és a PCE képviselőinek rá adott reakcióját az andalúz gerillaszervezetek példáján keresztül jól illusztrálja: Marco 2016: 121–128.

48 Téllez Solá 1998: 133, 146–147; Poór 2022: 490.

49 *Solidaridad Obrera (Francia)*. Núm. 107. 22 de febrero de 1947: 2.

közül: 1946. július 27-én andalúz anarchisták Granadában robbantást hajtottak végre a Falange székháza ellen, amely jelentős károkat okozott.⁵⁰ *El Quico* és *Face* csoportja 1949 májusában bombatámadást intézett három Spanyolországgal diplomáciai kapcsolatot létesítő latin-amerikai ország barcelonai konzulátusa ellen.⁵¹ Pár hónappal később Faceríasék felgyújtották a CAMPSA olajcég egyik telepét annak tartályautóival együtt.⁵² Beszédes adat, hogy *Caraquemada* egy elektromos távvezeték-oszlopok elleni katalóniai szabotázsakció során lelte halálát.⁵³

A tipikusan a városi gerillához köthető bankjegyhamisítással amellet, hogy finanszírozni lehetett a harcot, egyben a bebörtönzöttek és családjuk helyzetének enyhítésére is lehetőség nyílt. Az anarchista (bár nem Spanyolországban ténykedő gerillaharcos) Laureano Cerrada Santos az egyik leghírhedtebb korabeli spanyol bankjegy- és okirathamisító volt, aki franciaországi illegális nyomdájában számos zsidónak és spanyol ellenállónak gyártott hamis papírokat a német megszállás idején. A spanyolországi üldözöttek és az illegális mozgalom tagjainak megsegítésére irányuló hamisítói tevékenységét hosszú időn keresztül annak ellenére is folytatta, hogy a rendőrség több ízben letartóztatta, a nevét övező botrány miatt pedig az MLE legalitásra törekvő hivatalos vezetői elhatárolódtak tőle.⁵⁴

Az okirathamisítás hasonlóképp eszköz lehetett a fogvatartottak szabadon engedéséhez, másfelől az ellenállók könnyebb mozgását is elősegíthette. Madridban például már a polgárháborús összeomlást követő hetekben létrejött egy kb. 35 fős liberter csoport, mely dokumentumhamisítás révén – egy tagjukat ötödik hadoszlopos kollaboránsnak adva ki – sok anarchistát kiszabadított az albaterei koncentrációs táborból.⁵⁵

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a gerillaharcosok által végrehajtott politikai indíttatású merényleteket sem, melyek az államigazgatás képviselői, katonai- és rendőrtisztek,⁵⁶ a *Falange* helyi vezetői,⁵⁷ valamint

50 *Solidaridad Obrera (Francia)*. Núm. 80. 17 de agosto de 1946: 2.

51 Poór 2022: 491.

52 Vargas Golarons–Costa Puyal 2020: 32.

53 Téllez Solá 1994: 34.

54 Téllez Solá 2006: 29–30.

55 Heine 1983: 53.

56 Téllez Solá 1998: 85–87.

57 Lásd pl. *Solidaridad Obrera (Francia)*. Núm. 214. 2 de abril de 1949: 1.

a baloldaliak rendőrkézre adásában aktív szerepet vállaló besúgók ellen irányultak. E tekintetben a papok szerepe meghatározó volt, amit jól illusztrál az is, hogy az antifrancóista ellenállók haragja sokszor ellenük irányult: a leóni gerillaharcosok például 1937–1945 között 14 papot öltek meg.⁵⁸ Hasonlóképpen több kísérletről tudunk, melyek árulóvá lett anarchisták likvidálására irányultak.⁵⁹

Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy a gerillaharcosok nem hitték, hogy egymaguk képesek lennének megdönteni a rendszert efféle akciók révén. Tevékenységükkel a rezsim meggyengítésére és a magáról sugallt kép lerombolására törekedtek, remélve, hogy példájuk pozitív visszhangra talál majd külföldön és a lakosság körében egyaránt, ily módon provokálva ki a diktatúrával szembeni külföldi beavatkozást és/vagy egy népfelkelést.

A gerillaharcosok felszerelése és mozgása

A fegyveres ellenállás fenntartásához mindenekelőtt fegyverre és különféle hadianyagokra volt szükség. Az aszimmetrikus hadviselés jellegéből következően ez alatt alapvetően kézifegyvereket, illetve a főképp szabotázsakciókhoz használt robbanóeszközöket kell érteni. A harci felszerelések beszerzése szempontjából a polgárháború és a II. világháború egyaránt döntőnek bizonyult, hiszen nekik köszönhetően rengeteg ilyen felszerelés forgott közkezen, s a harcokban aktívan résztvevő anarchisták számára lehetőség nyílt ezek összegyűjtésére, elraktározására belföldön és külföldön egyaránt. Az Arrabal és a Los Maños csoport esete remekül illusztrálja a harchoz nélkülözhetetlen felszerelés beszerzésének lehetséges módjait: 1947-es Franco elleni merényletük előkészítésekor a csoport tagjai egy titkos aragóniai polgárháborús lerakatból jutottak hozzá olyan rossz minőségű gránátokhoz, melyek nagy része a tesztelés során nem robbant fel. Később *Face* Franciaországból érkező csoportjától kaptak fegyvereket, valamint a CNT Katalán Regionális Bizottságának illegális

58 Camuñas Álvarez 2014: 28.

59 Gómez 1976: 10–11; Téllez Solá 1998: 54–58, 69–72.

fegyverraktárából szereztek további harci eszközöket.⁶⁰ Ezeken túlmenően ismertek olyan esetek is, amikor a gerillák a korabeli francóista hadsereg készleteinek eltulajdonítása révén tettek szert fegyverekre és hadianyagokra, mint ahogy az például 1946 nyarán a terueli hegyekben történt egy katonai vonat megtámadása nyomán.⁶¹

A vidéki gerillaharcosoknak, akik mindvégig a hegyekben mozogtak, nemigen volt szükségük járművekre, ők gyalogszerrel közlekedtek. Ebből fakadóan viszont kulcskérdésnek bizonyult számukra a jó lábbeli, mely az állandó igénybevételtől viszonylag hamar elhasználódott. Egy-egy új pár beszerzésében a falusi hozzátartozóknak rendszerint fontos szerep jutott, akárcsak az élelmezésben, bár éhségüket vadászat, csere vagy lopás útján is csillapíthatták a gerillaharcosok.⁶² Ez utóbbi ugyanakkor hozzájárult a róluk kialakult/kialakított negatív sztereotípiák megerősítéséhez is, melyet a rezsím propagandagépezete előszeretettel igyekezett saját javára kihasználni.

Ami a városi gerillát és a külföldről érkezőket illeti, a gyalogos vándorlás mellett a tömegközlekedési eszközök, illetve személygépjárművek egyaránt fontos szerepet játszottak. Elsőre talán meglepőnek tűnhet, de a Katalóniában tevékenykedő városi gerillaharcosok gyakran taxival közlekedtek akcióik helyszínei között, ami korántsem volt kockázatmentes, hiszen előfordult, hogy később maga a sofőr értesítette a rendőrséget.⁶³

A gerillaharcosok rendszeres és alkalmi segítői

Gerilla-hadviselés nem létezhet szélesebb körű lakossági támogatás nélkül. A harcosok segítői elsődlegesen saját családjaik, rokonaik, barátaik és elvtársaik voltak, de a népi szimpátia és a szolidaritás érzésének felvillanásairól is sok adatunk van.

60 Bayo 1976a: 26.; Gómez 1976: 3–4, 10.; Téllez Solá 1992: 33, 41.; Vargas Golarons–Costa Puyal 2020: 28.

61 *Solidaridad Obrera (Francia)*. Núm. 82. 31 de agosto de 1946: 2.

62 Llamazares regénye hitelesen és olvasmányosan mutatja be az említett jelenségeket: Llamazares 2004: 125–126, 154–155, 159–168.

63 Gómez 1976: 17; Téllez Solá 1998: 76–77, 80, 88–89, 131–133, 135–137, 146–147, 149, 152, 155–156, 185.

Az idegenvezetők szerepe mindenekelőtt a határon való átjutásban bizonyult kulcsfontosságúnak, jelenlétük így főképp a Pireneusokban volt meghatározó. A leghíresebb anarchista hegyivezető *Caraquemada* volt, aki már a II. világháború idején segítette a nácik elől menekülő zsidóknak Franciaországból Spanyolországba jutni, a gerillaharcok intenzív szakaszában pedig számos militánst és akciócsoportot vezetett át épségben a hegyi útvesztőkön.⁶⁴

Nem kevésbé volt fontos az összekötők, informátorok szerepe, akik éppúgy beszámolhattak országos és külföldi hírekről, mint az antifrancóista ellenállást folytató más csoportok, szervezetek tevékenységéről vagy a csendőrség manővereiről.

A gerillaharcosok etetésében, ellátásában, bújtatásában szintén alapvető szerepe volt a lakosságnak. Mindezek miatt aligha véletlen, hogy az említett „banditizmus és terrorizmus” elleni törvényerejű rendelet külön kitért a támogatókra, akik szabadságvesztésre vagy pénzbírsággal egybekötött munkahelyi elbocsátásra számíthattak, ha cinkosságuk kiderült.⁶⁵ A törvény szigorát, de egyúttal a népi szolidaritás szívósságát is jelzi, hogy az évek során közel 20 ezer embert tartóztattak le ilyen vádak alapján.⁶⁶ Ugyanakkor olyan esetekről is tudunk, amikor az eljáró csendőrök törvénytelen kívüli eszközökhöz folyamodtak, például amikor nem sikerülvén gerillákra vonatkozó információkat kicsikarniuk a parasztokból, egyszerűen agyonlőtték őket, úgy állítva be utólag a történeteket, mintha azok szökni próbáltak volna.⁶⁷

A bukás körülményei és formái

Ha egyszer valaki gerillaharcossá vált, nemigen kínálkozott menekülőút a számára. A diktatúra kiadott ugyan részleges amnesztiarendeleket,⁶⁸ ezek azonban a fegyveres ellenállókra nem vonatkoztak, főképp,

64 Garcia 2005: 9–10; Téllez Solá 1994: 34.

65 BOE-A-1947-4518.

66 Cierva 1979: 47–48.

67 *Solidaridad Obrera (Francia)*. Núm. 183. 28 de agosto de 1948: 2.

68 A folyamat egyik utolsó állomásaként megemlíthető itt az 1969-es amnesztiarendelet: BOE-A-1969-392.

ha már vér tapadt a kezükhöz. A kisebb vétkekben érintettek számára az önfeladás még szóba jöhetett, de csak társaik elveszejtése árán, amire többségük nem vállalkozott. Ilyen körülmények közepette a külföldre menekülés jelentette a túlélés legbiztosabb zálogát, bár ez korántsem volt könnyű vállalkozás. Sok esetet ismerünk, amikor az anarchisták épp a határfelügyeletet ellátó rendőri erőkkel folytatott összetűzés során veszítették életüket. A legismertebb példát erre az anarchista Celdoni García Casino („Celes”) és Enrique Martínez Marin (*Quique*) esete nyújtja, akik 1949. augusztus 26-án estek el a csendőrök golyóitól a francia határmenti Espolla közelében.⁶⁹ Más esetekben a gerillaharcosok, nem tudván külföldre jutni, kénytelenek voltak visszafordulni. A FGL–G létrejöttében például alapvető jelentőségű volt az a körülmény, hogy az északi front 1937-es összeomlását követően a republikánus harcosok Asztúria tartományból képtelenek voltak Portugáliába jutni, így túlélésük érdekében inkább a hegyekbe vonultak és az ellenállást választották.⁷⁰ Kevésbé volt népszerű opció, de tudunk olyan esetről is, amikor egy „farkas” végső elkeseredése és megromlott egészségi állapota következtében „vakonddá” lett. Egy közismert példát erre a nem anarchista gerillaharcosok sorából Pablo Pérez Hidalgo (*Manolo el Rubio*) története szolgáltatja, aki a PCE tagjaként meghatározó szerepet játszott a libertereket is nagy számban tömörítő málagai Sztálingrad (későbbi nevén Fermín Galán) gerillacsoport működésében, majd felhagyva az ellenállással, 1949-ben egy hegyi kunyhóban rejtőzött el, és csak 27 év (!) bujkálás után tartóztatta le őt a csendőrség.⁷¹

Hogy egy gerillaharcos miképp kerülhetett a hatóságok kezére, arra sokféle forgatókönyvet ismerünk, melyek egyúttal a rendőri módszerek sokszínűségéről és bizonyos fokú kreativitásról is árulkodnak. Az FGL–G harcosait és támogatóit például 1942-től fogva rendszeresen zaklatták csendőrökből megszervezett álgerilla csoportok (*contrapartidas*), időről időre komoly veszteségeket okozva nekik.⁷² Megfigyelhető, hogy a különféle állami erőszakszervezetek (akár határokon átívelően is) szoros kapcsolatban álltak és információkat osztottak meg egymással, időnként

69 Vargas Golarons–Costa Puyol 2020: 205, 219.

70 Camuñas Álvarez 2014: 22, 24.

71 Torbado–Leguineche 1981: 498–528.

72 Téllez Solá 2005.

közös antigerrilla akciókat is végrehajtva. Könyvében Téllez számos konkrét példát hoz a francia és spanyol hatóságok együttműködésére. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a francia kormány többségében megtagadta az elfogott anarchista militánsok kiadását Spanyolországnak, akik ezáltal elkerülhették a halálbüntetést.⁷³ A portugál rendőri és katonai erők szintén segítették Francót a gerillák elleni küzdelemben.⁷⁴ A spanyol állam tipikus módszerének számított, hogy ígéretekkel, propagandával, de főképp megfélemlítéssel igyekezett rávenni a lakosságot a gerillaharcosok denúciálására.⁷⁵ Ugyanígy számos eset ismert, mikor a diktatúra erői még a diktatúra törvényeit is áthágva gyilkoltak meg foglyokat, nem riadva vissza a kínvallatástól sem, csakhogy információkhoz jussanak. Jó példa erre Diego Franco Cazorla (*Amador Franco*) és Antonio López Montes esete, akiket 1946 júliusában tartóztatott le a Guardia Civil az irúni vasútállomáson. Épp egy titkos bevetésen vettek részt, melynek keretében nagy mennyiségű propagandát, egy rádió adó-vevőt, valamint 30 ezer pesetát próbáltak külföldről Spanyolországba csempészni a földalatti liberter mozgalom számára. Az elfogott gerillaharcosokat az Ondarreta laktanyában megkínnozták, pár hónappal később pedig halálra ítélték. Törvényes kivégzésük előtt azonban a falangisták egy éjszaka elszállították és a város határában agyonlőtték őket.⁷⁶ Aligha véletlen, hogy az ilyen esetek tudatában egyes ellenállók a kritikus pillanatban önkezükkel vetettek véget életüknek, semhogy élve ellenségeik kezére kerüljenek. Utolsó katalóniai betörésük idején a Los Maños tagjai a halálos dózissal nagyobb mennyiségű cianid tartalmú kapszulát vittek magukkal. A csoport súlyosan megsebesített vezetője, „Wences” így tudta csak elkerülni a fogságba esést és a vele járó vallatást.⁷⁷ Pár hónappal korábban Francisco Denis Diez (*El Catalá*) hasonló okokból szintén a cianidkapszulával elkövetett öngyilkosságot választotta.⁷⁸

73 Téllez Solá 1998: 124, 153, 178, 192–193.

74 *Solidaridad Obrera (Francia)*. Núm. 87. 5 de octubre de 1946: 2.

75 Sánchez Marco 2018: 18; Téllez Solá 1998: 161, 165.

76 Vargas Golarons–Costa Puyal 2020: 213.

77 Bayo 1976a: 22–23.

78 Téllez Solá 1994: 18.

Konklúzió

A spanyolországi antifrancóista gerillaharc sok tekintetben beilleszthető az európai antifasiszta gerillamozgalmak sorába, jóllehet időben tovább tartott és sok esetben korábban is kezdődött, mint a kontinens más országaiban. Magán viselte az irreguláris és aszimmetrikus hadviselés sajátos jegyeit, ugyanakkor nem tekinthető homogén egésznek: a regionális sajátosságok és az idő előrehaladtával bekövetkező változások mellett politikai-ideológiai törésvonalak is mind inkább tagolták, melyek bár gátolták egy egységes és potens gerillamozgalmat kialakulását, logikus módon következtek az antifrancóista táborot alkotó erők korábbi konfliktusaiból, valamint a szerveződésről és irányításról vallott eltérő elképzeléseiből (legyen szó szűkebb értelemben az ellenállás vagy tágabban a jövő társadalmának megszervezéséről). Az anarchisták szerepvállalása e küzdelemben – mint azt a fentiek vélhetőleg jól szemléltették – jelentős, ugyanakkor sokáig alulértékelt volt. Noha mindvégig nélkülöztek azt a fajta masszív politikai és pénzügyi támogatást, melyet a Szovjetunió és a nemzetközi kommunista pártok biztosítani tudtak a PCE gerilláinak, sok áldozattal járó fegyveres ellenállásuk ennek hiányában is a leghosszabb életűnek bizonyult.

Az antifrancóista gerillaharc azonban végül nem érte el fő célkitűzését: a diktatúra bukását elősegítő külföldi beavatkozást és/vagy egy népfelkelés kirobbantását. Ebben a következő tényezőknek volt döntő szerepe:

1.) Nemzetközi szinten a hidegháború kibontakozásának és a Franco-rendszer integrálódásának a nyugati hatalmak alkotta gazdasági-katonai tömbbe, melynek fontosabb állomásait pénzügyi segélyek, gazdasági-kereskedelmi megállapodások, diplomáciai közeledések, katonai szerződések, valamint Spanyolország különféle nemzetközi szervezetekbe való bevonódása jelentették.⁷⁹

2.) Spanyol állami szinten a diktatúra kemény elnyomó intézkedéseinek, melyek egyszerre számolták fel a gerillamozgalmat és támogatói bázisának legjavát. A Franco-rendszer hivatalos statisztikáira támaszkodva Beevor 2173 elesett, 420 megsebesült, 2346 fogságba került, valamint 550 magát feladó gerillában vonja meg a küzdelem mérlegét,

79 Ennek részleteit lásd itt: García 1973: 310–314.

míg a bűnpártolás miatt letartóztatott személyek számát 19 430 főre teszi.⁸⁰ Cierva adatai ezzel nagyságrendileg egybevágnak.⁸¹ Az, hogy a fenti számok mekkora hányadát teszik ki kifejezetten az anarchista gerillák, sajnos nem meghatározható. A pontos képalkotást egyébként is nehezítik a korabeli statisztikákban megmutatkozó bizonytalanságok, csakúgy, mint a Franco-korszak korai éveire vonatkozó adathiány. Téllez hasonlóképp feltételezi, hogy – a rezsim szándékos kozmetikázása nyomán – a harcokban elesett csendőrök száma jóval magasabbra tehető a hivatalosan jóváhagyottnál.⁸²

3.) Mozgalmi szinten az antifrancóista táborot alkotó különféle erők közti ellentéteknek, illetve – részben az elszenvedett veszteségek okán – a politikai szárny fegyveres akcióktól való elfordulásának. A PCE-nél ez a fordulat már 1948-ban bekövetkezett, az MLE esetében viszont az 1951-es toulouse-i plénum tekinthető vízválasztónak, jöllehet a liberter mozgalom militánsaira és csoportjaira jellemző nagyfokú autonómia folytán a fegyveres akciók (csökkenő intenzitás mellett) még egy ideig ezt követően is folytatódtak.⁸³

4.) Társadalmi szinten pedig annak, hogy a polgárháborút, diktatúrát, nélkülözést megélt lakosság jelentős része belefáradt a fegyveres küzdelembe. Ahogy Romanos megfogalmazta:

„a társadalmi mozgalmak formái eltávolodtak a korszak társadalmi valóságaitól és kulturális jelenségeitől. [...] egy szélsőségesen erőszakos fegyveres konfliktus – a spanyol polgárháború – drámai következményeit, amelyet még mindig túlnyomórészt (az anarchista mozgalomban is) kollektív tragédiának tekintettek, nem akarták megismételni.”⁸⁴

80 Beevor 2002: 630.

81 Cierva 1979: 47–48.

82 Téllez 1996.

83 Herrerin López 2016.

84 Romanos 2014: 251.

Források

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Amsterdam

Antonio Téllez Solá Photo Collection (COLL00128)

Decreto-ley (rectificado) de 18 de abril de 1947 sobre represión de los delitos de bandidaje y terrorismo (BOE-A-1947-4518). In: *Boletín Oficial del Estado*. Núm. 126. 6 de mayo de 1947. 2686–2687. <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1947/126/A02686-02687.pdf> – utolsó letöltés: 2023. április 15.

Decreto-ley 10/1969, de 31 de marzo, por el que se declara la prescripción de todos los delitos cometidos con anterioridad al 1 de abril de 1939 (BOE-A-1969-392). In: *Boletín Oficial del Estado*. Núm. 78. 1 de abril de 1969. 4704. <https://www.boe.es/boe/dias/1969/04/01/pdfs/A04704-04704.pdf> – utolsó letöltés: 2023. április 15.

Sajtó

El Caso. Núm. 401. 9 de enero de 1960

Solidaridad Obrera (Francia). Núm. 80. 17 de agosto de 1946

Solidaridad Obrera (Francia). Núm. 82. 31 de agosto de 1946

Solidaridad Obrera (Francia). Núm. 87. 5 de octubre de 1946

Solidaridad Obrera (Francia). Núm. 107. 22 de febrero de 1947

Solidaridad Obrera (Francia). Núm. 110. 15 de marzo de 1947

Solidaridad Obrera (Francia). Núm. 183. 28 de agosto de 1948

Solidaridad Obrera (Francia). Núm. 214. 2 de abril de 1949

Suspense. Crónica del Suceso Mundial. Núm. 82. 16 de enero de 1960

Interjúk

Gómez, Freddy 1976: Aguayo Morán, Mariano interviewed by Gómez, Freddy. [29 September 1976]. In: *Los Maños. The lads from Aragon. The story of an anti-Franco action group*. Kate Sharpley Library, London, 2014. 1–30.

Téllez Solá, Antonio 1992: Aguayo Morán, Mariano interviewed by Téllez, Antonio. [18 February 1992]. In: *Los Maños. The lads from Aragon. The story of an anti-Franco action group*. Kate Sharpley Library, London, 2014. 31–42.

Hivatkozott irodalom

- Ackelsberg, Martha A. 1991: *Free Women of Spain. Anarchism and the Struggle for the Emancipation of Women*. Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis.
- Bayo, Eliseo 1976a: Los atentados contra Franco. Cap. I. *Gaceta Ilustrada*. Núm. 1043. 3 de octubre de 1976. 21–27.
- Bayo, Eliseo 1976b: *Los atentados contra Franco*. Plaza & Janés, Esplugas de Llobregat.
- Beevor, Anthony 2002: *A spanyol polgárháború*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Békés Márton 2016: A gerilla-hadviselésről. *Kommentár* (4.) 3–32.
- Camuñas Álvarez, Guillermo 2014: *Entre robles y brezo. Historia de la guerrilla leonesa*. (Grado de Historia.) Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona.
- Cierva, Ricardo de la 1979: *Historia del franquismo. Aislamiento, transformación, agónia (1945–1975)*. Editorial Planeta, Barcelona.
- Forgács Balázs 2020: *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- García, José 1973: *Spanyolország a XX. században*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Garcia, Miguel 2005: *Unknown Heroes: Biographies of Anarchist Resistance Fighters*. Kate Sharpley Library.
- Harsányi Iván 1993: Montseny, Federica (1905–1994). In: *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1994*. (20.) 289–295.
- Harsányi Iván 1988: *A Franco-diktatúra születése. A Franco-rendszer keletkezése és a spanyol munkásmozgalom 1938–1939*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Harsányi Iván 2006: Az anarchizmus Spanyolországban. In: Harsányi Iván: *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőjében*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 66–87.
- Heine, Hartmut 1983: *La oposición política al franquismo. De 1939 a 1952*. Editorial Crítica, Barcelona.
- Herrerín López, Ángel 2004a: *La CNT durante el franquismo. Clandestinidad y exilio (1939–1975)*. Siglo XXI de España Editores, Madrid.

- Herrerín López, Ángel 2004b: La CNT en el exilio. De la reorganización a la escisión. *Historia Social* (48.) 27–45.
- Herrerín López, Ángel 2004c: La represión contra la CNT (1939–1949). *Historia Contemporánea* (28.) 375–395.
- Herrerín López, Ángel 2016: *La Defensa Interior. El final de la violencia libertaria*. <https://anarkobiblioteca.files.wordpress.com/2016/08/defensa-interior-el-final-de-la-violencia-libertaria-c3a1ngel-herrerc3adn-lc3b3pez.pdf> – utolsó letöltés: 2023. április 15.
- Ibárruri, Dolores et al. (szerk.) 1964: *A spanyol kommunista párt története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Imanol 2015: Women and The Guerrilla War. <https://www.katesharpley-library.net/66t2r5> – utolsó letöltés: 2023. április 15.
- Imanol 2022: A Roll-call of Female Participants in the Guerrilla War against Franco: An Updated list of Women who took Part in the Post-civil War Direct Fight against Francoism. <https://www.katesharpleylibrary.net/44j2c7> – utolsó letöltés: 2023. április 15.
- Iñiguez, Miguel 2001: *Esbozo de una enciclopedia histórica del anarquismo español*. Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid.
- Llamazares, Julio 2004: *Farkasok ideje*. Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest.
- Marco, Jorge 2016: *Guerrilleros and neighbours in arms. Identities and Cultures of Anti-fascist Resistance in Spain*. Cañada Blanch Centre for Contemporary Spanish Studies / Sussex Academic Press, London / Brighton–Chicago–Toronto.
- Poór Péter 2023: Antonio Téllez Solá (1921–2005). In: *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 2023*. (49.) Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 188–198.
- Poór Péter 2022: The Spanish anarchist guerrilla through the example of Francisco Sabaté (‘El Quico’). In: *XI. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2022 Tanulmánykötet: 11th Interdisciplinary Doctoral Conference 2022 Conference Book*. Pécs, 2022. 483–499.
- Preston, Paul 2015: *The Last Stalinist. The Life of Santiago Carrillo*. William Collins, London.
- Preston, Paul 2012: *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination on Twentieth-Century Spain*. W.W.Norton & Company, New York–London.
- Rodríguez Gutiérrez, Alejandro 2011: *El origen de la guerrilla antifranquista. La Federación de Guerrillas de León–Galicia y las Agrupaciones Guerrilleras. 1941–1945. Comunicación al III Encuentro de Jóvenes*

investigadores en Historia contemporánea. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4721567> – utolsó letöltés: 2023. április 15.

- Romanos, Eduardo 2014: Radicalization from Outside. The Role of the Anarchist Diaspora in Coordinating Armed Actions in Franco's Spain. In: Bosi, Lorenzo – Demetriou, Chares – Malthaner, Stefan (eds.): *Dynamics of Political Violence. A Process-Oriented Perspective on Radicalization and the Escalation of Political Conflict*. Ashgate, Farnham–Burlington, 237–254. <https://doi.org/10.4324/9781315578323-11>
- Sánchez Marco, Pablo Esteban 2018: *Oposición al régimen franquista en el periodo 1939 a 1951, dentro y fuera de España*. (Trabajo de fin de Grado.) Universidad Zaragoza, Zaragoza.
- Téllez Solá, Antonio 1998: *Sabate. Guerrilla Extraordinary*. Elephant Editions – AK Press.
- Téllez Solá, Antonio 1994: *The Anarchist Resistance to Franco*. Kate Sharpley Library, London.
- Téllez Solá, Antonio 1995–1996: *Anarchist international action against Francoism from Genoa 1949 to The First of May Group*. <https://theanarchistlibrary.org/library/antonio-tellez-sola-anarchist-international-action-against-francoism-from-geoa-1949-to-the-fir> – utolsó letöltés: 2023. április 15.
- Téllez Solá, Antonio 1996: *Armed resistance to Franco, 1939–1965. The rattle of the Thompson gun*. <https://theanarchistlibrary.org/library/antonio-tellez-sola-armed-resistance-to-franco-1939-1965> – utolsó letöltés: 2023. április 15.
- Téllez Solá, Antonio 2005: *Marcelino de la Parra, Anarcho-syndicalist Guerrilla from León*. <https://theanarchistlibrary.org/library/antonio-tellez-sola-marcelino-de-la-parra-anarcho-syndicalist-guerrilla-from-leon> – utolsó letöltés: 2023. április 15.
- Téllez Solá, Antonio 2006: *The Unsung Struggle. Resistance to Franco 1939–1951. The Assassination Attempt on Franco from the Air – 1948*. Kate Sharpley Library, London.
- Todero Frigyes 1976: *Spanyolország 1939–1975*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Torbado, Jesús – Leguineche, Manuel 1981: *A rejtekhely*. Európa, Budapest.
- Vargas Golarons, Ricard de – Costa Puyal, Roger 2020: *Josep Lluís Facerías y sus grupos de acción*. Descontrol Editorial, Barcelona.
- Yusta Rodrigo, Mercedes 2005: Las mujeres en la resistencia antifranquista, un estado de la cuestión. *Arenal* (12.) 1. 5–34.

Kerekasztal beszélgetés

Brazília helye Latin-Amerikában

Résztevők: **Ricz Judit**, közgazdász, egyetemi docens (Corvinus Egyetem) és egyetemi docens (VGI KRTK HUN-REN); **Soltész Béla**, politológus, egyetemi adjunktus (ELTE TáTK); **Szilágyi Ágnes Judit**, történész, tanszékvezető egyetemi docens (ELTE BTK); **Zelei Dávid**, irodalomkritikus, szerkesztő (1749.hu, Helikon Kiadó).

Szilágyi Ágnes Judit: A „Szabadság fantomja” címmel, Brazília függetlenségének bicentenáriumi évében szervezett műhelykonferencia záróeseménye ez a beszélgetés, amelyben azt a kérdést fogjuk több szempontból megvizsgálni, hogy Latin-Amerika részének tekinthető-e Brazília vagy sem. Jómagam történész lévén először is a kérdés történeti vetületéről mondanék néhány szót. Bevezetésként Manuel de Oliveira Lima (1867–1928) író és diplomata személyét idézném fel, aki a brazil külügyminisztérium megreformálójának, Rio Branco bárónak (1845–1912) volt a jobbkeze, míg idővel el nem távolodtak egymástól. Oliveira Lima a stanfordi egyetemen tartott előadássorozatában összevetette az angolszász-amerikai, a spanyol-amerikai és a portugál-amerikai politikai modelleket. Ezek a szövegek magyarul is elérhető és igen érdekes támpontot adnak a századfordulós brazil elképzelésekhez.¹ Oliveira Lima, a századfordulós brazil elit jelentős részéhez hasonlóan úgy gondolta, hogy két igazán összemérhető hatalom van a kontinensen, az egyik az Egyesült Államok, a másik Brazília. A brazil nagyság pedig leginkább a gazdaságban és a kultúrában keresendő, Brazíliának tehát többek között a kultúrdiplomáciával kell megmutatnia civilizált voltát.

Rio Branco bárónak azonban volt még egy további célja is, a folyamatos és óvatos terjeszkedés. Tulajdonképpen az ő nevéhez köthető, hogy a brazil határok stabilizálódtak, majd mindig kissé kijebb tolódtak. Remekül ismerte a történelmet, a különböző egyezményeket, így tárgyalóasztal

1 Oliveira Lima, Manuel de: Brazília, Spanyol- és Angolszász-Amerika fejlődésének összehasonlítása 5. és 6. előadás. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 22. évfolyam, 2. szám (2018) 11–63.

mellett verhetetlen volt. Brazília szomszédai és Spanyol-Amerika többi része természetesen nem lelkesedett ezért a politikáért. Különösen éles helyzet alakult ki Argentínával, például Uruguay hovatarozásának kérdésében. Bár Uruguay területe a 19. század elején gyakorlatilag egy hatalmas legelő volt, a két dél-amerikai nagyhatalom, Brazília és Argentína évtizedeken át versengtek azon, hogy kihez kerüljön ez a nagy legelő és ki uralja a délatlanti Dél-Amerikát. Evidencia számba megy továbbá, hogy a spanyol, illetve a portugál nyelvű országok más kultúrkört képviselnek. Fejlődési modelljeik is igen különbözőek: az államforma kérdésében több évtizeden át más az útjuk: köztársaság és monarchia, Spanyol-Amerika államokra töredezik szét, Portugál-Amerika egy tömbben marad. Ezek a kérdések egyértelműen elválasztják Brazíliát és a kontinens többi részét.

Ha tovább haladunk az időrendben, az I. világháborús részvétel kérdése szintén abba az irányba mutat, hogy Brazília más utat követ, mint Latin-Amerika többi része. Brazília tevőlegesen csatlakozott ehhez az Amerikából európai háborúnak tetsző konfliktushoz 1917-ben. Az ország az Egyesült Államok számára rendkívül fontos volt geostratégialilag, mivel Brazília legkeletibb partjairól a legegyszerűbb és legrövidebb az átkelés az Atlanti-óceánon Afrika felé – különösen ezért volt olyan fontos az USA-nak bevonni a konfliktusba. Brazília pedig, jól felfogott érdekében, ki is használta ennek előnyeit gazdasága és hadserege fejlesztésére. Egy expedíciós sereg, egy kisebb flotta el is indult az európai hadszíntér felé, Afrika partjainál azonban elérte a spanyolnátha és mire a kényszerű késlekedés után megérkezett Európába, a háborúnak vége volt. Így egyetlen egyszer adtak csak le lövést, azt is delfinekre, mert német tengeralattjárónak hitték őket. Mindazonáltal maga a gesztus, hogy egyetlen latin-amerikai országgént Brazília reguláris csapatot küldött a német ellenes szövetség támogatására, már önmagában jelentős volt, emellett pedig az egészségügyi különítménye és a nyersanyag szállítmányok ténylegesen is segítettek az Antantnak. A második világháborúban hasonló folyamatok zajlottak, Getúlio Vargas (1882–1954) elnöknek észak-amerikai támogatást ígérek a Volta Redonda-i vasmű építési költségeire és hadseregfejlesztésre, mindezzel 1942-re megteremtették Brazília háborúba lépésének feltételeit. Jóllehet 1945-re a latin-amerikai országok sorra hadat üzentek a németeknek, és önkéntesek is érkeztek Mexikóból és Argentínából, brit vezérlet alatt működő kisebb csapatok harcoltak, de komolyabb reguláris erőket más latin-amerikai országok nem küldtek.

Ugyanakkor a 20. Században teljeseedik ki az a folyamat, melyben elhatárolják magukat egymástól a dél-amerikai nemzetek, kijelölve azokat a sajátosságokat, amelyek megkülönböztetik egymástól például a chileit és az argentint, közös nyelvük és történelmük ellenére is. Mégis éppen ekkor azonosíthatunk be olyan tendenciákat is, amelyek éppen arra jogsítanak fel, hogy Latin-Amerikáról mint egységről beszélhessünk. Ilyen jelenség például a populizmus hulláma, a vagy a *desarollo/desevolvimento* fogalma, ami a fejlődésre, a fejlesztési modellek keresésére utal, célja utolérni a mintául szolgáló fejlett világot. Ez a keresés hol bezárja, hol megnyitja a latin-amerikai országokat, és így egyfajta hullámvázát jelent a tőkebefektetés vagy a bevándorlás terén.

Zelei Dávid: A kérdést, hogy Latin-Amerika részének tekinthető-e Brazília, két oldalról közelíteném meg: egyrészt Spanyol-Amerika, másrészt Brazília oldaláról. Ez utóbbi Latin-Amerika része-e? Ibér-Amerika része-e? (Így ugye összekapcsoljuk az egykori spanyol és portugál területeket.) Vagy egyszerűen Spanyol-Amerikáról van szó egy brazil szigettel? Nemrég befejezett doktori disszertációmban az ezekre a kérdésekre adott válaszokat elemeztem, és a válaszok jobbára abba az irányba mutattak, hogy sok szempontból nincs olyan, hogy Latin-Amerika. Azok a távolságok, amelyekre az előbb Szilágyi tanárnő utalt, valóban végigkísérik a régió történelmét, méghozzá oly módon, hogy mire egyik probléma megoldódik, helyébe lép egy másik. A független Brazília története egyben a különbözős, elkülönülés történeteként is felfogható. Míg ugyanis a függetlenedési folyamatok során, az 1820-as években a volt spanyol gyarmatokból köztársaságok lettek, Brazíliából császárság. Ez már alapvető, identitáselémző ellentétet szült Brazília és a spanyol-amerikai országok között. Brazíliából bizonyos lenézéssel tekintettek a szubkontinens köztársaságaira, mivel ezt az államformát az anarchiával azonosították és függetlenségüket látszatfüggetlenségnek tartották, mert a fiatal államok folyamatos belharcaik miatt képtelenek voltak stabilizálódni (ez nemcsak Brazíliából tünt így, hanem valóban sok politikai konfliktus adódott a korszakban ezen országok esetében). Eközben a spanyol-amerikai országok éppen ellenkezőleg, a brazil monarchiára néztek megvetéssel, mert ott még nem törölték el a rabszolgaságot, míg a köztársaságokban a függetlenedés folyamán szembenéztek ezzel a problémával. Ha ideiglenesen anarchikus körülmények közt élünk is – gondolták a köztársaságokban – a fejlődési folyamat

elején járunk, ahonnan csak felfelé vezet az út, Brazíliáról azonban ez nem mondható el, mert ott nincsen mindenkire egységesen érvényes személyi szabadság. Mikor végül eltörlik a rabszolgaságot Brazíliában, a brazil külpolitikának az Egyesült Államokhoz való baráti viszonya jelenti az új, nagy ellentétet, mivel a spanyol-amerikai államok külpolitikáját a 19. század közepétől kifejezetten nordofóbia, az északi koloszsztól való félelem jellemezte, ami az 1898-as, Kuba körül kibontakozó spanyol-amerikai háború miatt érte el tetőpontját. Brazília kényelmesen távol volt az Egyesült Államoktól, így nem érintették közvetlenül a terjeszkedő háborúi, ezért külpolitikája lehetett felé baráti, egészen a második világháborúig. Majd csak a II. világháború után jelenik meg az az erőteljes latin-amerikai diskurzus, melyben már Brazíliából is úgy látszik, hogy nem adottak a felzárkózás lehetőségei, az olló az egész régió és a fejlett országok közt egyre csak nyílik a függő fejlődési pályájuk miatt. Ekkor a latin-amerikai országok egyfajta harmadik világiság tudatban egyesültek. A 20. század végén, a 21. század elején ugyanakkor az figyelhető meg, hogy a latin-amerikai országok között dominánssá váló Brazília egy olyan dél-amerikai identitást próbál formálni, melyben Közép-Amerikának, a Karibi-térségnek nem szán helyet. Ezzel tehát megint egy olyan koncepcióhoz jutottunk, amely leválasztja Latin-Amerika egy részét, nem egységként használja.

Soltész Béla: A probléma társadalmi vonatkozásait érdemes ketté bontani. Egyrészt társadalomszerkezet, másrészt társadalomföldrajz szempontjából közelítem meg azt a kérdést, hogy Brazília tipikus latin-amerikai országnak tekinthető-e vagy sem. Ha brazillalokkal beszél az ember az országukról, előbb-utóbb elhangzik az a megállapítás, hogy Brazília nagyon nagy. Ezt nem büszkén mondják a lakói, hanem inkább sajnálkozóan. Brazília valóban nagyon nagy és ez rengeteg problémával jár. Dél-Amerika területének 47%-át teszi ki, és belső törésvonalai megfeleltethetők olyan törésvonalaknak, amelyek Spanyol-Amerikában külön országokat formáltak.

Szerkezetileg a brazil társadalom a következő komponensekből áll össze. Itt voltak az őseik földjéről elűzött indiánok; ide érkeztek a gyarmatosító európaiak (zömében portugálok); végül, az utóbbiak által behozott afrikai rabszolgák. Az ő leszármazottjaik alkotják a három komponenst, amiből létrejött egy olyan társadalom, amelynek csupán

harmada-negyede volt személyében szabad, a többiek rabszolgák voltak. Ez a képlet és az ültetvényes gazdálkodás jellemző volt más latin-amerikai országokra is, sőt, egészen az Egyesült Államok középvonaláig meghatározó, illetve nagyjából a jelenlegi Washington D. C. vonaláig értelmezhető modell. A rabszolgaság eltörlése után nagyjából ugyanazok a folyamatok zajlanak le itt is, mint az amerikai délen: az ültetvényes gazdálkodás kényszermunkaereje megszűnik, és ez jelentős átalakulást indít be a gazdaságban. Ezt egy jelentős újkori/modern bevándorlási hullám követi, ami szinte pontosan ugyanúgy történik, mint ahogyan az Egyesült Államokba vagy Argentínába: jellemzően olasz, német, kelet-európai, közel-keleti, sőt, japán szerződéses bér munkások érkeznek. E bevándorlók körében is idővel létrejön egyfajta kevert identitás, amit a 20. század 30-as éveitől kezd egy populista vezető, a már említett Getúlio Vargas nemzeti identitássá formálni. Ugyanez történik a Juan Domingo Perón (1895–1974) vezette Argentínában, azzal a különbséggel, hogy ott sokkal kisebb volt a nem európai komponens aránya. Ez tehát egy tipikusan latin-amerikai folyamat. A 20. század során kialakul a modern brazil társadalom, amelyben borzasztó nagyok a jövedelmi egyenlőtlenségek, rengeteg kisemmi-zett ember van, és nagyon kevés gazdag – és ez is általánosan jellemző Latin-Amerika országaira, nemcsak Brazíliára.

Társadalomföldrajzi szempontból Brazília rendkívül érdekes ország, a már említett belső törésvonalak miatt. Darcy Ribeiro az *O Povo Brasileiro* [A brazil nép] című munkájában² öt ideáltipikus régiót vázol fel, amelyet „öt Brazíliának” hív. São Paulo és környéke a magterület, egyben Brazília legsűrűbben lakott régiója, és a gazdaság motorja. Népét *caipira*-nak hívják (az indián eredetű szó egyaránt utal a kevert etnikumra és a vadont irtó tevékenységre) és a vállalkozó szellemű, tulajdonosi Brazília motorjának tekinthetjük. A következő a *Brasil Crioulo*, a kreol Brazília, ami Riótól egészen az északkeleti csücsökig tart, tipikusan a cukornádültetvények területe, itt volt leginkább meghatározó a rabszolgaság. A déli Brazíliába (*Brasil Sulino*) nagyon erőteljes volt az európai, nem kis részben közép-európai bevándorlás, etnikai és kulturális szempontból ezért ez a régió kötődik leginkább Közép-Európa-hoz, gazdaságilag pedig szintén prosperáló régió. A *Brasil Sertanejo* (a *sertanejo* a brazil

2 Ribeiro, Darcy: *O Povo Brasileiro: A Formação e o Sentido do Brasil*, São Paulo, 2014 [1995].

bozótos pusztaság, a *sertão* lakója) az északkeleti belső terület, meglehetősen száraz és szegény vidék, állattenyésztésre alkalmas leginkább, földművelésre nem, amolyan vadnyugatként lehet leginkább elképzelni. A népesség itt is kevert, fehérek, indiánok, illetve szökött rabszolgák utódaiból alakult ki. Végül az utolsó és egyben legnagyobb terület az amazonasi őserdő vidéke, a *Brasil Caboclo*. A *caboclo*-k azok az indián etnikumúak vagy indián-fehér vegyes házasságból születettek, akik már nem tartják a tradíciókat, hanem átvették az európai életmód elemeit és folyamatos harcot vívnak a dzsungellel.

Ez az ötféle Brazília legalább annyira különbözik egymásról, mint bármelyik két spanyol-amerikai ország. Mi több, alaposabb vizsgálat során azt figyelhetjük meg, hogy a *Brasil Caboclo* egyes vonásaiban nem sokban különbözik Kolumbia vagy Peru vele szomszédos területeitől. Az őserdei Brazília tehát jobban hasonlít az őserdei Kolumbiára, mint mondjuk São Paulóra. Ilyen párhuzamokat máshol is találhatunk: a *Brasil Crioulo* például sokban emlékeztet Kubára vagy az egykor cukortermelő karibi szigetekre; a *Brasil Sulino* pedig a szomszédos argentin, uruguayi régiókra; a *Brasil Sertanejo* esetében nehezebb analógiát találni, leginkább Észak-Mexikóra emlékeztet, mivel ugyanolyan félsivatagos, állattenyésztő régió. Egyedül a *caipira*-k dinamikus, vállalkozó szellemű és gazdaságilag meglepően jól működő régiójára nem tudnék konkrét párhuzamot mondani, talán esetleg Chile középső része ilyen. A párhuzamosságok tehát megvannak, de azért azt az állítást, miszerint Brazília a többi latin-amerikai országhoz hasonló régiókból tevődne össze, dekonstruálnunk kell.

Ricz Judit: A gazdasági oldal bemutatásánál történeti elemzés helyett inkább egy jelenkori pillanatképet nyújtanék. Hol van Brazília helye a latin-amerikai kontinensen? Erre a kérdésre egy metaforával élnék, és az mondanám, hogy Brazília az óriás törpe. Gyerekkoromban volt egy mese, *Csipike, az óriás törpe* címmel. Ebből idéznék egy véleményem szerint idevágó részletet: „Ki ne ismerné Csipikét? [Brazíliát] A kedves, de olykor zsémbes, öntelt, vagyis mélységesen emberi törpét, aki azt gondolja, hogy tőle függ az erdő [Latin-Amerika] sorsa, pedig tudjuk, hogy az ég világon semmi nem múlik rajta. Vagy mégis?”

Brazília gazdasági szempontból persze regionális nagyhatalom, időről-időre újrafogalmazott globális törekvésekkel (az utóbbi köztársasági

elnökök közül ez inkább jellemzi Lulát, mint a befelé forduló Bolsonaro). Ha az abszolút mutatókat vesszük, akkor természetesen egyértelmű, hogy Brazília a legnagyobb gazdaság a kontinensen, ez a fölény azonban már kevésbé látszik, ha a fejlettségi mutatókat vetjük össze Argentínáéval vagy Uruguayéval. Mindazonáltal Brazília nem ezeket az országokat tekinti mintának, hanem az Egyesült Államokat: ahogyan Magyarország Ausztriát, úgy Brazília az Egyesült Államokat akarja utolérni. Ezzel kapcsolatban azt lehet elmondani, hogy az egy főre eső jövedelem szintje az Egyesült Államokéhoz viszonyítva nagyjából 25% és 30% közt ingadozik. Ebből a nagyságrendből sosem sikerült még kitörni, sem az 1960–70-es évek brazil gazdasági csodája idején, sem az utóbbi évtizedekben.

Már volt szó a társadalmi egyenlőtlenségekről – ebből a szempontból Brazília egy tipikus latin-amerikai országnak tekinthető, sőt, a kétezres évek elejétől máig végig követve az adatokat, azt látjuk, hogy még mindig az egyik legegyenlőtlenebb társadalom a brazil. A mostani világbanki adatok szerint Kolumbiában a legnagyobbak az egyenlőtlenségek, de Brazília is ott van az élvonalban. Az országot a többi latin-amerikai államtól megkülönböztető egyik adat viszont az, hogy 2022-ben itt volt a legalacsonyabb a szegénység aránya a kontinensen, emellett, legalábbis a hivatalos brazil statisztikák szerint, az egyetlen olyan latin-amerikai ország, ahol csökkent a szegénység a Covid19 járvány alatt.

Brazília a legnagyobb hazai piaccal rendelkező ország, viszont a legzártabb is kereskedelmi tekintetben. Az export-import összegét a GDP-hez viszonyítva azt látjuk, hogy ez az érték története során mindig 30% alatt maradt. Gazdasági ciklusoktól függetlenül állandóan fontosabb a belső piac. Ami a külföldi tőkéből való függőséget jelenti, abszolút számokban természetesen Brazíliába áramlik a legtöbb külföldi tőke, de ha GDP arányosan nézzük, akkor latin-amerikai viszonylatban csak az 5. vagy 6. helyet foglalja el, Kolumbia, Chile és Mexikó egyértelműen megelőzi. Brazíliában GDP arányosan a működő külföldi tőke aránya legfeljebb 35–40% közt van. Magyarországon ugyanez 60%, Chilében pedig 90% feletti. A külföldi tőketulajdonosok szerepe tehát Brazíliában nem olyan jelentős.

A nyersanyagoktól való nagymértékű függősége azonban tipikus latin-amerikai gazdasággá teszi. Az elmúlt 20 évben Brazíliában is kínai térnyerést lehetett tapasztalni és elmozdulást a nyersanyagok exportja irányába. Míg a 2000-es években sokkal inkább feldolgozó ipari

termékeket exportált az Egyesült Államokba, 2020-ban és aztán 2022-ben is előtérbe került a nyersanyagok kivitele, nagyrészt Kínába. Ez a tendencia egyébként az egész szubkontinensen érvényesül.

Soltész Béla: Joggal merül fel sokakban, hogy miért nincs mélyebb integráció a latin-amerikai országok között, annak ellenére, hogy jól megérthetnék egymást a közös, illetve nagyon hasonló beszélt nyelveket használva, bezzeg Európában a teljesen különböző nyelvek ellenére az egyes nemzetek teljesebben voltak képesek integrálódni. A kilencvenes években létrejött ugyan a MERCOSUR [Dél-amerikai Közös Piac – a szerk.] és úgy tűnt, Argentína, Brazília, Paraguay és Uruguay olyan integrációs fejlődés útjára lép, mint ugyanekkor a maastrichti szerződéssel megalakuló Európai Unió. Végül aztán gyakorlatilag elhalt ez a kezdeményezés. Bár elvileg létezik még a MERCOSUR, megvannak az intézményei és vannak bizonyos vívmányai is, az az integrációs lendület azonban, ami úgy tűnt, Brazíliát összeforrasztja majd a spanyol-amerikai partnerországokkal, kifulladt.

Két tényezőt említenék magyarázatként az integráció hiányára. Először is, természetföldrajzból eredő oka van: a térképen úgy néz ki, hogy Brazília majdnem minden dél-amerikai országgal határos, de valójában a terület nagy részét őserdő borítja és csak vízi úton lehet itt közlekedni. Az amazonasi dzsungel és a szavanna területén rendkívül gyér az infrastruktúra, ami nem kedvez annak, hogy ezen országok közt valós kereskedelmi és személyi forgalom legyen. Mindössze egy olyan része van Brazíliának, ahol sűrűn lakott területek ténylegesen határosak más országokkal: az atlanti partvidéki sáv déli része, ahol Uruguay, Argentína és Paraguay felé vezetnek utak. Nem véletlen, hogy az integrációs tervek infrastrukturális törekvésekkel indultak, hamar kiderült azonban, hogy ezek megvalósítására nincs és talán soha nem is lesz pénz, amúgy pedig hatalmas környezetkárosítással is járnának. A *pink tide* [azaz a „rózsaszín dagály”, ami a 2000-es évek elejének időszakát jelöli, amikor egyszerre több latin-amerikai ország politikája baloldali orientációt vett – a szerk.] kifulladásával a kormányzati, politikai támogatás is kihátrált az integrációs tervek mögül.

A másik tényezőt abban tudnám megjelölni, hogy míg az Európai Unió gazdaságai kvázi komplementerei egymásnak, így tudnak maguk között kereskedni, a dél-amerikai gazdaságok ezzel szemben egymás vetélytársai

a külkereskedelemben. Például Brazília éppen úgy nagy marhahús- és szójaexportőr, mint Argentína. Minek kereskednének egymással? Inkább rivalizálnak egymással a világpiacon.

Ricz Judit: Igen, nagyon erős a rivalizálás a két ország közt. Bár Brazília gazdasága a nagyobb, erősebb, több vonatkozásban évszázadokig Argentína volt a fejlettebb és mind a mai napig sokan Argentínát preferálják kereskedelmi partnerként a különböző hatékonysági előnyök miatt. A MERCOSUR valójában inkább politikai vállalkozás volt, semmint gazdasági. Amikor olyan politikusok, mint a 2022-ben újra választott brazil elnök, Luiz Inácio Lula da Silva is, határozottan támogatják, akkor aktívizálódik, halad előre, enélkül azonban nem tud működni.

Szilágyi Ágnes Judit: Azt is érdemes megemlíteni, hogy a régiós integráció eljelentéktelenedésével párhuzamosan Brazília egy karakteresen non-regionális együttműködésben kötelezte el magát, mikor csatlakozott a BRICS országokhoz [kormányközi szervezet, amelynek Brazília mellett Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika a tagja – a szerk.], ezzel mintha újra inkább távolodna a latin-amerikai térségtől.

Ricz Judit: Ennek egyrészt földrajzi okai vannak, hiszen, mint azt már említettük, könnyebb hajón kereskedni, mint a földrész belseje felé, a többi latin-amerikai ország irányába. Másrészt pedig Brazília mérete is szerepet játszik abban, hogy keresi a kapcsolatokat más, nagy, feltörekvő gazdaságokkal, velük igyekszik összemérni az erejét, pedig nem hasonlítható sem a kínai, de még az orosz gazdasági koordinációs mechanizmusokhoz sem. Ugyanakkor ebből a szempontból elüt a többi latin-amerikai országtól is. Sem ide, sem oda nem tartozik, ezért van olyan nehéz dolgunk, ha a gazdasági mutatók alapján próbáljuk meg egy csoporthoz sorolni.

Szilágyi Ágnes Judit: Más a helyzet a politikai tendenciák tekintetében, hiszen ezen a területen több, Latin-Amerikát egységesen érintő jelenséget figyelhetünk meg. Viszont fontos tisztázni, hogy Latin-Amerikával kapcsolatban bizonyos közép-európai fogalmaink (például a jobb- és baloldali értékek) másként működnek.

A politikai modellek vándorlása, ismétlődése a szubkontinensnek tehát éppen olyan jellegzetessége, ami közösséget teremt a latin-amerikai

országok között. Ide tartozik a már említett jelenkori *pink tide* vagy a klaszszikus és az újabb populizmus, amit szokás is kifejezetten Latin-Amerikában kifejlesztett eszmei-politikaiáramlatnak, stílusnak tekinteni. Hasonló, a régióban mindenhol előforduló főként 19. századi jelenség, a személyi hatalmat kiépítő vezérek, a *caudillo* típusú vezetők felemelkedése, útja a központi hatalomba. A 20. században pedig a katonai diktatúrák akár egymással is szoros kapcsolatban álló (pl. kondor hadművelet) példáira célok vagy éppen az államcsínyek, forradalmak, gerilla mozgalmak sokaságára, melyek természetesen az ibériai tradícióval hozhatók kapcsolatba. Így Wittman Tibor³ gyakran alkalmazza Latin-Amerikára például a *pronunciamiento* (államcsíny) fogalmát, ami leggyakrabban éppen úgy ment végbe, mint Spanyolországban: a magát a haza megmentőjének látó hadsereg képviselői előlépnek és a civil politika színpadán aktorként kezdenek viselkedni, lerázva a politikai kontrollt. Ez egy általános modell lett Latin-Amerikában, és brazil példája is van, az 1964-es katonai hatalomátvétel. A jelenség mögött tengeren innen és túl a militarizmus nagy presztízse és a hadseregnek az a jellegzetessége állt, hogy lényegében az egyetlen országos (ha tetszik nemzeti) intézmény, melyben bizonyos fokig érvényesült a társadalmi mobilitás, és különböző régiókból és rétegekből származó embereket hozott össze, akiket a legjobb iskolákban képezett ki, természet tudományos és történelmi ismereteik magas szintűek voltak és erős elhivatottságot éreztek az ország, az egész nemzet sorsát érintő problémák megoldására.

Soltész Béla: Hozzávehetjük ehhez még azt is, hogy a 19. század vége óta nem volt nagy háború Latin-Amerikában. A hadseregek anyagilag jól ellátottak és jól felszereltek voltak, társadalmilag jó beágyazottsággal, de az infrastrukturális fejlesztéseket leszámítva gyakorlatilag dologtalanokká váltak, ami megnehezítette a civil kontroll alatt tartásukat.

Ricz Judit: Brazília kapcsán fontos kiemelni azt is, hogy gazdasága és társadalma nem egyszerűen duális, hanem egyenesen töredezett. Egy ilyen társadalom felett minden vonatkozásban rendkívül nehéz megvalósítani a civil kontrollt. A brazilok tehető felső rétege éppen olyan életet él,

3 Wittman Tibor: *Latin-Amerika története*, Gondolat, Budapest, 1971.

mint a tehetősök itt Európában és semmi köze nincs a *favelákban* (a városi nyomornegyedekben) élő szegények világához. Ilyen körülmények között hogyan is várhatnánk el egységes társadalmi kiállást, hiszen ezeket a csoportokat nem sok köti össze. Ezt európai fejjel elég nehéz elképzelni. Brazíliában emellett külön kis világokat alakít ki a lokális identitás: amikor egyszer Rio de Janeiróból utaztam Salvadorba, úgy éreztem magam, mintha egy másik kontinensre érkeznék. Ezek a különbségek alkalmanként rivalizálást is szülnek (a rióiak például lenézik az új főváros, Brazíliaváros lakóit és viszont). A korábban említett öt brazil régió közt is olyan nagyok a különbségek, hogy a címben feltett kérdésen túl az is felmerül, hogy beszélhetünk-e egyáltalán egységes országról, Brazíliát a politikai kereteken túlmenően összetartja-e valami? A politikai pártok közt mindössze kettő vagy három képes ön magát országos szinten megszervezni, a többiek főként csak helyi támogatói háttérrel rendelkeznek. Miként az európai értelemben vett politikai jobb- és baloldal esetében, a nacionalizmus fogalmával kapcsolatban is óvatosnak kell lennünk. A katonaság nacionalizmusa például nagyon exkluzív, egy szűk társadalmi réteget tekint „a nemzetnek”, és nem azonosítja a lakosság egészével.

Zelei Dávid: A latin-amerikai jövedelmi különbségeket az európai fejjel talán el sem tudjuk képzelni. Nem gondolnám, hogy a mélyszegénységben élő rétegek sokat törődnek a nacionalizmussal. Számukra fontosabb a karizmatikus vezető. Ha a karizma működik, valójában mindegy is, hogy programjának, propagandájának mi a tartalma, jobb- vagy baloldali. Ezért működik a populizmus, aminek egyik lényegi eleme éppen az, hogy egyszerű üzenetek fogalmaz meg, amelyek mögött nincs átfogó gondolat.

Szilágyi Ágnes Judit: Ha a címben magfogalmazott kérdést nem is tudtuk egyértelműen igennel vagy nemmel megválaszolni, a probléma tovább gondolásához talán sikerült új szempontokat felsorakoztatnunk. Beszélgető partnereimnek köszönöm a közreműködést, a közönségnek pedig a figyelmet.

